

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**KAHİRE'DE MEKTEB-İ TIBBİYE ve
İSTANBUL'DA TIBHANE-İ ÂMİRE'NİN KURULUŞ
SÜREÇLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

Hayati BİCE

**TIP TARİHİ VE ETİK ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahmet ACIDUMAN**

**ANKARA
2024**

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

KAHİRE'DE MEKTEB-İ TİBBİYE ve
İSTANBUL'DA TIBHANE-İ ÂMİRE'NİN KURULUŞ
SÜREÇLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Hayati BİCE

TIP TARİHİ VE ETİK ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahmet ACIDUMAN

ANKARA
2024

ETİK BEYAN

Ankara Üniversitesi

Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak hazırlayıp sunduğum “Kahire’de Mekteb-i Tıbbiye ve İstanbul’da Tıbhane-i Âmire’nin Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması” başlıklı tez; bilimsel ahlak ve değerlere uygun olarak tarafımdan yazılmıştır. Tezimin fikir/hipotezi tümüyle tez danışmanım ve bana aittir. Tezde yer alan deneysel çalışma/araştırma tarafımdan yapılmış olup, tüm cümleler, yorumlar bana aittir.

Yukarıda belirtilen hususların doğruluğunu beyan ederim.

Öğrencinin Adı Soyadı: Hayati BİCE

Tarih: 22.02.2024

İmza:

KABUL VE ONAY

Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalında Hayati BİCE tarafından hazırlanan “Kahire’de Mekteb-i Tıbbiye ve İstanbul’da Tıbhane-i Âmire’nin Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından DOKTORA TEZİ olarak OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile kabul/ret edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 22.02.2024

İmza

Prof. Dr. Berna ARDA

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi

Jüri Başkanı

İmza

Doç. Dr. Murat AKSU

Celal Bayar Üniversitesi Tıp Fakültesi

Raportör

İmza

Doç. Dr. Serdar Eray YURDAKUL

Sağlık Bilimleri Üniversitesi Gülhane Tıp

Fakültesi

Üye

İmza

Prof. Dr. Ahmet ACIDUMAN

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi

Üye

İmza

Prof. Dr. Selda KILIÇ

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya

Fakültesi

Üye

Tez hakkında alınan jüri kararı, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından onaylanmıştır.

İmza

Prof. Dr. Fügen AKTAN

Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Kahire’de Mekteb-i Tıbbiye ve İstanbul’da Tıbhane-i Âmire’nin Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması

XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezinde olduğu gibi Balkanlar ve Ortadoğu bölgeleri için de modernleşme çabalarının yoğunlaştığı bir dönemdir. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul ile idari ilişkileri kesilen Mısır’da da bu kapsamda önemli çalışmalar sergilenmiştir. İstanbul ile Kahire arasındaki rekabet ve ortaya çıkan gelişmeler her alandaki gibi Tıp eğitimi alanında da izlenmiştir. Bu sürecin önemli bir isimleri İstanbul’da Sultan II. Mahmud, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ve Avusturya’dan gelerek tıp eğitimini tanzim eden Dr. K. A. Bernard’dır. Sürecin Mısır tarafındaki mümessilleri ise Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile Kahire’deki ilk Mısır Askeri Hastanesi’nin ve Kahire Tıp Fakültesi’nin kurucusu Dr. Clot-Bey’dir. Her iki tıbbiyenin kuruluş ve gelişim süreçlerinin ilk 50 yılı karşılaştırıldığında öğretim üyesi kadrosu, müfredatın düzenlenmesi, mezun edilen hekimler gibi somut kriterler yönünden Kahire Tıbbiyesi’nin aynı tarihte açılan İstanbul Tıbbiyesi’nin önünde yer aldığı görülmüştür. Bu durumda XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda ve dolayısı ile İstanbul’da yaşanan ağır siyasî ve askerî sorunların etkili olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Dr. Clot-Bey, Dr. K. A. Bernard, Modernleşme, Tıbhane-i Âmire, Tıp Eğitimi

SUMMARY

The Comparison of Founding Processes of The School of Medicine at Cairo and The School of Medicine (Tıbhane-i Âmire) at Istanbul.

The 19th century is a period in which modernization efforts intensified in the center of the Ottoman Empire, as well as in the Balkans and the Middle East. Important studies in this context were also exhibited in Egypt, whose administrative relations with Istanbul were cut off in the first quarter of the 19th century. The competition between Istanbul and Cairo and the resulting developments have been observed in the field of medical education, as in every field. An important name of this process is Sultan Mahmud II in Istanbul. Chief Physician Mustafa Behçet Efendi and Dr. K. A. Bernard who came from Austria and organized the medical education. The representatives of the process on the Egyptian side were Kavalalı Mehmed Ali Pasha and Dr. Clot-Bey, the founder of the first Egyptian Military Hospital in Cairo and the Cairo Medical School. Comparing the first 50 years of the establishment and development foundation and progression process of both medical schools and taking into account an objective criteria including the members of the faculty, curriculum and alumni, it has been identified in this doctoral research that the Cairo Medical School was ahead of the Istanbul Medical School, of which the date of foundation was the same as the former's. It is argued that the burdensome political and military problems experienced by the Ottoman Empire and its capital Istanbul in the 19th century were influential in the backwardness of the Istanbul Medical School.

Keywords: Dr. Clot-Bey, Dr. K. A. Bernard, Medical Education, Modernisation, Tıbhane-i Âmire

İÇİNDEKİLER

Etik Beyan	ii
Kabul ve Onay	iii
Özet	iv
Summary	v
İçindekiler	vi
Önsöz	viii
Simgeler ve Kısaltmalar	x
Çizelgeler	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. XIX. yüzyılda İslam Dünyası	2
1.1.1. Siyasî Durum	2
1.1.2. Ekonomik Durum	4
1.1.3. Kültür ve Bilim	5
1.2. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu	6
1.2.1. XIX. yüzyılın Sultanları	7
1.2.1.1. Sultan III. Selim ve Selefleri	7
1.2.1.2. Sultan II. Mahmud, Reformları ve Halefleri	11
1.2.1.2.1. Sultan Abdülmecid Dönemi	29
1.2.1.2.2. Sultan Abdülazîz Dönemi	31
1.2.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Sorunlu Bir Vilâyeti Olarak Mısır	33
1.2.2.1. Kavalalı Mehmed Ali Paşa	34
1.2.2.2. Kavalalı Sonrasında Mısır İdaresi	40
1.3. Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır'da Modernleşme Hareketleri	40
1.3.1. Askerî Reformlar: Orduyu Yenileme Arayışları	41
1.3.2. Eğitimde Yenilik Çalışmaları	43
1.3.3. Sağlık Sisteminde Modernleşme Çabaları	43
1.3.4. Mısır'ın Modernleşme Hamlesi	44
1.3.4.1. Mısır'da Askerî Reform	44
1.3.4.2. Mısır'da Eğitim Alanında Modernleşme	46
1.3.4.3. Mısır'ın Sağlık Sisteminde Reform	51
1.4. Amaçlar/Hipotezler	51
2. GEREÇ ve YÖNTEM	53
2.1. Çalışmada Kullanılan Materyaller	53
2.2. Yöntem	54
2.2.1. Belgelerin Değerlendirilmesi	55
2.2.2. Kaynakların Değerlendirilmesi.	55
2.3. Çalışmanın Sınırlılıkları	56
3. BULGULAR	58
3.1. Osmanlı Modernleşmesi ve Tıp Eğitimi	58
3.1.1. Tıp Eğitiminin Modernleştirilmesi Çabaları	58
3.1.1.1. Tersane Tabâbethanesi	59
3.1.1.2. Ordu Cerrahisinin Tanzimi: Cerrahhane-i Mamûre	62
3.1.1.3. Tıbhane-i Âmire	64
3.1.1.3.1. Tıbhane-i Âmire'nin Açılışı	69
3.1.1.3.2.1. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi	70
3.1.1.3.2.2. Tıbhane'de Eğitim Kadrosu ve Müfredat	75

3.1.1.4. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne	86
3.1.1.4.1. Dr. Bernard ve İstanbul'daki Çalışmaları	87
3.1.1.4.1.1. Dr. Karl Ambroise Bernard'ın Hayatı	93
3.1.1.4.1.1.1. Eğitimi	94
3.1.1.4.1.1.2. Bernard'ın İstanbul'a Gelişi	94
3.1.1.4.1.1.3. Çalışmaları	95
3.1.1.4.1.1.4. Eserleri	96
3.1.1.4.1.1.5. Ölümü	97
3.1.1.4.2. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne'nin Açılışı	98
3.1.1.4.2.1. Eğitim Kadrosu ve Müfredat	99
3.1.1.4.2.2. Öğrencilerin Viyana'ya Sınava Götürülmesi	109
3.1.1.4.2.3. Eğitim Dilinin Türkçeleştirilme Çalışmaları	109
3.1.1.5. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye	116
3.1.2. İstanbul Tıbbiyesi'nin Mekân Değişiklikleri	126
3.1.3. İstanbul Tıbbiyesi'nin Halkla İlişkileri	127
3.2. Mısır'da Modernleşme ve Tıp Eğitimi	129
3.2.1. Kahire Mekteb-i Tıbbiyesi	129
3.2.1.1. Mısır Sağlık Sistemi ve Dr. Clot-Bey	129
3.2.1.1.1. Antoine Barthelemy Clot-Bey'in Hayatı	130
3.2.1.1.1.1. Eğitimi	131
3.2.1.1.1.2. Dr. Clot'un Mısır'a Gidişi	132
3.2.1.1.1.3. Çalışmaları	132
3.2.1.1.1.4. Eserleri	137
3.2.1.1.1.5. Ölümü	140
3.2.1.2. Kahire Tıbbiyesi'nin Açılışı	141
3.2.1.2.1. Eğitim Kadrosu ve Müfredat	141
3.2.1.2.2. Öğrencilerin Paris'e Sınava Götürülmeleri	147
3.2.1.2.3. Eğitim Dilinin Arapçalaştırılması	147
3.2.2. Kahire Tıbbiyesi'nin Mekân Değişiklikleri	152
3.2.3. Kahire Tıbbiyesi'nin Halkla İlişkileri	152
4. TARTIŞMA	154
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	171
KAYNAKLAR	174
EKLER	195
Ek-1. Kronoloji	195
Ek-2. Tersane Tabâbethanesi Hakkındaki Belgeler ve Transkripsiyonları	197
Ek-3. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin Takrîrleri ve Transkripsiyonları	202
Ek-4. Tulumbacıbaşı Konağı'nın Tıbhane'ye Tahsis Belgesi ve Transkripsiyonu	214
Ek-5. İstanbul Tıbbiyesi Öğrenci Memleketleri Hakkındaki Belge ve Transkripsiyonu	217
Ek-6. İstanbul Tıbbiyesi'nin Mevcut Kadrosunun Belgesi ve Transkripsiyonu	221
Ek-7. Viyana Sefirinin Hekim Temini Konulu Yazıları ve Transkripsiyonları	222
Ek-8. İstanbul Tıbbiyesi'nin 1843 Öğretim Yılı Sonu Raporu	225
Ek-9. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Mezunu Hekimlerin Memleketleri	231
Ek-10. Tıbbiyede Türkçe Eğitime Dair Dâr-ı Şurâ-yı Askerî Kararı (1870)	233
Ek-11. Mehmed Ali Paşa'nın Hekim Talebi Hakkında Belge ve Transkripsiyonu	238
Ek-12. Resimler	240
ÖZGEÇMİŞ	245

ÖNSÖZ

Bütün dünyada önemli gelişmelerin ve bunun yol açtığı sosyal değişimlerin izlendiği süreçlerle geçen XIX. yüzyılın İslam dünyasındaki başat aktörü Osmanlı İmparatorluğu'dur. Yüzyılın gelişme ve değişimleri ülkeyi büyük ölçüde etkileyip değiştirmiş, hatta dönüştürmüştür. Bir başka deyişle Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan değişim süreci XX. yüzyılın siyasi, sosyal ve kültürel yapılanmasını kökten değiştirdiği gibi bugüne kadar ulaşan etkilere de yol açmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki değişim sürecinin kökleri XVII. yüzyıl sonlarına gitmekle birlikte Sultan III. Selim'in hayata geçirdiği kurumsal değişimlerle bağlantılıdır. Genel yaklaşım bu değişimlerin kaynağı olarak, devletin askerî alanda uğradığı yenilgilerin sorgulanması ile ordunun modernizasyon ihtiyacının belirlenmesini ana faktör olarak gösterilmesi şeklindedir. Bu doğru bir tespit olmakla beraber Sultan III. Selim'in halefi olan yeğeni Sultan II. Mahmud'un reform sürecine eğitimden maliyeye, bayındırlıktan sağlığa birçok yenilikleri uygulamaya koyması ile sürecin hayatın bütün safhalarını kuşattığı söylenebilir. Bu sürecin bir parçası olarak sağlık alanındaki yenileşme çabalarını, esas olarak imparatorlukta tıp eğitiminin kurumsal bir yapıda geliştirilmesi teşkil etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında devlet merkezi İstanbul'daki değişim ve yenilik sürecine yakından bakıldığında Kahire ile girdiği ilginç bir rekabete tanık olunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun valilerinden biri iken kısa sürede adeta rakip bir ülkenin hâkimi haline gelen Mısır Vilâyeti valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın, yönetimindeki ülkede gerçekleştirdiği modernleşme faaliyeti, bütün dünyanın ilgi ile izlediği -ve tabii ki İstanbul'un da dikkatini çeken- göz alıcı bir süreç haline gelmiştir. Bu durumun bir mutlakıyet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezî yönetimini ve yönetimin başındaki mutlak otoritenin sahibi sultanı etkilememesi mümkün değildir. Kahire ile İstanbul arasındaki rekabetin tıp alanına yansımalarını ele aldığımız çalışmamızda, öncelikle iki merkezdeki değişim süreçlerinin en öndeki kahramanlarını ele alıp sağlık alanındaki gelişmeleri ve tıp eğitimi kurumlarının kuruluş süreçlerini değerlendireceğiz.

Bu çalışma doktora eğitim sürecimde İslam dünyasında tıp eğitimi ile ilgili bir makalede ismini gördüğüm Dr. Clot-Bey hakkında filizlenen merakım ile gündeme gelen bir seminer çalışması ile başlamıştır. Bu çalışmam esnasında Mısır'daki Kahire Mekteb-i

Tıbbiye'sinin kuruluş sürecinin aktörlerini, bu aktörler ile merkezî yönetim arasındaki geliştirici rekabeti göz ardı etmek konuyu eksik bırakacaktı. Konuyu bütün yönleri ile ele almayı gerektiren bu fark ediş sonucunda çalışmamın akademik bir tez olarak şekillenmesindeki rehberliği ve yardımları nedeniyle tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet Acıduman'a, Tez İzleme Komitesi üyelerim Prof. Dr. Berna Arda, Prof. Dr. Selda Kaya Kılıç ile emekliliği nedeniyle ayrılan Prof. Dr. Mehmet Şahingöz'e; Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı'ndaki unutulmaz dersleri ile Prof. Dr. Serap Şahinoğlu'na; Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinin transkripsiyonu ve kontrolündeki desteği için Başbakanlık Osmanlı Arşivi uzmanı Teslime Duman'a, Fransa Millî Kütüphanesi'ndeki kitap ve dokümanların temini ile Fransızca'dan çeviriler konusundaki yardımı için Makbule Nur Ayan'a ve Almanca metinlerin çevirisi ile tezime katkısından dolayı Yarkın Koçar'a teşekkür borçluyum. Mısır'daki Kahire Tıbbiyesi hakkında bir çalışma yaptığımı öğrenince heyecanla tez konusu seçimimi takdirle destekleyen ve Mısır'daki Türklerin Kültürel Mirası ile ilgili kaynaklar konusundaki derin bilgisi ve benzersiz eserleri ile yol gösteren Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'na da şükranlarımı sunarım.

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı'ndaki ders dönemimizin her anını esprileri ile neşelendiren ve ne yazık ki tez sürecinde hayatını kaybeden dönem arkadaşımız Dr. Alper Bulut'u rahmetle anıyorum. Dönem arkadaşlarımdan bugün Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı mensubu olarak çalışan Dr. Ayşe Kurtoglu ile Dr. Öğretim üyesi Abdullah Yıldız tez sürecimde tanıştığım ve her türden yardımlarını unutamayacağım dostlarım oldu. Anabilim Dalı'nın sekreteri Oya Günel ile bölüm çalışanlarından Hasan Hüseyin Yörük'e teşekkür ederim.

Son olarak kişisel menkıbemin 33 yıllık paydaşı eşim Müzeher Özdalı Bice ile her yorulduğumda tez çalışmamı tamamlamam için beni gayrete getiren biricik oğlum Abdulhay Alperen ile sevgili kızlarım Fatıma Dilahan ve Behre Nur, sizleri de burada anmamak haksızlık olurdu.

Ülkemizde tıp eğitiminin başlangıç tarihi olarak kabul edilen 14 Mart 1827 gününün 200. Yıldönümüne yaklaştığımız şu günlerde çalışmamız, tıp mesleğinin yücelmesine emek vermiş bütün hekimlerimize olan vefa borcumuza bir teşekkür belgesi olabilirse ne mutlu.

Hayati BİCE

SİMGELER VE KISALTMALAR

Akt	: Aktaran
AÜ	: Ankara Üniversitesi
Bkz	: Bakınız
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
Bel	: Belediyesi
Bell	: Belleten Dergisi
Çev	: Çeviren
GATA	: Gülhane Askerî Tıp Akademisi
Haz	: Hazırlayan
IRCICA	: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s	: Sayfa
TCD	: Türk Cerrahi Derneği
TDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TF	: Tıp Fakültesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TY	: Türk Yurdu Dergisi
Yay haz	: Yayına hazırlayan
YTTA	: Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları
YT	: Yeni Türkiye
YTÜ	: Yıldız Teknik Üniversitesi

ÇİZELGELER

Çizelge 3.1. Tıbhane-i Âmire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne'nin Okul Nazırları (1827-1876).	76
Çizelge 3.2. Tıbbiye (Tıbhane-i Âmire) Açılışında Dersler ve Öğretim Üyeleri (1827-1839)	79
Çizelge 3.3. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne'nin İlk Müfredatı ve Öğretim Üyeleri (1839-1840)	92
Çizelge 3.4. Mekteb-i Tıbbiye Müfredatı ve Kadro (1841-1842)	100
Çizelge 3.5. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne'nin Yeni Müfredatı ve Öğretim Üyeleri (1847-1848)	102
Çizelge 3.6. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Müfredatı (1873)	119
Çizelge 3.7. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Kadrosunun Hazırladığı Türkçe Tıp Kitapları	121
Çizelge 3.8. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Yıllara Göre Öğrenci ve Mezun Sayısı	124
Çizelge 3.9. 1841-1842 Öğretim Yılında Mekteb-i Tıbbiye'nin Hizmet Verdiği Hastalar	127
Çizelge 3.10. 1841-1842 Yılında Mekteb-i Tıbbiye'de Çiçek Aşısı Uygulaması	128
Çizelge 3.11. Kasrû'l-Ayn Askerî Hastanesinde Tedavi Edilen Vakalar (1847-1848)	137
Çizelge 3.12. Mısır Tıp Fakültesinin Öğrenci Mevcudu	141
Çizelge 3.13. Mısır Tıp Fakültesi İlk Öğretim Kadrosu	144
Çizelge 3.14. İstanbul ve Kahire Tıbbiyelerinin Gelişim Süreçlerinin Kıyaslanması	153

1. GİRİŞ

XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi İstanbul'da olduğu gibi Balkanlar ve Ortadoğu bölgeleri için de -ordunun yeniden yapılandırılma çabaları başta olmak üzere- her alanda modernleşme hareketlerinin yoğunlaştığı bir dönemdir. Tarihçi Kemal H. Karpat'a göre (2017, s. 14-15) bu modernleşme, "çağına uymak" olarak gelişen bir süreç olup "temelde Avrupa'nın iktisadi, askerî-siyasi gücüne karşı koymak ve bu sayede ülkenin siyasî hürriyetini, sosyal ve kültürel benliğini koruyarak devamlılığını sağlamak için başvurulmuş bir yoldur." Modernleşme arayışlarında 17. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupa devletleri karşısında sürekli yenilgilerle gerileyen ve önemli toprak kayıplarına uğrayan ülkenin yönetici elitinin gerileyişi durdurma niyeti ve gayreti en önemli faktördür. Ortaylı'ya göre (2016, s. 12) diğer Müslüman toplumları da etkileyen "Osmanlı modernleşmesi, modernleşen bütün ülkelerin tarihi ile karşılaştırılarak düşünülmelidir." Karpat ise (2017, s. 13) Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılını "Cumhuriyet Türkiye'si ve Balkanlarla Ortadoğu'da yirmiden fazla ülkenin doğuşunu hazırlayan bir dönem" olarak değerlendirmiştir.

Osmanlı modernleşmesinin başlangıcını Sultan II. Osman'ın (s:1618-1622) reform girişimlerine kadar geriye götürenler olduğu gibi Nevşehirli Damat İbrahim Paşa iktidarında matbaanın açılması ile ilişkilendirenler de olmuştur. Ancak genellikle Osmanlı modernleşmesi sürecinin başlangıcı Sultan II. Mahmud (1808-1839) yenilikleri ile bağdaştırılmaktadır (Ortaylı, 2016, s. 32). II. Mahmud döneminde hemen hemen bütün alanlarda yapılan bu etkili reformlar ile Osmanlı toplumunun çağdaşlaştırılması hedeflenmiştir (Kılıç, 1995, s. 2). Geriye dönerek bu çalışmaların sonuçlarına bakıldığında toprak kaybının önlenmesinde başarısızlık söz konusu olsa da bugün bile önemini koruyan askerî eğitim kurumlarının kuruluşu başlı başına önem taşımaktadır. Çünkü modernleşme çabaları, sadece kışladaki ordu ile sınırlı kalmayıp mühendislik, tıp ve eczacılık gibi alanlara da yayılmıştır (Ortaylı, 2016, s. 49-50). Öncelikle askerî sağlık hizmetleri için cerrah yetiştirmek üzere tıp eğitiminin de modernleştirilmesi gereği bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır (Ortaylı, 2016, s. 27). Orduları Batılı tarzda bir organizasyona kavuşturup yeni silahlarla güçlendirme yoluna girildiğinde, silah sanayiinin gelişimi için bilimsel ilerlemenin şart olduğu kısa sürede anlaşılmıştır (Hüseyin, 1986, s. 18). Ortaylı'nın (2016, s. 32) nihâî kanaatini yansıtan hükmüne göre "Osmanlı modernleşmesinin gerekliliğini ve koşullarını tarih hazırlamıştır."

Mısır ile Batı dünyasının XIX. yüzyılda başlayıp yirminci yüzyılda da hızlanarak devam eden ilişkisi, Osmanlı İmparatorluğu-Türkiye Cumhuriyeti çizgisinde Türk toplumunun Batı uygarlığıyla ilişkileri benzer niteliktedir. Sosyal farklılıklardan kaynaklanan ayrımlar dikkate alınmazsa birebir aynı olduğu bile söylenebilir.

Tezimiz İslam dünyasının iki önemli merkezi olan İstanbul ve Kahire’de açılan tıp okullarının eşzamanlı olarak yaşanan kuruluş süreçlerini ve bu dönemdeki siyasî, tarihî, ekonomik ve kültürel gelişmeleri ele almaktadır (Bkz. Ek-1). Sadece tıp eğitimi de dahil eğitimde modernleşme değil iki önemli merkezdeki gelişmelerin arka planında yer alan olgular, çok önemli tarihî değere sahip olsa da -tezimizin tıp tarihi alanında hazırlandığı dikkate alınarak- özetlenmek suretiyle değerlendirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezindeki modernleşme çabalarını yöneten otokratik erk ile devletin bir parçası olduğu halde İstanbul ile idarî bağlantısı çok zayıflayan Mısır vilayetinde egemen olan yönetim arasındaki ilişkiler de çeşitli yönleriyle değerlendirilmiştir. Çalıştığımız konu bir yönü ile sosyal tarih tezi olarak toplumların modernleşme süreçlerini ele alırken diğer yönden ise sürecin etkin figürlerinin biyografik öykülerini içermektedir.

Tıp fakülteleri özelinde kurumların inşa ve gelişim sürecinde rol alan yabancı hekimlerin durumu da bu kapsamda değerlendirilmesi gereken hususlardandır. Bu çerçevede Kahire’de Dr. Clot-Bey’in, İstanbul’da Karl Ambroise Bernard’ın çalışmaları ve etkileri işlenecektir. Tıp fakültelerinde eğitim süreçleri devam ederken ortaya çıkan eğitim dilinin millîleştirilmesi gereksinimi ve bu yöndeki girişimler de çalışmamızın ana konularındandır. Tıp fakültelerinde görev alan eğitim kadrosu, müfredat ile bu okullardan yetişen hekimlerin yetkinliğine de yeri geldiğinde değinilecektir.

1.1. XIX. yüzyılda İslam Dünyası

1.1.1. Siyasî Durum

XIX. yüzyılın başında Hollanda Endonezya’da, İngiltere Hindistan’da, Rusya Türkistan’da ve Fransa Kuzey Afrika’da koloniler kurarak yerleşmişlerdi. İran ise İngiltere ile Rusya tarafından paylaşılmıştı. Osmanlı kıyıları da İstanbul ve Çanakkale boğazlarını geçerek Akdeniz’e çıkmayı planlayan Rusya’nın hedefi halindeydi. Bütün Arap ülkelerinde ise, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasını bekleyen İngiltere ile Fransa’nın rekabet oluşturan hesapları vardı (Hüseyin, 1986, s. 17). Osmanlı coğrafyasının merkezî alanları olan Anadolu

ve Rumeli’nde yönetim, İstanbul’daki Sultan ile güçlenen âyân (derebeyleri) arasında paylaşılmaktaydı (Ortaylı, 2016, s. 33).

Osmanlı İmparatorluğu bürokrasisinin ‘Sultan’a bağlılık’ ile kendini kayıtlı görmelerine yol açan devşirme esasına dayanan yapılanması, asırlar içerisinde Sultan ile arasında halk arasında konumlanarak varlığını pekiştiren bir kast sistemi oluşmasına yol açmıştır. Ülkenin başkenti ‘*Dersaadet*’teki seçkin resmî klan ile taşradaki bürokratlar arasındaki ayırım, kendilerinden vergi tahsil edilemeyen bürokratların devletin gelişme devirlerinde -en az zengin tüccarlar kadar- mal varlığı ve servet biriktirmeleri ile ekonomik bir ayrışmayla sonuçlanmıştır. Tüccarlar yanlarında insanlar çalıştırıp ücret öderlerken bürokrat sınıfında oluşan denetimsiz zenginlik artık çok göze batıyordu. 1838’de zengin veya fakir hiç kimsenin mirasının daha önceden uygulandığı üzere devlet tarafından müsadere edilmemesi hükme bağlanmıştır (Özdemir, 2001, s. 121). Herhangi bir nedenle hayatını kaybeden zenginlerin mallarının kamulaştırılması olarak özetlenebilecek müsadere sisteminin iki maksadından birincisi olan siyasî gerekçe ülkede güç odağına dönüşebilecek ırsî miras ile devam edecek zengin bürokrat sınıfının oluşmaması, ekonomik gerekçesi ise müsadere edilen ziynet, nakit ve mülk varlıklarının ülke hazinesinin açıklarının kapatılmasında kullanılmasıdır (Karaoğlu, 2018, s. 175). Siyasî iktidarı sultan ile paylaşan zengin elitin Sultan II. Mahmud reformuna kadar kendi soyundan gelenlere miras bırakamaması, vakıf mevzuatının suiistimali ile ekonomik bir hasıla oluşturmeyen bir ataletin nedenine dönüşmüştür. Bunu gidermek için Maliye kalemleri ıslâh edildiği gibi, devlet adamları ile zengin tüccarların korkulu rüyası olan müsadere sistemi kaldırılmıştır (Akyıldız, 2018, s. 55). Müsaderenin kaldırılmasının hukukî zeminini oluşturan fermanlar II. Mahmud döneminde yayınlansa da fiilî olarak uygulanması oğlu I. Abdülmecid dönemine sarkmıştır (Karaoğlu, 2018, s. 174). Bu müsadere olayı, 1788 yılında İstanbul’a gelerek birkaç hafta kalan ve gözlemlerini yazan bir seyyahın kulağına bile ulaşacak kadar toplum içerisinde tartışılan bir konu haline gelmiştir (Casti, 2019, s. 37). Adaletsizliklerin önlenmesi ve geriye dönüşü mümkün olmayan yanlışlıklara son verilmesi için bir ferman yayınlanarak mahkeme kararı olmaksızın kısas yapılması veya siyasî nedenlerle hiç kimsenin idam edilmemesi emredilmiştir. Bu durum, Osmanlı bürokrasisi için çok önemli bir kazanım olarak kul olmaktan kurtulma anlamındadır. Bunun sebebi ise Osmanlı tarihinde tehlikeli bulunan pek çok vali ve paşa idam edilip mal ve mülklerine el konmuştur (Faroqhi, 1997, s. 236). Osmanlı devleti yönetimi Sultan’ın mutlak gücüne dayanan bir otokratik yönetim olsa bile bürokrasinin de erk paylaşımında önemli bir paya sahip olduğu söylenebilir. Bütün yönetici sınıf üyeleri, -sadece ulema müstesna- fiilen 1830’lara kadar sultanın resmî kullarıydılar (Findley, 2008, s. 143). Şerif Mardin’e göre (2006, s. 41-43)

Osmanlı bürokrasisi “pek de haklı olmayarak ekonomiyi ve toplumu büyük ölçüde denetim altına alma iddiası, besin maddelerinin ticaretini denetiminde tutması, toprak mülkiyetine koyduğu sınırlamalar ve savurganlığı kısıtlamaya yönelik yasalar aracılığıyla” devlet otoritesini toplumun üzerinde “yüce” bir konuma yerleştirmiştir.

1.1.2. Ekonomik Durum

XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda dünya ekonomisine eklenilerek katılma süreci şeklinde yaşanmıştır. Rusya’nın giderek artan tehdidi altında bulunan, Avrupa’nın güvenle Asya’ya ulaşmasını sağlayan en önemli yollar Osmanlı topraklarından geçtiği ve ülkenin uzak bölgeleriyle Avrupa arasında kurulan ekonomik ilişkiler arttığı için bu süreç bütün dünyanın da ilgisini çekmiştir. XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nun dış ticaret hacminin artması, ülkede yabancı sermaye yatırımlarının artışı ve üretim araçlarının değişerek çeşitlenmesi gibi süreçlerle birlikte ilerleyen ekonomik ve siyasî dönüşümler İslam dünyasına kapitalizmin girişi olarak nitelendirilmiştir (Pamuk, 2007, s. 194). Asya’dan gelen ticaret yollarının okyanuslara kaymasının olumsuz etkilediği Mısır ise, imparatorluk içindeki ekonomik faaliyetin önemli bir alanı idi (Pamuk, 2007, s. 162).

Osmanlı ekonomisi sanayi üretiminde olmasa bile özellikle hububat ve pamuk ticaretinde dünyada önemli bir yer edinmişti. Belli başlı ihracat malları tahıl, tütün, narenciye, meşe palamudu, fındık, pamuk vb. tarım ürünlerinden oluşuyordu. İpek, tiftik, afyon ve zeytinyağı gibi yarı işlenmiş mallar ile el sanatları mamulü halı ve kilimler diğer ihraç ürünleri idi. Osmanlı İmparatorluğu’ndan Avrupa’ya ihraç edilebilen ve önemli emtia olan -başta buğday olmak üzere- tahıl, XIX. yüzyıl başlarında imparatorluğun dünya ticaretindeki yerini belirleyen diğer bütün mallar gibi, makul bir sürede ve belirli bir miktarın üstünde düzenli olarak ihraç edilememiştir (Kasaba, 1993, s. 37). Buna karşılık Osmanlı ithalatının çoğunluğu ise sınai mallardan, özellikle pamuk ve yünden üretilen tekstil ürünlerinden meydana geliyordu (Pamuk, 2007, s. 210). Bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun dış ticareti hızla büyümüş, Anadolu’nun dış ticareti yaklaşık 15 kat kadar artmıştır. İç pazara egemen olan ithal ürünlerin rekabeti karşısında, yerli üretim büyük ölçüde gerilemiş, Avrupa ürünü pamuklu tekstil ithalatı kısa sayılabilecek bir sürede 100 kattan fazla genişlemiştir (Pamuk, 2007, s. 208).

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki üretim araçları incelendiğinde, XIX. yüzyılın başlarında üretimin geleneksel loncalar çevresinde örgütlendiği, küçük ve orta ölçekli atölyelerde el

tezgâhlarının kullanıldığı, sermaye birikiminin sınırlı kaldığı görülmektedir (Pamuk, 2007, s. 209). Osmanlı ticaretinin büyük kısmının yabancı ülkelerin gölgesinde serbestçe faaliyet gösteren azınlıkların elinde olması III. Selim iktidarının son günlerinden başlayıp II. Mahmud döneminde Hünkâr İskelesi anlaşması ile yoğunlaşarak Müslüman tüccarların şikâyetlerine yol açmıştır. Bu haklı yakınmaları dikkate alan II. Mahmud Müslüman tüccarlara Hayriyye Tüccarı unvanını vermiş ve statülerini Avrupalı tüccarların seviyesine yükselterek hak ve imtiyazlarını eşitlemiştir (Bağış, 1998, s. 107-108).

Kasaba'ya göre (1993, s. 49) Tanzimat'ın başarısı kapsamına veya Avrupa'dan gördüğü desteğe değil, sağlam bir kamu maliyesi oluşturmayı başarmasına bağlıdır. Tanzimat bürokrasisi ekonomik gücü, devletin idari ve toprak bütünlüğünü uzun dönemde sürdürebilmek için zorunlu görüyordu ve ıslâhatı Avrupa sermayesinden borç almadan gerçekleştirmekte kararlıydı. Siyasî bağımsızlığın Avrupa'ya borçlanma nedeniyle kaybedilmesi ihtimalinden çok çekinildiğinden, devletin gelir kaynaklarını artırıcı ilk önemli girişimler bu dönemde gerçekleştirilmiştir. II. Mahmud döneminde açılan yeni okulların masrafları, mevcudu 1835 başında 12.000 kişi iken 3 yıl sonra 85.000 kişiye ulaşan yeni kurulan ordunun finansman ihtiyacı yeni bir vergi sistemi ve maliye yapılanması teşkilini zorunlu hale getirmiştir (Cezar, 1986, s. 247).

Ancak bütün kaygılara rağmen devletin ve sarayın borçları hızla artmıştır. 1875 yılına gelindiğinde 220 milyon sterlin borç stoku oluşan Osmanlı İmparatorluğu borçlarını ödeyemeyeceğini açıklamış ve bir anlamda iflas ettiğini ilan etmiştir. Devletin borçlandığı İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Hollanda temsilcileri ile uzun müzakerelerden sonra Düyûn-ı Umûmiye İdaresi kurulmuştur (Kıray, 1995, s. 11-12).

1.1.3. Kültür ve Bilim

XIX. yüzyıla gelindiğinde ağırlıklı olarak dinî eğitim verilen İslam medreselerinde, doğa bilimleri eğitimi yok denebilecek bir düzeydeydi. Uzunçarşılı (2017, s. 75) Osmanlı medreselerinin bozuluş tarihini XVI. yüzyıl sonlarına götürmektedir. XVIII. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde ilmiye sınıfı iyiden iyiye bozulmuş, medreselerin ıslâhı aciliyet kazanmıştır (Çadircı, 1997, s. 84). Bu durumun düzeltilmesi ya da bir başka deyişle ıslâhat maksadıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında İstanbul medreselerinde İslam dünyasının başka yerlerinde görülmeyen bir tür ihtisaslaşmaya gidilmiştir. Tanzimat sonrasında daha da belirginleşen bu ihtisaslaşma ile müfredatında İslam ilimleriyle birlikte

çağdaş ilimler, İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusçadan birinin yer aldığı *Darü'l-hilâfeti'l-aliyye* medresesi, hukukçu yetiştirmek üzere açılan *Medresetü'l-kudât*; imam-hatip yetiştirmek üzere açılan *Medresetü'l-eimme ve'l huteb*; vâiz ve hatib yetiştirmek üzere açılan *Medresetü'l-irşad*; hattat yetiştirmek üzere açılan *Medresetü'l-hattatîn* olarak yapılanmaları gerçekleştirilmiştir (Baltacı, 1994, s. 2817).

İslam âleminin Batı düşüncesi ve uygarlığıyla ilişkisi ilk karşılaşmalardan başlayarak iki yönde gelişmiştir: Birincisinde çağdaş Batı düşüncesinden sadece ilerleme yönünde yararlı olabilecek şeyleri alıp Müslüman ülkelerin kalkınmasında faydalanmak hedeflenmiştir. İkinci yolu benimseyen bazı aydınlar ise her yönüyle Batı medeniyetine katılmak arzusu göstermişlerdir. İslam ülkelerinin Batı medeniyetiyle ilişkisi -en azından hedef olarak- sadece ilk tercihin hedeflediği şekilde sadece maddî plândaydı. Müslümanların başında yönetici olarak bulunanların tek düşüncesi ülkeyi, sadece maddî yönden kalkındırmak ve düşmanlarının bilgi ve teknik düzeyine yükseltmekti (Hüseyin, 1986, s. 19).

Avrupa orduları önünde sürekli yenilen millî orduları güçlendirmek İslam dünyasındaki siyasetin en önemli arzusuydu. Avrupa orduları, fizik, kimya, mühendislik, tıp ve veterinerlikte Müslüman ülkelerin yöneticilerini şaşkın bırakan üstün bir bilimsel deneyimin üzerinde yükselmisti (Hüseyin, 1986, s. 18). Savaş alanlarında Avrupa karşısında sanayiindeki yetersizliğin yol açtığı acıklı tablolar karşısında ezilen -başta Sultan olmak üzere- Osmanlı yöneticileri, Batı'nın askerî gücüne zemin oluşturan bilimsel birikimi ülkeye aktarma gayreti içine girdiler. Bu yönelişin fikrî zeminini oluşturmak için yazılan ilk raporların tipik bir örneği yeni kurulan Nizam-ı Cedid'in gerekliliğini ve meşruiyetini kamuoyuna duyurmak amacıyla kaleme alınıp Şehzade IV. Mustafa'ya sunulan ve *Koca Sekbânbaşı Risalesi* olarak bilinen lâyihadır (Uçman, 2017, s. 10). Sanayileşme hedeflerini gerçekleştirmek için Avrupa ülkelerine öğrenci grupları gönderilirken, çağdaş eğitimi yerinde vermek üzere Batılı eğitimci ve uzmanlar ülkeye ithal edilmiştir (Gümüş, 2020, s. 32). İslam dünyasında XIX. yüzyıl boyunca sergilenen modernleşme hareketlerinin temel çerçevesi budur.

1.2. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu

Bütün tarihçilerin ortak kanaatine göre XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu gerileme ve çözülme sürecine girmiştir. Yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğu sınır bölgelerinden çıkmeye başlamıştır. İmparatorluğun içine girdiği çözülüş ve yenilgilerden

sonra Avrupa'nın askerî ve teknik alandaki üstünlüğü kabul edilerek reform arayışlarına girilmiştir (Sezer, 1999).

Bu yüzyılda gerçekleşen işgaller ile Kırım ve Kafkasya Rusya tarafından tamamen ele geçirilmiş; Mora yarımadasının kaybedilmesi ile Yunanistan bağımsızlık kazanmış, Sırbistan ile Romanya özerk yapılanmalar halini kazanmıştır. Fransızlar Cezayir'i işgal ederken Suud hanedanı da Arabistan'ı büyük ölçüde kontrolüne almıştır. Mısır vilayeti ise 13 Şubat 1841 tarihinden itibaren Mehmed Ali Paşa hanedanına “*Mısır'ı ırsen idare*” hakkı ile teslim edilmiş ve Kavalalı adeta bağımsızlığını ilan etmiştir (Sander, 2008, s. 245-246; Tandoğan, 2020, s. 43). Mısır'da tek yetkili haline gelen Kavalalı ailesinin hâkimiyeti kısa sürede Sudan'ı aşarak Uganda'ya kadar bütün Doğu Afrika kıtasına yayılmıştır. Günümüzde Sudan'ın başkenti olan Hartum'da 1823 yılında sadece bir balıkçı kulübesi varken Kavalalı'nın temellerini attığı şehrin kısa sürede büyümesi etkinliğinin somut bir göstergesidir (Tandoğan, 2020, s. 177).

Osmanlı elitleri, imparatorluğun gerilemesinde Osmanlı devlet yapılanmasının bozuluşunun etkisini tam olarak anlayıp yorumlayamamışlardır (Kara, 2007, s. 10). Aydınların hepsi devletin ve toplumun sorunlarının tamamına bütün müesseseleriyle Osmanlı Devleti'ni Batılılaştırmak ile çözüm bulunacağını düşünmüşlerdir (Tansü, 1998). XVIII. Yüzyıldan sonra Avrupa Devletleri ile kurulan diplomatik ilişkilerin getirdiği temas, yönetici elite gerileme sürecini engelleyebilmek modernleşme olduğunu göstermiştir. Diplomatik ilişkileri yönetmek üzere büyük çoğunluğu XIX. yüzyılda tesis edilen Osmanlı elçilikleri, birçok Müslüman ve genç aydına bir süre bir Avrupa kentinde oturmak, bir Avrupa dili öğrenmek ve yeni fikirleri tanımak fırsatı sağlamış ve bu kadrolar İstanbul'a döndüklerinde askerî ve sivil bürokrasinin yenilik taraftarı kanadını teşkil etmişlerdir (Lewis, 1993, s. 63).

1.2.1. XIX. Yüzyılın Sultanları

1.2.1.1. Sultan III. Selim ve Selefleri

Sultan III. Selim, 7 Cemazeyilevvel 1175/4 Aralık 1761 tarihinde Mihrişah Sultan'ın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Sultan III. Mustafa'nın oğludur. Sultan I. Abdülhamid'in ölümü üzerine 1 Recep 1203/28 Mart 1789 günü 28. Osmanlı Sultanı olarak tahta oturmuştur. Kabakçı Mustafa isyanı sırasında 18 yıl süren saltanatını takiben 1221/1807'de tahttan indirilerek bir yıl sonra öldürülmüştür. Sanatkâr ruhlu bir insan olan Sultan III. Selim iyi eğitim almış, güzel sanatlara düşkün bir bestekâr ve *Divân* sahibi bir şair idi. Osmanlı modernleşme

sürecinin öncüsü, reform çalışmalarının başlatıcısı olduğu genel bir kabuldür. Kurmayı planladığı aynı isimli ordu ekseninde geliştirdiği Nizam-ı Cedid hareketi ile Avrupa ile Osmanlı arasındaki mesafeyi kapatmayı düşünmüştür (Tuncer, 2008, s. 22-23). Karal’a göre (1983, s. 291) “vatansever, çalışkan ve cesurdu, halkın düşünce ve duygularına büyük önem verirdi.”

Açık fikirli olması yanında zaafa varacak derecede yumuşak karakterli, hatta korkak bir insan olduğu da kaydedilmiştir. Üçüncü Selim’in çok merhametli, halim ve selim bir şahsiyet oluşu, biraz da metin ve iradeli olmayışı hem memleket, hem kendisi için büyük bir felâkete sebep olmuştur (Danışman, 1966, s. 159-160). Karpat’a göre (2017, s. 31) “III. Selim yenilik seven, sanatkâr ruhlu, değerli bir musikişinas ve şair olmasına rağmen hiçbir zaman meselelerin derinliğine inebilen bir lider olmamıştı.” Sultan III. Selim, Avrupa karşısında komplekse kapılmış ve Batı’nın örnek alınmasıyla her şeyin düzeleceğine inanmıştır. Babasının saltanatı zamanında İstanbul’a gelen ve izlenimlerini yazan Casti (2019, s. 40) veliahd III. Selim’in askerliğe hevesli bir genç olarak tanındığını yazmaktadır. Tahta oturunca yabancı danışmanların etkisi ile yenilik ve ıslâhat hareketlerine giriştiği, Avrupa’ya büyük bir hayranlık duyduğu, haremine önce dans, sonra opera ve balenin girdiği nakledilmiştir. İçki ve eğlence meclislerine düşkünlüğü kaydedilen Sultan III. Selim’in saray halkı da sefahat içinde yaşamış; III. Selim reformları bu israf manzaraları nedeniyle halk tarafından hoş karşılanmamıştır. Sultan III. Selim’in tarihin akışını değiştiren bir kararı, bölgeye atanan Osmanlı valilerini diskalifiye eden Kavalalı Mehmed Ali’yi 9 Cemazeyilevvel 1220/5 Ağustos 1805 tarihinde Mısır Valisi olarak ataması olmuştur. Bu atama Osmanlı İmparatorluğu’nun XIX. yüzyıldaki tüm politikalarını etkileyecek bir sonuç oluşturmıştır (Hathaway, 2016, s. 280).

Osmanlı İmparatorluğu yeniliklerin damga vurduğu XIX. yüzyıla gerçek anlamda III. Selim yönetiminde girmiştir. Sultan III. Selim, ülkenin modernleşmesi için öncelikle ordunun yeniden düzenlenmesini emretmiş, kısa sürede Nizam-ı Cedid adı verilen yeni askerî birlikler teşkil edilmiştir (Uyar ve Erickson, 2020, s. 225). Fransız subayları tarafından eğitilen ve Fransa’dan getirilen silahlar ile donatılan Nizam-ı Cedid’in İstanbul’dan toplanan gençlerden teşkil edilen birliklerinin mevcudu 25.000 ere ulaşmıştı (Sander, 2008, s. 180). Sultan III. Selim döneminde başlayan reform çalışmalarından Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa’nın ölümüne kadar geçen dönem (1203/1789 - 1265/1849), Osmanlı sultanları ve Mısır valilerinin ordularını Avrupa’nın güçlü silahlı kuvvetlerine benzer şekilde yeniden yapılandırmaya çalıştığı devlet destekli bir askerî reform çağını teşkil etmiştir (Cleveland and Bunton, 2009).

Osmanlı ordusunun Batı'nın askerî talim usullerini uygulamak suretiyle güçlendirilmesi ve böylece devletin garantiye alınmasını sağlamak üzere Avrupa'dan eğitim subayları, tersanenin modernizasyonunu temin etmek için de mühendis ve uzmanlar getirtmiştir (Bedirhan ve Atabey, 2013). Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Fransız asıllı subayların organizasyonu ile disipline ettiği ordusunun başarıları da İstanbul'daki yönetim için savunmaya yönelik modernleşme çalışmalarında bir örnek teşkil etmiştir (Hathaway, 2016, s. 292).

Batı'nın yalnız askerî organizasyonlarıyla ilerlemediği, ordularının gücünün devletin mali kaynaklarının sağlamlığına, verimli bir vergi toplama sisteminin oluşturduğu maliyenin varlığına bağlı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki göreceli gerilemenin bu gerekliliklere ayak uyduramamasının sonucu olduğu XVI. yüzyıldan itibaren fark edilmiştir. Sultan III. Selim zamanına kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı ülkeler nezdinde daimî ikametgâhı bulunan bir elçisi yoktu. İstanbul yönetimi, Avrupa olaylarını Divan-ı hümayun tercümanları aracılığı ile Batılı devletlerin İstanbul'daki elçilerinden, bazen de aracılık yapan Eflâk ve Boğdan beylerinden öğrenirdi. Devleti siyasî gelişmeler karşısında atıl bırakan bu diplomatik zaafı gidermek isteyen Sultan III. Selim, daimî büyükelçi olarak Agâh Efendi'yi Londra'ya atamıştır. Fransa'ya Morali Seyyid Ali Efendi, Avusturya'ya Afif Efendi, Prusya'ya da Aziz Efendi büyükelçi olarak gönderilmişlerdir. Hariciye Nezareti'nin ilk nüvesi olarak Reisü'l-küttâb makâmı da bu dönemde önem kazanmıştır (Ahmet Rasim, 2000, c.III, s. 96-97).

Sultan III. Selim döneminde bütün eğitim alanlarında olduğu gibi tıp eğitimi konusunda da modernleşme yolunda ilk önemli adımlar atılmıştır. Sultan III. Selim, ülkenin ve daha öncelikli olarak cephelerdeki orduların hekim ihtiyacının karşılanabilmesi için, bir arayış içerisine girmiştir. Bu arayış sonucunda Sultan III. Selim zamanında yeni tıbbî (tıbb-ı cedid) öğretecek iki tıbbiyenin açılışı gerçekleşmiştir. Bu kurumlardan ilki İstanbul'daki bir azınlık cemaatinin talebi üzerine, 15 Muharrem 1220/15 Nisan 1805 tarihli ferman ile Eflâk Beyi Alexandre Morozi'nin oğlu Dimitroşko'ya, mühendis eğitiminin yapıldığı Kuruçeşme'deki bir Rum okulu bünyesinde bir de tıp sınıfı açılmasına izin verilmiştir. (Kahya, 1999; Uzluk, 2017). Tıbbiye için ilk resmî girişimi teşkil eden bu sınıf, sadece Rum asıllı öğrencilerle açılmıştır (Arda, 1989). Dimitroşko 16 Cemazeyilevvel 1227/28 Mayıs 1812 günü ölüm cezasına çarptırılmıştır (Sarı, 1983; Uzluk, 2017b, s. 660). Bunun ardından açılış izninin feshedildiği tahmin edilen -ve böylece ortadan kalkan- bu ilk tıp eğitim kurumunun varlığı, dil eğitimi konusundaki yetkinliğini ifade eden belgelerden anlaşılmakla birlikte gerek mektebin müfredatı gerekse de mezun verip vermediği bilinmemektedir (Ergin, 1990). Ayrıntıları hemen hiç bilinmeyen bu girişim, bize o dönemde İstanbul'da tıp eğitimi

konusunda bir hareketlenme yaşandığını düşündürmektedir. Yarım kalan bu ilk teşebbüsten sonra açılan ikinci kurum Tersane Tıp Mektebi ise Osmanlı İmparatorluğu'nda modern tıp eğitiminin başlamasının ilk önemli adımı olarak tarihe geçmiştir. Sultan III. Selim döneminde tam anlamıyla başarıya ulaşamayan bu eğitim hamlesi, yeğeni II. Mahmud saltanatında gerçekleştirilen Tıbhane-i Âmire girişimi ile tamamlanmıştır (Gündüz, 2015, s. 64).

Osmanlı iktisat tarihi uzmanlarından Tabakoğlu'na (1988, s. 103) göre zaten 18. yüzyılın ikinci yarısında hazinenin gelir/gider dengesi devlet harcamalarının önemli oranlarda artması ile olumsuz bir seyre başlamıştır. Yabancı devletlerin himayesinde faaliyet sürdüren – başta Rum asıllılar olmak üzere- gayrimüslimlerin oluşturduğu *beratlı tüccar* sınıfının Osmanlı dış ticaretine ve özellikle de deniz ticaretine egemen olarak zenginleşmeleri devleti önemli bir gelir kaynağını kontrol edemez hale getirmiş, bunu engellemek isteyen III. Selim, devlet adamlarını deniz ticaretine yatırım yapmaları hususunda teşvik etmiştir. Ancak bu konuda bir başarı sağlandığı söylenemez (Bağış, 1998, s. 45).

Sultan III. Selim döneminde devletin bekâsına dair ciddi endişeler ortaya çıkmış, can ve mal güvenliği başta İstanbul olmak üzere bütün ülkede tehlikeye düşmüştür. Anadolu ve Rumeli'de isyanlar baş göstermiş, padişah kendi kurduğu Nizam-ı Cedid ordusunu lağvetmek zorunda kalmıştır. Tarihçi Kemal Beydilli'ye göre (2022, s. 42) bu bir fiyaskodur. Sultan'ın Nizam-ı Cedid'in lâğvedildiğini Babıâli'ye bir Hatt-ı hümayunla bildirmesi ile korkusuzlaşan Kabakçı Mustafa'nın önderlik ettiği âsiler Safer 1222/Mayıs 1807'de IV. Mustafa'nın tahta oturtulmasını talep ederek isyan etmişlerdir (Derin, 1974). Sultan III. Selim, âsilere direnmeyi göze alamamış ve kendisine dokunulmaması karşılığında, Nizam-ı Cedid'in kuruluşuna yardım ettikleri için hedef alınan kişilerin teslimini onaylamak zorunda kalmış, isyanın elebaşısı ödüllendirilmiştir. Bu tavizlerine rağmen Sultan III. Selim âsilerin elinde hayatını kaybetmekten kurtulamamış (Kara, 1983, s. 82), Sultan III. Selim saltanatı sona ermiştir (Hammer, 1983, s. 134). Kabakçı Mustafa İsyanı ile zirveye ulaşan ve askerî reform girişimini yavaşlatan Yeniçerilerin başkaldırısı Sultan'ın tahtına mal olmuş ve âsilerin talebi ile taht el değiştirmiştir (Kılınçoğlu, 2018, s. 41).

Sultan III. Selim'in öldürülerek tahttan indirilmesiyle yeğeni ve II. Mahmud'un ağabeyi IV. Mustafa, bir yıl iki ay gibi kısa bir süreliğine Osmanlı hükümdârı olmuştur. Cahil, saf ve devletin genel durumundan habersiz bir genç olan Sultan IV. Mustafa'nın tahtta kalabilmesi, kendisini tahta çıkartanların isteklerini yerine getirmesine bağlıydı (Kara, 1983, s. 84). Topkapı Sarayı'nda esir tutulan Sultan III. Selim'i yeniden tahta çıkarmak isteyen

Alemdâr Mustafa Paşa, askerleri ile Balkanlardan gelerek Sultan III. Selim'i yeniden çıkartmak için İstanbul'a girmiştir (Karal, 1983, s. 87). Tahttan indirileceğini anlayan IV. Mustafa, tahttan indirilen amcası ile öz kardeşi II. Mahmud'u öldürtmek istemiştir. Yapılan saray baskınında Sultan III. Selim katledilirken II. Mahmud biraz da şans eseri olarak kurtulmuş ve Sultan IV. Mustafa öldürülerek kendisine biat edilmiştir (Hammer, 1983, s. 143-144). Bütün devlet erkânı ve İstanbul halkının katılımıyla kaldırılan Sultan III. Selim Laleli camiinin yanında babası III. Mustafa'nın türbesinde toprağa verilmiştir.

Sultan III. Selim'in katledilmesiyle tahta oturan IV. Mustafa saltanatı şehzade II. Mahmud için bir kâbus dönemi olmuştur. Alemdâr Mustafa Paşa'nın IV. Mustafa'ya öldürtmesi ile 28 Temmuz 1808'de II. Mahmud'un saltanat süreci başlamıştır (Afyoncu, 2015, s. 37). Sultan II. Mahmud, IV. Mustafa'nın devrilmesi ile tahta geçtiğinde ilk emri, Sultan III. Selim'i katleden cânilerin yakalanarak cezalandırılmalarına ilişkindir (Ahmet Rasim, 2000, c:IV, s. 8-9). Sultan III. Selim'in katillerinin şiddetle cezalandırılmaları ve Sultan II. Mahmud'un tahta geçirilmesi sonrasında İstanbul kısa bir sükûnet dönemine girmiştir.

1.2.1.2. Sultan II. Mahmud, Reformları ve Halefleri

Sultan I. Abdülhamid ile Nakşidil Sultan'ın oğlu olarak 13 Ramazan 1199/20 Temmuz 1785'de doğan Sultan II. Mahmud'un saltanatı (1223-1255/1808-1839) askerî isyanlar, sosyal çalkantılar ve krizlerle geçmiştir (Danişmend, 1972, s. 64). Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'ya yaklaştırmak için yaptığı reformlar, dönemi göz önüne alınırsa önem taşır. Klasik usullerle eğitilmiş olmakla birlikte, açık düşünceli çalışkan ve otoriter bir yönetici (Karal, 1983, s. 301); amcası Sultan III. Selim gibi bestekâr ve şair olması yanında *Adli* imzasını kullanan, kısa, öz ve kesin bir dille yazdığı bütün emir ve ferman hatt-ı şeriflerini bizzat kaleme alan önemli bir hat sanatçısı idi (Mert, 2020, s. 34). Doğu dillerini oldukça iyi biliyor, Arapça ve Farsçayı temiz ve incelikli yazabiliyordu (Walsh, 2021, s. 137).

Sultan II. Mahmud, batmak üzere olan Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrünü, iradesi, sabır ve metaneti, soğukkanlılığı ve çalışmaları ile mümkün olduğunca uzatmayı başarmıştır (Mert, 2020, s. 36). Kritik anlarda sergilediği metanet, halkın güvenini kazanmasında olduğu kadar yabancı elçilerin de kendisini takdir etmesinde de etkili olmuştur (Sakaoğlu, 2015, s. 402). Varisi olduğu devletin zayıflaması ve çöküş sürecinin nedenlerini analiz ederek, Batı medeniyeti düzeyine erişmek için kökten bir ıslâhatın zorunlu hale geldiğine samimî olarak inanmış ve devletin her biriminde radikal reform çalışmalarına girişmiştir (Öztuna, 2019, s.

112). Bu yönü ile Beydilli'ye göre (2019, s. 184) Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci kurucusu olarak değerlendirilebilir. Sultan II. Mahmud'un reform çalışmaları, merkezî iktidarı sağlamlaştırma çabası ve azmi takdirle kaydedilmiştir. Sander'e göre (2008, s. 216) Osmanlı'nın son yüzyılında II. Mahmud ile kıyaslanabilecek tek sultan II. Abdülhamid'dir. Sultan II. Mahmud'u dinî bir terim olan müceddid unvanı ile niteleyip "Yüzyılın Müceddidi" olarak adlandıranlar da olmuştur (Beydilli, 2022, s. 324).

Kendisi ile görüşme fırsatı bulabilmiş ve ayrıntılı olarak tasvir ettiği çehresinin etkisinde kalmış yabancı tarihçilerden Lamartine (2008, s. 990) II. Mahmud'un yakışıklılığının, unvanı kadar etkileyici olduğunu belirtmiştir. Huzura kabul edilerek bir yemeğe de katılan Walsh'a göre (2021, s. 136) "II. Mahmud olağanüstü hızlı düşünebilen bir kişi olmasının yanı sıra, taviz vermeyen sert bir yaradılışa sahipti." Bu gözlemci yaptığı soruşturmalara dayanarak genel ahlakî kurallara uygun davranılmasını önemseyen ve bu konu üzerinde ısrarla duran Sultan'ın ailesine karşı merhametli birisi ve kendisine birkaç kız evlat veren eşlerine sevgiyle bağlı olduğunu, özel hayatındaki günlük ilişkilerde kibar ve nazik davrandığını kaydetmiştir (Walsh, 2021, s. 137). İki kez İstanbul'a gelen ve Mekteb-i Tıbbiye hakkında önemli tanıklıklarını kaleme alması yanında II. Mahmud ile de görüşme fırsatını bulan İskoç gezgin Charles Mac Farlane, Sultan'ın dönemindeki en usta binici olduğunu ve okçulukta temayüz ettiğini "savaş sanatlarına düşkünlüğü, ülkesindeki en büyük oku gerip hedefine atmakla gurur duyduğu biliniyor" sözcükleri ile yazmıştır (Ayaşlı, 2011). Bir başka yabancı yazar ise II. Mahmud'un "yetenekleri, yürekliliği ve inanılmaz çalışkanlığı" ile öne çıkan bir Osmanlı Sultanı olduğunu kaydetmiştir (Imbert, 1981, s. 127). Osmanlı ordusuna danışmanlık görevi ile İstanbul'a gelen Moltke'nin temaslarında edindiği izlenimleri de olumludur (Moltke, 2021, s. 114). Eğitimi ile yakından ilgilenen amcası Sultan III. Selim'in hoşgörüsü nedeniyle -daha önceki şehzadelerin yaşayamadığı şekilde- çocukluk ve gençliğinde oldukça serbest bir saray hayatı sürdüren Sultan II. Mahmud'un hürriyet duygusunun örselenmemiş ve kişiliğinin baskılanmamış olmasının bu özel nitelikleri edinmesinde ve başarılarında etkili olduğu da vurgulanmıştır (Alderson, 1999, s. 71).

Bürokratlarının gönlünü almak üzere, 1829'dan sonra II. Mahmud'un onları ikametgâhlarında ziyaret edip birkaç gece konaklamak suretiyle taltif ettiği kaydedilmiştir; bir cinayete kurban giden Darphane Nazırı Ali Rıza Efendi'nin yalısına bizzat giderek taziye ziyaretinde bulunması bunun güzel bir örneğidir (Rıza ve Galib, 2002, s. 53). Daha önceki Osmanlı sultanlarında pek de tanık olunmadık şekilde yurtiçi gezilerine çıkan II. Mahmud ilk olarak İstanbul çevresini gezmiş ve uzun mesafeli ilk gezisini 15 Şubat 1829 tarihinde

Tekirdağ'a yapmıştır. En uzun süreli (39 günlük) ve beşinci gezisini 29 Nisan 1837'de İstanbul'dan yola çıkarak gerçekleştirmiştir. II. Mahmud bu son gezisinde daha önceki gezilerine oranla çok daha uzak mesafelere gitmiş ve Varna'dan başlayarak kuzeyde Tuna nehrine kadar birçok yere uğramıştır. Bu uzun gezisinde okul, köprü, çeşme ve ibadet yerlerinin tamiri için ödenekler çıkartmış, Müslüman ve gayrimüslim tebaaya bahşiş ve armağanlar dağıtarak şefkatli bir hükümdâr imajı sergilemiştir (Moltke, 2021, s. 130). Gittiği yerlerde yoksullara sadakalar dağıtmış, uğradığı mescid ve türbelere bağışlarda bulunmuştur. Bulgaristan'daki Şumnu şehrinin fakirleri için ayırdığı 10.000 altının dağıtım emrinin sonucu hakkında kendisine bilgi vermeleri konusunda imamlara talimat vermiştir. Yurtiçi seyahatlerinin masraflarını bizzat cebinden ödeyen II. Mahmud, halktan alınan -özellikle kadınların verdiği- dilekçeleri toplamış ve şikâyetlerini dinlemiştir (Özcan, 1995). Kendisi için hazırlanan ziyafetin yerine gemicilerle sofraya oturmuş, çıkarttığı kıyafet nizamnamesine uygun fes ve setresiyle Cuma namazı sonrasında çarşılarda dolaşmış, halkın arasına karışıp kendisini görmeye gelenlerle sohbet etmiştir (Kırlı, 2009, s. 28). "Kadınlarının halk karşısına çıkmasına" izin vermesi -kızı Atiye Sultan'ı üniforma giydirerek kışlalara götürmesi- nedeniyle muhafazakâr çevrelerin Sultan'a gösterdiği tepki Batılı yazarların da dikkatini çekmiştir. (Imbert, 1981, s. 133, Özcan, 1995). II. Mahmud'un portrelerini resmî dairelere astırması da şaşırtıcı bulunarak aynı şekilde bir tepkiye yol açmıştır (Açoğlu, 2019).

Sultan II. Mahmud halk sağlığı konuları ile de yakından ilgilenmiştir. Bunun kanıtı olan bir vakıya tanık olan Walsh'ın kaydettiğine göre (2021, s. 434) yabancı hekimlerden ülkede baş gösteren kolera salgını hakkında bilgi alan Sultan, hemen Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'yi çağırarak, koleraya karşı önlemler ve tedavisi ile ilgili Türklerin yararlanabileceği bilgiler içeren bir broşür hazırlamasını emretmiştir. Hekimbaşının hazırladığı ve Matbaa-i Âmire'de basılan Kolera Risalesi, 1 Ağustos 1831'de basılarak binlerce kopyası görevlilere ve halka dört bin nüshası dağıtılmıştır.

Sultan II. Mahmud'un şehzâdelik sürecinin, yaptığı büyük reformların arka planının anlaşılabilmesi açısından her yönüyle dikkate alınması gerekir. Sultan II. Mahmud'un yönetiminde sergilediği sert kişilik özelliklerinin şekillenmesinde amcası Sultan III. Selim'in saltanatının son günlerinde yaşananlara tanıklığı çok önemli bir yer tutar. Özellikle kendisinin hayatının da tehlikeye girdiği Sultan III. Selim'e yönelik cinayet sahneleri, travmatik bir anı olarak sürekli aklındadır. Daha sonra dönemin koşullarını dikkate almayan anakronik yaklaşımlarla bazı icraatları haksız ya da zalimane bulunan Sultan II. Mahmud'un bazı acımasız kararlarını değerlendirirken bu süreçler göz önüne alınmalıdır (Andıç, 2014, s. 111).

II. Mahmud'un yeri geldiğinde ilm-i siyaset yaparak muhatabının gönlünü almaya çalıştığının bir kanıtı olarak kendisine verilen Girit adası yönetimini küçümseyen valisi Kavalalı Mehmed Ali'ye yazdığı hem nasihat ve hem de ikaz için kaleme alınmış olup Sultan Mahmud'un mizacına kısmen aykırı olarak durum icabı yumuşak ve ihtiyatlı şekilde kaleme alınan "Vezir-i hamiyetsemîrim" övgü ifadesi ile başlayan fermanı gösterilebilir (Uzunçarşılı, 1961).

Sultan II. Mahmud, yaptığı bir dizi ıslâhatla devletin-hantal yapısını restore etmeye gayret etse de, gerek Mısır'da yönetimi ele geçirerek modernleşme yolunda büyük ilerlemelere imza atan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın baskı ve tehdidi ve gerekse, bütün çözümlere rağmen değişmelere tepki gösteren ulema tarafından İslam geleneğine aykırı davranmakla suçlanmış, başlattığı değişiklikleri kalıcı hale getirerek sonuçlandırmamıştır (Andıç, 2014, s. 114, Tansü, 1998). Sultan II. Mahmud devri sonlarında Batı'da görevlendirilen Osmanlı elçileri Avrupa'da yayılan yeni bir eğilim olarak saltanat otoritesinin bir temsilciler meclisi ile paylaşılması veya en azından tebaanın mülkiyet haklarının garanti altına alınması gerektiğini anlatmaya çalışmışlardır. Bu paylaşımcılık halkın saltanata bağlılığını arttırdığı gibi ülkedeki ekonominin de gelişmesini sağlıyordu; ilave olarak eğitimin halka yayılması da ülke için çok yararlı sonuçlar oluşturmuştu (Mardin, 1991, s. 14). Yüzyıl boyu süren modernleşme süreci, meyvelerini vermiş, ülkedeki okur-yazarlık oranı yükselirken devlet kadroları, XIX. yüzyıl başında sadece İstanbul'da sayıları 500'ü geçen (Baltacı, 1994, s. 2816) medreselerin hegemonyasından kurtarılacak yüzyıl boyunca açılan modern eğitim kurumlarından mezun olmuş yeni aydın sınıfının eline geçmiştir. Batılı kaynaklarda ise "Osmanlı hanedanı sultanlarının en iyilerinden birisi" olarak değerlendirilmiştir (Larpernt ve Porter, 2013, s. 308). Uzun yıllar İstanbul'da görev yapan Fransız diplomat Engelhardt ise (2017, s. 40) II. Mahmud konusunda diğer Batılılardan farklı olarak olumsuz düşüncelere sahiptir.

Sultan II. Mahmud'un saltanat dönemindeki siyasî tablo şu şekildedir: Payitahttaki kargaşa nedeniyle ancak 13 Eylül 1808'de Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaretle kılıç kuşanma töreni yapılabilen Sultan II. Mahmud tahta oturduğunda istikrarsız bir ülkeyi devralmıştır. (Afyoncu, 2015, s. 37). Osmanlı İmparatorluğu, içte ve dışta tam bir çökme manzarası göstermekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun şeklen egemen olduğu Mısır'dan Cezayir'e, Balkanlar'dan Irak'a kadar olan bölgede asayişsizlik hüküm sürerken denizlerde de yok hükmünde idi. Donanmanın gemilerinin çoğu eski ve bakımsız etkinliğini yitirmiş bir donanma vardı. Buharlı gemi teknolojisine geçmiş olan İngiltere ile Rusya donanmaları ile dünya üzerindeki nüfuzlarını arttırma yarışındaydılar. Fransa da Akdeniz'de İngiltere ile rekabet halinde idi (Örenç, 2017, s. 185, 194).

Sultan III. Selim’e karşı zahiren de olsa, yakınlık gösterir gibi davranan, sultanın “gönlünü alacak ve ıslâhatçı duygularını okşayacak” mektuplaşmaları kayda giren Fransız imparatoru Napoleon (Karal, 1983, s. 47) III. Selim’in şehid edilmesini Osmanlı İmparatorluğu’ndan uzaklaşmasına gerekçe yapmış ve Rus Çarı Alexandre ile Osmanlı ülkesini taksim etmeyi müzakere etmeye başlamıştı. Napoleon ’un genel siyasetinde Osmanlı İmparatorluğu daima bir koz olarak görülmüş, Avrupa işlerinde Rusya’nın yardımını sağlamak için faydalanılmak istenmiştir (Karal, 1983, s. 99).

Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezî hükümrânlık alanına uzak bölgelerdeki ve dış siyasetteki bu olumsuzlukların yanı sıra İstanbul taşrasında âyânlar egemen hale gelmişlerdir. Sultan II. Mahmud’un tahtını -ve hatta hayatını- borçlu olduğu Sadrazam Alemdâr Mustafa Paşa, devletin ileri gelenlerini toplayarak bu duruma bir çözüm yolu aramaya karar vermiştir. Ülkenin bütün bürokrasi ricalini, payitahtın âkil insanlarını ve taşradaki mütegalibelerden bir kısmını devlet yönetiminin yeniden şekillenmesini istişare için İstanbul’a davet etmiştir. Katılımcı âyânın 8 Şaban 1223/29 Eylül 1808’deki toplantısında Sadrazam Alemdâr Mustafa Paşa, talimli ordu tanziminin gerekliliğinden söz etmiştir. Müzakereler sonunda yedi maddeden oluşan ve özü itibarıyla ile Osmanlı Sultanı’nın bir kısım hükümrânlık yetkilerini âyân’a devreden -ve bu yönüyle bazı tarihçiler tarafından ilk Osmanlı Anayasası ya da Osmanlı’nın ‘*Magna Carta*’sı olarak değerlendirilen- bir İttifak Senedi imzalanmıştır (Akyıldız, 2018, s. 84). Sened-i İttifak’ın imzası ile saltanatın sağladığı malî avantajlarını ve yetkilerini kaybedeceklerini hisseden Saray bürokrasisi, Sadrazam Alemdâr Mustafa Paşa aleyhinde girişimlere başlamışlardır. Sultan II. Mahmud’un da, sadrazamının artan nüfuzundan rahatsız olduğu tahmin edilebilir (Uzunçarşılı, 2010, s. 154). Akyıldız’a göre (2018, s. 83) Alemdâr Mustafa Paşa’nın sadrazâm olarak atanması âyân ricalinin devlette erişebileceği en üst makama gelebilmesinin ilk örneğidir.

Sultan II. Mahmud imparatorluğun sıkıntılarla dolu bir döneminde tahta geçerek kısa bir süre içinde çok kanlı ve yoğun olaylarla karşı karşıya gelmiştir. Sırbistan’daki Kara Yorgi isyanı, Rusya’yla savaş durumu ve Hünkâr İskelesi anlaşması, Tepedelenli Ali Paşa olayı, Mora’daki Yunan ayaklanması, Arabistan’daki Vehhabî başkaldırısı, Fransa’nın Cezayir’i işgali, Mısır’da Mehmed Ali Paşa sorunu yanında Anadolu ve Rumeli’deki âyânın merkezin otoritesini tanımama eğilimi kucağında bulduğu devasa sorunlardır. Amcasının feci sonunu da görmüş olan genç Sultan, peş peşe gelen bütün bu sorunları aşabilmek için mücadele etmiştir (Akyıldız, 2001).

Sultan II. Mahmud, saltanatının ilk gününden itibaren Yeniçeri ocağının artık savaşlarda hiç bir işe yaramadığı, ülke güvenliği açısından potansiyel bir isyan odağı olduğu kanaatindeydi. Yeniçeri ocağının tamamen ortadan kaldırılmasını arzu etse de, Yeniçerilerin yeniden isyan çıkarmalarından çekindiğinden onları kuşkulandırmayacak şekilde amcası Sultan III. Selim'in Nizam-ı Cedid projesini ihya etmek üzere yeni bir talimli ordu kurulmasını planlamıştır. Nizam-ı Cedid subaylarından güvenilir isimlerin denetiminde teşkil edilen yeni ordunun birkaç bin kişiden oluşan çekirdek birlikleri sekizinci Kapıkulu ocağı olarak Sekbân-ı Cedid adı altında 23 Şaban 1223/14 Ekim 1808 tarihinde teşkil edilerek Üsküdar'da Selimiye ve Balmumcu civarındaki Levent çiftliği kışlasında toplanmış ve kısa sürede talimlere başlanmıştır. (Uzunçarşılı, 2010, s. 144). Âyan ile birlikte gelen muhafız birliklerinin bölgelerine dönmeleri ile Sekbân-ı Cedid birliğinin kurulması ve imtiyazlarının ellerinden alınmasından rahatsız olan Yeniçerilerin isyanı halinde, payitaht İstanbul'da kendilerine karşı koyabilecek askerî güç hayli azalmış, Sekbân-ı Cedid askerinden başka kayda değer bir askerî güç kalmamıştır. (Danışman, 1966, s. 197-199).

Sultan II. Mahmud'un modernleşme çabalarına muhalif olanlar, Yeniçerilerin tepkisinden yararlanmayı hedeflemiştir. Yeniçeriler de Nizam-ı Cedid'in lâğvedilmesini ve tahttan indirilen önceki hükümdâr Sultan IV. Mustafa'nın tekrar tahta çıkarılmasını istiyorlardı. Böylece tarihe Alemdâr Vak'ası olarak kaydedilecek isyan başlamıştır (Karal, 1983, s. 94). Devlet yöneticileri için elzem olan temel eğitimden yoksun bir taşralı olarak ümmî ancak cesur bir insan olan sadrazam Alemdâr Mustafa Paşa'nın etrafında toplaşan yordakçıları kendisini sefahate alıştırmıştır. Yeniçerileri kuşkulandırdığı gibi, halk nezdinde de devletin yaptığı -iyi veya kötü- bütün icraatın sorumlusu olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı'da iktidar meşruiyetinin önemli bir unsuru halindeki din uleması da, bu yetki zehirlenmesinden etkilenerek Anadolu'daki arpalıklarından elde ettikleri gelirlerin ellerinden alınacağı noktasında endişelenmişler, Alemdâr yönetiminin aleyhine dönmüşlerdir. Alemdâr ve dostlarının sarayda da, halk arasında da itibarı kalmamıştır. Sultan II. Mahmud da Alemdâr Mustafa Paşa'ya diyet borcundan bir an önce kurtulmak istediğinden Alemdâr'ı sahne dışına çıkartacak beklenen bahane, 25 Ramazan 1223/14 Kasım 1808 günü -bir Ramazan akşamında- halka kötü davranan Sekbân-ı Cedid askerleri yüzünden ortaya çıkmış; Yeniçeri Ocağı'nın Ramazan bayramında lağvedileceği şeklindeki bir yalan haber ile kışkırtılıp Babiâliyi basmaya karar veren Yeniçeriler isyan etmişlerdir. İsyân sonunda Alemdâr Mustafa Paşa feci bir şekilde ölünce devreye giren Sekbân askeri, isyancı Yeniçerileri dağıtmış ve Yeniçeri Ocağı teslim alınmıştır (Cabi, 2003, s. 311; Şânî-zâde, 2008, s. 148-149; Uzunçarşılı, 2010, s. 158).

Sultan IV. Mustafa'nın yeniden tahta çıkartılacağı söylentilerinin İstanbul'da yayılmaya başlaması Sultan II. Mahmud'un kardeşini boğdurtmasına yol açmıştır. Sultan II. Mahmud'un emriyle Unkapanı önündeki gemilerden, isyana hazırlanan Yeniçerilerin karargâhı topa tutulmuştur. Kısa sürede her şeyin bittiğini anlayan Yeniçeri Ocağı Ağaları isyanı bitireceklerini vaad edince Sultan II. Mahmud da Yeniçeri ocaklarına yönelik top atışlarını durdurmuştur (Hammer, 1983, s. 146). Artık Sultan II. Mahmud'dan başka Osmanlı tahtına talip olabilecek başka bir şehzade kalmamıştır. Binlerce insanın hayatını kaybetmesine yol açan ve İstanbul'u harab eden isyanın sonunda Sultan II. Mahmud, Alemdâr Mustafa Paşa'dan da, diyet borcundan da kurtulmuştur (Danışman, 1966, s. 203).

Sultan II. Mahmud döneminin en önemli olaylarından birisi de 9 Zilkade 1241/15 Haziran 1826, Perşembe günü Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesidir ve tarihe Vak'a-i Hayriyye (*Hayırlı Olay*) olarak geçmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s. 559). Osmanlı ordusunun en köklü kurumlarından Yeniçeri Ocağı'nın, XIV. yüzyılda Sultan I. Murad döneminde ve 763/1362 tarihinde kurulduğu, Ankara Savaşı sırasındaki mevcudunun 10.000 nefer civarında olduğu kabul edilmektedir (Uzunçarşılı, 1988, s. 145; s:611). Bütün ihtiyaçları devlet tarafından karşılanan ve başlangıçta sadece Sultan'ın cülûs töreninde dağıtılan ulufe ile geçinen Yeniçeriler para kazanmak için XVI. yüzyıldan itibaren ticarete atılarak esnafılık ve rençberlik etmeğe başlamışlardır. İstanbul'da XVIII. yüzyıl sonlarında kayda giren 1.110 işyeri ve dükkândan %40'nın yeniçerilerle bağlantısı tespit edilmiştir (Beydilli, 2019, s. 164). Alınır/satılır hale getirilen yeniçeri ulufe cüzdanları ticaretini yapan aracılar için bir geçim vasıtasına dönüşmüştür (Es'ad Efendi, 2005 s:L). Devletin hazinesi ve maliyesi perişan haldedir. Yeni kurulan Nizam-ı Cedid ordusunun birlikleri lâğvedildiği için düzenli bir ordu da kalmamış; çeteleşen bazı zorba, “ne idüğü belirsiz, ipsiz sapsız” yeniçerilerin yaptıkları zulümler İstanbul halkını canından bezdirmiştir (Ahmed Lûtfî, 1999, s. 1090). Berkes'e göre (2018, s. 77) devletin içerisine düştüğü malî bunalım nedeniyle bir başıbozuklar obasına dönüşen yeniçeri ocağı devletin sadık kulları olmaktan çıkıp siyasi güç kazanan nevi şahsına münhasır bir sosyal sınıf olmuştur (Beydilli, 2019, s. 158).

Sultan II. Mahmud, Yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasını, amcası Sultan III. Selim'in feci akıbetine tanık olduğundan beri aklına koymuştur. Osmanlı'nın bütün savaş ve zafer anılarını taşıyan yeniçerilerin varlığına radikal olarak son verirken ordu tarihinde yepyeni bir dönemi başlatmıştır. Sultan'ın bu tarihî kararı almasında Mora isyanının Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kurduğu talimli ordu tarafından kısa sürede bastırılması, Yeniçeri ordusunun iyice hantallaşarak işe yaramaz hale geldiğini düşündüren ve genel kanaate

dönüştüren bir vakıa olmuştur. Sultan II. Mahmud, kamuoyunun Yeniçeriler aleyhine döndüğünü görerek ocağın kaldırılması vaktinin geldiğine karar vermiştir. Bu sırada Yeniçeri Ocağı defterlerinde kayıtlı nefer sayısı 120.000 kişiye ulaşmıştı (Uzunçarşılı, 1988, s. 619). Heyd'e göre (1993, s. 39) kararını desteklemek üzere saray bürokrasisini ikna eden Sultan'ın bu radikal kararını destekleyen ve o zamana kadar ayrıcalıklı bir konuma sahip ulemanın - Şeyhülislam Kadızade Mehmed Tahir Efendi'nin onaylayıcı fetvasıyla somutlaşan- desteği de alınmıştır (Uzunçarşılı, 1954). Ocağın bir anda lâğvedilmesinin yol açacağı tepkiler ve ortaya çıkacak kargaşa hesaba katılarak önce Yeniçeri Ocağının 51 ortasının (birer bölük hacminde) her birinden 150'şer nefer alınarak *Eşkinci* adı verilen talimli bir asker sınıfı oluşturulması planlanarak 7 Şevval 1240/25 Mayıs 1825'te Eşkinci Ocağı adı altında yeni birlikler teşkil edilmiştir (Es'ad Efendi, 2005, Önsöz, s. LI) Yeni teşkil eden birliklerin eğitimi hemen başlatılmıştır.

Eşkinci birlikleri 5 Zilkade 1241/11 Haziran 1826 Pazar günü, giydikleri yeni uniformalarla Et Meydanı'nda talime çıkartıldıktan kısa bir süre sonra, Yeniçerilerin son isyanı başlamıştır. Sultan II. Mahmud ve devlet erkânı yeniçerilerin tepkisini beklediklerinden topçu, humbaracı, lâğımcı ve tersane ocaklarını teyakkuza geçirmişlerdir. Güneş battıktan sonra Et meydanına toplanan Yeniçeriler gece yarısı Babıâli'yi ve Ağa kapısını basarak yağmalamışlar, sabaha doğru Yeniçeri isyanlarının simgesi olan kazan Et Meydanı'na çıkarılmış; Yeniçeri isyanının elebaşları semtlere adamlarını göndererek halkı isyana katılmak üzere davet etmişlerdir. İsyani bastırmak için hazırlanan devlet ricali, ulema Yeniçeri elebaşlarının katledilmelerinin meşruiyetine ilişkin fetvayı aldıktan sonra Beşiktaş sarayında bulunan Sultan II. Mahmud'a haber gönderilerek Topkapı sarayına gelmesi ve simgesel bir önem kazanan Sancak-ı şerifi çıkartmasını rica etmişlerdir. Sancak-ı şerifi, Hırka-i şerif odasından çıkartarak Sadrâzam ile Şeyhülislam'a verilmiş, İstanbul halkı, Sancak-ı şerif altında toplanmaya davet edilmiştir. Kuşatılan Yeniçeri kışlaları top atışları ile yakılıp yakılmış ve tahrip edilmiştir. Direnemeyerek kaçan âsi yeniçeriler meydandaki tekkelere sığınmışlardır. Bunlardan 1000 kadarı yakalanarak aynı gün ve ertesinde Sultanahmed meydanındaki çınar ağacına asılmıştır. Arta kalanlar birkaç gün Sultanahmed camiinde muhasara altında kalmışlardır. 28 Şevval 1241/5 Haziran 1826 Perşembe günü Sultanahmed camiinde toplanan Sadrâzam ve devlet erkânı ile devrin önde gelen tarikat liderlerinden oluşan Meşveret Meclisi 500 yıllık Yeniçeri Ocağı'nın kesin olarak lâğvedilmesi ile yerine dinî bir gönderme yapılarak Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adlı yeni bir ordunun oluşturulmasına karar verilmesi bile anlamlıdır (Es'ad Efendi, 2005, s. 173-175; Heyd, 1993, s. 50).

Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırıldığı 28 Şevval 1241/15 Haziran 1826 günü yayınlanan Hatt-ı hümayun ile resmen kayda geçirilmiştir (Karal, 1983, s. 149). Yeniçeri Ocağı'nın ilgasına dair fermanın halka duyurulmasının Sultanahmed Camii minberinden fermanın okunması ile gerçekleştirilmesi ve 100 nüshadan fazla çoğaltılarak İstanbul'daki mahalle imamlarına dağıtılması önemlidir (Beydilli, 2019, s. 183). İlga gerçekleştirilirken Ocak mevcudu kâğıt üzerinde 70.000 görülmektedir. Bu sırada gerçekten askerî hizmette bulunan yeniçerilerin sayısının 30.000 olduğu kaydedilmiştir (Beydilli, 2019, s. 180). Sultan II. Mahmud, Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen bütün kurumlarını, yönetim zihniyeti ile beraber tasfiye etmeden önce reformlara direnebilecek yeniçerileri etkisiz hale getirerek önemli bir engeli ortadan kaldırmıştır (Akyıldız, 2001).

Tıbhane-i Âmire'nin açıldığı 1827 yılı sonlarında İngiliz, Fransız ve Rus gemilerinden oluşan filo, Türk ve Mısır donanmasının çekildiği Navarin'i kuşatmışlardır. Mora isyanını bastırmak için bölgede bulunan İbrahim Paşa, yapılan mütareke teklifini, Sultan'ın onayı olmadıkça kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine üç müttefik amiralinin, Türk ve Mısır donanmaları ve askerlerinin Yunanistan'dan çıkartılmasını içeren ve İbrahim Paşa'ya gönderilen ultimatoma reddedilmiştir (Karal, 1983, s. 118). Müttefik -İngiliz, Fransız, Rus-gemileri, İbrahim Paşa'yı korkutmak bahanesiyle aslında ise, Türk donanmasını imha etmek için 1 Cemazeyilevvel 1243/20 Kasım 1827 günü Navarin limanına girerek Osmanlı ve Mısır kalyonlarından 36'sını tamamen yakmış ve 10 tanesini de batırmışlardır (Ahmed Lûtfî, 1999, s. 65). Navarin deniz muharebesi sonunda Osmanlı İmparatorluğu, donanmasını neredeyse tamamen yitirdiği gibi Mora'daki üstün durumunu da kaybetmiştir. Navarin faciasında Osmanlı donanmasının 58 gemisinin kullanılmaz hale geldiği ve 6.000 denizci subay ve neferini kaybettiği kaydedilmiştir (Bedirhan ve Atabey, 2013).

Vehhabî isyanı II. Mahmud'un imparatorluğun Arap topraklarında önüne çıkan ilk önemli sorundur. Hicaz bölgesinde hükümrân bedevî Vehhabîler hutbelerde egemenlik simgesi olarak okunan Osmanlı Sultanı'nın isminin anılmasını yasaklamışlardır. Özellikle Kâbe örtüsünün değiştirilip kapısı üzerine bazı ibarelerin yazıldığı haberleri İstanbul'a ulaştığında rahatsızlık had safhaya ulaşmıştı (Cabi, 2003, s. 507). Osmanlı yönetiminin Mısır Valiliği'ni veraset usulü geçerli olmak üzere Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve ailesine bırakmasının önemli bir nedeni Hicaz eyaletini ellerine geçiren ve Osmanlı İmparatorluğu için en önemli asayiş olaylarından birisi haline gelen Vehhabî başkaldırısı ile mücadelede başarı kazanarak kutsal beldeleri kurtarması idi (Altundağ, 1945, s. 24). Vehhabî isyanı ile başa çıkamayacağını anlayan Sultan II. Mahmud, 1812'de Mısır Valisinden yardım istemek

zorunda kalmıştı (Karal, 1983, s. 127). Kavalalı Mehmed Ali'nin oğullarından Ahmed Tosun ile İbrahim kumandasındaki ordular, Zilhicce 1228/Aralık 1813'te Mekke ve Cidde'yi kurtardılar. Vehhabîlerin merkezi Deriye'yi ele geçirerek liderleri Abdülaziz ibn Suud'un halefi Abdullah ve önde gelen yardımcılarını esir alıp İstanbul'a gönderdiler. Vehhabîlerin tamamen bastırılması 1818'e kadar sürdü; Vehhabî liderleri 18 Safer 1234/17 Aralık 1818'de İstanbul'un saray meydanında idam edildi (Karpat, 2017, s. 34-35). İslam'ın kutsal şehirleri Mekke ve Medine'nin bulunduğu Hicaz bölgesinin korunması önemli olduğundan bölgenin düzene kavuşması İslam hilafet merkezi İstanbul için zorunluluktan (Çetin, 1998, s. 104). Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın, düzenli ve talimli *Cihadiyye* birlikleri ile Vehhabî isyanını bastırması, İslam âlemindeki yayılan şöhretinin zirveye ulaşmasına yol açmıştır (Karal, 1983, s. 127). Babasının veliahdı olarak yetiştirdiği İbrahim Paşa, böylece edindiği itibarı, Osmanlı topraklarını işgalini meşrulaştıracak bir propaganda malzemesi olarak kullanmaya teşebbüs etmiştir (Gencer, 2016, s. 642). Kavalalı ailesinin bu başarısının ödülü olarak Kavalalı'nın oğlu İbrahim Paşa'ya, Cidde Valiliği verilmişse de (Karataş, 2005); Vehhabî isyanını bastıran ve isimlerini böylece bütün İslam âlemine duyuran Mehmed Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa, Mısır'daki egemenliklerini güçlendirme ve nüfuzlarını genişletme niyetlerini ele verecek şekilde Sultan tarafından kendilerine iletilen emirleri yapmamak için nazlanmağa ve bahaneler uydurmaya başlamışlar; giderek hacca giden Anadolu halkını Hilafet makamı aleyhine isyana teşvik denebilecek bir tavra girmişlerdir (Uzunçarşılı, 1961).

Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın neden olduğu gaile, II. Mahmud'un başını ölümüne kadar ağrıtan en ciddi iç sorundur. Mısır, Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) zaferleriyle *Devletü'l-Türkiye* adlı Memlûk yönetiminden Osmanlı İmparatorluğu egemenliğine girmiştir. Başına buyruk davranmaya başlayan Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki gerginlik uzun yıllar boyu devam etmiştir. Kavalalı ile oğlu İbrahim Paşa'nın nerede duracağı kestirilemeyen istekleri artarak devam etmiştir. Hükmetme hırsı kısa sürede fark edilen Kavalalı'ya Selânik ve Kavala Valiliği teklif edilmiş ancak bu teklifi kabul etmemiş; Kahire uleması ve Mısır eşrafının imzaladıkları bir yazıyı Sultan'a ve Saray önde gelenlerine hediyelerle göndererek görevde kalmayı başarmıştır (Karal, 1983, s. 127). Sultan II. Mahmud, 1828-1829 Rus savaşından sonra giderek büyüyen Mısır sorununu kökten çözümlmek üzere Kahire'ye yeni bir vali tayin etme kararı almıştır. Fransa'nın Mısır'ı terk etmesinden sonra Osmanlı ordusuna Mısır'dan yeterince yardım gönderilmediği ileri sürülerek Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Mısır Valiliğinden azledilmiştir (Danışman, 1966, s. 263). Ancak Sultan II. Mahmud'un Mısır'a atadığı yeni vali Abdullah Paşa - o sırada Suriye valisi idi -,

Mehmed Ali Paşa tarafından 1831’de Şam yakınlarında yenilince Mısır’ın özerklik statüsü fiilen tescillenmiştir. (Karpas, 2017, s. 39).

Osmanlı idaresindeki Suriye’yi istilâ etmek planını gerçekleştirmek üzere hazırlanan 30.000 kişilik Mısır ordusu 26 Cemazeyilevvel 1247/2 Kasım 1831’de oğlu İbrahim Paşa kumandasında karadan ve denizden Mısır’dan Suriye’ye hareket etmiştir. Buna karşılık Sultan II. Mahmud tarafından âsi Mısır Valisinin cezalandırılması için görevlendirilen Abdullah Paşa, Kavalalı’nın oğlu İbrahim Paşa tarafından Akka kalesinde kuşatılmış, ancak teslim alınamamıştır. Suriye’ye taarruz, ortaya çıkan kolera salgını nedeniyle gerçekleştirilememiştir (Altundağ, 1945, s. 53). İbrahim Paşa, bir süre sonra 24.000 kişiyi bulan daha büyük bir ordu ile tekrar Akka’ya yönelmiş; altı ay süren direnişi kırarak 26 Zilhicce 1247/27 Mayıs 1832 tarihinde kalesi teslim alınmıştır. İbrahim Paşa Akka’dan Şam üzerine yürümüş ve 19 Muharrem 1248/18 Haziran 1832’de, Suriye’nin bu en önemli şehrine girilmiş ve Şam Valisi Selim Paşa öldürülmüştür (Karal, 1983, s. 129).

Daha sonra iki kez –Konya ve Nizip- Osmanlı ordusu ile karşılaşan ve her iki muharebede de galip gelen Kavalalı Mehmed Paşa İstanbul’dan bağımsız hale getirmek istediği Mısır’daki egemenliğini perçinlemiştir (Tuncer, 2008, s. 105). Sultan II. Mahmud Osmanlı ordusunun Nizib’de bozguna uğraması haberini almadan 17 – 18 Rebiülahir 1255/30 Haziran - 1 Temmuz 1839 gecesi hayata veda etmiştir (Karpas, 2017, s. 44). Bir valisine karşı, ordularının devamlı olarak mağlûp olmasını bir türlü hazmedemeyen Sultan II. Mahmud, son yıllarında bütün mesaisini Mısır sorunun çözümüne, Kavalalı’nın Mısır ordusunu mağlûp edecek bir ordunun kurulması çalışmalarına hasretmişti. Bu çabalarının sonucunu göremeden dünyadan göç etmesi, dramatik bir son olmuştur. Ahmed Cevdet Paşa (1953, s. 6) *Tezâkir* eserinde II. Mahmud’un ölümünü “Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa dâiye-i istibdada düşüp üzerine sevk olunan ordular dahi münhezim olagelmekle Sultan Mahmud Han-i sâni hazretleri kahrından terk-i rezm-gâh-ı fena edip” sözcüklerini kullanarak Kavalalı önündeki mağlubiyet üzüntüsü ile ilişkilendirmiştir. İlk kez 1829 yılında geldiği Osmanlı ülkesindeki anılarını kaleme alan “Müşavir Paşa” lakaplı Sir Adolphus Slade, Sultan’ın ölümünden sonra “cellat baltasını kuvvetle, fakat savaşı kılıcını zayıfça sallamış olduğundan, arkasından fazla üzülen olmadı” sözleriyle bir yorumda bulunmuştur (Slade, 2012, s. 25).

Sultan II. Mahmud, 1808 yılında tahta oturduktan sonra yönetiminin ilk yıllarında, güçlü sadrazamı Alemdâr Mustafa Paşa döneminde ve sonrasında -1826’ya kadar- önemli bir reform girişiminde bulunmamış ve şartların olgunlaşmasını beklerken güvenilir ve bilgili

adamlarını devlet yönetimine yerleştirerek otoritesini güçlendirmiştir (Feyzioğlu ve Kaya, 2005). Birçok önemli ve tarihî sorunları devralan Sultan II. Mahmud bir yandan da amcası III. Selim'den miras aldığı reformları devam ettirip başarıya ulaştırmaya çalışmıştır. Sultan II. Mahmud sadece idarî ve askerî alanı yeni bir nizama koymayı değil hayatın bütün yönlerini değiştirmeyi hedefleyen bir siyaset izlemiştir. Sultan II. Mahmud'un önce ülkenin muhtaç olduğunu düşündüğü yenilikleri kendi bildiğince yapma yolunu tuttuğu, ancak reformların uygulanmasında karşılaştığı güçlüklerin yöneltmesi ile Avrupa ülkelerinin kendisinden istediklerini yerine getirerek sağladığı destekle başarıya ulaşabildiği kaydedilmiştir (Özer, 2000, s. 27). Sultan II. Mahmud halkın adet ve geleneklerinden kıyafetlerine kadar akla gelen her konuda yenilik yapmayı düşünmüştür. Batı tarzını hayatın hemen her alanında uygulamaya çalışan Sultan II. Mahmud'u geleneksel ulema gözünden düşüren en önemli konu, kıyafet yeniliği için 26 Şevval 1244/3 Mart 1829'da bir Kıyafet Nizamnamesi çıkartmasıdır (Danişmend, 1972, s. 114). Sultan II. Mahmud'un kendisinin de giydiği kıyafetlerin askerî, sivil, bütün devlet memurlarının resmî giyim kuşamı olması emredilmiştir. Kavuk tamamen kaldırılmış, sarık ile cübbe ise ilmiyye sınıfına hasredilmiş, devlet me'murlarıyla ahâlî sarık yerine fes, şalvar yerine setre pantolon, İstanbulun giymekle mükellef tutulmuştur (Hüseyin, 1986, s. 20). Şeyhülislam makamında 1243/1827 yılında yapılan bir toplantıda fesin bir Müslüman başlığı olduğu, Mısır ve Mağrib'de askerlerine giydirildiği ve Mekke emirinin maiyet askerinin de benzeri bir başlık taşıdığı kaydedilerek Asâkir-i Mansûre'nin de başlık olarak fes giymesi müttefikan karar altına alınmıştır (Uzunçarşılı, 1954). II. Mahmud kıyafet alanında yaptığı yeniliklerin vitrini olarak Rami Kışlası'nı kullanmıştır. Kışlada barındırılan askerlere fes, üniforma ve galavra adı verilen özel bir ayakkabı giydirilmiştir. Sultan II. Mahmud öncülük ettiği kıyafet değişikliklerini halka benimsetmek ve yaygınlaştırmak amacıyla kendisi de giyerek kullanmıştır. Rami kışlasında yaşadığı dönemde Topçular Camii'nde katıldığı ilk Cuma namazına başında fes ve omuzlarında harvânî ile katılmıştır (Çelik, 2022). İstanbul'da herkesin at ile dolaşması, arabaya binmesi sık görülen bir durum değildi. 1836 yılına kadar sadece Sultan için serbest olan fayton denilen arabaya, devlet erkânının da binmesine izin verilmiştir. Bu atlı araba hevesi kısa sürede halka da yayılmıştır (Danişman, 1966, s. 281).

Sultan II. Mahmud döneminin bürokrasisinin davranış kalıplarında da değişiklikler ortaya çıkmış; devlet erkânı, ilk defa geniş salonlarda alafranga müzik eşliğinde ziyafetlerde, balolarda bir araya gelmeye başlamıştır (Ahmed Lûtfî, 1999, s. 773). Haliç'e demirleyen bir gemide 7 Cemazeyilevvel 1245/4 Aralık 1829 günü İngiliz elçisinin düzenlediği baloya devlet erkânı davet edilmiş, hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi de kardeşi Abdülhak Molla ile birlikte

katılmışlardır (Abdülhak, 2013, s. 108). Bu gemi partisi hakkındaki haberlere halkın tepkisi sonraki benzer davetlere katılım konusunda Saray çevresini caydırıcı olmuştur (Afyoncu, 2015, s. 68). Sultan'ın sarayında çatal-kaşık, sandalye-koltuk gibi nevzuhur eşyanın kullanıldığı haberinin topluma olumsuzlanarak yayılması dönemin tarih kayıtlarına kadar ulaşabilmiştir (Afyoncu, 2015, s. 68). Lewis'e göre (2020, s. 156) II. Mahmud'un bu gibi hayat tarzı tercihleri yanında yeni kurdurduğu bando takımı için ünlü şef Guiseppe Donizetti'yi İstanbul'a getirtmesi kesin olarak bir kültürel tercihi yansıtır ki bu da tereddütsüz bir şekilde Batılılaşmadır.

Sultan II. Mahmud döneminde devletin yeniden yapılanmasını sağlayan idarî reformlarla; mülkî yönetimde muhtarlıklar bazında bir teşkilatlanmaya gidilmesi, âyânlık kurumunun kaldırılması, redif teşkilatı teşkili gibi değişikliklerle Osmanlı İmparatorluğu yeni bir idarî yapıya kavuşturulmuştur (Kılıç, 1995, s. 2). Bu örgütlenmeler devlet aygıtında kalıcı reform adımlarının örneği olarak kayda girmiştir (Ortaylı, 2016, s. 54). İlk defa 1829'da İstanbul'da uygulanan muhtarlık kurumlaşması başarılı bulununca önce Kastamonu vilayetine, hemen sonra da bütün ülkeye yaygınlaştırıldı. Muhtarlar, gelenlerin dahili pasaportlarını (mürûr tezkiresi) kontrol eder; doğum, ölüm, nakil ve göç edenlerin kayıtlarını tutardı. 1830'da, nüfus memurlukları kurulmuş, halka kimlik kartı olarak kullanılabilen mürûr tezkereleri dağıtılmıştır (Akyıldız, 2018, s. 194-198). Ülkenin idarî yapılanmasında 1842'den itibaren vilayet ve sancak birimleri altında kaza adıyla ilçe yapılanmaları kayda alınmıştır (Yılmaz, 2004, s. 147).

Valiler ve mutasarrıflar tarafından sancak yönetimine atanan mütesellimler, kaza idaresine atanan voyvodalar, her şehir ve kasabada ahali tarafından seçilen âyân adlı taşra temsilcileri güç ve nüfuzlarını arttırmış; rüşvetsiz iş görmeyerek halka zulmeder olmuşlardır. Devlet bürokrasisini düzene sokmak için II. Mahmud'un sarf ettiği mesainin önemli bir kısmını resmî görevlilerin rüşvet alma alışkanlığını kaldırma çabası oluşturmuştur (Yüksel, 2017, s. 497). *Tarik-i İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunnamesi* adlı yasa ile Safer 1254/Mayıs 1838'de Osmanlı adalet bürokrasisinin *kadılık* makamlarında rüşvet ve yolsuzlukları önlemek üzere önemli bir düzenleme yapılmıştır (Feyzioğlu ve Kaya, 2005, s. 44).

Babîâli'de açılan Tercüme Odası, bürokrasi kadrolarının yetiştirilmesinde etkinlik kazanarak kısa sürede büyük bir önem kazanmıştır. Nazır, vezir, elçi ve yüksek dereceli Babîâli memurlarının hemen hepsi, XIX. yüzyılda Tercüme Odası'nda yetişmişlerdir (Çibir, 2016, s. 129; Gündüz, 2015, s. 65). 1836'da Babîâli memurları için hafta tatili uygulaması

başlatılmış, Babiâli'nin perşembe günleri tatil edilmesine karar verilmiştir. Sultan II. Mahmud devrine kadar her yıl, devlet memurların hemen tamamı yer değiştirir, Şevval ayının başında tevcihat cetvelleri çıkarılırdı. Bu yüzden hiçbir memur, görevinde bir yıldan fazla kalacağına emin olamazdı. 9 Muharrem 1254/4 Nisan 1838'de tevcihat usulünün kaldırılması ile memurların, haklı ve zarurî bir neden olmadıkça görev yerinin değiştirilmemesi ve azledilmemesi kuralı getirilmiştir (Akyıldız, 2018, s. 50). Mülkî ve askerî işlerin iyileştirilmesi için yapılacak ıslâhatı müzakere etmek üzere 1253/1838 yılına gelindiğinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Dâr-ı Şûra-yı Babiâli adıyla iki meşveret meclisi ile kuruluşundan 32 yıl sonra 1870'de tıp eğitiminin Türkçeleştirilmesi konusunda önemli bir karar verecek olan Dâr-ı Şurâ-yı Askerî teşkil edilmiştir. Aynı yılın Haziran ayında da sağlık işlerini düzen koymak üzere Meclis-i Umur-ı Sıhhiye kurulmuştur (Afyoncu, 2015, s. 66). Sultan II. Mahmud, 4 Muharrem 1254/30 Mart 1838'de yaptığı bir düzenlemeyle bütün vekillerin başkanı olmak üzere sadâret makamını başvekelele dönüştürmüştür (Afyoncu, 2015, s. 66). Sultan II. Mahmud, aynı gün sadrâzam Mehmed Rauf Paşa'ya gönderdiği Hatt-ı hümayun ile kendisini altın mühr-ü hümayununu hâmil olmak üzere -Dahiliye Nezareti'ni de tevcih ederek- Başvekil atadığını buyurmuştur (Akyıldız, 2018, s. 46).

Sultan II. Mahmud dönemindeki önemli bir gelişme de bizzat Sultan'ın isteği ile Rumeli ve Anadolu topraklarını kapsayan ilk nüfus sayımının yapılmasıdır (Bilgi, 1999). Bu ilk nüfus sayımında çocuklar da dâhil erkek nüfusu icmalen 5 milyon, toplam nüfus ise olarak hesaplanmıştır (Yılmaz, 2004, s. 135). Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce de birkaç defa kısmî nüfus sayımları yapılmak istenmiş ancak, özellikle Balkanlarda meydana gelen siyasi ve askerî karışıklıklar yüzünden başarılı bir nüfus sayımı yapılamamıştır. 1831'de yapılan ilk tutarlı nüfus sayımında belirlenen nüfusun sekiz milyonunun Hristiyan, sadece dört milyonunun Müslüman olarak kaydedilmesi dikkat çekicidir (Barış, 2002, s. 206) 1837'de ise önce İstanbul'da yapılan nüfus sayımı sonra vilâyetlere de teşmil edilmiştir. 1844'de İstanbul'da ikamet eden yabancı sayısı 25.000 olarak tahmin edilirken 1886 yılındaki nüfus sayımına göre İstanbul'da 444 294 Hristiyan, 22 394 Musevi'ye karşılık sadece 384.836 Müslüman yaşıyordu (Wheatcroft, 1996, s. 143,153).

Ulaştırma ve haberleşmenin hızlandırılması için modern posta teşkilatının ilk adımı atılarak 1833'te düzenli posta işletmesi kurulmuştur. İlk olarak Üsküdar'da başlayıp İzmit'te sonlanan bir posta yolu yapılmış, posta arabaları işletilmeye başlanmış, böylece Osmanlı'nın ilk posta işletmesi hizmete girmiştir (Yılmaz, 2004, s. 132). Bu posta yolları üzerinde posta istasyonları inşa edilerek, aralarında irtibatı sağlamak üzere üzeri rakamlı işaret kuleleri

dikilmiştir. İlk kuleler Ortaköy, Kuzguncuk, Rumelihisarı, Çakalburnu ve Yuşa (Beykoz) tepelerine konulmuştur. 1242/1827’de, uygulama genişletilerek İmparatorluk genelinde henüz telgraf haberleşmesi uygulanmadığı için, iletişimin sağlanabilmesini kolaylaştırmak üzere, İstanbul’dan Balkanlardaki Silistre’ye varıncaya kadar birer saat aralıklarla, uygun yerlerde kuleler inşa edilmiştir (Ahmed Lûtfî, 1999, s. 214; Özgüven, 2009, s. 128). Buharla işleyen gemi 1242/1827’de ilk defa ithal edilmiştir. Bu ilk buğu gemisine *Sûrat* adı verilmiş ve Sultan II. Mahmud bu gemiyi Tekirdağ ve Rodos seyahatlerinde kullanmıştır (Gençer, 2000).

Basın-yayın alanındaki reformun önemli bir adımı devletin resmî gazetesi olarak haftada bir kere neşrolunmak Fransızcası da dış ülkelere gönderilmek üzere, 1831’de bizzat Sultan’ın isimlendirmesiyle *Takvîm-i Vekâyi* adı verilen gazete Türkçe çıkarılmaya başlanmasıdır (Karpas, 2017, s. 43). Gazetenin basımı için Bayezid’de *Takvîm-i Vekayihâne-i Âmire* adlı bir matbaa kurulmuş, müdürlüğüne de vak’anüvis Esat Efendi tayin edilmiştir. Dünyada XVIII. yüzyılın en önemli gelişmesi, gazete ve süreli yayınların hayata geçirilmesi olarak değerlendirilirken Takvîm-i Vekâyi Osmanlı toplumuna Resmi Gazete olarak girer. Ancak bu resmî gazete bugünkü gibi sadece yasa, emirname ve resmi tebliğleri yayımlamakla kalmamış; iç ve dış haberlere yer verilirken özellikle Mehmed Ali Paşa’ya yönelik polemik mahiyetinde yazılar ve bazı ilim ve fen konularında makaleler de yayınlanmıştır (Ortaylı, 2007, s. 37-38).

Osmanlı İmparatorluğunda modern bütçe geleneğine geçilen bu dönemde ülke ekonomisini düzenlemek ve maliyeyi bir düzene koymak için 1836 yılında Umûr-u Maliye Nezareti (Bakanlığı) kurulmuştur (Kılıç, 2000). Hazine-i âmire, Darphane-i Âmire ve Hazine-i Mansûre gibi ayrı ayrı idare edilen hazinelerin hepsi 23 Ekim 1835/1 Recep 1251 tarihinde Darbhane-i âmire Defterdarlığı adı altında birleştirilerek Maliye Bakanlığı idaresine verilmiştir (Akyıldız, 1993, s. 95, Cezar, 1986, s. 262). Devlet memurlarına maaş tahsis edilerek 1837’den başlanarak uygulanmıştır. Vergilerin muntazam bir usul çerçevesinde alınmasına ve hiç kimsenin vergiden muaf tutulmamasına karar verilmiştir. Tanzimat Fermanı’nda, devletin vergi toplamasında uygulanan *iltizam* sistemi kötülenerek kaldırıldığı duyurulmuş; vergi tahsilat işleri birer maliye memuru olan *muhassıllara* devredilmiştir (Cezar, 1986, s. 282).

Sultan II. Mahmud zamanında Unkapanı köprüsü, Beylerbeyi ve Çırağan sarayları, Selimiye kışlası, Bayezid yangın kulesi, Tophane’de Nusretiye, Bahçekapı’da Hidayet, Üsküdar’da Adliye, Arnavutköy sahilinde Tevfikiye camileri inşa edilmiş; Büyükdere’deki

Bahçe köyünde su bentleri yapılmıştır (Özlü, 2021). Haliç'in iki yakasını birleştiren proje hayata geçirilmiştir. Unkapanı ile Azapkapı arasındaki şimdi Unkapanı köprüsü denilen Mahmudiye (Hayratiye) köprüsünün 1836 yılında açılması, kent peyzajını kritik bir şekilde dönüştüren en önemli müdahalelerden birisi olmuştur. II. Mahmud'un imar çalışmalarını değerlendiren bir şehir mimarisi uzmanının şu sözleri önemlidir:

“Kız Kulesi ve Galata Kulesi gibi sembol yapıların renovasyonundan, çeşitli cami ve kiliselerin yenilenmesine, özellikle Haliç kıyılarında Feshane ve İplikhane gibi çeşitli fabrika ve endüstri yapılarının kurulmasına, Eyüp'te ise Sahabe kabir ve makamlarının inşa edilmesine kadar pek çok farklı noktada ve ölçekte meydana gelen mimari müdahaleler hem padişahın meşruiyetini hem de reformlarının imparatorluğun farklı etnik ve dinî grupları tarafından kabul görmesini sağlamıştır.” (Özlü, 2021, s. 218)

Sultan II. Mahmud'un mimarî müdahaleleri arasında din önderleri ve tasavvuf büyüklerinin türbelerinin imarı da yer almıştır. Eyüb Sultan türbesini tamir ettirip, sandukası üzerine örtülen örtünün yazılarını kendi el yazısı ile yazmıştır. Tophane semtindeki de Kadirîhane Camii ve tekkesini tamir ettirmiştir. Sultan II. Mahmud'un manevî olarak Bektaşilik ile bağlı bulunan yeniçeri ocağını lağvederken çok sert tedbirlere başvurusu bütün dergâhların dervişlerini de tedirgin etmiştir. Fakat döneminin meşhur mürşid mutasavvıflarla dostluk ve diyaloglarını da korumuş; Galata ve Yenikapı mevlevihaneleri başta olmak üzere birçok tekkenin onarılmasını sağlamıştır (Kara, 2010, s. 287).

Abdülhak Molla'nın *Tarih-i Liva* eserinde kaydedildiğine göre (2013, s. 26) inşa ettirdiği Rami Kışlası'nda iki yıla yakın bir süre kalan Sultan II. Mahmud'un gecelerini, civardaki camilerde zikir, dua ve sohbetlerle geçirdiği, civardaki Nureddin Cerrahi Türbesi gibi mekânları ziyaret ettiği bizzat müşahedelerine dayalı olarak yazılmıştır. Zaman zaman Yenikapı ve Galata mevlevîhânelerine giden II. Mahmud'un, tasavvuf ehlinin gönlünü kazanmak için mescid, tekke ve sebiller inşa ettirdiği; Mevlevî şeyhlerine maaş bağlattığı da bilinmektedir. Yeniçeri Ocağı ile birlikte Hacı Bektaş Velî dergâhı dışında bütün tekkeleri kapatılan Bektaşilik tarikatının tam karşısında olan Nakşibendîliğin Halidiyye kolu mensuplarının, Bektaşî-Nakşî mücadelesinin yatışması için tedbiren İstanbul'dan Sivas'a sürülmesi de Sultan II. Mahmud dönemindedir (Özcan, 1995).

Türkistan'dan hacca gitmek üzere yola çıkan bir grup Türkistanlı, Halife'nin makamı İstanbul'a gelirlerdi. Sultan II. Mahmud devrinde, Türkistan hac kafilesi ilk Cuma selamlığında Halife-i müslimîn'i görmek üzere Üsküdar'ın Sultan tepesinde çadırlarını kurup yerleşmişlerdi. Sultan II. Mahmud, maiyetiyle o tepeden geçerken, Türkistan çadırlarını fark etmiş, bir adamını göndererek durumlarını sordurmuştur. Türkistanlı olduklarını öğrenince atını sürerek yanlarına gitti. Orada kendileri için Sultan'dan bir konak yeri yaptırılmasını isteyip istemediklerini sorunca: "Emr ü ferman Padişahımız efendimiz hazretlerindir" yanıtını almış; "Öyle ise Halife-i müslimîn olarak emrediyorum. Hacc dönüşünde burada kalınız. Size münasip bir dergâh yapıla ve siz de gelecek hemşehri hacılarınızın hizmetini ifa edesiniz" demiştir. Burada hac bitimine kadar bir dergâh ve şeyh ikametgâhı yaptırmıştır. Özbekler Tekkesi olarak vakfedilen bu hankâh Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar bu maksatla kullanılmıştır. Kurtuluş Savaşı başlarken Kuvva-yı Milliye güçlerinin İstanbul'dan Anadolu'ya geçişlerde bir irtibat noktası haline gelmiştir (Çibir, 2016, s. 66).

Sultan II. Mahmud zamanında da –XVI. yüzyıldan itibaren zaman zaman uygulandığı üzere- altın ve gümüş paraların değerli maden içeriğinde azaltmalara gidilmiş, paranın satın alma gücü düşmüştür. Altın ve gümüş paraların ayarının düşürülerek hazineye yarar sağlanmasını hedefleyen ve *tağşiş* olarak adlandırılan bu değer kaybı başta Yeniçeriler olmak üzere devletten akçe üzerinden belirli bir miktar ücret almakta olan kamu görevlilerinin satın alma gücünün azalmasına yol açarak isyana varan huzursuzlukların kaynağı olmuştur (Pamuk, 2007, s. 115). XVIII. yüzyılın son yıllarındaki savaşlar nedeniyle aşırı derecede artan giderlerin büyümesini karşılamak üzere para *tağşişi* de bir ek gelir kaynağı olarak kullanılıp bütçe açıkları finanse edilmeye çalışılmıştır (Cezar, 1986, s. 304). Sultan II. Mahmud döneminde de paranın ayarı düşürülerek bir tür gizli vergilendirme yoluna gidilmiş, hazinenin nakit darlığını gidermek için 1810 yılında beşlik adı ile anılan bir para basımına gidilmiştir. Bu beşlikler 200 paralık gümüş içerirken 1833-1837 arasında dolaşıma giren ve noktalı beşlik adı verilen eşdeğerindeki gümüş oranı 130 paraya düşürülmüştü (Belin, 1999, s. 463-466). Devletin bütçe açıkları giderek büyüyerek Nizam-ı Cedid ordusunun kurulması ve Tanzimat dönemindeki israf artışı nedeniyle artık yerli kaynaklarla karşılanamaz hale gelmiştir. Bunun kaçınılmaz sonucu ülkenin dış borç bataklığına gömülmesidir. 1856'da saray ve müştemilatının inşaat ve tefriş giderinin ülke gider bütçesinde %14,5 gibi yüksek bir orana ulaştığı kaydedilmiştir (Wheatcroft, 1996, s. 144).

O zamana kadar darphaneye bağlı olan ve sultan ile yakınlarına ait vakıfların tek elden idaresi için kurulan Evkaf-ı hümayun ve Mekke-Medine Vakıfları istisna tutularak, diğer

bütün vakıflar 1826'da yeni ihdas edilen Evkaf Nezaretine devredilmiş, fakat bu nezaretin teşkili ile hedeflenen vakıfların ihyası sağlanamamıştır. Vakfedilen gelir getirici kaynaklarını yitiren ve malî gücünü kaybeden tekke ve tarikatların mensupları da bu işleminden hoşnud olmamışlardır (Özcan, 1995). Akyıldız'a göre (2018, s. 54) II. Mahmud vakıf reformuyla yeniçeri ocağı gibi ülkenin bir diğer önemli güç odağı olan ilim sınıfını da etkisizleştirmeyi düşünmüş olmalıdır.

Sultan II. Mahmud döneminin bir özeti çıkartılırsa bugün bile kendisi aleyhinde konuşanların dile doladığı en önemli konu olan Sultan II. Mahmud'un kılık-kıyafet reformu, devletin kaderini değiştiren yeniçeri ocağının lağvedilmesi, yeni bir ordu kurulması, eğitimin yaygınlaştırılması, bayındırlık alanındaki atılımlar ve devletin bürokratik organizasyonunun yenilenmesi konusunda gerçekleştirdiği büyük atılımları gölgede bırakabilmiştir (İnce, 2017). Sultan II. Mahmud reformlarını şekilci olarak niteleyenlerden birisi de Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'dır. Bir Fransız gazetecisine şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Bâbîâli, medeniyeti ters taraftan alıyor. Bir milleti kalkındırmanın yolu, ona apolet ve dar pantolon giydirmek değildir. Kıyafet, topal bir insanı dimdik bir insan yapmaz. Kıyafetten başlayacakları yerde, önce halkın kafasını aydınlatmaları gerekirdi. Bize bakın., biz her çeşit okul açtık. Gençlerimizi Avrupa'ya gönderiyoruz. Biz de Türk'üz, fakat biz, bize yön verecek güçte olan uzmanların tavsiyelerini dinleriz.”
(Berkes, 2018, s. 196)

Sultan II. Mahmud'un reform çalışmaları, reformların hayata geçirilmesi sonrasında çıkarları tehlikeye düşen çevrelerin kışkırtmaları ile cahil ve taassup sahibi kişilerin direnişi ile karşılaşmış; hatta adı, ölümünden sonra halk arasında “gâvur padişah” a çıkarılmıştır. Sultan II. Mahmud, 1837 yılında bir gün atıyla köprüden geçerken Saçlı Şeyh adında bir dervişin: “Ey gâvur padişah, işlediğin melanetlere hâlâ doymadın mı? Dinsizliğinin hesabını elbette Allah senden soracaktır” sözlerine muhatap olmuştur. Maiyetindekiler, bu adamın deli olduğunu söylemişlerse de, dervişin tekrar sesini yükselterek, “Hayır, asıl deli olan işte bu padişah ile onun iğrenç müşavirleridir” dediği kaydedilmiştir. Bu derviş velev ki bir meczup bile olsa, söylediği sözler Sultan II. Mahmud'un reformlarının tarikat ehli tarafından tepkiyle karşılandığının bir kanıtıdır (Özcan, 1995).

Sultan II. Mahmud, ölümünden önceki yıl boyunca sağlık sıkıntıları yaşamıştır. Saray hekimleri yetersiz kalınca Viyana'dan gelen hekimler de Sultan'ın sağlığı ile ilgilenmeye başlamıştır. Sultan II. Mahmud, vefatından önce, kız kardeşi Esmâ Sultan'ın Çamlıca'daki ikametgâhında bulunuyordu. Burada kendisinin son muayenesini yapan Viyanalı hekim, 24 saatten fazla yaşamasının mümkün olmadığını söylemiştir. Bu kötü haber damad Halil Paşa ile, Sadrazam Hüsrev Paşa'ya bildirilmiştir. Sultan son gününde verilen bir ilâçla üç saat kadar uyumuş, uyandığı vakit iki çubuk içmiş ve biraz da yemek yemişti. Padişahın bu hali, tamamen iyileştiği şeklinde yorumlanarak Saray halkı tarafından kurbanlar kesilmiş, karantınada bekletilenler salıverilmiş, borç için mahpusların borçları ödenerek tahliye edilmiş, akşam üzeri de fişekler atılarak şenlikler yapılmıştır. Fakat ölüm yatağındaki Sultan II. Mahmud ertesi günü fenalaşarak hayatını kaybetmiştir. Sultan'ın ölüm haberinin bütün dünyada ilgi gördüğü ve ölüm nedeni hakkında spekülâtif haberler yayıldığı anlaşılmaktadır (Akyıldız, 2001; Belger, 1938). Sultan II. Mahmud'un ölüm nedeninin yıllardır taşıdığı tüberküloza eklenen aşırı alkol kullanımının yol açtığı siroz olabileceği düşünülmektedir (Barış, 2002, s. 207; Şehsuvaroğlu, 1960, s. 402). Sultan II. Mahmud'un vefatı sonrasında tahta 16 yaşındaki oğlu Sultan I. Abdülmecid geçmiştir (Karal, 1993, s. 142).

1.2.1.2.1. Sultan I. Abdülmecid Dönemi (1839-1861)

13 Şaban 1238/25 Nisan 1823 tarihinde Bezm-ı Alem Valide Sultan'dan doğan I. Abdülmecid, 1255/1840 yılında henüz 17 yaşında iken babası Sultan II. Mahmud'un yerine Osmanlı tahtına geçmiştir. Saltanatının daha ilk günlerinde Osmanlı ordusunun Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır ordusuna Nizip ovasında yenildiğini öğrenmiştir. Hemen ardından Kaptan-ı derya Ahmed Paşa'nın Osmanlı donanmasını İskenderiye'ye yönlendirip Mısır Valisi'ne teslim ettiği haberiyle sarsılmıştır. Başına geçtiği Osmanlı İmparatorluğu, ordusuz ve donanmasız bir hayalet dönüşmüş gibiydi (Karal, 1983, s. 169).

Genç Sultan Abdülmecid, saltanatının ilk yılında devlet adamları arasındaki çekişmelere, yeterince müdahale edecek durumda değildi. Çekingen bir tavırla sarayın siyasi entrikalarından uzak kalmıştır. Kısa sürede zaaflarını keşfeden paşaların teşviki ile haremine doldurulan cariyelerle sefahat âlemine dalmayı tercih etmiştir. Bu konudaki birçok vukuat ve devletin zirvesindeki israfın yol açtığı tablo ayrıntılı olarak kayda geçirildikleri zamanın tarihî kaynaklarından görülebilir (Ahmed Cevdet Paşa, 1960, s. 3-4). Başta Sadrazam Hüsrev Paşa olmak üzere, yenilik karşıtı muhafazakârlar tasfiye edilene kadar Tanzimat fermanı ile

tanımlanan projelerin uygulamaya konulmayışını ve fermanın sahibi gibi algılanan Mustafa Reşid Paşa'nın atıl kalmasını izlemekle yetindi (Sakaoğlu, 2015, s. 411).

Sultan I. Abdülmecid de babasını takip ederek reform çalışmalarını sürdürmüştür. Babasının arzusu istikametinde Avrupaî bir eğitim aldığından yenilikçi fikirleri benimsemişti. Batı ülkelerini gıpta ile izlemekte, devletin ilerlemesi için Avrupa hayat tarzının ülke çapında yaygınlaşmasını istemekteydi. Saltanatının henüz dördüncü ayında okunan Gülhane Hatt-ı Hümayûn'u nedeniyle saltanat devri, Tanzimat Dönemi olarak bilinir. Sultan II. Mahmud'un başlattığı yenilikler dizisinin devamı ve devlet anlayışı ve idaresinde modernleşmenin başlangıcı sayılan Tanzimat Fermanı sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'na yeni bir idarî şekil vermek istenmiştir (Kılıç, 1995, s. 4). Beydilli'ye göre (2006, s. 22) Tanzimat Fermanı'nın "can alıcı noktası, muhtevasında yer alan, ancak hepsi II. Mahmud devrinde düşünülüp ele alınan veya zikredilen can, mal, ırz-namus masuniyeti, müsadere men'i, askerlik gibi fikir ve uygulamalar" değil "İslam hukukunun öngörmediği ve dolayısıyla Osmanlı toplumda da tatbiki söz konusu olan Müslim ve gayr-i Müslim arasındaki mevcut eşitsizlik hali" gerçeğini ortaya koymasıdır. Bu nedenle Hatt-ı hümayûn, daha çok Yahudi, Rum ve Ermeni azınlığın, devlet kademelerinde önemli konumlar elde etmesi, ticari faaliyetlerle zenginleşmesi gibi sonuçlar doğurmuş, Sultan ve bürokratlarının beklentisi aksine ülkenin daha da kötüye gidişine engel olamamıştır. Devlet hazinesinin yetersizliği bu dönemde de artarak devam etmiş, II. Mahmud iktidarında tartışılan kâğıt para basımı ilk defa hayata geçirilerek önce elle yazılan ve kısa sürede baskıya geçilen *Kaime-i mutebere-i nakdiyye* adlı kâğıt paralar piyasaya sürülmüştür (Belin, 1999, s. 470).

Sultan I. Abdülmecid başta Mısır Sorunu olmak üzerinde kucağında devasa bir sorunlar yumağı bulmuştur. 6 Recep 1255/15 Eylül 1839'da Mısır Valiliğinden azledilen Mehmed Ali Paşa, Mısır vilayeti yönetiminin ailesine irsen verilmesinin kabulü durumunda Suriye'yi boşaltma sözü vermiştir. 2 Rebiülahir 1257/24 Mayıs 1841 tarihli fermanla Mısır yönetiminin Mehmed Ali Paşa sonrasında Kavalalı soyunun en büyük erkek çocuğuna verilmesi kabul edilmiştir. *Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı* adı ile Mısır'ın Osmanlı Devleti içindeki durumunu çerçeveleyen, Mehmed Ali Paşa'ya ve hanedanına Mısır valilik imtiyazını sağlayan ve kısaca '1841 Fermanı' diye bilinen temel belgeye göre, Mısır halkı da Sultan'ın tebaasından sayıldığından, Osmanlı İmparatorluğu'nun yasalarının Mısır için de geçerli olacağı hükme bağlanmıştır (İhsanoğlu, 2006, s. 73). Mısır meselesi böylece nihaî çözüme kavuşmuştur.

1254/1839'da, başta düşünce özgürlüğü olmak üzere, kişisel özgürlüklere alan açan ve gayrimüslimleri Müslümanlarla eşit statüye getiren ve Tanzimat Fermanı diye adlandırılan Gülhane Hatt-ı hümayunu'nu yayınlamıştır. Tanzimat fermanının Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından kendisinin popülaritesini gidermeye yönelik bir çalışma olarak algılandığı da yazılmıştır (Beydilli, 2022, s. 49) Tanzimat bürokratları Cumhuriyetin kurulduğu döneme şekil verecek nesillerin de öncüleri oldular.

Osmanlı modernleşmesinin öncüsü reformcu bürokrasinin personel ihtiyacını karşılamak üzere eğitim çabalarının hızlandırılması gerekliydi. Otokratik rejimin siyasal katılım ve özgürlük ile çoğulcu denetimi kabul edemeyeceğini kaydeden Ortaylı (2016, s. 34-35,47) Tanzimat'la hızlanan modernleşme sürecinin sonuçlarını “otokratik rejimin geliştirdiği eğitim”, eğitimde ilerlemenin sonucu olan “laik bir dünya görüşü” ve “özgür düşünce” olarak özetlemiştir. Tanzimat'ın Devlet-i Âliyye bürokrasisini Batı'daki benzerleri ile eşitleme, tamamen yeni kurum ve kuruluşları ithal etme çabaları, başarı ve başarısızlıkları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar uzanan bir tarihî süreci geri dönülmez bir şekilde başlatmıştır (Shaw ve Shaw, 2005, s. 55).

İstanbul'a gelen Batılıların takdirle andıkları Sultan I. Abdülmecid, itidal sahibi, adil, merhametli, yenilikçi bir insandır. Babasının başlattığı kültür değişimleri dönemini geliştirmiş, Batı'nın üstünlüğünü itiraf ederek, ülkenin eziklik ve aşağılık kompleksi içinde bulunduğunu ikrar etmiştir. Çok genç yaşta kullanmaya başladığı içkiyi, padişahlığının son yıllarında, ölümüne yol açacak aşırı bir düzeye çıkartmıştır. Saray hayatında israf, sefahat ve eğlence içinde yaşanırken, devlet hazinesi boşaltılmıştır. Buna rağmen yeni saraylar ve köşklerin inşa edilmesi halkın tepkisine neden olmuştur. Kaybedilen savaşlar devletin itibarını iyice sarsmıştır. Sonuçta Kuleli Vak'ası olarak adlandırılan bir ayaklanma sonucunda birçok insan hayatını kaybetmiştir. Sultan I. Abdülmecid bu isyandan ve suikast girişiminden sonra iki yıl daha yaşamış ve genç denilecek çağda 39 yaşında iken 16 Zilhicce 1277/25 Haziran 1861 tarihinde verem hastalığına bağlı nedenlerle ölmüştür (Şehsuvaroğlu, 1960, s. 402). I. Abdülmecid'in saltanat süresi 21 yıl altı aydır. Ağabeyinin vefatından sonra Osmanlı tahtına 32 yaşındaki küçük kardeşi Sultan Abdülaziz geçmiştir (Kartal, 1995, s. 369).

1.2.1.2.2. Abdülaziz Dönemi (1861-1876)

Sultan II. Mahmud'un oğullarından olup ağabeyi I. Abdülmecid'in vefatıyla 32 yaşında iken Osmanlı tahtına oturmuş, 46 yaşında iken ömrünü tamamlamıştır. Ağabeyi I.

Abdülmecid, kendisine harem dedikodularını, birikmiş borçları karşılayamayan boş bir hazine bırakarak ölmüştü. Abdülaziz, Batılı ülkelere bir mesaj olarak tahta çıkışından hemen sonra Tanzimat reformlarının devam edeceğini bildiren bir ferman yayınlamıştır. Ekonomik bunalımın açılması için de ilk olarak saraydaki israfın azaltılmasını istemiştir. Karadağ isyanı 1862’de bastırılarak barış imzalanmıştır. Romanya’daki Eflak-Boğdan eyaleti 1866’da özerklik kazanmış; Osmanlı ordusu 1867’de Sırbistan’dan da çekilmiştir. Aynı yıl ortaya çıkan Girit sorunu, Avrupa devletlerinin de müdahalesiyle adada özel, özerk bir yönetim kurulmuştur (Sakaoğlu, 2015, s. 430-431). İstanbul’a gelen Mısır Valisi İsmail Paşa’ya yeni birtakım yetkiler tanınarak 1866’da *Hidiv* unvanı verilmiştir. Sultan Abdülaziz ile Hidiv İsmail Paşa Fransa’da Napoleon’un daveti üzerine gittikleri Paris’te Fransa Fuarı’nda görüşüp tanışmışlardı (Hüseyin, 1986, s. 21). Hıdivliğin soy içerisinde ailenin yaşça büyük erkek üyeye geçmesiyle değil; babadan oğula intikali için yayınlanan *Mısır Veraset Fermanı* ile Kavalalı Hanedanı adeta yasallaştırılarak Mısır sorunu kapatılmıştır.

Temel politikalarda babasının Batılılaşma yolunu izleyen ve modernleşme sürecini sürdüren Sultan Abdülaziz, malı kaynak sağlamak üzere kurulan bankalar aracılığıyla Avrupa’dan faiz karşılığı borçlanmıştır. Denizciliğe çok meraklı olduğundan dünyanın sayılı donanmalarından birini kurmuştur. Döneminde, ordunun mevcudu 100.000’e ulaşmış, ülkenin imar ve refahını gözetmiştir.

Sultan Abdülaziz, insanı olarak, ağabeyi I. Abdülmecid’in tam zıddı bir karaktere sahip, günlük hayatında Doğu kültürünü tercih eden, gururlu, pehlivan yapılı, babacan tavırlı, sade giyimli, halk adamı izlenimi veren, spora, orta oyununa düşkün dirayetli bir kimse idi. İyi bir eğitim alarak yetişmiştir ve geniş bir edebı kültürle şiir yazan, musiki bilgisine sahip, ney üfleyen ve resim çizdiği de bilinen bir Sultan kimliği ile kısa zamanda halkın sevgi ve saygısını kazanmıştır. Saltanatının ilk 10 yılında devlet yönetiminin dümeni Babalı elitinin elinde olduğundan sorunlarla doğrudan ilgilenememiştir. Sultan Abdülaziz etrafında ehliyetli ve şahsiyet sahibi idareciler bulamadığı için sıkıntı yaşamıştır. Batılılaşma yanlısı vezirleri Âli ve Fuat Paşalar gelenekçi eğilimlerini beğenmedikleri Sultan Abdülaziz’in yerine daha reformist bir padişah istiyorlardı.

Mıthat Paşa ve taraftarlarının planlarıyla Sultan Abdülaziz hem tahtından indirilmiş, hem de muhtemelen bir cinayete kurban gitmiştir. 6 Cemazeyilevvel 1293/30 Mayıs 1876 Salı günü sabaha doğru sarayı basılmış ve sultanın hal edildiği; bunun ardından intihar ettiği iddia

edilmiştir. Yerine kardeşi Sultan I. Abdülmecid'in oğlu V. Murad tahta geçmiştir (Sakaoğlu, 2015, s. 438).

Amcası Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle 36 yaşında tahta geçen –Sultan I. Abdülmecid'in Şevk-efza Kadın Efendi isimli hanımından 24 Recep 1256/21 Eylül 1840 tarihinde doğma oğlu- V. Murad, tahtta 93 gün oturarak Osmanlı sultanlarının en kısa saltanat sahibi olmuştur. Sultan V. Murad'ın çok kısa ömürlü saltanat süresi tezimizin konusu açısından önemsizdir.

1.2.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Sorunlu Bir Vilâyeti Olarak Mısır

Mısır'ın Osmanlı yönetimine geçişinden 281 yıl sonra 1212/1798'de Mısır'ı işgal için sefere çıkan Napoleon Bonaparte sadece askerî olarak ülkeyi fethetmek niyeti taşıymıyordu. Karpat'a göre (2017, s. 21) “Napoleon'un Mısır'ı işgal etmesinin asıl hedefiyse, İngiltere'nin Akdeniz'deki hâkimiyetine son vermek suretiyle, Hindistan'a doğru yayılma siyasetini gerçekleştirmektir.” Bunun için Osmanlı dönemini kötüleyerek işe başlamıştır. Başlangıçta bölgeye Osmanlı sultanının izni ile geldiğini söyleyen Napoleon, daha sonra Mısırlıların Arap olduklarını ve ülkenin Türkler tarafından sömürölüp harap hale getirdiğini iddia etmiştir. Altındağ'a göre (1945, s. 21) Napoleon, başarılı olabilse “Mısır'da yeni bir düzen kurmayı ve böylece bütün Avrupa'nın hayran olduğu antik Mısır uygarlığının varisi olarak görülen bölge halkının gündelik hayatına ve manevi dünyasına dokunan işler yapmayı kafasına koymuştu.” Mısır'ın Napoleon'un ordusu tarafından üç yıllık işgali sırasında, Fransız bilim adamlarına antik Mısır'ın bilimsel olarak keşfi için büyük imkânlar sağlanmıştır. Desgenettes, Daure, Caffarelli, Berthollet, Monge ve Larrey tarafından teşkil edilen bir komisyon Mısır için 400 yataklı bir sivil hastane kurulmasını da Napoleon Bonaparte için hazırlanan bir rapora kaydetmişler ve bu hastanede yerli öğrencilerin Fransız yaklaşımına göre tıp eğitimi almalarını önermişlerdir (Mahfouz, 1935, s. 23).

Napoleon Bonaparte komutasındaki Fransız ordusunun 1801 yılında Akka kalesi önünde mağlup olup geri çekilmesinden kısa süre sonra, Kavalalı Mehmed Ali, Mısır Valisi olarak atanmıştır (Uzluk, 1937, s. 282). Osmanlı İmparatorluğu, bir yıllık maktu bir vergi toplaması şartı ile Kavalalı'nın Mısır Valisi olmasını kabullenmek zorunda kalmıştır (Kutluoğlu, 2002, s. 62). Geniş imparatorluk topraklarında merkeziyetçi bir siyaset uygulayan Sultan II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki yenilik çabalarını dikkatle izletmiş;

ancak Mehmed Ali Paşa'nın davranışlarını konumu ile bağdaştıramamıştır (Kuran, 1990, s. 107).

1.2.2.1. Kavalalı Mehmed Ali Paşa (1770 - 1849)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır Valisi ve kendi adıyla anılan ve 1952'ye kadar Mısır yönetiminde etkin olmuş hanedanın kurucusudur (İhsanoğlu, 2006, s. XVII). Rumeli'deki Kavala'da 1770 yılında doğan Mehmed Ali'nin Osmanlı-Türk kültürü içinde yetişmiş ekonomik yönden orta sınıftan gelen ailesinin kökeni net olarak bilinmemektedir. Arnavut kökenli oldukları ileri sürülmüştür (Uzluk, 1937, s. 282; Altundağ, 1945, s. 21-22 - 1957, s. 567).

Mehmed Ali'nin babası, Kavala'nın bekçibaşısı İbrahim Ağa'nın 17 çocuğundan tek yaşayandır. Ailesinde büyük bir sevgi ortamında büyütilen Mehmed Ali, çocuk yaşta babasını kaybedince büyük bir üzüntüye kapılmış ve hayatı boyunca -üst makamlara çıksa bile- baba acısını unutamamıştır. Yetim kalan Mehmed Ali, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kavala mütesellimi amcası Tosun Ağa'nın himayesine girmiş, kısa süre sonra amcasının da idamı üzerine tamamıyla kimsesiz ve hamisiz kalmış, hayatın her türlü zorluğunu aşarak genç yaşında olgunlaşmıştır (Altundağ, 1957, s. 567). Ailesini geçindirmek için muhtaç hale düşen Mehmed Ali, Kavala'da ticaretle uğraşan Leon isiminde Fransız asıllı bir gayrimüslimin yanında işe girerek postacısı olmuştur. Kısa sürede patronunun güvenini kazanarak ticarethanenin yetkilisi haline gelmiştir (Altundağ, 1945, s. 21-22).

Osmanlılar İngilizlerin yardımı ile Fransızları Mısır'dan çıkartmak için, arasında Kavala beylerbeyinin hazırladığı ücretli askerlerin de bulunduğu bir ordu göndermiştir. Bu ücretli askerî birliğin başında Kavala beylerbeyinin oğlu Ali Ağa'nın yardımcısı olarak gözüpekliği ile tanınmış genç Mehmed Ali de bulunuyordu. Ali Ağa Kavala'ya dönünce genç Mehmed Ali, -talihinin kendisine sunduğu ilk fırsat olarak- Osmanlı askerî birliklerinin en seçkin grubunu teşkil eden Kavala birliklerinin başına geçmiştir (Fahmy, 2020, s. 24).

Mehmed Ali'nin 1245/1830 – 1254/1839 arasında İstanbul'daki Sultan II. Mahmud'a isyanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda modern merkeziyetçi devlet aşamasına geçiş ve Mısır'ın özerk bir statü kazanması yönünden önemlidir. Mehmed Ali Paşa bir kumandan olarak Osmanlı ordusunun Fransızlara karşı yaptığı harekâtı yönetirken iki ordu arasındaki farkı bizzat görmüş ve anlamıştır. Bu izlenimleri Mehmed Ali'yi Avrupa'nın ilim ve teknikteki

ilerlemesine hayran ederken Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı aczi görmüş ve askerî zaafılarını fark etmiştir. Bu durum Osmanlı'yı yenebileceği düşüncesine kapılan Kavalalı Mehmed Ali'nin Osmanlı hanedanına bağlılık ve saygı duygularını aşındırmıştır. Bu gelişmelerin 1807'lerden itibaren Mısır'a hâkim olup bağımsızlık iddiası güdebileceği kaydedilmiş, Paşa'nın gizli niyetleri olabileceği Osmanlı arşiv kayıtlarına da girmiştir. Kavalalı'nın bizzat kendisinin bağımsızlık ülküsünü 1834 yılında Batılı ülke temsilcilerine açıklamış olması konunun ciddiyetinin kanıtıdır (Çelik, 2009).

Gerekli gördüğü zalimane işlere imza atmaktan çekinmeyen Kavalalı'nın Mısır'da tarihî bir ağırlığa sahip Kölemen beylerini oğlu Tosun Ahmet Paşa'ya ordu kumandanlığı verilmesini kutlama gerekçesiyle sarayına davet ederek 470'ini kılıçtan geçirttiği kaydedilmiştir (Altundağ, 1957, s. 568).

Mehmed Ali Paşa, zaafiyetini gördüğü Osmanlı İmparatorluğu'na isyan için uygun fırsatı kısa sürede elde etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu 1826'da Yeniçeri ordusunu lağvetmiştir. Osmanlı Donanması ise 1827'de Navarin'de adeta yok edilmiştir. Osmanlı-Rus savaşı yeni kurulan Nizam-ı Cedid ordusunun donatım ve eğitime fırsat vermemiş, eldeki askerî birlikler de 1828'de başlayıp iki yıl süren bu savaşta mahvolmuştur. Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu maliyesi de kötü durumdadır. Edirne andlaşması ile Rusya'ya savaş tazminatı verilmesi mecburiyeti malî durumu iyice bozmuştur. Devletin bu zayıf anında, yurdun dört bir köşesini bir arada tutmak ve kalkındırmaya çalışmak da, tabii olarak mümkün değildi. Merkezden uzak eyaletlerdeki valiler de devletin bu zaafiyetlerinden yararlanarak başına buyruk hareket etmeye başlamıştı (Altundağ, 1945, s. 51).

Osmanlı'dan başında bulunduğu eyaleti ayırma hususunda en hırslısı da Mehmed Ali Paşa olmuştur. Mısır topraklarına 18 yaşında, sıradan bir er kimliği ile gelen Mehmed Ali, askerî rütbeleri hızla alırken kısa süre içinde ulaşacağı Mısır Valiliği yolunu üstün zekâsı ile hazırlamıştır. Orduda, maliyede, tarım ve sanayide reformist bir tavır sergileyen Osmanlı Sultanı II. Mahmud'u geride bırakarak daha başarılı reformlar yapmıştır. Hüsvre Paşa komutasındaki 5.000 askerden oluşan küçük bir Nizam-ı Cedid birliğini mağlup edip Osmanlı İmparatorluğu'nun atadığı Mısır Valisi Tahir Paşa'yı da öldürttükten sonra öteden beri elde etmeyi tasarladığı Mısır Valilik makamına yükselmiştir (Çetin, 1998, s. 107; Karpat, 2017, s. 22, Lutsky, 2011, s. 50). Kendisine destek veren Mısır halkı ve ulemanın yardımları ile Mısır Valisi olarak atanmıştır (Fahmy, 2020, s. 48). Valiliğinin ilk yıllarında 1811 yılında Kahire kalesine ziyafete davet ettiği Memlûk beylerini katlettirdiği Kale katliamı acımasızlığının bir

kanıtı olarak kınanmıştır (Hathaway, 2016, s. 281). Mehmed Ali Paşa bir yandan hırsı ve açgözlülüğünün Osmanlı toplumunda yaşanan sıkıntıların kaynağı olduğuna inananların kızgınlık ve öfke duyguları ile İstanbul’da halkın en nefret ettiği kişilerin başında yer alırken diğer yandan kendisine duyulan nefrete paralel belirgin bir hayranlık da oluşturmuştur (Kırlı, 2009, s. 57).

Mısır Valiliği ile yetinmeyen ve egemenliğini Suriye’yi de ele geçirerek genişletmek isteyen Mehmed Ali Paşa’nın danışmanlarından birisi Kahire Tıp Fakültesinin kurucusu Fransız asıllı Clot-Bey’in, Mısır’ın Suriye’yi işgalini şu sözleriyle önermesi Avrupa’dan gelen kişilerin etkinliklerinin sadece uzmanlıkları ile ilgili olmamasının tipik bir örneği olarak önemlidir:

“Suriye’nin Mehmed Ali’nin elindeki ülkelere ilhakı zarurî bir mesele idi. Nil kenarında teessüs edecek müstakil bir devlet büyük bir varlık teşkil edebilirdi. Fakat bu gayeye varmak için Suriye’nin Mısır’a ilâvesi elzemdi. Memleketin umumî vaziyeti, kendisini haricî bilhassa Süveyş üzerinden gelecek istilâlara karşı koruyacak bir vaziyette değildir. Tarihte Fatimîlerin ve Napoleon kumandasındaki Fransızların yapmış oldukları seferler istisna edilecek olursa, İranlıların, Yunanlıların, İslamların ve nihayet Türklerin yaptıkları muazzam istilâların daima şarktan, Suriye üzerinden, Mısır’a geldiklerini görmekteyiz. Bundan dolayı Mısır’ın müstakil olarak emniyet içinde yaşaması, ancak Suriye’yi hudut yapmakla mümkündür; çünkü Mısır’ın tabii hudutları Süveyş’te değil, Toroslardadır.” (Altundağ, 1945, s. 35)

Mehmed Ali Paşa, 11 Rebiülahir 1255/24 Haziran 1839’da Osmanlı ordusunu hezime uğrattıysa da kendi sağlığında bağımsız bir hanedan kurma konusunda kalıcı bir başarı kazanamamış, Osmanlı İmparatorluğu’na idarî bağlılığını -gevşek bir şekilde de olsa- sürdürmüştür (Altundağ, 1957, s. 572).

Mehmed Ali Paşa’nın son yılları nisbeten sakin geçmiştir. Mısır sorununun gündem dışı kalması, Mısır’ın bağımsızlık kazanması ve Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılma tehlikesinin giderilmesi Mehmed Ali Paşa ile İstanbul sarayı arasındaki ilişkilerin düzelmesine fırsat vermiştir. Mehmed Ali Paşa 1262/1846 yılında İstanbul ile Kavala’yı ziyaret etmiş,

1264/1848 yılının başında sağlık gerekçeleriyle Napoli'ye gönderilmiştir. Mısır yönetimi geçici olarak İbrahim Paşa başkanlığında bir meclise bırakılmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın akıl sağlığına yeniden kavuşmasından umut kesilince İbrahim Paşa 1264 Şevval/1848 Eylül ayı başlarında İstanbul'a çağrılmış ve yeni Mısır Valisi olarak atanmıştır. Ancak göreve gelen İbrahim Paşa kısa bir süre içinde hastalanıp (13 Zilhicce 1264/10 Kasım 1848) tarihinde ölmüştür. Mısır Valiliğine Ahmed Tosun Paşa'nın oğlu Abbas Hilmi geçmiştir. Kavalalı 13 Ramazan 1266/2 Ağustos 1849 günü İskenderiye'de hayata veda etmiştir (Clot-Bey, 1862a, s. 33). Vefatı sonrasında Kahire'ye getirilip kalede inşa ettirdiği yeni camiin yanında defnedilmiştir (Altundağ, 1957, s. 574). Mısır'da, işbaşına gelen Hidiv İsmail Paşa da, Kavalalı'nın çizgisine sadık kalarak Avrupa'ya uyum sağlamak ve malî alanda Osmanlı Hanedanı'ninkilere benzer reformlar yapma yoluna girmiştir (Hüseyin, 1986, s. 20).

Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da değişim noktasında olarak izlediği politika Osmanlı çizgisindedir. Kavalalı'nın sarayında konuşulan dil de Türkçedir. John Bowring'in bir çalışmasında Osmanlı fethi sonrasında Mısır'da iskân edilen Türklerin sayısının tahminî 9.000 olduğu, aileleri ile birlikte 35.000 civarında bir rakama ulaştığı ifade edilmiştir (İhsanoğlu, 2006, s. 4). Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir sorun halini kazanan Mısır Valisi'nin hedefi idare ettiği bölgeyi ailesi adına tescil etmektir. Kavalalı'nın siyaseti bir bütün olarak ele alındığında Mısır tarihinin XIX. yüzyılına damgasını vurduğu kabul edilmelidir. Bu yönüyle modern Mısır'ın kurucusu unvanını hak eden Mehmed Ali Paşa hakkında yapılan tartışmalar ölümünden sonra da devam ederek bugünlere kadar gelmiştir.

Mehmed Ali Paşa teorik olarak Mısır'ı Osmanlı İmparatorluğu adına Genel Vali yetkisi ile yönetmesine karşın, Türkiye çok uzakta olduğu için müdahale etmesi neredeyse imkânsızdı ve Mehmed Ali Paşa radikal icraatının sertliği düşünülürse aslında mutlak bir hükümdâr gibiydi. Modern bir idarenin alt yapısını kurma hususunda engel tanımayan valinin, kanal kazma, baraj inşa etme gibi büyük alt yapı projelerinde angarya sistemine başvurarak binlerce insanı bir arada çalıştırması veya orduya bir an evvel asker toplayabilmek için başvurduğu ancak sosyal alışkanlıklara ters düşen ve bazı hallerde insan hayatını önemsemeyen zorlayıcı tarzı, kitleler üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır (İhsanoğlu, 2006, s. XXI). Mısırlı köylülerin tamamı yaşadıkları yer ile çalışma yeri arasındaki yolculukta geçen süre hariç yılda 60 gün Valilik için angarya hizmeti vermekle yükümlü kılınmışlardır (Mikhail, 2019, s. 172).

Kavalalı Mehmed Ali'nin Psikopolitik Portresi: Kavala'da Kapıkulu Ocağı çorbacısı olan akrabası Hüseyin Ağa'nın referansı ile sıradan bir asker olarak geldiği Mısır'da şansının yaver gitmesi ve giderek nüfuzunu arttırmasını sağlayan gelişmeler ile Mısır Valilerini yerinden eden Kavalalı Mehmed Ali, Osmanlı Sarayı'na Mısır Valiliğine tayinini kabul ettirebilmiştir (Kurşun, 2022, s. 47). Kavalalı Mehmed Ali, vali olmasını takiben Mısır'ın devlet gelirlerini arttırırken şahsî servetini de çoğaltmıştır. Kavalalı Mehmed Ali valiliğinin başında, emri altındaki Mısır topraklarını, bir Mısır Firavunu gibi, şiddet ve insafsızlık ile yönetmiştir. Ünü bütün Osmanlı ülkesini tutan ve hatta Kafkaslara kadar ulaşan haris Kavalalı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmağa yüz tuttuğu bir dönemde ordusu ile İstanbul'a kadar giderek Osmanlı tahtına oturmayı bile hayâl edebileceği; ilk önemli başarılarından sonra, bu ihtiras ile daha fazla çalışmağa başladığı düşünülmüştür (Danışman, 1966, s. 263).

Ezici gücünün kaynağı ordusunu güçlendirmek için askerlik konularına eğilerek, Avrupa'dan -bilhassa Fransa'dan- getirttiği eğitimci subaylar vasıtasıyla Cihadiyye adı ile talimli ve düzenli bir ordu teşkil etmeyi başarmıştır. Ayrıca güçlü bir donanma yanında, 70-80 gemilik bir ticaret filosu da oluşturmuştur. Mehmed Ali'nin oluşturduğu talimli birliklerin, Mora isyanını bastırmakta gösterdiği başarı, ismi etrafında bir efsanenin teşekkülü ile sonuçlanmıştır. Mora isyanını bastırmasının ödülü olarak Kavalalı'nın oğlu İbrahim Paşa'ya Girit ve Mora valiliklerinin de verileceğini vaad eden Osmanlı Sarayı, Mora isyanının bastırılması sonrasında Edirne muahedesi ile Mora, bağımsızlığını ilan eden Yunanistan'a bırakıldığı için bu vaadini tutamamıştır. Bunun üzerine Kavalalı, oğluna Mora'ya karşılık Suriye valiliğinin verilmesini istemiş, bu talebine gerekçe olarak Navarin'de yakılan Mısır donanmasının yeniden inşai için Suriye eyaletindeki Cebel-i Lübnan ormanlarına ihtiyacı olduğunu ileri sürmüştür. Özkaya'ya göre (2007, s. 126) Mehmet Ali Paşa'nın Suriye vilayetinin kendisine verilmesini istemesinin nedeni Mısır ile Osmanlı devleti sınırları arasına Suriye'nin konulması ile egemenliğini daha güvenli bir hale getirmek istemesidir.

Navarin faciasından sonra Mehmed Ali, İstanbul'daki Sultan'ın emrini beklemeden birliklerini Mora'dan çekmiş, bunu takip eden günlerde başlatılan Rus seferinde ordusu ile birlikte sefere katılacağını bildirdiği halde çeşitli bahanelerle askerî yardım yerine bir miktar para yardımı yapmakla yetinmiştir. Kavalalı Mehmed Ali'nin bu 'söz dinlemez', 'vaadinde durmaz' halleri kendisi hakkında İstanbul'da şüphelerin uyanmasına neden olmuştur. Sultan II. Mahmud ve Babıâli, Kavalalı'nın büyük emeller peşinde koştuğunu anlamış, oğlu İbrahim'e Suriye valiliği verilse bile daha fazlasının isteneceği tahmin edildiğinden Mısır ile

Anadolu arasında yer alan topraklara hükmeden Suriye valiliği kendisine verilmemiştir. Mehmed Ali'ye umduğu gibi Suriye yönetiminin verilmeyip zaten ele geçirdiği ve kaynakları ile önemi Suriye'ninkilerle karşılaştırılmayacak Girit Adası'nın verilmesini Kavalalı asla hazmedememiş ve göz koyduğu Suriye'yi almak için hep bir bahane arayışı içerisinde olmuştur (Fahmy, 2010, s. 60).

Mehmed Ali Paşa Mısır tarihinin en önemli figürüdür. Bütün İslam âleminde o zaman kadar görülmemiş bir uygarlık ve medeniyet hamlesini başarmıştır. Kadim medeniyetlerin mirasçısı olan Mısır ve reformcu valisi Mehmed Ali Paşa hakkında Uzluk (1937, s. 282) “toprakları çok verimli olduğundan, en haşmetli medeniyetlerin kurulmasına, yeni valinin enerji ve faaliyeti ile talihsiz doğunun en güzel ülkelerinden birisi olmağa namzet” tespitinde bulunmuştur. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, vergi toplamadaki etkinliği ve dış ticarete devlete öncelik tanıyan politikaları ile sanayide devletçi girişimlere başlamış, hazinesini zenginleştirmiş; oluşturduğu maddî güç ile de düzenli bir ordu ve İstanbul'dan daha güçlü bir donanma kurmayı başarmıştır. Kavalalı'nın Mısır'daki sanayileşme hamlesi ve kazandığı başarılar, payitahttaki yönetimi derinden etkilemiştir (Pamuk, 2007, s. 199, 202).

Ekilebilir toprak sahalarını ve tarımsal üretimi arttırmak için Nil odaklı sulama sistemini düzenleme çalışmaları yapılmıştır. Nil taşkınlarının oluşturduğu zararı önlemek için birçok bariyer, su yolları ve sulama kanalları inşa edilmiştir. İskenderiye Limanı ile Nil arasında taşımacılığı kolaylaştırmak ve ekonomik hayatı canlandırmak için 1816-1819 yıllarında İskenderiye ile Nil'in Reşid kanalı arasında açılan 56 kilometrelik Mahmudiye kanalının açılması için kullanılan ve sayıları 300.000'i bulan Mısırlı işçilerin çok ağır şartlarda çalıştırılmalarına ve birçok işçinin hayatını kaybetmelerine kayıtsız kalınmıştır (İhsanoğlu, 2006, s. XXIV). Mahmudiye kanalının ve tamamlayıcısı su kanallarının inşası için gereken teknik elemanların sağlanması maksadıyla 1816 sonbaharında Mühendishane açılmasına da vesile olmuştur (Mikhail, 2019, s. 104).

Mehmed Ali Paşa'nın giriştiği reform çalışmaları arasında matbaada basılan eserlerin yayınlanmasının özel bir yeri vardır. Mısır'da ilk matbaa, 1557'de Kahire'de kurulmuştur. Napoleon Bonaparte'ın Mısır seferi (1798-1802) sırasında, Fransızların kurduğu ilk matbaanın elden geçirilmesi ve yeni baskı makinelerinin montajı ile Arap dünyasının en büyük -Bulak Matbaası olarak bütün İslam dünyasında ün kazanan- matbaası 1822'de faaliyete geçirilmiştir (İhsanoğlu, 2006, s. 177-178). Bu matbaada çok sayıda eser basılırken 1243/1828 içerisinde *El-Vekaiyü'l-Mısriyye* adında Arap dünyasının ilk gazetesi de -yarısı Türkçe yarısı da Arapça

olarak- yayınlanmaya başlanmıştır (Kurşun, 2022, s. 142). Mısır Valiliğinin icraatlarını duyurarak halkı bilgilendirmeyi hedefleyen bu gazetenin yayınlanması, Kavalalı'nın halkla ilişkiler çalışmalarına verdiği önemin somut bir göstergesidir (Altundağ, 1957 s:21).

1.2.2.2. Kavalalı Sonrasında Mısır İdaresi

Mehmed Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa¹ bazı Arap tarihçiler tarafından, '*Arap âleminin hürriyet kahramanları*' olarak tarif edilmektedir. Bunlardan Suriyeli tarihçi Ebu İzzeddin Süleyman, 1929 yılında Beyrut'ta basılan *İbrahim Paşa fi-Suriye (İbrahim Paşa Suriye'de)* kitabında bunun örneğini vermektedir (Altundağ, 1945, s. 2).

Kavalalı'nın kurucusu olduğu hanedan, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra -son yıllarında şekli hale dönüşmüş olsa da- Kral Faruk'un 1952'de yönetimden uzaklaştırılmasına kadar devam etmiştir (Hassan, 2001, s. XIII).

1.3. Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır'da Modernleşme Hareketleri

Son 150 yıllık Türk düşüncesinin ağırlığını modernleşme konusunda üretilmiş literatür teşkil etmektedir (Dağ, 2020, s. 10). Bu literatürün önemli bir kısmını oluşturan Osmanlı modernleşmesi Ortaylı'ya göre (2016, s. 37) "otokratik bir modernleşme"dir. Osmanlı modernleşmesi sürecinin önemli figürleri olarak Osmanlı Sultanları III. Selim ile II. Mahmud, devlet adamı olarak başta Mustafa Reşid Paşa olmak üzere Tanzimat bürokrasisi öne çıkar.

¹ İbrahim Paşa (1205/1789 - 1264/1848): "Kavala'da dünyaya geldi. On yedi yaşına kadar Kavala'da bulunduktan sonra babasının Mısır valiliğine tayin edilmesi üzerine (9 Temmuz 1805) küçük kardeşi Tosun ile Mısır'a geldi (28 Ağustos 1805). Mısır'da Kahire Kalesi'nin idaresini üstlenen İbrahim, babasının Bâbü'lî'ye vermeyi taahhüt ettiği vergiye karşılık rehin olarak İstanbul'a gönderildi (Ekim 1806). Saîd (Yukarı Mısır) idarecisi olarak tayin edildi (Temmuz 1813). İbrahim Paşa ilk defa Zerrâa mevkiinde karşılaştığı Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğrattı (14 Nisan 1832), altı aydır kuşatma altında tutulan Akka'yı da 27 Mayıs'ta teslim aldı. 16 Haziran'da Şam'ı zaptedip Humus üzerine yürüdü ve burada Halep Valisi Mehmed Paşa idaresindeki öncü Osmanlı kuvvetlerini yendi (8 Temmuz). Halep'i ele geçirdikten sonra (15 Temmuz) ilerleyerek Ağa Hüseyin Paşa idaresindeki Osmanlı ordusunu Belen'de mağlûp etti (29 Temmuz 1832). İlerleyişine devam eden İbrahim Paşa, Akka hariç genelde ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan Konya'ya kadar geldi ... 1848 yılının başında, Mısır'ı tek başına yönetmeye başladı ve nihayet babasının iyileşme ihtimali görülmediğinden İstanbul'a davet edilerek 1848 Eylülü başında Mısır valiliğine resmen tayin edildi. Fakat çekmekte olduğu verem sebebiyle Mısır'a dönüşünden (10 Eylül) kısa bir müddet sonra babası hayatta iken vefat etti (10 Kasım 1848). Yerine kardeşi Tosun Paşa'nın oğlu I. Abbas Hilmi Paşa Bâbü'lî tarafından Mısır valisi olarak tayin edildi" (Kutluoğlu, 2000, s. 330-333).

Özcan'a göre (1995) Osmanlı modernleşmesinin başlangıcı II. Mahmud'un saltanatının Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi ile 15 Haziran 1826 tarihinde başlattığı ikinci dönemidir.

Tanzimat'ın teorik altyapısının oluşumundaki rolü derecesinde ismi bilinmeyen bir aktör olan Sadık Rıfat Paşa, tezimizin konusunu teşkil eden Mekteb-i Tıbbiye'nin modernleşme sürecinin de önemli bir parçasıdır (Dağ, 2020, s. 60). Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren başlatılan reform hareketlerinin en önemli saiki, “Hristiyan Avrupa'ya, özellikle Rusya'ya karşı durabilmek için orduyu modernleştirmek”ti (Ortaylı, 2016, s. 49). Bu nedenle, askerî sahadaki modernleşme, edebiyattan mimariye sosyal hayatın her sahasındaki modernleşmenin öncülü olacaktır (Ortaylı, 2016, s. 51). Berkes ise (2018, s. 33) bunun bir zorunluluk olduğunu vurgulamaktadır: Modernleşme sürecinin, Osmanlı rejimini ilk önce askerî kanadından vurması durup dururken olmamıştır. Osmanlı düzeninin, devletin ebed-müddet olması düşüncesinden doğan davranış kalıbı, toplumsal değişmelerden etkilenmezlik edemezdi. Askerî reformun âdeta kaçınılmaz hale geldiği XIX. yüzyıldan çok daha önce, XVI. ve XVII. yüzyıllardan itibaren ortaya çıkan değişiklikler, halktan ayrı yaşayan ve böyle kalması arzu edilen hizmet sınıflarını Sultan'ın otoritesinin kayıtsız şartsız kulları olmak uzaklaştırmış, hatta Yeniçeri Ocağı gibi bazı kesimlerinde toplumla kaynaşır bir duruma getirmiştir.

Bu otokratik modernleşme çabasının ilk kahramanı ve dramatik bir şekilde “cellatları ile boğuşarak katledilen” Sultan III. Selim, Kara ve Deniz kuvvetleri için subay yetiştirmek üzere askerî yüksekokullar (Harbiye ve Bahriye) açtırmıştır (Ortaylı, 2016, s. 40). Osmanlı savaş sanayiinin ilk kurumlarının oluşturulması, ordunun eğitimi ve özellikle Osmanlı ordularının çaresiz kaldığı topçu savaşlarında ihtiyaç duyulan birliklerin yetiştirilmesi için açılan Topçu Okulu'nun teşkilinde Batılı kadrolar, İsveç, Fransız, Macar ve İngiliz mühendis ve uzmanlar görevlendirilmiştir. Sultan II. Mahmud'un, ıslâhat hareketlerine karşı koyan 500 yıllık köklü bir askerî kurumu Yeniçeri Ocağı'nı 1826'da lağvetmesiyle modernizasyon faaliyeti hızlanarak devam etmiştir (Hüseyin, 1986, s. 18).

1.3.1. Askerî Reformlar: Orduyu Yenileme Arayışları

Sultan II. Mahmud'un ilk askerî hedefi, talimli, disiplinli ve yeni silahları iyi kullanabilecek, eğitilmiş bir ordu yetiştirmektir. “Bunun için (...) Yeniçeri Ocağı'nın kaldırdığı 10 Zilkade 1241/16 Haziran 1826 tarihinden bir gün sonra *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye* ismiyle yeni (...) bir ordu kurmuştur” (Karpas, 2017, s. 42). Sultan II. Mahmud,

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin piyade ve süvari birliklerinin en kısa sürede teşkiline çaba göstermiştir (Sakaoğlu, 1993, s. 337). Ancak Yeniçeri Ocağı yerine kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin hemen modern bir ordu haline geliverdiğini söylemek zordur (Ortaylı, 2016, s. 51).

Yeni ordu için 12.000 kişilik ve görev alanı İstanbul'la sınırlı bir kadro öngörülmüştür. Yeni ordunun kurulması, eğitilmesi ve subay kadrolarının disiplin işleri için yönetmelik ve talimatnameler çıkartılmıştır. Kapatılan Yeniçeri Ocağı'na mensup olsa da, isyana katılmayan deneyimli eski askerlerden seçilen subay ve çavuşlar kadroya alınmıştır. Asâkir-i Mansûre ordusunun Avrupa orduları gibi olmasını isteyen Sultan II. Mahmud'un askerî reformları savunmayı güçlendirme, bunun için de Hristiyanların tekniklerinden yararlanma hedefini gütmüştür. Askerî reformlar kapsamında Rumeli, Anadolu ve Arabistan orduları teşkil edilerek her birinin 30.000 asker ile teşkili sağlanmıştır. Topçu, humbaracı ve lâğımcı ocakları Yeniçeriler kadar bozulmadığı için bunlar ilga edilmeyerek ıslâh edilmiştir. İstanbul'daki yeni ordunun ilk birlikleri sekiz alaydan -önceleri tertip olarak adlandırılmıştır- müteşekkildi (Çadırcı, 2008, s. 127). Bunlardan ikisi eski Ağa Kapısı'nda, üçü Davutpaşa'da, üçü de Üsküdar'daydı. Üç taburdan oluşan bir alayın mevcudu, nefer ve zabitleriyle 1.280'e ulaşmaktaydı. Buna göre yeni kurulan ordunun İstanbul'daki mevcudu 10.240 kişi idi (Sakaoğlu, 1993, s. 338). İstanbul'da yerleştirilen bu 10.000'den fazla askerde acil sağlık sorunları ortaya çıkmıştır. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kanunnamesi'ne göre, ordu birliklerinde bir tabip ile bir cerrah görevlendirilecektir (BOA, Hat, no: 17447).

İlk olarak organize edilen Hassa birliğinin görevi, Osmanlı saraylarını korumak ve törenlerde kullanılacak birlikleri oluşturmaktır. Mansûre tümeni ise Anadolu yakasının güvenliğinden sorumluydu. Yeni ordunun üçüncü birimi olarak örgütlenen Asâkir-i Bahriye'ye Ege adalarından Rum gençler de alınmıştır. Orduya subay yetiştirmek için 1834'te Mekteb-i Ulûm-i Harbiye ile askerî bandonun yetiştirilmesi için Mızıka-i Hümayun açılmıştır (Gündüz, 2010, s. 104; Somel, 2019, s. 42). Yeniçeri ocağını kaldırarak yerine talimli, düzenli bir ordunun oluşturulması, ordunun yeniden yapılandırılmasını sağlamak üzere Avrupa'dan eğitimci subaylar getirtilmesi, Avrupa'ya öğrenciler gönderilerek, hassa askerlerine ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye subaylarının yetiştirilmesi; askerî işlerin müzakeresi için Dâr-ı Şûrâ-yı Askeriyye adlı bir meclisin 1835'te teşkili askerî reformların başlıcalarıdır (Ahmed Lûtfî, 1999, 894). Navarin faciası sonrasında gemilerinin yakılması yanında yetişmiş gemicilerini de kaybeden Osmanlı deniz gücünün güçlendirilmesi II. Mahmud'un başlıca hedeflerinden birisi olmuştur. Denizcilik alanında istihdam edilmek üzere, bilgilerini arttırmak

için Avrupa'ya denizci neferler gönderilmiş, Mekteb-i Bahriye'nin insan kaynakları geliştirilmiştir (Gençer, 2000, s. 604).

1.3.2. Eğitimde Yenilik Çalışmaları

Sultan III. Selim saltanatında başlayan ve II. Mahmud iktidarında hızlanarak gelişen modernleşme sürecinin önemli bir kısmı eğitim alanındaki gelişme olarak açılan okullardır. Eğitim alanında da önemli atılımlara imza atan Sultan II. Mahmud döneminde, 1835'te devlete memur, ilkokullara öğretmen yetiştirmek için meslek mektepleri, rüşdiyeler faaliyete geçirilmiştir. Bütün ülkede ilköğrenim 1824'te zorunlu hale getirilmiştir. Sultan II. Mahmud döneminde tıbbiyenin kuruluşu, tıp alanında geliştirilen eğitim kurumlarından mezun olan öğrencilerin ileri düzeyde eğitim alabilmeleri için Avrupa'ya tıbbiyeli öğrenci ve hekimlerin ilk defa gönderilmeleri de, bu dönemdedir. II. Mahmud, tıp eğitimi için 150 öğrencinin 1830'ların başında Tıbhane-i Âmire'den seçilip gönderilmesini arzu etmişse de bazı nedenlerle bu rakama ulaşamamıştır (Somel, 2019, s. 43). Osmanlı İmparatorluğu, ilk olarak 1830 yılında çeşitli alanlarda yetiştirilmek üzere Paris'e öğrenci yollamaya başlamıştır. 1839'a kadar Fransa'ya gönderilen ve hemen hepsi askerî okullarda yerleştirilen Türk öğrencilerin sayısı 37 olmuştur. 1840 yılından sonra Fransa'ya öğrenci göndermeye ara veren devlet, 1847'den sonra tekrar öğrenci göndermeye başlamıştır. Askerî ve sivil bürokraside görev alacak yöneticilerin daha sistemli bir şekilde yetiştirilmeleri için 1857'de Paris'te *Mekteb-i Osmanî* açılmıştır. Yapılan masrafa karşın istenen sonuç alınamayınca Mekteb-i Osmanî 1864'te kapatılmıştır (Şişman, 1999, s. 963).

Sultan II. Mahmud döneminde tıp eğitimi alanındaki gelişmeler ve yapılan reformlar ile modern tıp eğitimi verilen ilk kurumlaşmaların gerçekleştirilmesi çalışmamızın Bulgular başlığında ele alınmıştır. Sultan II. Mahmud'un sağlık atılımlarını hayata geçirirken, benzer bir sürecin yaşandığı Mısır vilâyetindeki gelişmeleri göz önünde tuttuğu kolayca tahmin edilebilir. Bu konudaki yorumlarımız çalışmamızın *Tartışma* bölümünde ayrıntılı olarak sunulmuştur.

1.3.3. Sağlık Sisteminde Modernleşme Çabaları

Tıp alanında öncelikle ordu ve sonra halka hizmet verecek sağlık hizmetlerinde istihdam edilecek personelin yetiştirilmesi için gerekli eğitim kurumlarının açılması, bazılarının ilk nüveleri daha önceki yıllarda oluşturulsa bile XIX. yüzyıla kadar

tamamlanamamıştır. XIX. yüzyıl tıp eğitimi alanında da kurumsallaşmanın gerçekleştirildiği bir dönemdir. Tezimizde Tıbhane-i Âmire, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye aşamaları ele alınarak bu gelişim süreci değerlendirilmiştir.

1.3.4. Mısır'ın Modernleşme Hamlesi

Fransızların Mısır'dan çekilmesinden sonra 1805 yılından itibaren Mısır Valiliği görevini üstlenen Kavalalı Mehmed Ali Paşa, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için savaş sanayiini kurma yolunda arayış içine girmiş ve bir dizi yeni kurumlar kurmaya yönelmiştir. Gerçekleştirmek istediği yenilikler için eğitilmiş uzman bir kadroya ihtiyaç duyan Mehmed Ali Paşa aşağıda tıp alanındaki örneğine ayrıntılı olarak değineceğimiz üzere heyetler gönderip Avrupa'dan subay, mühendis ve hekim gibi uzman kadroları transfer etmiştir. Avrupa'da eğitilmeleri için, 1809 yılından itibaren dönüşlerinde bilgi ve tecrübelerinden çok yönlü olarak yararlanılması üzere Avrupa'ya öğrenci grupları göndermiştir (Altundağ, 1957, s. 575; İhsanoğlu, 2006, s. 333). Osmanlı İmparatorluğu vatandaşlarından eğitim maksadıyla Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi kapsamında Paris'e giden ilk grubu teşkil edenler, 1826'da Paris'te kurulan Ecole Egyptienne (1826-1835)'e yerleştirilmişlerdir (Şişman, 1999, s. 963).

1.3.4.1. Mısır'da Askerî Reform

Mehmed Ali Paşa, Mısır'da hâkimiyetini güçlendirmek için İstanbul'da gerçekleştirilen reformlardan da esinlenerek modern bir ordu ve bürokrasinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde tasarlanmış okulların kurulmasına yönelmiştir. Bu modern sivil ve askerî okullarda yetişen genç Mısırlılar bu okullarda okutulan dersler sayesinde Osmanlı ve dünya kültürünü yakından tanıma imkânını bulmuş ve bu okullarda yetiştirilen devlet adamları ile aydınlar, Mısır modernleşmesinin kadrolarını oluşturmuşlardır (İhsanoğlu, 2006, s. XV).

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Mısır'a ilk defa Napoleon'un işgal günlerinde gelmiş, Batının askerî sahadaki üstünlüğüne görmüştür. Bu nedenle Batı dünyasından ordunun modernleştirilmesi için bir şeyler yapmanın gereğine inançla daha valilik makamına oturduğu ilk yıllarda arayışlara girmiştir (Tahtavî, 1992, s. 11). Mehmed Ali Paşa'nın kendi modern ordusunu kurmaya koyulduğunda hakkında bilgi sahibi olduğu Napoleon'un ordusunun tesiri altında kaldığı açıktır, ancak bu tesirin sanıldığı kadar büyük değildir ve yeni Mısır ordusu kurulurken Sultan III. Selim'in orduyu modernleştirme çalışmaları örnek alınmıştır (İhsanoğlu, 2006, s. 85).

Mühimmat fabrikaları kurmayı öğrenmek ve böylece askerî cephanelikleri ve diğer teknik tesisleri inşa ettirmek için 1809 başlarında İtalya'nın Milan, Roma ve Floransa şehirlerine öğrenciler göndermiştir. Gemi inşaatı, mühendislik ve baskı. 1818'de yaklaşık 30 öğrenciden oluşan ikinci bir grup gemi yapım mühendisliği ve mekanik eğitimi almak için İngiltere'ye gönderilmiştir (Pollard, 2005 s:31).

Uzluk'a göre (1937, s. 282) Kavalalı, Mısır'da ilk yapılması gerekenin askerlik alanındaki modernleştirme olduğunu anlamıştır. Kavalalı'nın eğitim reformu hamlesinin ilk adımı 1816'da Avrupa tarzında bir devletin altyapısının oluşturulması için Mühendishane okulunun kurulmasıdır. Bu modern eğitim kurumu, Mısır modernleşmesindeki kırılma noktası olarak kabul edilmiştir (Mikhail, 2019, s. 125) Aynı yıl eğitime başlayan Harbiye'de matematik, cebir, geometri, resim ve İtalyanca derslerini içeren bir müfredat uygulanmış ve bu okulu bitiren başarılı öğrencilerden bir grup yurtdışına gönderilmiştir. 1818 yılında yurt dışına çıkan bu ilk öğrenci grubundan ismi bize ulaşan tek isim 1820 yılında Mısır'a dönüp 1821'de Hankah'da Aide-de-Camps Okulu'nu kuracak olan Osman Nureddin okulun kadrosunda görev alabilecek öğretim görevlisi bulmak için Paris'e gönderilmiştir (Mahfouz, 1935, s. 24). Osman Nureddin Fransa'da iki yıl kalarak dönerken de, Kahire'ye harp okulunda çalışmak üzere bazı öğretmenlerini birlikte getirmiştir. Mehmed Ali Paşa, 1822'de yeni ordusunun kuruluş planının hazırlanması için Fransa'ya kaçarak ihtida eden ve Süleyman Paşa el-Fransevî adını alan Fransız subayı Albay Joseph Seves (1788-1860), Osman Nureddin ile mühendis Ahmed Efendi'den yararlanmıştır (İhsanoğlu, 2006, s. 86, Özkoç, 2015, s. 74). Osman Nureddin *Medrese-i Erkân-ı Harb* adını alarak Fransız tarzında askerî eğitime devam edilen okulun 1825'te açılışında görev alarak 1828 yılında Seraskerlik ile görevlendirilmiştir (Tahtavî,1992 s:11).

Mehmed Ali Paşa'ya sempati duyan Fransız ordusunun bazı subayları, kendisini *Arabistan'ın Bonapartı* olarak adlandırmıştır. Fransa'daki bu saygınlığının farkına varan Mehmed Ali Paşa, Napoleon'un ordusunun işsiz kalan subaylarını kendi ordusunda görevlendirerek hem ordusunu güçlendirmiş hem de saygınlığının artarak sürmesini sağlamıştır. Büyük bir servet, güçlü bir ordu ve donanma, ustalıkla bir dış politika ve dönemin Fransız gazetelerinden sağlanan büyük destek Mehmed Ali Paşa'nın özgüvenini arttırmıştır (Lamartine, 2008, s. 1052). Doğal olarak Fransız sisteminde Mısır'ın piyade, süvari ve topçu birlikleri için eğitim okulu teşvik edilmiş, hatta askerleri coşturmak için Fransa benzeri bir bando takımı bile kurulmuştur (Tignor, 2010, s. 214). Altundağ'a göre (1957, s. 282) "1839'da

Mısır Ordusu'nun mevcudu 235.880 olup, Mısır, Sudan, Hicaz, Suriye vb. bölgelere taksim edilmiş bulunuyordu.”

Eğitim olmadan hiçbir yeniliği başaramayacağını fark eden Mehmed Ali Paşa, 1825'te Kasrû'l-ayn'da orta düzeydeki askerî liseyi ve ardından Harbiye'yi açarak çeşitli etnisitelerden toplanan 500 kadar çocuğun eğitimini başlatmıştır. Kur'an, nahiv dersleri, Türk, Fars, Arap dilleri okutulmağa başlanmış, mektebin resmî dili Türkçe olmakla beraber dersler Fransızca, Türkçe, Farsça, Arapça olarak okutulmuştur. Fransızlar tarafından kurulan okullarda ise eğitim programlarında Türkçe'ye yer verilmemiştir. Clot-Bey'in kurduğu tıbbiye ile veteriner, eczacılık ve ebe okullarında ilk önceleri Fransız hocalar tarafından Fransızca verilen dersler, Suriyeli ve Tunuslu çevirmenlerin yardımı ile Arapça'ya çevrilerek işlenmiştir. Eğitimin sürdürüldüğü okullardaki Fransız hocaların yerini Paris'ten dönenlerin almaları ile tıp eğitimi Arapça olarak gerçekleştirilmiştir (İhsanoğlu, 2006, s. 103). Clot-Bey (1840, s. 339) bu yeni açılan okullarda toplam dokuz bin öğrenci bulunduğunu ve bu öğrencilerin barınma yanında yiyecek ve giyecek gereksinimlerinin de Valilik tarafından karşılandığını yazmıştır.

Harbiye öğrencilerinin müfredatı, ağırlıklı olarak coğrafya, topoğrafya, haritacılık, topçuluk, istihkâmcılık gibi askerlik ile ilgili idi. Harp okulunun öğrenci sayısı bir yıl sonra 88'e ulaşmıştır. Üç yıl sonra öğrenciler sınavdan geçirilerek subay olmuştur. 1813'te İtalya'ya savaş gemisi inşası, matbaacılık; bilhassa gemi yapımı, makine bilgisi tahsili için 1818'de İngiltere'ye öğrenci grupları gönderilmiştir (Uzluk, 1937, s. 282).

Mehmed Ali Paşa dönemi basılan askerlikle ilgili kitaplara bakıldığında 1800-1860 yılları arasında İstanbul ve Kahire'de basılan kanunnâme ve tâlimnâme türündeki askerî kitaplar arasında bir karşılaştırma yapıldığında, bunların önce Mısır'da basıldığı ve sayı olarak da İstanbul'un önünde bulunduğu görülür (İhsanoğlu, 2006, s. 88).

1.3.4.2. Mısır'da Eğitim Alanında Modernleşme

Orta yaşa gelene kadar okur-yazar olmayan Mehmed Ali Paşa'nın şevk ile yöneldiği eğitim faaliyetlerine tutkuyla sarılması ilginçtir (Altundağ, 1957 s:577). Mısır Tarihi üzerine eser veren Marsot (2007) ise, bu yaşı net olarak 47 olarak belirtmektedir. Sayıları 30'u bulan oğulları ve kızlarına sanat ve bilim öğrenmek için, sıkı bir şekilde çalışmaları için sürekli tavsiyelerde bulunmuştur. Çünkü eğitim başarının anahtarı ve istikbalin garantisidir. Paşa'nın

çocuklarına öfkелendiđi tek durumun, derslerini çalışmak konusunda isteksiz davrandıklarını fark etmesi olduğu kaydedilmiştir (Marsot, 2007, s. 68).

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın en önemli hedeflerinden birisi Mısır'da modern bir tıp eğitimi sisteminin kurulması ve bunun için gerekli alt yapının oluşturulmasıydı. Bu konuda Kahire Tıbbiyesi'nin kurulmasında büyük payı olan Dr. Clot-Bey'in etkisi kaydedilmiştir (Hassan, 1866, s. 9). İlk olarak Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlanmıştır (Owen, 1993, s. 115). 1809'da başlayan bu yöneliş 1820'li yılların ortasından itibaren hızlanmış, Avrupa'ya gönderilen öğrenci sayısı arttırılmıştır. Ülkede Tıbbiye da dâhil olmak üzere Avrupaî usul ve programlarla eğitim verilen çeşitli askerî okullar açılmıştır (Sonbol, 1991, s. 42). 1816'da Hendese Okulu, 1827'de Mekteb-i Tıbbiye, 1834'te Mühendis okulu kurulmuş, ziraat, veterinerlik, eczacılık, sanat, dil vb. konularla ilgili çeşitli okullar açılmıştır. Eğitim kurumlarının koordinasyonunu yapmak üzere Eğitim Bakanlığı ise 1837'de kurulmuştur (Dunne, 1938, s. 117-118). Eğitim hamlesi döneminin sonlarında, 1839'da Kahire'deki yüksekokulların sayısı 16'ya, bu okullara devam eden öğrenci sayısı ise 9.000'e ulaşmıştır. (Uzluk, 1937, 282) Bu XIX. yüzyıl şartlarında olağanüstü bir başarıya işaret eder. Mısır'da yeni kurulan yüksekokullar bünyesinde yaklaşık 11.000 genç eğitilmiştir (Hunter, 1999, s. 113).

Kahire'de tesisine çalışılan eğitim kurumları ve askerî tıbbiyenin hızla ve yetkin mezun vermesi yetersiz kalacağından tıp, denizcilik, topçuluk, makine, silâh üretimi, istihkâm, yönetim, diplomasi, matbaa ve litografya, kimya, astronomi, doğa tarihi, botanik, madencilik gibi alanlarda eğitilmek üzere Kur'an kurslarından seçilmiş 40 zeki öğrenci, eğitim almaları için 1826 yılında İskenderiye'den Paris'e gidecek gemilere bindirilmiştir. Bunlardan üçü çeşitli nedenlere Mısır'a geri gönderilmiştir. Fransa'ya ulaşan ve aralarında tıp eğitimi almak üzere gönderilenlerin de bulunduğu 37 öğrenciden 33'ü Müslüman, dördü ise Ermeni idi (Uzluk, 1937, s. 282). 1827'den 1833'e kadar aralarından tıp eğitimi için gönderilen 12 kişinin de bulunduğu 33 öğrenci daha gönderilmiştir (Hüseyin, 1986, s. 21-22). Mehmed Ali Paşa'nın valilik döneminde, 1223-1265/1809-1849 yılları arasındaki sürede çoğu Fransa ve İngiltere'ye olmak üzere 349 erkek öğrenci yurtdışına gönderilmiştir.

Mehmed Ali Paşa'nın 1227/1813 – 1264/1848 yılları arasında eğitilmeleri için Avrupa ülkelerine gönderdiği 339 öğrenci arasında matbaacılığı, dizgicilik ve harf dökümünü öğrenmeye gidenler de vardı. Matbaa daha kurulmadan önce 1227/1815'te İtalya'ya gönderilen öğrencilerden Suriyeli Nikola el-Masabki ile ismi bilinmeyen dördü Milano'ya

gönderilmiştir. Yıllarca İtalya’da kalan ve baskı âletlerinin satın alınması, kurulması, bakımı ile tamirinin yanı sıra matbaacıların eğitiminden de sorumlu olan Nikola el-Masabki Mısır’a döndükten sonra 1236/1821 yılında Bulak matbaa müdürlüğüne atanmış; İtalya’dan satın alınan üç baskı makinesi 1 Eylül 1821’den itibaren Dârü’s-sınâati’l-âmiriyye adıyla bilinen Bulak Tersanesi’nde monte edilmiştir (İhsanoğlu, 2006, s. 336).

Avrupa’ya gönderildikten sonra sıkı bir denetim altında tutulan bu öğrenciler, bu yeni dünyanın çekim alanına kapılmışlar, kendi eğitim alanlarındaki kitaplar yanında Voltaire, J.J. Rousseau ve Montesquieu gibi düşünürlerin kitaplarını okumuşlar ve görüşlerinden etkilenmişlerdir. Avrupa’dan Mısır’a dönüp doktor, veteriner vb. unvanlarla makam sahibi öğrenciler, sadece etkilenmekle kalmadıkları eserleri 1245/1830’lardan başlayarak Fransızcadan Arapçaya çevirmişlerdir (Hüseyin, 1986, s. 21-22). Öğrencilerle ilgili bilgiler günü gününe Jomard tarafından Mehmed Ali Paşa’ya sunulmuş, yapılan tercümelerin hangi aşamada olduğu Mısır’a bildirilmiştir (Tahtavî, 1992 s:227).

Mısırlı genç olarak Paris’te eğitim alan öğrenciler arasındaki Rifaa Tahtavî², bu öğrencilerin Mısır toplumu için yaptıkları işler konusunda örnek olarak ele alınabilir. 5 Ramazan 1241/13 Nisan 1826’da İskenderiye’den yola çıkan Tahtavî, 1246/1831 yılının Şubat ayına kadar kaldığı Paris izlenimlerini *Tahlisu’l-ibriz fi Telhisi’l-Baris* adlı eserinde uzun uzun anlatmıştır. Kimlerden ders aldığını, hangi kitapları okuduğunu, hangilerini tercüme ettiğini, hangi düşünürleri ve sanatçıları okuduğunu belirtmektedir. Fransızcadan Arapçaya, Arapçadan Fransızcaya tercüme işlerini üstlenmesini istediği Mısır’ın din bilginlerinden bir aile geleneğine sahip Rifaa Tahtavî’nin, Mehmed Ali Paşa için Avrupa’ya gönderdiği öğrenciler arasında en gözdesi olarak bilinmektedir. Tahtavî’nin Paris’te Arapça yazıp Mısır’da 1247’de Türkçesi de basılan *Paris Seyahatnamesi* kitabında, yer verdiği Mehmed Ali Paşa tarafından kendisine yazılan Türkçe mektuplardaki dil, Paşa’nın Mısır topraklarını ne

² Rifâa Râfî b. Bedevî b. Alî b. Muhammed et-Tahtâvî el-Hüseynî el-Hâşimî (1801-1873): “Mısır’ın Cercâ kasabasının Tahtâ köyünde doğdu. 1821’de Ezher’deki öğrenimini bitirdi. 1826’da Mehmed Ali Paşa tarafından Fransa’ya gönderilen kırk öğrencinin başında Paris’e gitti ... 1831 yılında Mısır’a döndü. Medresetü’t-tib’da mütercim ve Fransızca öğretmeni, 1833’te Tura’da bulunan Topçu Okulu’nda mütercim olarak görev yaptı. Tahtâvî çalışmalarından dolayı Mehmed Ali Paşa ve oğulları tarafından mükâfatlandırıldı. 1844’te kaymakam, 1847’de emîr alayı rütbesinin verilmesinin ardından bey unvanına sahip oldu ve döneminde daha çok Rifâa Bey olarak tanındı ... 1870’te Divânü’l-medâris tarafından neşredilmeye başlanan *Ravzatü’l-medâris* dergisinin editörlüğüne getirildi ve ölümüne kadar altı sayının editörlüğünü yaptı. 27 (veya 29) Mayıs 1873’te Kahire’de vefat etti.” (Görgün H, TDVİA, 2008, s. 97-98)

kadar benimsediğini, ne çok sevdiğini, cehalet ve karanlıktan kurtulması için nasıl çalıştığını göstermektedir (Uzluk, 1937, s. 283).

Tahtavî'nin, Fransa'da bulunduğu yıllarda yazıp Mısır dönüşü, *Tahlisü'l-ibriz fi telhisi Paris* kitabından sonra Hidiv İsmail Paşa zamanında yazdığı, ikisi de -ikinci kitabın başlığından da anlaşılacağı üzere- didaktik mahiyetteki, *Menahicü'l-elbab el-mısriyye fi mebahisi'l-asriyye* ile *El-Mürşidü'l-emin li'l-benât ve'l-benin* kitapları dönemi yansıtmaları açısından önemlidir. Tahtavî, kitaplarında vatan sevgisinden, vatana bağlılıktan ve topluma zenginlik getiren kamu yararına işlere, toplumun maddî ve manevî durumunu düzeltmeye yönelik konulara yönelmenin gerekliliğinden söz etmektedir. Tahtavî Fransa'da iken Mısır'dan kaçırılan Firavunlar dönemine ait eserleri müzelerde görür ve bu eserlerin Mısır'a tekrar geri verilmesini ister: “Onlar, atalarının torunlarına bıraktığı en değerli, en kıymetli zînet ve sanatlardandır. Bunların ülkeden alınıp götürülmesi, (...) gasptır” (Hüseyin, 1986, s. 26-27).

Ortaylı'ya göre (2016, s. 61) Avrupa'ya giden öğrencilerden, gelecekte Arap milliyetçiliğinin teorisyenlerinden olacak bir aydın olan et-Tahtavî'nin Batı'dan etkilendiği noktalarda savunduğu tezler şunlardır:

1. Çağdaş Batı kanunları tarzında kapsamlı ve sistemli bir kanun kitabı hazırlanması,
2. Karşılıklı ilişki biçimini düzenleyen çağdaş hükümlerin getirilmesi, banka ve şirket temeline dayalı, Batı sistemlerini alma yollarının araştırılması.

Tahtavî Mısır'a dönmezden önce *Coğrafiyyetü'l-sağire* (Küçük Coğrafya) adlı tercümesini yayımlamıştır. Tahtavî, tercümanlık göreviyle birlikte Fransızca öğretmenliğini de yürütmüştür. Bu nedenle Tahtavî'nin 1831 yılında Dr. Clot-Bey'in yönetimindeki Medresetü't-Tıbb'ın mütercimlik görevine atandığı görülmektedir.

Tahtavî *Tahlisü'l-ibriz fi-Telhisi'l-Baris* kitabında sağlık konularındaki izlenimlerine de yer vermiştir:

“Avrupa'daki şehirlerin büyüğü olması nedeniyle çevre ülkelerden ilim -özellikle de Tıp ilmini- öğrenmek için Paris kentine çok öğrenci gelir. Bazan derdine çare aramak için uzak beldelerdeki hastalar da bu şehre naklölünurlar. İlm-i Hikmet adıyla anılan ilimler; İlm-i Tıp, İlm-i Cerahat, İlm-i Teşrih, İlm-i Hıfz-ı Sıhhat ve Tıbb-ı Hayvanat gibi

ilimlerden ve sanatlardan ibarettir. Paris'te doktor o derece çoktur ki, her yerde ve her saatte onları bulmak mümkündür. Şehir dışındaki yollarda bile; bir insan ansızın hastalanırsa kolayca doktor bulunur ... Tabib, hastanın evine gelmesi için belirli bir vakit ayırır. Hasta tedavisi için ayrılan bu vakit, bir kaç saat olur. Bazı hastalarda yemek, içmek, yatak, hizmet ücretleri doktora ait olmak şartıyla belirli bir miktar para ödemek karşılığında doktorla mukavele yaparlar.” (Tahtavî, 2002, s. 159-160).

Mehmed Ali Paşa'nın Avrupa'daki Öğrencilerinin Denetimi: Mehmed Ali Paşa, Avrupa'ya gönderilen öğrencileri -kendi eğitimleri dışında başka işlerle uğraşmasını istemediği için- sıkı bir kontrol altında tutmuştur. Öyle ki Fransız kültürünü tanımak için de olsa Fransa'yı gezip dolaşmaları bile yasaklanmıştır.

Mısır'ı tanınması ve Mehmed Ali Paşa ile dostluk ilişkisi olması nedeniyle Paris'e gönderilen öğrencilerin genel sorumluluğu ve derslerindeki performanslarının takibi Mehmet Ali Paşa'nın güvendiği bir isme, Fransız harita mühendisi ve arkeolog Edme François Jomard'a verilmiştir (Tahtavî, 1992, s. 227). Jomard 1799-1803 yılları arasında Mısır'da kalmış ve Paris'e dönünce *Description de L'Egypt (Mısır'ın Tasviri)* adlı eserini yayınlamıştır. Fransız Enstitüsü'nün üyesi ve Fransız ordusunda görevli mühendis Jomard'ın görevi 1862 yılında ölümüne kadar devam etmiştir (Mahfouz, 1935, s. 24).

Sıkı denetimlere rağmen Mehmed Ali Paşa, istemediği Batı düşüncelerinin Avrupa'ya gönderilen öğrenciler kanalıyla ülkesine girmesini engelleyememiştir (Hüseyin, 1986, s. 21). Fransa'ya gönderilen öğrenciler toplum yapısının ilmî temele göre düzenlenmesi ya da din yerine aklın kılavuzluğu biçiminde özetlenebilecek görüşlerin etkisi altında kalmışlardır. Bu düşünceler, birlikte yaşamının getirdiği ilişkiler sonucunda çok geçmeden Mısırlıların zihni yapıları üzerinde etkisini göstermeye başlamıştır. Bu düşünceler Avrupa'nın üstünlüğünü askerî ve iktisadî alanla sınırlayan ve sadece maddî güce erişmek amacındaki kimselerin hoşuna gitmemiştir. Bu kişilerin değerlendirmesine göre Mısırlılarla Batılıların birlikte yaşaması, Mısırlıların manevî kültürü için bir tehlikeydi. Avrupa'ya gönderilenlerin, Avrupa'da bulundukları sırada yahut Avrupa dönüşünden sonra yazdıkları eserlere bakıldığında Batılı düşünce ve akımlardan çok fazla etkilendikleri görülmektedir (Hüseyin, 1986, s. 22).

1.3.4.3. Mısır'ın Sağlık Sisteminde Reform

Mehmed Ali Paşa'nın özel başhekimî tarafından yönetilen Tıp Konseyi, Fransız sağlık danışmanı Dr. Clot'un tesiri ile askerî tıp birlikleri için Fransız modelini kabul etmiştir. Tıp Konseyi tarafından onaylanan karar ile askerî sağlık ihtiyacını sağlamak ve bunun yanı sıra halkın sağlık hizmetini de görmek için Kahire yakınlarında bir Askerî Hastane kurulması planlanmıştır. Deniz birliklerinin sağlık gereksiniminin karşılanması için ise İskenderiye'de bir hastane hastaneler kurulmasına karar verilmiştir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın sağlık alanındaki reformu, çalışmamızın Mısır'da Modernleşme ve Tıp Eğitimi bölümünde ayrıntılı olarak işlenmiştir.

1.4. Amaçlar/Hipotezler

Bu çalışmada İslam dünyasının ilk modern tıp eğitimi kurumları İstanbul ve Kahire Tıp Mektepleri'nin kuruluş süreçlerindeki benzerlik ve farklılıklar ele alınarak analiz edilmiş, modernleşme sürecindeki önemleri değerlendirilmiştir. Tezimizdeki hipotez her iki tıbbiyenin kuruluş süreçlerinin kahramanlar ve olguların gelişimi yönünden olağanüstü benzerlikler taşıdığı; kuruluş ve değişim aşamalarının da benzer olduğudur. Ortak nokta bu süreçlerdeki kritik kararların alınmasında etkin olan isimlerin davranış ve tercihleridir. Her iki tıbbiyenin açılışında bazı isimlerin o kadar önemi vardır ki süreçteki rolleri yok sayılsa tüm sürecin aksamaması, hatta ortadan kalkması söz konusu olurdu. İki tıbbiye gelişim süreçlerini tamamlarken mezun edilen öğrencilerin Avrupa'da teşkil edilen jüriler önünde sınava çıkartılarak meslekî yeterliliklerinin kanıtlanmaya çalışılması da, bir Avrupaî onay ihtiyacını yansıtmayı yönüyle son derecede dikkat çekici bir durum olarak ele alınacaktır. Çalışmamızda her iki tıbbiyenin kurulmasına karar veren siyasi otoritelerin (İstanbul'daki Sultan ile Kahire'deki Vali) rekabetinin sürecin gelişmesindeki rolü incelenerek; bu roller, her iki fakültenin oluşum süreçleri ele alındıktan sonra tartışılacaktır.

Çalışmamızın amacı Kahire ve İstanbul'da açılan her iki tıbbiyenin açılış ve gelişim süreçlerini benzerlikleri ve farklılıkları ile karşılaştırmaktır. Bu mukayeseyi yaparken her iki tıp okulu, sadece sağlık alanına hekim ve sağlık personeli yetiştirme yönünden değil halka sunulan sağlık hizmetinin kalitesinin yükseltilmesindeki payları ile de ele alınmıştır. Tıbbiye mezunu öncü kadroların ülkenin modernleşmesindeki etkileri ve hatta bilim dilinin millîleştirilmesine katkıları da çalışmamız içerisinde tartışılarak değerlendirilmiştir. Kahire Tıbbiyesi'nde Dr. Clot-Bey ve İstanbul Tıbbiyesi'nde Dr. K. A. Bernard oynadıkları kritik

roller nedeniyle, biyografik olarak ayrıntılı şekilde verilmiştir. Amaçlarımız arasında, modern tıp eğitimine geçişte İstanbul için sefaretnamelerin yol göstericiliğinin, Kahire içinse XIX. yüzyılda Fransız entelektüel hayatında ortaya çıkan Mısır merakının oynadığı rollerin açıklığa kavuşturulması da vardır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte olduğu kadar Mısır'ın millî kimlik kazanmasında da bu tıp okullarından yetişen kadroların rolüne - akademik çalışmalarda yetersiz bir şekilde değinildiği tespit edilse bile- konunun kapsamının genişliği ve tezimizin konusuna tıp tarihi ve eğitimi ile sınırlı oluşu nedeniyle sadece işaret edilmekle yetinilmiştir.

2. GEREÇ ve YÖNTEM

“Kahire’de Mekteb-i Tıbbiye ve İstanbul’da Tıbhane-i Âmire’nin Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması” başlıklı tezimiz çalışılırken kullanılan gerekç ve yöntemler burada özetlenmiştir.

2.1. Çalışmada Kullanılan Materyaller

Çalışmamız bir tarih çalışması olması nedeniyle tarihçinin malzemesi olan her şey çalışmamızda gerekç olarak değerlendirilmiştir. Bu gerekçler arşiv kayıtları, belgeler, kitabeler, hatıratlar, diplomalar, imzalanan sözleşmeler, tarihî kitaplar, dönemin gazeteleri ve eğitim malzemeleridir. Bunlar arasında metodolojik olarak en önemlisi belgelerdir (Arda, 1988). Konuyla ilişkili bibliyografya taranarak daha önce yapılmış çalışmalar tespit edilmiştir. İstanbul Tıbbiyesi’nin kuruluşunda önem taşıyan eser ve belgeler yazma eserler ve matbu eserler koleksiyonlarından, Osmanlı arşivleri (Hatt-ı hümayun, Sıhhiye, Dahiliye, Hariciye, Maarif bölümleri) katalogları taranarak, ilgili arşiv belgeleri belirlenmiş ve dijital örnekleri arşivlenmiştir. Belgelerin transkripsiyonu yapıldıktan sonra içerik analizleri yapılarak ilgili bölümlerde ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Kullanılan bütün belgelerin özeti metin içerisinde günümüz Türkçesi ile özetlenirken önemli belgelerin transkribe edilen orijinali ve çevirisine tezimizin Ekler bölümünde yer verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda tıp eğitiminin başlamasında, fikrî zeminin oluşturulmasında büyükelçilerin rapor ve sefaretname olarak bilinen görev notlarının özel bir yeri vardır. Sefaretnameleri kaleme alan Osmanlı Dışişleri memurları Avrupa’nın sadece ilişkide bulundukları elit kesiminin gündelik hayatını yansıtmıştır. Bu büyükelçilerden ismi öne çıkan isimler Paris Büyükelçisi Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Viyana Büyükelçileri, Ebubekir Ratib Efendi ile daha sonra Hariciye Nazırı da olan Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın hatırat ve raporları diğer benzerlerinden daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Kütüphane gerekçlerinden vekâyiname, hatırat ve günlükler ile seyahatnameler de çalışmamızda başvuru olan yerli ve yabancı kaynaklar arasındadır. Osmanlı sultanlarına yapacakları ıslâhat çalışmaları için verilen layihalar ve kanunnameler, sefaretnameler hakkında yapılan akademik tezler de çalışmanın materyali gerekçler arasındadır. Mekteb-i Tıbbiye’nin kuruluşundaki katkısı ile çalışmamızda önemli bir yer verilen Dr. Karl Ambroise

Bernard'ın İstanbul'daki mezarında olduğu gibi lahid ve mezar taşları da kaynak olarak değerlendirilmiştir.

Kahire Tıbbiyesi'nin kuruluşuna ilişkin Mısır arşiv belgelerine ulaşılması erişim sorunları nedeniyle mümkün olamamıştır. Bu yüzden Kahire Tıbbiyesi ile bilgiler verilirken kitap, monografi ve makale gibi ikincil kaynaklara başvurulmak durumunda kalınmıştır. Kahire Tıbbiyesi'nin mimarı Dr. Clot-Bey'in anadili Fransızca'da kaleme aldığı ve birinci elden bilgi içeren hatıraları ile Mısır hakkındaki hacimli kitapları kaynak olarak kullanılırken Türkçe çevirisi verilmiştir. Bu kaynakların çevirilerinde Makbule Nur Ayan yardımcı olmuştur.

Osmanlı Türkçesi ile kayda alınmış eser ve belgelerdeki tarihler tez metnin kullanılırken Hicrî/Miladî olarak her iki tarih verilmiştir. Sadece Hicrî olarak verilen kaynaklardaki tarihler Miladî tarihe çevrilirken Türk Tarih Kurumu resmî internet sitesindeki *Tarih Çevirme Kılavuzu* kullanılmıştır.

Kaynak olarak kullanılan kitap ve belgelerde söz edilen kurum ve kuruluş isimleri, gazete, dergi ve diğer yayın isimleri orijinal metindeki şekliyle Osmanlı Türkçesi yazım kurallarına göre kaydedilmiştir. Metinde geçen şahıs, kurum vb. özel isimlerinden süreçte önem taşıyanlarına metinde yer verilirken daha ikincil durumda olanlar dipnot olarak verilmiş, bütün dipnotlar metnin tamamında ardışık olarak sıralanmıştır. Atıflar yapılırken A.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak APA sistemini esas alan bir yöntem kullanılmıştır.

Tezimizin Kaynaklar bölümünde, çalışmamızda yararlanılan belgeler arşiv kayıt bölümleri dikkat alınarak ayrı bir başlık altında, kitap ve makalelerin tamamı ise ilk yazarın Soyadı esas alınarak alfabetik sıra ile verilmiştir.

2.2.Yöntem

Tezimizde İstanbul ve Kahire'deki tıp okullarının kuruluş süreci ele alınıp ilk olarak, İstanbul Tıbbiyesi, daha sonra da Kahire Tıbbiyesi'nin kuruluşu ve organizasyonu işlenmiştir. İlk bölümde XIX. yüzyılın İslam dünyası, bu dünyanın neredeyse bir asrını kapsayan modernleşme akımları, bu akımın ortaya çıkışında etkili faktörler, dönem tarihi ana hatları ile verilmektedir. Çalışmamızın ikinci kısmında İstanbul'da açılan Tıbhane-i Âmire, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne olarak yeniden düzenlenmesi, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin

Türkçe eğitim vermek üzere kurulması ve bu süreçler sırasında eğitim kadrosu değişiklikleri ve tıp eğitimi müfredatındaki gelişmeler ayrıntılı şekilde değerlendirilmiştir. (Tezimizde bundan sonraki Mekteb-i Tıbbiye kullanımları Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne olarak anlaşılmalıdır.) “Mısır’da Modernleşme, Eğitim ve Tıp Eğitimi” başlıklı üçüncü bölümde ise Kahire Mekteb-i Tıbbiyesi’nin kuruluşu, idare ve eğitim yönünden planlanması, süreçte etki sahibi kişiler ve eğitim kadrosu işlenmiştir.

Çalışmamızın son kısmındaki tartışma bölümü, iki eğitim kurumunun kuruluş süreçlerindeki etkileşimi ve aralarındaki rekabeti ele alması ile önem taşımaktadır. İstanbul ve Kahire, II. Mahmud ile Kavalalı arasındaki rekabet, günümüze kadar ulaşan etkileri ile daima ilgi çekicidir. Konunun bu yönü ile sadece tıp tarihi açısından değil, genel tarih yönüyle de önemli olduğu muhakkaktır.

2.2.1. Belgelerin Değerlendirilmesi

Belgeler değerlendirilirken resmî arıza ve raporlar dikkate alınmış, şahısları ilgilendiren biyografik verilere ilişkin belgeler -sübjektif olunabilmesi ihtimali ile- diğer kaynaklardan kontrol edilerek içerik analizi yapılmış ve objektif bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

İstanbul’da Tıbhane-i Âmire’nin açılışını sağlayan gelişmelerin öncüsü hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi’nin tahrîrinde öğrenci harçlıklarından günlük yiyecek istihkaklarına kadar en ince ayrıntılara yer verilmesi, daha önce açılan mühendishane deneyimleri ile yeni ordu birliklerinin lojistik hizmetlerinin örnek alındığını düşündürmektedir.

İstanbul Tıbbiyesi’nin kuruluşunda Avusturya tıp ekolünün örnek alınmasında Viyana’daki Josephinum gözlemlerinin büyük payı olduğu belgelerin değerlendirilmesi ile ortaya konulmuştur. Tıbhane-i Âmire’nin modern bir eğitim programına kavuşmasında büyük payı olan Dr. Bernard’ın ülkemize gelişini organize eden Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın tıp tarihimizdeki yerine de ilgili belgeler ışığında bu çalışmada yer verilmiştir.

2.2.2. Kaynakların Değerlendirilmesi

Osmanlı modernleşmesine öncülük eden kişiler arasında Avrupa ülkelerine gönderilen elçiler ve idarenin modernleşme hamlelerine başlamasında elçilerin Osmanlı yönetimine takdim etmek üzere kaleme aldıkları sefaretnamelerin büyük önemi vardır. Osmanlı

İmparatorluğu'nun Avrupa'yı tanımaya başlayan bürokrasisi ve özellikle Hariciye Nazırlığı, XIX. yüzyılda devletin varlığını sürdürmesinin sadece askerî yeteneklerinin geliştirilmesine değil, büyük Avrupa ülkeleriyle ilişkilerinde diplomasiyi etkin bir şekilde kullanmasına bağlı olduğunu kavramışlardır (Sander, 2008, s. 156). Yine bu dönemden başlamak üzere daimî Osmanlı temsilciliklerinde görevlendirilen elçiler gittikleri ülkelerdeki durumu gözlemleyip, bu ülkelerdeki ilerlemenin kaynağını merak ederek izlenimlerini sefaretnamelerine kaydetmişlerdir. Hourani'ye göre (1995, s. 66) sürecin birer aktörü olduklarından büyükelçilerin diplomatik raporları, sefaretnameleri tarihî süreçleri anlamada dikkatle değerlendirilmelidir. Birer tarih kaydı olan sefaretnameler sadece olayların tarihî kayıtları elde bulunsun diye değil, yazarın temsilcisi olduğu hükümdâr önünde haklı çıkmak ve idareyi bazı uygulamalara ikna etmek için yazılmışlardır. Osmanlı Sarayı'nı dost ve düşman ülkelerinin durumundan haberdâr eden sefaretnamelerde elçi gönderilen ülkelerdeki dikkat çeken olgu ve izlenimler de kaleme alınmıştır (Kuran, 1988, s. 9).

Osmanlı'nın Batı'yı daha iyi tanınması Avrupa devletleri başta olmak üzere ülkeyi temsil için Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Ebubekir Ratib Efendi, Mehmed Sadık Rıfat Paşa gibi devlet katında görevli şahısların Avrupa ahvalini öğrenmek üzere çeşitli başkentlere gönderilmeleri ve kişilerin o ülkelerdeki izlenimlerini kaydederek kaleme aldıkları '*Sefaretname*'ler ile olmuştur. Çalışmamızda sefaretnameler sağlık ile ilgili gözlem ve öneriler yönüyle incelenmiştir. Sefaretnamelerle ilgili verilerde farklı kaynaklar mukayese edilerek çelişkili durumlar irdelenerek ele alınmıştır. Tıp tarihimizin yönünü olumlu yönde değiştiren Büyükelçi raporları ve çalışmalarının önemi, özellikle vurgulanmıştır. Dönemle ilgili seyahatnamelerden yapılan atıflarda sadece dönemin ortamını yansıtan tanıklıklara dikkat edilmiştir.

2.3. Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmamızda Osmanlı İmparatorluğu'nun iki ayrı merkezindeki (İstanbul ve Kahire) Tıp Fakültesi'nin eş zamanlı yürüyen kuruluş ve organizasyonunun gelişim aşamalarını ele aldık. İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye ile ilgili belgelere Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nin dijitalize edilerek erişime açılması sayesinde kolayca ulaşılabildiği halde, Kahire Tıbbiyesi ile ilgili olarak böyle bir arşiv çalışması yapılamadı. (Mısır arşivleri konusunda deneyimli bir isim olan Ekmeleddin İhsanoğlu, Mısır arşivlerinin tasnif edilmemesi nedeniyle Kahire'ye gidilse bile verimli bir arşiv çalışması yapmanın zor olacağını ifade etmiştir.) Ancak Kahire Tıbbiyesi'nin kurucusu olan Dr. Clot-Bey'in çok ayrıntılı olarak yazdığı günlük/anı/monografi

tarzındaki eserleri sayesinde somut verilere ulaşılabildi. Ayrıca okulun ilk mezunlarından Hassan Mahmoud'un Fransa Devlet arşivindeki 1866 tarihli *L'école de médecine d'Égypte* (Mısır Tıp Okulu) risalesini temin ederek bir diğer görgü tanığının yazdıklarını değerlendirmemiz mümkün oldu. Yine aynı okuldaki mezun olan Naquib Bey Mahfouz'un 1935'de yayınlanan *The history of medical education in Egypt* (Mısır'da Tıp Eğitimi Tarihi) adlı eseri de çalışmamızı zenginleştirmiştir.

Tezimizde değerlendirdiğimiz süreçler Osmanlı tarihinin çok önemli bir yüzyılının geniş bir tarih kesitindeki olayları ele aldığı için konunun dağılması riski vardı. Bu nedenle genel tarihçi için son derecede önemli olan bazı olgulara sadece özetlemek suretiyle değinebildik. Bu noktada tezimizin bir tıp tarihi tezi olduğunu ve o çerçeveden taşmamamız gerektiğini kendimize sık sık hatırlattık. Süreç olarak her iki tıbbiyenin kuruluş yılı olarak kabul edilen 1827 yılı başlangıç sayılarak açılışı takip eden 50 yıllık gelişim dönemini kapsayan 1827-1876 yılları arasındaki dönem tezimizde değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Osmanlı Modernleşmesi ve Tıp Eğitimi

Sultan II. Mahmud dönemi reformlarından en kalıcılarından birisi bilim dilinin giderek Türkçeleştirilmesi çığırını açmasıdır (Ortaylı, 2016, s. 52). Osmanlı İmparatorluğu ile modernleşme konusunda ‘tatlı bir rekabet’ içerisindeki Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın 1836 Ekiminde bütün resmî yazışmaların Türkçeye çevrilmesini emretmesi de kayda değerdir (Ortaylı, 2016, s. 63). Bu olumlu gelişmeler yanı sıra, konağındaki bilim sohbetleri kuşku ile karşılanan ünlü hekim Mehmed Atullah Şânî-zâde (1184/1770 - 1 Muharrem 1242/5 Ağustos 1826) yeniçeri taraftarlığı ile suçlanmış ve İstanbul’dan Tire’ye sürülmüştür. Ortaylı’ya göre (2016, s. 53) bu vak’a devrin otokratik niteliğinin bir göstergesi iken “zamanın İbn Sînâ’sı derecesinde donanımlı, ilim yolunda olmasıyla birlikte bazı yabancı dilleri bilen, âlim tabiatlı bir kişi olması nedeniyle” kendisini çekemeyenlerin tertibi ile sürüldüğü de kaydedilmiştir (Acıduman ve Arda, 2013).

Sultan II. Mahmud’un sağlık atılımlarını hayata geçirirken, çalışmamızın ikinci kısmında gösterdiğimiz şekilde benzer bir sürecin yaşandığı Mısır vilâyetindeki gelişmeleri göz önünde tuttuğu kolayca tahmin edilebilir. Bu konudaki yorumlarımız çalışmamızın *Tartışma* bölümünde ayrıntılı olarak irdelenecektir.

3.1.1. Tıp Eğitiminin Modernleştirilmesi Çabaları

Osmanlı tabâbetinde modernleşme çabaları, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Avrupa’dan bazı bilinen tıp eserlerinin İstanbul’daki saray hekimleri ve devletin Avrupa topraklarındaki bazı paşaların özel hekimleri tarafından Türkçe ve Arapçaya çevrilmeleri ile başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun, Avrupa’daki teknolojik ilerlemelerin çok gerisinde kaldığının ortaya çıktığı II. Viyana kuşatmasını izleyen yenilgiler sonrasında, devletin varlığını sürdürebilmesi için aradaki mesafenin hızla kapatılması gerektiği dramatik bir şekilde anlaşılmıştır.

Bu farkına varış Osmanlı sultanlarından III. Ahmed, I. Mahmud ve III. Mustafa dönemlerinde bazı adımlar atılsa da kalıcı bir sonucu olamamıştır. Orduda tabip istihdamının gerekliliği I. Mahmud döneminde kurulan Humbaracı Ocağının 100 kişilik her birimine

atanması planlanan 25 kişilik personel listesinde askerî personel dışındaki imam, vekilharç, yazıcı gibi görevliler yanında tabip ve cerrahlara da yer verilmesinden anlaşılmaktadır (Ünal, 2006, s. 6). Modernleşme alanında ilk ciddi hamleler Sultan III. Selim (1789-1807) döneminde yeni ordu ve eğitim kuruluşlarının kurulması çabaları ile gelmiştir (Terzioğlu, 2000, s. 1). Sultan III. Selim döneminde başlayan ve semeresini yeğeni Sultan II. Mahmud'un saltanatı yıllarında veren tıp eğitimi alanındaki yenilik ve modernleştirme çalışmaları da, bu uzun sayılabilecek bir süreç içerisinde başarı ile gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde atılan sağlam temeller sayesinde yaklaşık bir asır devam eden gelişmelerle ülkemiz tıbbının çağdaş düzeyde bir manzaraya kavuşması mümkün olmuştur. Çalışmamızda sağlık alanındaki bu gelişim süreci, önemli dönüm noktaları ekseninde II. Mahmud döneminden oğlu Sultan II. Abdülhamid döneminde, 1876'de ilan edilen I. Meşrutiyet'e kadar ele alınacaktır.

Ülkemizde tıp eğitime ve Türk hekimlerinin yetiştirilmesine neden ihtiyaç duyulduğunu Mustafa Münif Paşa, Türkiye'de tabip ihtiyacını olduğunu işiten ehliyetsiz yabancıların ülkemize üşüşmesini alaycı bir şekilde "şarlatanlar bir kaç ay tıbbi bir müesseseye devam ederek eline bir vesika geçirip cerad-ı münteşir (yayılan çekirgeler) gibi Bilâd-ı İslamiyye'ye yayılıp (...) Azrail'e muavenette kusur etmemeğe gayret etmişler ve hatta (...) ordu tabâbetlerine ve saraylara girmeye muvaffak olmuşlardır" sözleriyle açıklamıştır (Akt. Unat ve Samastı, 1992, s. 113).

1.3.1.1. Tersane Tabâbethanesi

Sultan III. Selim'in iktidarının son zamanlarında faaliyete geçen diğer tıp eğitimi kurumu ise 1220/1806 yılında Kasımpaşa'da açılan Tersane Tıbbiyesi idi. Zilkade 1219/Şubat 1805 tarihli *Bahriye Kanunnamesi* ile teşkil edilen Tersane Tıbbiyesi ile öncelikle tersane çalışanları ve donanma görevlilerinin, sonra da halkın sağlık gereksinimlerinin karşılanması düşünülmüştür. Bu tarihe kadar ihtiyaç, savaş gemilerinde görevlendirilen oldukça düşük ücretli (kırk kuruş) bir hekim ve bir cerrah tarafından giderilmeye çalışılsa da sağlık hizmetinde yetersizlik söz konusu idi. Yeni kanunname ile daha ehliyetli birer Donanma-yı Hümâyûn Hekimbaşısı ve Donanma-yı Hümâyûn Cerrahbaşısı unvanlı sorumluların emri altında yer alacak yardımcı personel ve hekim adayı öğrencilerin sağlık hizmetinde görevlendirilmeleri, öğrencilerin seçiminin Bahriye Nazırı tarafından yapılması öngörülmüştür. Ordunun modernizasyon projesi kapsamında çıkarılan *Bahriye Kanunnamesi*'ne dayanılarak 19 Zilkade 1219/18 Şubat 1805'te ilk girişim hayata geçirilmiştir. Tersane-i Âmire içerisinde açılan sağlık birimine alınacak malzemelerle ilgili bir

belgede “tabâbethane” isminin kullanılması dikkat çekicidir (Bkz. Ek-2/1; BOA, Cevdet Sıhhiye 13-620). Verilen bir takrîrle İstanbul’un Kasımpaşa kıyısında bulunan Tersane-i Âmire bünyesinde hekim ve cerrah yetiştirilmek üzere bir Tıbbiye açılması önerilmiştir (Terzioğlu, 1993, s. 24). Hastaların bakımı için tersanenin uygun bir yeri (mekân-ı mahsus) belirlenip yaralı ve hastaların tedavi edilmeleri sağlanacaktı (Bkz. Ek-2/2). Ayrıca savaş gemileri sefere çıkarken Bahriye Nazırı, uygun gördüğü kişileri görevlendirecekti.

Bahriye Kanunnamesi, ilk Bahriye Nazırı Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk Paris Büyükelçisi Moralı Seyyid Ali Efendi tarafından uygulamaya konmuştur. Moralı Seyyid Ali Efendi, 1797 yılında iki ay kadar süren uzun bir deniz yolculuğu sonrasında Marsilya üzerinden Paris’e ulaşarak 3 Safer 1212/28 Temmuz 1797’de başladığı ve 15 Rebiülevvel 1217/16 Temmuz 1802’de Paris’ten ayrılana kadar yaklaşık beş yıl süren sefaret görevi sırasında gemi tabipleri, Fransız hastaneleri ve Avrupa tıp eğitimi hakkında epeyce bilgilenmiş olmalıydı (Unat, 1987, s. 179; Kuran, 1988, s. 35) Tersane yakınında, metruk durumdaki Aynalıkavak Sarayı’nın yerinde -bugünkü Deniz Hastanesi’nin bulunduğu yerde- ilk Tersane hastanesinin yapımını başlattı. Ahşap olarak inşa edilen Tersane Hastanesi kısa sürede tamamlanmıştır. Terzioğlu’na göre (1993, s. 25) “Josephinum askerî tıp ve cerrahi akademisinde de bir eğitim hastanesi (Spitalya) ile teorik tıp tahsilinin verileceği bir de akademi binası bulunması, adeta bu Tersane-i Âmire’de tesis edilen Spitalya ve Tabibhane’ye Josephinum’un örnek alındığını kanıtlar bir durum arz etmektedir.” Tersane Hastanesi kadrosunun, bir baştabib, bir başcerrah, yedi öğrenci ve dört hademedden oluştuğu 25 Cemazeyilevvel 1220/21 Ağustos 1805 tarihli bir belgede (BOA, Cevdet Bahriye, 7283) kaydedilmiştir. Kadroda yedi tıp tahsili yapacak öğrenci bulunmasının nedeni donanmanın sağlık hizmetinin ifası için gerekli tabîb ve cerrahların adeta bir hizmet içi eğitim programı ile yetiştirilip ustalaştıktan sonra yeni gemilerde istihdam edilmelerinin hedeflenmesidir. Tersane-i Âmire hazinesinden karşılanmak üzere ilk Ser-tabib Masoraki ile ilk cerrah Arbili 250 kuruş, öğrenciler 40 kuruş, hademeler ise 30 kuruş maaş alacaktı. Bu yöntem modern anlamda bir tıp öğrenimi olmamakla beraber, iyi düşünülmüş bir başlangıçtı. 17 Şevval 1220/8 Ocak 1806 tarihli bir belgede İspitalya yani hastanenin yanında bir de Tıbhane inşâ edildiği kaydedilmiştir (BOA, Cevdet, Bahriye, 33-1575; Bkz. Ek 2-2). Projeyi yürüten Bahriye Nazırı Moralı Seyyid Ali Efendi tarafından kaleme alınan *takrîr*de, Tersane Tıp Mektebi’nde sadece tersane ve donanma gemilerinde değil, zaman içerisinde bütün ülke sathında sağlık hizmeti verecek tabîb ve cerrahların yetiştirilmesinin Sultan’ın buyruğu olduğu belirtilmiştir. Tersane-i Âmire’deki eski uygulamanın değiştirilerek, bir Hekimbaşı ile bir Cerrahbaşı’nın atanması, maiyetlerine de ikişer yardımcı verilerek, uygun maaşlar bağlanıp Tersane’de ikametlerinin

sağlanması emredilmiştir. Ayrıca donanmanın sefere çıkması halinde ihtiyaca göre, gemilerde hekim ve cerrah görevlendirilmesi ve tıp uygulamasının gerektirdiği aletlerin satın alınarak depolarda hazır bulundurulmasının sağlanması istenmiştir. Donanmada görev verilmek üzere ihtiyat kadrosu olarak bulundurulacak hekim ve cerrahların tıp ilminde bilgi sahibi kişilerden, özellikle Osmanlı vatandaşlarından seçilmesi hususunun düzene bağlanmasını emreden takrir ile, yabancı hekim ve cerrah ithalinin de önlenmesi hedeflenmiştir (Gençer, 1977).

Tersane Tıbbhanesi'nin faaliyetinin daha iyi sürdürülmesi için Seyyid Ali Efendi tarafından hazırlanan Nizamname, sadrazamın onayından sonra Sultan'a sunulmak üzere donanma komutanı konumundaki Kapudan Paşa'ya takdim edilmiştir. Sultan III. Selim'in de olumlu iradesinin alınması ile 26 Şevval 1221/6 Ocak 1807 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Nizamnamenin gerekçesinde, ordunun levâzım, sevk ve idaresinin sağlanması yanında, asker ve leventlerden hastalananların tedavisi gibi hususlarda en iyi hizmetin sağlanmasının ordunun başarısının en önemli gereklerinden olduğu belirtilerek Avrupa ordularının bu konuda çok ileride olduğu, hasta askerlerin tedavisi için Tıbhaneler ve Cerrahhâneler olduğuna değinilmiştir. Daha sonra tabib ve cerrahların nezâretinde bazı adayların artık bizde de tıp ve cerrahlık ilmini tahsil ettikleri ve ancak eğitimde uygulanacak bir Nizamname gerektiği halde o güne kadar bundan yoksun olduğu belirtildikten sonra maddelere geçilmektedir. Nizamnamedeki eğitim dilinin eczanelerde yaygınlaşan İtalyanca olacağı, alınacak öğrencilerin seçilmesinde hatırlı kişilerin tavassutundan kaçınılması gibi bazı ilgi çekici ayrıntılar dikkat çekicidir. Eğitimini usta-çırak ilişkisi ile tamamlayıp icazetname ile mezuniyet belgesini alacak hekim adaylarının dört yıllık bir zorunlu hizmet ile yükümlü olacakları da kaydedilmiştir. Tersane Tıp Mektebi'nin ihtiyaç duyduğu alet-edevat ile müfredatında işlenecek yeni tıp kitaplarının sağlanması yanı sıra Londra, Paris ve Viyana'da basılan aylık tıp dergilerinin getirilmesi dahi düşünülerek Nizamnamede yerini almıştı. Tıp eğitiminde anatomi dersinin önemine de değinilen Nizamnamede teşrih için kadavra temini hakkında da bilgiler yer almaktadır. Bir diğer önemli nokta tâun gibi bulaşıcı hastalıklar için karantina düzenlemesi yapılacağının da kaydedilmiş olmasıdır. Tersane Tabâbethanesi'nin faaliyetlerinin planlandığı sırada İstanbul'da tanınan iki hekim Şânî-zâde ile Mustafa Behçet Efendi'nin bu ayrıntılı ve oldukça güzel Nizamnamenin hazırlanmasında etkin oldukları akla gelmektedir (Gençer, 1977). Osmanlı İmparatorluğu'nda tutarlı bir tıp eğitimine başarılı bir başlangıç olarak kalan Tersane Tıp Mektebi girişimi Sultan III. Selim aleyhtarı kesimlerin yenilik çabalarına muhalefetine yükselmesi ile 17 Rebiülevvel 1222/25 Mayıs 1807'de Kabakçı İsyanı gerçekleştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nu kökten sarsan bu kargaşa bütün kurumları olduğu gibi Tersane'de açılan ilk Tıp Mektebi'ni de olumsuz yönde etkileyerek

çalışamaz hale getirmiştir. 26 Ramazan 1223/15 Kasım 1808 tarihinde gerçekleşen Alemdâr Vak'ası sırasında cereyan eden kargaşada hastahane ve tabâbethane de hasara uğramıştır (Gençer, 1977, s. 738,739). Tersane Tabâbethanesi'nin kurulmasına büyük emek veren Bahriye Nazırı Moralı Seyyid Ali Efendi de önce görevden alınıp ardından saray entrikalarına karıştığı gerekçesi ile Sultan'ın fermanı ile 23 Cemazeyilevvel 1224/6 Temmuz 1809 tarihinde boynu vurdurulunca Tersane'deki tıp eğitimi kurumlaşmadan kalmıştır. Kasımpaşa'daki Tersane-i Âmire hastanesi ve Tabâbethane faaliyetinin sürdürüldüğü binaların Şevval 1237/Temmuz 1822'deki büyük yangında tamamen yanması ile bu kurum ardında hiç iz bırakmadan tarihe karışmıştır (Terzioğlu, 2000, s. 2).

Terzioğlu'na göre (1993, s. 27) kısa süre açık kalan Tersane Tabâbethanesi Türk tıbbının Batılılaşmasının bir aşamasıdır. Tersane-i Âmire'deki hastahane ve tabâbethane “dünyada bahriyeye ait en eski modern tıp ve cerrahi akademisi olmasından da öte, arşiv belgelerine göre Mühendishane denilen bir modern mühendislik yüksekokuluna dahi sahip olduğundan, dünyanın en eski modern Bahriye Üniversitesi olma niteliğini de” taşımaktaydı. Ergin (1940, s. 3) ise Tersane bünyesinde yapılan tıp eğitiminin -öğretim kadrosu ve öğrencilerinin niteliğini öne sürerek- modern Türk tıp eğitiminin başlangıç noktası olamayacağını ileri sürmüştür.

3.1.1.2. Ordu Cerrahisinin Tanzimi: Cerrahhane-i Mamûre

Osmanlı ordusunda görev alan cerrahlar, hekimler kadar önemli ve devamlı görevli bir sınıftı. Sürekli savaşa hazır olmaları gereken, yaralanma riskine maruz kalması muhtemel her yeniçeriye askerî eğitimleri sırasında kanama kontrolü ve yara pansumanı da öğretilirdi. Savaşta yaralanan yeniçerilerin yarası, hemen arkadaşları tarafından sarılırdı. Her yeniçeriye askerlik dışında ikinci bir sanat öğretildiği gibi yara tedavisinde yetenek gösteren genç yeniçeriler de cerrah adayları olarak seçilirdi. Bu gençler cerrah unvanı alana kadar süren ve usta-çırak ilişkisi ile yürüyen düzensiz bir eğitimi tamamlayınca ordu hizmetine verilerek kırık-çıkık onarımı, abse açılması ve yara dağlama gibi basit işlemleri yerine getirirlerdi (Bumin, 2010, s. 17). Ordunun başcerrahı, askerî cerrahların her türlü icraatından baştabibe karşı sorumlu idi. 12 Zilkade 1241/18 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı kapatılana kadar askerin cerrah ihtiyacı bu şekilde sağlanmıştı. Tıbhane-i Âmire açılırken Tulumacıbaşı Konağı'nın zemin katında da ilk Cerrahhane açılmış, her iki okulun Nazırlığında da Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi görevlendirilmiştir (Ülman, 2017, s. 21; Yıldırım, 2019, s. 13). İlk eğitim grubuna 20 cerrah adayını öğrenci olarak kaydedilmiştir. Uludağ'ın kaydına göre (1938, s. 266)

5 Şaban 1247/9 Ocak 1832 tarihinde Sarayburnu'nda Sirkeci civarına taşınan ve *Cerrahhane-i Mamûre* adı ile müstakil hale gelen cerrah mektebinde eğitim süresi orta öğrenim sonrasında üç yıl olarak planlanmıştır. Eğitimin başlangıçta Fransızca ve İtalyanca sürdürüldüğü Tıbhane'de yıllarca sonra başlanacak Türkçe eğitim Cerrahhane'de ilk baştan itibaren bazı derslerin işlenmesinde tercih edilmiştir (Ülman, 2017, s. 24). Cerrahhanenin ilk hocası olan muhtedi Macar hekim Mehmet Necati Efendi'nin maaşı 500 kuruş olarak zecriye (içki vergisi) sandığından verilmiştir. Eğitim programında dil bilgisi, hüsn-i hat, teşrih (anatomi), fenn-i esbab ve alamât-ı maraziyye (propödetik), farmakoloji gibi ortak dersler yanı sıra ameliyat-ı cerrahiye, fenn-i cerrah-i sagir (küçük cerrahi tekniği), kimya-ı cerrahi dersleri gibi cerrahiye mahsus dersler de vardı. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin Tıbhane açılması için takrîrinde askere hizmet için oluşturulması gereken hekim kadrosunun gerekliliğini güçlendirmek için “kurşun çıkarmak, kemik kesmek, çıkıkçılık ve emsali harabda cerahate dair iktiza eden mevâddın ameliyatını taallüm eylemek” gibi cerrahi alanından gerekçelere de yer verilmiştir (Ataç, 1996/97; Yıldırım, 2019).

Öğrenci sayısına göre binanın yetersizliğini ortaya çıkınca Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, 18 Safer 1247 /30 Temmuz 1831 tarihli bir takrîri Sultan'a arz ederek Cerrahhane'nin müstakil hale getirilmesi gereğini belirtir. Gerekçe olarak da Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye taburlarına birer tabip ve birer cerrah tayin edilmesinin kanunname şartlarından olmasını gösterir ve ordunun cerrah sayısının arttırılmasını talep eder. Seraskerin de onayını alan bu takrîr Sultan II. Mahmud tarafından uygun bulunmuştur. Cerrahhane bu şekilde 1832'de Topkapı Sarayı sahillerini çeviren surların Değirmenkapı denilen mevkiinde sur dışında kalan ve saray müştemilatı (tecrithane) olan Hastalar Odası bölgesinde üç odalı bir mekâna taşınmıştır. Cerrahhanenin başına Sade de Calliere isimli Fransız cerrah getirilmiştir (Bumin, 2010, s. 17; Kahya, 1999; Terzioğlu, 2000, s. 3). Bazı yayınlarda ise Cerrahhane'nin mekânı farklı bir yerde, Haliç kenarında Eyüp kıyılarına yakın bir yer olarak tanımlanmıştır (Uludağ, 1938, s. 267).

Cerrahhane'nin dördüncü, üçüncü ve ikinci sınıflarında toplam 100 öğrenci ile yedi hoca ve idareci vardı. 1834 yılına kadar Cerrahhane-i Âmire'den 32 *cerrah* mezun edilmiş ve *cerrah yardımcısı* olarak hastanelerde ve askerî birliklerdeki cerrahların maiyetinde görevlendirilmişlerdir (Yıldırım, 1994, s. 265). 1836 yılında Otlukçu Kışlası'na nakledilen ve 139 öğrencisi bulunan Tıbhane-i Âmire ile 107 öğrencisi ile sahildeki küçük binasında sıkışan Cerrahhane yeniden aynı çatı altında birleştirilmiştir. 1838 yılında bina olarak gelişmeye daha uygun durumdaki Galatasaray'daki Enderun Mektebi binasına taşınan Tıbhane-i Âmire'nin

ismi Mekteb-i Tıbbiye olarak değiştirilirken Cerrahhane ismi tamamen tarihe karışacaktır (Perek, 1987, s. 152-154).

3.1.1.3. Tıbhane-i Âmire

Türk tıbbındaki modernleşme çalışmaları, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalı yazarlardan yapılan tercümeler ile başlamışsa da ciddî ve köklü gayretler XIX. yüzyıl başında, III. Selim ile II. Mahmud'un saltanat dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Bu durum tamamen, ordunun sağlık ihtiyacının karşılanmasında karşılaşılan yetersizliklerin dayattığı bir gelişmedir. Sultan III. Selim döneminde Tersane Tabâbethanesi'nin hayata geçirilmeye çalışılması bu yetersizliği giderme niyetinin bilinen ilk örneğidir. Sultan II. Mahmud'un ordunun sağlık hizmeti ihtiyacına yakından ilgisini gösteren bir kanıt, Rami'de inşa edilen kışla yakınında askerler için 500 yatak kapasiteli bir hastane inşa edilmesini arzu etmesidir (Çelik, 2018).

Yeniçeri Ocağı'nın birisi başcerrah olmak üzere 18 cerrah kadrosu bulunduğu 1174/1761 tarihli bir belgede görülmektedir (Uzunçarşılı, 1988, s. 405). Aynı tarihte ordu mevcudunun 30.000 nefer civarında olduğu düşünülürse sağlık hizmeti için bu kadronun ne denli yetersiz olduğu anlaşılabilir (Uzunçarşılı, 1988, s. 618). Sultan III. Selim zamanında birkaç teşebbüs -1219/1805'de Kuruçeşme'de Rumlarca açılan tıp mektebi ve 1220/1806'da, Kasımpaşa'da, Tersane'nin yanında yapılan Tabâbethane- olmuş ise de faaliyetleri uzun sürmemiş, devrin kargaşa ortamında akamete uğramıştır. Bu ilk teşebbüsleri takip eden Tıbhane-i Âmire'nin kuruluşu Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilerek yerine kurulan ordu ile doğrudan bağlantılıdır.

Ülkemizde modern tıp eğitiminin başlangıç tarihi olarak kabul edilen Tıbhane-i Âmire'nin açılmasının Asâkir-i Muhammediye ordusunun sağlık gereksiniminin yeterince ve nitelikli bir şekilde karşılanamaması olduğu genel bir kabuldür. Osmanlı tıp medresesi XIX. yüzyıl başında hâlâ faal ise de, Avrupa'da gelişen yeni tıbbı ayak uyduramamışlardır. XIX. yüzyılın başlarında İstanbul'a gelen bir cerrah olan Wittman (2011, s. 29) İstanbul'da tabâbet ile uğraşan 5.000 kişi bulunduğundan bahsederek “tedavi ve cerrahi konusunda zerre kadar bilgiye sahip değiller” değerlendirmesinde bulunur. *Sultan'ın hekimi* olarak görevlendirilen Türk'ün “tıpla ilgili hiçbir şey bilmemesine rağmen yılda yaklaşık 5.000 sterline denk gelen bir para” almasını ise hayretle kaydedilmiştir. Osmanlı askerî tarihî ile ilgili yayınlarda özellikle ağır yaralanmaların ve acil cerrahî müdahalenin söz konusu olduğu topçu

birliklerinin acil ihtiyaçları ön plandadır. Özcan’a göre (1999, s. 134-135) XVII. yüzyılda Osmanlı topçu birliklerinin sayısı beş bölüğe ayrılmış 5.000’i aşan bir mevcuda ulaşmış ve incelediğimiz dönemin sultanları Sultan III. Selim ile Sultan II. Mahmud da topçu birliklerine özel önem vermiştir. Sultan III. Selim döneminde yayınlanan *Berâ-yı Cerrahîn-i Ocağ-ı Tobhâne-i Âmire (Tophâne Ocağı Cerrahları Hakkındaki Kanunname)* adlı yasada cerrah-ı evvel unvanı ile bir başcerrah ile dört yardımcısının maaş ve günlük istihkakları gösterilmiş; Tophâne-i Âmire ocağında cerrahların bulunmasının ‘ehemm ve elzem’ (en önemli ve en gerekli) olduğu vurgulanmıştır (Koç ve Yeşil, 2012, s. 107). 9 Ramazan 1207/20 Nisan 1793 tarihli (Koç ve Yeşil, 2012, s. 1) bu kanunnameden sonra Vak’a-ı Hayriye ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye birliklerinin kurulmasını talep eden hekimbaşı takrîrinde de cerrahlara duyulan ihtiyaç özellikle ayrıntılandırılarak belirtilmektedir (Ataç, 1996/97). 9 Zilkade 1241/15 Haziran 1826 günü Yeniçeri ocağının tarihe gömülmesinin hemen sonrasında yeni bir düzenlemeyle *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye* adı altında 12.000 neferden müteşekkil olarak kurulması planlanan Osmanlı ordusuna -teşkilat şemasında gösterildiği gibi sekiz ortasından herbirine bir hekim ile bir cerrah atanabilmesi için- en az 16 Müslüman hekimin yetiştirilmesi gerekmektedir (Çadırcı, 2008, s. 98). Osmanlı’nın geleneksel tıp eğitim kurumu Süleymaniye Tıp Medresesi’nin hali içler acısı idi. Dönemin ünlü hekimlerinden Ataullah Şânî-zâde, tarih kitabında zamanın tabiplerinin bilgisizliğinden, aralarındaki yıkıcı rekabetten ve sonuçta sunulan sağlık hizmetinin yetersizliğinden şu sözlerle yakınıyordu:

“Memâlik-i Osmâniyye tabâbeti cehele elinde kalup, bâ-husûs ehl-i İslâm’da bir vâfir müddet sarf-ı ömr ü mâl ü meşakkatle tahsîl-i ilm-i tıbbâ himmet ederek nâ’il-i rütbe-i hazâkat olmuş bir tabîb zuhûr eylese, ... bir zemân erbâbına mâye-i feyz ü servet ü iftihar olan bu ilm-i şerîf, bu mefâsid ile giderek ehl-i İslâm etıbbası hakkında sebeb-i izrâr ve mûcib-i iftikâr u ihtikâr olduğu cümleye bi’t-tecribe âşikâr olmağla, hic bir ahad bu fenn-i celîle heveskâr olmayup, ancak Süleymâniyye Tıbbhanesi’nde yalnız hâcelik vazifesine ve Tîmâr-hâne Tabîbliği vazifesine kanâat eder makûle bazı bî-behre vü abdâl âdemlerden başka kimse kalmayup, Memâlik-i Osmâniyye’de tıbb-ı cedidi değil, bari tıbb-ı atîki olsun talîm ü tedris edebilür hiçbir âhad kalmamağla, bir zemân etıbbâsı oldukça meşhûr-i ekser-i bilâd ü emsâr olan Belde-i Kostantîniyye, el-hâletü hâzih Hırvat ve gemici ve sâir ırgâd bozuntusu bir alay câhil tabîb ellerinde kalup, milel-i sâireden dahi belde-i mezbûrede nâdir bulunan bazı ashâb-ı hazâkat

tabîb ü cerrahların dahi cûhelây-ı mersûmenin kezâlik zemm ü istirkâbiyle inde'l-kibâr, filân tabîb pek müdemmağdır ve filân mu'anniddir deyerek an-cehlin gûyâ mehâretini hilkatiyle temyiz ü isbât ederek, ekseriyyâ hazâkatlûleri müsteskal ve bî-i'tibâr, emmâ cehele-i merkûme sermâyesi ancak intizâm-ı kelâm olmağla, eğerçi usûl-i tıbbâ gayr-ı muvâfık, lâkin mizâc-ı ekâbire mutâbık nabza göre şerbet güftâr ile mültezim-i kibâr ve birazı dahi sâir umûrdan kat'-ı nazar tabâbet husûsunda hele hiçbir veçhile câ'iz olmayan iltimâs ü irtişâ ile, henüz mezûn olduğunu iddiâ eylediği memleket hâcesinden alâ yahûd evsat bir izin-namesi bile yoğiken, İstanbul'da semmûr kalpak geyüp, istediği yerde hemân Hekîmbaşî Efendi tezkiresiyle bir dükkân açup, mashara-i Firengistân olan yâdigârân, kıyâfet-i etibbâ ile tafra-fürûş-i yârân olarak hiç olmaz ise senede birkaç 1.000 sigar u kibârı itlâf ü idâmla tecrîbe-i san'at ü kâr eyledikleri ve bu makule tabîb ü cerrah sûretinde kassâblar bulunmaktan ise, bazı bâdiye-nişînlerde olduğu gibi kat'â tabîb bulunmayup, zuhûr eden ilel ü emrâzı tabîb-i tabî'ata havâle birle yalnızca ilâc-ı acûz ile iktifâ, vücûhla rûchân ü evleviyyetde olduğu cümleye âşikârdır" (Şânî-zâde, 2008, s. 231-232)

Osmanlı hekimlerinin tıp bilgisi yönünden hallerinin endişe verici olduğunu ailesindeki hastalar üzerinden bilen Sultan II. Mahmud, ordu sağlık hizmetlerinin yetersizliğini bilmekte, "neferâtın hastalarına lâıykı ile bakılamadığını" düşünmekte ve ülkesinin bekâsı için kurulmasını elzem gördüğü ordusunun sağlık meselelerinin nasıl halledileceği konusu ile yakından ilgilenmekteydi. Bu düşüncelerle yeni kurulan ordunun sağlığını tehlikeye atan ve askerlerin can güvenliğini tehdit eden bu sıkıntılı duruma bir çare bulması için Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'yi görevlendirmiş; Hekimbaşı da hazırladığı takrirlerle modern anlamda tıp eğitiminin başlangıcına vesile olan takrirlerini Sultan'a arz etmiştir (Altıntaş, 1998; Ek-3). 15 Şaban 1242/14 Mart 1827'de Sultan II. Mahmud'un emri ile açılan ve o zamana kadarki tıp eğitiminin yetersizliğini izale etmesi hedeflenen Tıbhane-i Âmire "modern anlamda kurulan" bir yükseköğrenim kurumudur (Ergin, 1940, s. 18). Bu kurum doğal olarak mekân ve isim değişiklikleri yaşasa da zaman içerisinde geliştirilerek ülkemizde Tıp eğitiminin aralıksız sürdürülmesini sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar ülkemizin hekim ihtiyacının karşılanmasındaki tek kaynak olarak varlığını korumuştur. İstanbul'un Galatasaray bölgesinde "1254/1839'da açılışı yapılan Mekteb-i

Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne 1242/1827 yılında açılan Tıbhane-i Âmire'nin devamıdır” (Altıntaş, 1993; Terzi, 2009).

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye için en az bir hekim ile bir cerrah görevlendirilmesi planlandığı halde istenen kadrolar sağlanamamış ve ordu birliklerinde sağlık sorunları belirmeye başlamıştı (Altıntaş, 1999, s. 529). Bu durumu öğrenen Sultan II. Mahmud kendisine sunulan arızanın üzerine yazdığı nota şunları kaydeder:

“İşbu takrîrin manzûr ve ma'lûm-ı hümayûnum olmuştur. Bu neferâtın hastalarına dâima dikkat ve ihtimâm ister ve mâhiye 30'ar guruşla hizmetçiler ta'yîn kılınmış ise aceb mâhiyelerini vaktiyle almışlar mı? Yoksa fi'l-hakîka dünca olduğundan mı durmamışlar? Böyle ise mâhiyeleri 50'şer guruşla iblâğ olunsun ve bu hizmetçilerin nısfı ehl-i İslâm'dan olur ise nısfı Ermeni milletinden olsun. Ve'l-hâsıl şu husûsun kararı ne vechile ise bir çâresine bakılsın. Tersane'de küreğe konulmuş âdemlerden etirdip istihdâm olunmak uymaz. Kaldı ki ehl-i İslâm'da hazâkatle tabîb olmadığı cümlenizin ma'lûmudur. Ancak bu husûsun istihsâli birkaç ay içinde olur şey olmayıp zamâna muhtâc olmakla şimdilik tulumbacıbaşlarının konağı Tıbhane tahsis kılınarak hekimbaşı efendinin dahi bu bâbda kaleme alacağı bilindikden sonra usûl ve Nizamına bakılsın ve kararı maddesinde dahi bundan böyle dikkat ve ihtimâm olunsun. Bu husûslar me'mûrların gece ve gündüz akdem-i efkârları olmak lâzımeden iken cidden gayret ve ihtimâm etmiyorlar ve sen dahi üzerlerine nice varmıyorsun. Böylelikle teseyyübe varıyor.” (Ek-4; BOA, Cevdet Sıhhiye, 19308)

Sultan II. Mahmud'un özel ilgisi İstanbul'da tıbbiye kuruluşu çabalarını hızlandırmıştır. 1242/1826 yılı Cemazeyilevvel/Aralık ayında Tıbhane-i Âmire'nin kurulmasına karar verilen bir toplantı yapılmıştır. Şehzadebaşı'nda Acemoğlu kışlası yanında bulunan Tulumbacıbaşı konağı tahsis edilerek 40 öğrencisi ile İstanbul Tıbbiyesi'nin ilk nüvesi olan okul açılmıştır (Rıza Tahsin, 1991, s. 3; Yıldırım, 1994, s. 264). İstanbul Tıbbiyesi'nde öğrencilerin tüm masraflarının devlet bütçesinden karşılanıyor olması yabancı gözlemcilerin dikkatini çekmiştir (Slade, 2012, s. 63).

Sultan II. Mahmud, kurulmasını onayladığı Tıbhane-i Âmire'deki gelişmeler ile yakından ilgilenmiş ve emekleme aşamasındaki tıbbiyenin öğretim üyesi ve öğrencilerini teşvik için okulda düzenlenen etkinliklere katılmıştır. Sultan'ın 29 Safer 1255/14 Mayıs 1839 günü Mekteb-i Tıbbiye'yi ziyaretinde öğrencilere tıp öğretiminin Türkçe yapılmasını hedef gösteren nutuk *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye*'ye göre Tıbhane-i Âmire'nin açılış töreninde gerçekleştirilmiştir: “Sizlere Fransızca okutmaktan benim muradım Fransızca lisanı tahsil ettirmek değildir. Ancak fenn-i tıbbî öğretip refte refte kendi lisanımıza almaktır. Ve memâlik-i mahrûse-i şâhânemin her bir tarafına Türkçe olarak neşreylemektir” (Rıza Tahsin, 1991, s. 13-14). Bu nutkun özeti *Takvim-i Vekayi*'de özetlenerek yayınlanmıştır (İhsanoğlu ve Kaçar, 1990). Varlığı ve mahiyeti üzerinde çeşitli görüşler serdedilmiş bulunan ve hatta hiç irad olunmadığı da iddia edilen (Terzioğlu, 1990) bu nutuk Tıbbiye'deki eğitimin Türkçe değil de Fransızca yapıldığını açıklamak ve hedefin Türkçe tıp eğitimi olduğunu bildirmektedir. Türk Tıp Tarihi literatüründe konu edilen nutukta Tıbbiye'de Türkçe eğitimin hedef olarak belirlenmesi konusundaki tartışma net bir sonuca ulaştırılamamıştır (Altıntaş, 1997). Özaltay ve Kara'nın tıbbiyede öğretim dilinin Türkçeleştirilmesi konusunda yazdıklarına göre (1999, s. 391) II. Mahmud'un Mekteb-i Tıbbiye'deki törende yaptığı iddia edilen konuşma, eğitim dilinin Türkçeleştirilmesine en üst düzeyden destek verildiği iddiasını ortaya koyması yönünden değer taşır ve “üzerinde görüş birliği bulunmayan bu nutkun sıhhati meselesi talî bir meseledir. Kaynağı kim olursa olsun, kim tarafından kaleme alınmış bulunursa bulunsun ortada olan metin bir fikrin ifadesidir.” Bu nedenle önemli olan günümüzden 100 yıl önce yazılan ve artık klasikleşmiş bir eser olan *Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye*'de “Tıp öğretiminin Türkçeleştirilmesi fikrinin savunulmuş olması” kayda değerdir. Diğer taraftan devrin vakanüvisi Ahmed Lûtfî Efendi'nin Sultan'ın teşrifi ile öğretim görevlileri, memurlar ve öğrencilerin taltif edici sözlerle tıp tahsilinin öneminin vurgulandığını kaydetmiş olması da dikkate alınmalıdır (İhsanoğlu ve Kaçar, 1990).

Mustafa Behçet Efendi tarafından ayrıntılı olarak hazırlanan ve ilki 26 Cemazeyilevvel 1242/26 Aralık 1826 tarihinde Sultan'a sunulan üç takrîri kabul görerek Sultan II. Mahmud'un 22 Cemazeyilahir 1242/21 Ocak 1827 tarihli Hatt-ı hümayun'u ile Tıbhane-i Âmire hayata geçirilmesi uygun bulunmuştur. Tıbhane-i Âmire'nin açılış töreni ise 15 Şaban 1242/14 Mart 1827 tarihinde gerçekleştirilmiştir (Yıldırım, 2008, s. 170).

3.1.1.3.1. Tıbhane-i Âmire'nin Açılışı

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin 1823'de başlayıp 11 yıl kadar süren üçüncü hekimbaşılığı döneminde, Vezneciler'deki Tulumbacıbaşı Konağı'nda, Defterdarın teklifi ile bütçesi Asâkir-i Mansûre masraflarına ayrılan akçeden karşılanmak üzere öğrencilerin dört yıl süre ile eğitileceği Tıbhane-i Âmire (Dârü't-Tıbb-ı Âmire) açılmıştır (Altıntaş, 1998; Ataç, 1996/97; Bayat, 2010). Sadrazam Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa'nın kaydına göre, Sultan II. Mahmud'un direktifi ile açılması planlanan Tıbhane-i Âmire'nin açılış sürecinin ve finansmanının kararlaştırıldığı üst düzey toplantıya Serasker Hüseyin Paşa ve Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi yanında işin maliyetinin planlanması noktasında Defterdar Mehmed Tahir Efendi'yle Harcamalar Nazırı Saib Efendi de katılmıştır. Mustafa Behçet Efendi tarafından isimleri belirlenerek ordu emrine alınan hekim ve hizmetlilerin görevleri ve özlük hakları görüşülen konulardandır. Kaydedilen belgeden anlaşılacağı üzere toplantının ana gündemi Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye askerlerinin sağlık ihtiyaçlarının nasıl giderileceği; gerekli görülen hekim istihdamı için kadronun nasıl temin edileceği söz konusu olduğunda bu konuda epeydir hazırlık yapan Mustafa Behçet Efendi Tıbhane-i Âmire açılması önerisini gündeme getirmiş; yeni bir tıp okulu olarak Tıbhane-i Âmire'nin açılması talebini içeren teklifinin Sultan II. Mahmud'a sunulmasını istemiştir. Bu istek ilgili belgedeki Sadrazam telhisine (sadrazamın sultana sunduğu arzları ve raporları ifade eden belgeye) şu şekilde yansımıştır:

“Dersaadetlerinde biraz hekim yetiştirilmek çaresine bakılmak lazım geleceğine binaen müşarileyh daileri marifetiyle fenn-i tıbda hazakati olanlardan bir münasibi bil-intihab hoca tayin ve bi minneti teala ileride tıbhane inşa oluncaya kadar Tulumbacıbaşı sâbıkın canib-i mirinden mazbut konağı epeyice bir konak olduğu meşhud-u çakeranem olduğundan şimdilik fûruhat olunmayarak tıbhane tahsisi birle reşid ve kabiliyetli çocuklardan şakirdler tedarik olunarak bunlara tıp okutturulup bu vechle ilerisi için dahi tabib yetiştirilmesi usulünün iktizasını Efendi-i müşarileyh daileri bundan böyle kaleme almak üzere müzakere olunmuş olduğu” (BOA, Hat: 19308; Akt. Altıntaş, 1999)

Tıbhane-i Âmire'nin kuruluş sürecinin ve dolayısıyla ülkemizde modern tıp eğitiminin başlangıç döneminin en önemli siması dönemin Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'dir.

3.1.1.3.2.1. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi (1774-1834)

Aslen İzmir’li olup 1774’te Mısır’a göç eden ve aralarında hekimlik sanatını icra eden kişilerin de bulunduğu bir ailenin oğlu olarak İstanbul’da doğmuştur (Uzluk, 2017b, s. 658). Medrese eğitimini 1792 yılında tamamlayıp müderris olmuştur. Divân-ı Hümâyûn tercümanı Yahya Naci’den Latince ve İtalyanca tıp kitaplarını okuyup, tıp alanındaki bilgisini arttırarak 1795’te saray hekimleri arasına katılmıştır. Yedi yıl kadar bu görevi yürüttükten sonra, Sultan III. Selim tarafından 1803 yılında ilk defa hekimbaşılık makamına atanmıştır (Uzluk, 2017b, s. 659). Hekimbaşılık görevini üç ayrı dönemde 1803-07, 1817-21, 1823-34 yılları arasında yürütmüştür. Üçüncü hekimbaşılık dönemini sürdürürken yakalandığı şarbon hastalığından hayatını kaybetmiştir (Rıza Tahsin, 1999, s. 3-4).

Sultan II. Mahmud’a sunduğu üç arizadan sonra, 15 Şaban 1242/14 Mart 1827’de Osmanlı tıbbının batılılaşmasına katkı sağlayan Tıbhane-i Âmire ile Cerrahâne-i Mamûre’nin kurulması, ilk karantina uygulamasını başlatması önemli hizmetleridir. Rami kıışlasının yanında yapılması planlanan hastanenin maketlerini inceleyerek gördüğü eksiklikleri proje sorumlularına iletmişse de bu proje gerçekleştirilememiştir (Çelik, 2018). Mustafa Behçet Efendi, bir İstanbul efendisi olarak iki Sultan ve çevresine kendisini benimsetmek gibi zor bir işi de başarmıştır. Arapça, Farsça ve İtalyancadan tercümeler yapmış, Hekimbaşı Yalısı olarak bilinen ve Boğaziçi’nin Bebek kıyılarını süsleyen yalısında zengin bir kütüphane oluşturmuştur (Bayat, 2010, s. 326-327).

Tıbhane-i Âmire’nin kuruluşu sırasında 50 yılı aşan ömrünün kemal dönemini yaşayan Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi’nin tıp eğitiminin modernize edilmesi ve Avrupa tıbbı ile açılan mesafenin kapatılması için zihni planda bir hazırlığa sahip olduğu arka arkaya Sultan’a arz ettiği -her türlü ayrıntının düşünülp kaydedildiği- takrîrlerden anlaşılabilir (Altıntaş, 1993; Uzluk, 2017b, s. 661). Bu konuda kendisini hekimbaşılık makamına ilk kez atayan Sultan III. Selim’in ıslâhat çalışmalarının bir parçası olarak tıp eğitiminin modernizasyonunu da düşünerek buna hazırlandığı düşünülebilir. Osmanlı bürokrasisinin işleyişindeki hantallık yanı sıra ülkenin içerisinde olduğu iç ve dış sorunlar arasında yepyeni bir eğitim kurumunu Sultan’a teklif ederek, kuruluş için onay alabilmesi kendisi için büyük bir başarı olduğu kadar ülkemizin -ve hatta bütün İslam âleminin- tıp dünyası için bir atılımdır. Takrîrlerini sunduğu sırada 52 yaşında üçüncü hekimbaşılığını ifa eden Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi devleti yeterince tanıdığı için tekliflerinin hayata geçirilmesi konusunda arka plana sahip bir tecrübeli bürokrat olarak temkinli davranmıştır. Özenle hazırladığı ayrıntılı takrîrler Sultan’a sunulunca

kabul görmüş ve uygun görülerek hayata geçirilme aşamasına gelinmesi başarılmıştır. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin tıbbiyenin yerleşeceği mekândan görevlendirilecek personeline, öğrencilerin yiyeceği ekmekten okuyacakları derslere kadar en ince teferruatı bile düşünüp kaleme alarak Sultan'a arz ettiği takrîrleri adının Türk tıp tarihinde ayrıcalıklı bir yer kazanmasını sağlamıştır (Altıntaş, 1999, s. 530).

Hekimbaşı Mustafa Behçet *ilk takrîrini* 26 Cemazeyilevvel 1242/26 Aralık 1826'da Sultan'a arz etmiştir (Altıntaş, 1993). Bu takrîrde, Osmanlı ordusunun sekiz ortasından herbirine bir hekim ile bir cerrah atanabilmesi için gereken Müslüman hekimlerin yetiştirilmesi için bir Tıbhane kurulması teklif edilmektedir. Mustafa Behçet Efendi teklifini gerekçelendirirken bir tıbbiyenin açılma zaruretinin, mevcut hekimlerin kadim tıbbî tatbik edebilseler de muasır tıbbî uygulayamadıklarını, halbuki iyi bir hekimin her iki tıp sanatını da bilmesi gerektiğini, bunun için de tıp ilmini yabancı kaynakları da bilerek tahsil etmenin şart olduğunu, bu esaslara göre tesis edilecek bir okulun birkaç yıl zarfında Müslüman hekim ihtiyacını karşılayacağını belirtmiştir.

Ordunun sağlık hizmeti ihtiyacını çok iyi bilen Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, Sultan II. Mahmud'u ikna edebilmek için hem ordu hekimlerinin artık Müslüman hekimlerden oluşması gerektiğini hem de bu hekimlerin Avrupalı meslektaşları düzeyinde bilgili olmaları için yeni tıbbî öğrenmeleri ve uygulamaları gerektiğini sağlam argümanlarla savunmuş; Tıbhane binası, eğitim kadrosu, müfredatı ve öğrencilerinin seçimi konularındaki tekliflerini ayrıntılı olarak Sultan'a takrîrinde arz etmiştir. Takrîrin ilk bölümünde Tıbhane açılmasının gerekçesini açıklayan Mustafa Behçet Efendi, ikinci bölümünde; okul için belirlenen mekânı, öngörülen tıp eğitiminin nasıl gerçekleştirileceğini göstermiştir. Kurulacak tıbbiye için müstakil bir bina yapılması gereğine değinmiştir. İlk takrîrde *Darü'l-tıbb-ı Âmile* olarak arz ettiği okulun adını, ikinci takrîrinde *Tıbhane-i Âmile* olarak değiştirmiş ve bu isim daha yaygın olarak kullanılmıştır (Altıntaş, 1999, s. 532).

Sayılarını Sultan'ın belirleyeceği öğrenim görececek gençlerin nasıl seçileceğini, ilk sınıfta din bilgisi, dilbilgisi vermek üzere bir hoca ile birisi Fransızca ve cerrahi öğretecek, diğeri teşrih ve tıp bilgilerini yabancı dilde anlatacak iki muallim şeklinde belirlediği öğretim elemanlarının çekirdek kadrosunu da takrîrine kaydetmiştir. Takrîrde öğrencilerin günlük yemek listesinden aslî ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağına, okulun bekçilerinin görevlerine varıncaya kadar çok ince noktalar bile kaydedilmiştir. Bu ayrıntıların kaydedilmesinde Hekimbaşı'nın askerî birliklerin, acemi eğitim ocaklarının nizamnamelerinden yararlandığı

anlaşılmaktadır (Çadırcı, 2008, s. 17). Bir somut örnek olarak Tıbhane öğrencileri için planlanan maaş ve günlük yemek listesinin bir benzerini 20 yıl kadar önce hazırlanan Nizam-ı Cedid Kanunnamesi'nde görmek mümkündür. Nizamnameye göre kışlalardaki Nizam-ı Cedid ordusu askerlerine aylık beş kuruş, onbaşılara 10 kuruş aylık maaş; yevmiye yarımşar kıyyelik (yaklaşık 650 gr.) birer ekmek verilecek, bunun yanı sıra her gün sabahları çorba, akşamları ise yahni pişirilerek sunulacaktır. Cuma ve Pazartesi akşamları ise pirinç pilavı – temin edilemezse bulgur pilavı- çıkartılacaktır (Çadırcı, 2008, s. 16-17). Mustafa Behçet Efendi'nin takrîrinde planladığına göre ise tıbhane talebesine 10 kuruş aylık yanında, günde 100 dirhem (yaklaşık 325 gr.) koyun eti, bir tane ekmek çıkartılacaktır (Ataç, 1996/97). Bu bulgulardan hareketle hekimbaşının tıbbiye öğrencisi ile ordudaki onbaşı rütbesindeki erleri eşleştirdiği çıkartılabilir. Hocaların aylık ve günlük yemek listesi ise subaylarınkine benzer bir şekilde düşünülmüştür.

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi Tıbhane'nin kuruluş hedefini öncelikle “Asâkir-i Mansûre-yi Muhammediye askerleri ve diğer savaşıla ilgili askerlerin hasta ve yaralılarına (...) tıp kurallarına uygun olarak bakılmak ve tımar ve tedavi edilmeleri” şeklinde açıklamıştır. Hedef bu şekilde konduktan sonra hekimlerin halinin güncel resmi, “dünyadaki yeniliklerden habersiz şekilde, eski usulde tıp sanatı icra edilmektedir” diye çizilir. Hekimliğe liyakatte vazgeçilemez kural “hekimlik yapmağa müsaade edilen kimsenin şeriat sahibi, akl-ı selim sahibi, dürüst ve doğru kimselerden olması”dır. Bu ön şartı taşıyan hekim adayının çağdaş tıp bilimini kavrayabilmesi için yabancı dil biliyor olması da gerekir. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi tabloyu çizdikten sonra “Âsitane-i Alfiyye'de (...) Darü't-Tıbb-ı Âmire inşa edilip (...) tıp fenleri talim olunsun (...) Ordu Müslüman olmayan hekimlerin istihdamından kurtulup İslam olan alim ve usta hayli tabip ve cerrah husule geleceği” sözleriyle beklentisini dile getirmiştir (Altıntaş, 1999, s. 532).

Yeni kurulacak Tıbbiye'yi ilk takrîrinde Darü't-Tıbb-ı Âmire, ikincisinde ise Tıbhane-i Âmire olarak adlandıran Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin dilekçelerindeki gerekçe kısmı dışındaki teklifleri konu başlıkları ile şu şekilde sıralanabilir:

-Tıbbiye'nin ilk sorumlu hocası olarak Saray hekimi müderrislerinden Es-Seyyid Ahmed Mısıri Efendi atanacaktır.

-Tıbhane-Âmire dört sınıf üzerine tertip olunacaktır.

-Okulun ilk açılacak sınıfı dördüncü sınıf olup sınıflar büyükten küçüğe doğru ilerleyecektir. Sınıfların bu şekilde tersine ilerlemesinin Fransız sisteminden adapte edildiği kaydedilmiştir (Rıza Tahsin, 1991, s. 5).

-Öğrenciler ordu birliklerine katılmış genç ve temiz yüzlü askerler ile dışarıdan seçilecek yetenekli ve iyi halli 40 kişiden oluşacaktır.

-Öğrencilere temel din bilgileri, sarf, nahiv, imla, kitabet (metin oluşturma), hat (yazı sanatı), Fransızca, hastalık ve ilaçların Arapça, Türkçe ve Fransızca isimleri, cerrahi ve yabancı dil üzere teşrih ve tıp fenleri öğretilecek; başarılı öğrenciler pratik yapmak üzere hastanelere gönderilecektir.

-İlk sınıf olarak dördüncü sınıf derslerini başarı ile tamamlayan öğrenciler hemen bir üst sınıfa aktarılacak ve üçüncü sınıfın da hemen açılacaktır.

-Dışarıdan eğitilmiş olduğunu kanıtlayan hak kazananlardan 20 kişi seçilerek üçüncü sınıfa alınacak, bunlara İshak veledi Antuvan'ın gözetiminde İtalyanca grameri öğretilecek ve bazı kolay anlaşılacak İtalyanca kitapların talim ve tercümesi ile iştiğal edeceklerdir. Ordunun acil ihtiyacı göz önüne alınarak Tıbhane-i Âmire bünyesinde cerrahî uzmanı Mehmed Necati adlı bir cerrahın yönetiminde bir cerrahî kursu açılarak İstanbul'un alaylı cerrahlarından seçilecek 20 kişi ile münavebeli olarak mektebe gelerek cerrah adayı öğrencilere ders verecektir (Altıntaş, 1998).

Okulun öğrencilerinin kurumsal kimlik kazanmaları için kendilerine özel bir kıyafet de belirlenmiştir: “Yaka ve kolları kadifeli ve yakalarında yılan resmi” işlenmiş ceket ve pantolon (Rıza Tahsin, 1991, s. 15). Tıbhane-i Âmire'nin ilk yılında düzenli bir dersane tanzimi yapılamadığından öğrenciler dersleri büyük camilerde verilen din derslerinin takibinde ve eski tıp medreselerindeki eğitimde olduğu gibi hasır üzerine diz çöküp bağdaş kurarak takip ediyorlardı (Rıza Tahsin, 1991, s. 5).

Belgelerde kurulan Tıbhane-i Âmire için tıp eğitimin gerektirdiği şartlara uygun bir binanın inşa edilmesinin lüzumu “Darü't-Tıbb-ı Âmire inşası İrade-i seniyye'ce uygun görüldüğü takdirde inşaata başlanarak” sözleriyle değinilmektedir. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi konunun aciliyeti nedeniyle yeni bir binanın inşa edilmesi zaman alacağından, inşaat bitinceye kadar “şimdilik konaklama ve Nizama uygun münasip bir mekân tahsis buyurulup”, yeni usulde eğitime uygun bir yer olarak “başlanmak için Acemoğlu meydanı civarında

bulunan tulumbacıbaşılara önceden tahsis kılınan konak Tıbhane-i Âmire kabul olunup” Tıbbiye’ye 10 yıl mekân olacak bina da teklif edilmiştir. Bütün ayrıntıları planlayan Hekimbaşı, binanın güvenliği için istihdam edilecek bekçinin özlük haklarına kadar ayrıntılı bir teklif ile Sultan II. Mahmud’a ulaşarak teklifini güçlü bir şekilde sunmayı düşünmüş olmalıdır (Ataç, 1996/97). Üç takrîrde sunulan bütün teklifler yerinde bulunarak Recep 1242/Şubat 1827 tarihinde her üç teklifinde yer aldığı bir telhis notu yazılır ve Sultan II. Mahmud’un da teklifi onayladığını gösteren Hatt-ı hümayun ile gereğinin Sadrazam tarafından yapılması emri verilir.

Tıbhane-i Âmire’nin açılması, Türk Tıp Tarihi alanındaki yayınların birincil kaynağı Rıza Tahsin (1875-1950) tarafından yazılan *Mir’at-ı Mekteb-i Tıbbiye* eserinde şu şekilde kaydedilmiştir:

“Dersaadet’de Süleymaniye mahallesinde Tiryaki Çarşısı kurbunde bir medrese-i tıbbiye küşad edilib sırasıyle câmi derslerini ikmal eden talebeden arzûkeş bulunanlar oraya duhûl ile mehma imkân fûnun-ı tıbbiye dahi görerek hidemât-ı sıhhiyede istihdâm olunmak üzere oradan ihraç olunurlardı. Fakat medresenin seviye-i icazesi Memalik-i Garbiyede ziyadesiyle terakki etmiş bulunan fenn-i tıp ile gayri mütenasib bulunduğuna mebni fenn-i celîl-i mezkûrun memleketimizde dahî usuli dairesinde ve terakkiyat-ı asriye ile mütenasib bir suretde intişariyle gerek Asâkir-i Osmaniye ve gerek umum ahalinin suret-i matlûbede müstefid edilmesi ve Devlet-i Aliyye ile Millet-i Osmaniye’nin ıslâhı ahvaline medâr olan her gûna ilim ve marifetin neşir ve tamim olunması hususunda vukua gelen mesai-i celile ve ikdamât-ı mütevaliye-i mülûkâneleri iktizası olmak üzere Vak’a-yı Hayriyye’yi müteakkib bâni-i sâni-i Devlet-i Osmaniye tabirine elhak elyak olan Cedd-i Emced Hazret-i Şehriyarî Cennetmekân Sultan II. Mahmud Han-ı Adlî Hazretleri 1242 sene-i hicriyesi Şabanının 15. gününe müsadif olan 1827 sene-i miladiyesi Martının ondördüncü Çarşamba günü Dersaadet’de bir Mekteb-i Tıbbiye küşadiyle işbu noksanı ikmale himmet buyurmuşlardır” (Rıza Tahsin, 1991, s. 3)

Sultan II. Mahmud'un İrade-i Seniyyesi: Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin Tıbhane açılması için verdiği takrîrlerden sonra üzerine Sultan II. Mahmud'un Hatt-ı hümayunu kaydedilen “mahiye ve tayinâtları Asâkir-i Mansûre masârifine muhassas açıdan ita olunmak üzere lazım gelen ilmühaberlerinin itası hususu efendi mümâyileyh bendelerine havale olunacağı”nı belirten bir telhis yazılır. Hatt-ı hümayun'un altında yer alan Sadrazam'ın emrinde yer alan: “İzzetli Defterdâr Efendi, işbu takrîrimiz rikâbı Hümayun-u Şâhâneye ledel-arz beyan olunan hususat ve şeraitin lazım gelen mahallere ilmühaberlerin itasıyla tanzim ve icrasına” ibaresi ile Sultan II. Mahmud'un takrîrlerde belirtilen gerekçeleri onaylayıp gereğinin ifasını emrettiği belirtilir (Altıntaş, 1993). Her belge Hekimbaşı'nın mührü ve: “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye (...) neferatının hasta ve mecruhlarına (...) bakılmak için (...) hocalar ve muallim ve şakirdan vesairenin (...) iktiza eden maaş ve mahiyelerinin itası” emri ile hükme bağlanır (Altıntaş, 1999, s. 534).

3.1.1.3.2.2. Tıbhane'de Eğitim Kadrosu ve Müfredat

Tıbhane-i Âmire'deki eğitimin niteliği ve hoca kadrosu konusunda temel kaynağımız *Mekteb-i Tıbbiye*'de öğretim üyeliği de yapan Osmanlı hekimlerinden Rıza Tahsin imzalı *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye* kitabı ve sayıları oldukça kısıtlı olmakla beraber konu ile ilgili Osmanlı arşiv belgeleridir. Prof. Dr. Ayten Altıntaş tarafından (1993, s. 46) yayınlanan Tıbhane-i Âmire'nin sınıfları ile hoca, halife, muallim ve öğrencilerin durumunu ve öğretim kadrosu ile maaşlarını gösteren belgelerden 1242/1827 yılından itibaren okulun her öğretim yılının gelişimi izlenebilmektedir.

Tıbhane-i Âmire'nin ilk eğitim yılında hangi ders programının uygulanacağına da takrîrlerde yer verilmiştir: İlk sınıfta Türkçe dil bilgisi, imla, yazı ve yabancı dil (Fransızca Gramer) öğretimi yanında hastalıkların isimleri ile tedavilerinde kullanılan ilaçlar, uygun durumlarda “cerrahlık pratiği” ile “lisanı oldukça öğrenenlere sahifelere resmolunmuş teşrih usulleri” öğretilenlerdir. Öğrencilerin boş kalan zamanlarında “dinî inanışlarını düzeltme maksadıyla *İlm-i hâl, Birgivî Risalesi*” okuyacakları şeklindeki cümle, -muhtemelen- modern tıp eğitimine karşı çıkacak ulemadan gelecek yıkıcı tenkitlerin baştan önlenmesi için eklenmiş olmalıdır. İkinci takrîrde bu manevî eğitim detaylandırılır: “Hoca ve halife bahsedilen konağın içinde tahsis olunan odada tatil olan salı ve cuma günlerinden başka her gün (...) Kur'an-ı Kerim talimi ve Birgivî Risalesi ve İlm-i hal öğretilir.” Ayrıca “otuz kuruşluk aylık ve günde iki adet ekmek ve yarım kıyye et” ödeneği ile “münasip bir kimse hattat tayin olup, yazı yazma talimi, kitabet için haftada iki gün” görevlendirilir (Altıntaş, 1993).

Dersler Fransızca okunacağından ve kaydedilen öğrenciler Fransızca bilmediklerinden öncelikle Fransızca öğretilip daha sonra tıp derslerine başlanması fikri benimsenmiş ve öğrencilerden birkaç sınıf oluşturularak eğitime başlanmıştır. Mekteb-i Tıbbiye'nin 1839 Mart ayındaki açılışında öğrencilerin çoğunun Fransızca bilmediği anlaşıncı dil bilenler temel tıbbın ilk sınıfı olan sınıf-ı rabi'e, dil bilmeyenler ise hazırlık sınıfına kaydedilmişlerdir (Terzioğlu, 2000, s. 5).

Tıbhane-i Âmire'de başlanacak yeni tıp eğitimine seçilen ve “irade buyurulan şakirdan” olarak adlandırılan öğrenciler “fenn-i tıbbî talim ve tedris edecekler; talim ve tedris maksadıyla münasip aylıklar” alacaklar; “her birine kâğıt ve kalem parası olarak aylık yirmişer kuruş, günde birer adet ekmek ve yüzer dirhem et” tahsis edilecektir (Altıntaş, 1993). Tıbhane-i Âmire'nin açılışında öğrenci kaydı için giriş sınavı yapılmamıştır. Tıbbiye'nin mezun verecek hale gelmesi ile 1834'e kadar Tıbhane-i Âmire'den mezun edilen 63 öğrenciden cerrah olarak atanmayan 31 öğrenci muavin tabip olarak askerî birlikler ve hastanelerde görevlendirilmiştir (Yıldırım, 1994, s. 265).

Çizelge 3.1. Tıbhane-i Âmire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne'nin Okul Nazırları, (1827-1876), (Yıldırım, 2019, s. 248)

Tıbbiye Nazırı	Görev Yılları
Mustafa Behçet Efendi	1827 - 1834
Abdülhak Molla	1834 - 1837
Ahmet Necip Efendi	1837 - 1839
Abdülhak Molla	1839 - 1845
İsmail Paşa	1845 - 1848
Abdülhak Molla	1848 - 1849
Salih Mehmet Efendi	1849 - 1850
Ahmed Sadık Ziver Paşa	1850 - 1852 (Hekim değildir)
İsmail Paşa	1852 - 1853
Cemaleddin Efendi	1853 - 1859
Hayrullah Efendi	1859 - 1861
Arif Bey	1861 - 1865
Salih Mehmet Efendi	1865 - 1871
Marko Paşa	1871 - 1888

Tıbhane-i Âmire'de 25 Şevval 1249/6 Mart 1834 günü, beşi öğretim üyesi ve on dördü onbaşı olmak üzere toplam on dokuz kişiye nişan takılması maksadıyla bir tören

düzenlenmiştir. Sultan II. Mahmud'un huzurunda düzenlenen bu ödüllendirilme töreni Saray'ın tıp eğitimine verdiği önemi göstermiştir. Bu tören, haberi veren *Takvim-i Vekâyi*'de: "İrade ile bu şakirdanın dokuz adedine kendi aralarından birer onbaşı tayin edilecek, bu sınıfın herbir hocası, muallimleri ve bütün onbaşılar ve bütün şakirdanın rütbe ve itibarlarına uygun (...) Nişan-ı Âlişan ihsan buyurularak" ifadelerine yer verilmiştir. Haberin devamında "Sultan II. Mahmud'un nurlar saçan huzurunda (...) göğüslerine nişanlar takılmış, fenlerin tahsilinde ustalık ve olgunluk ile Allah'ın kullarının hayrı ve menfaatleri için çalıştıkça daha nice nice şeref ve lütuflar görecekları" ifade edilmiştir (*Takvim-i Vekâyi*, 1250 no: 83, 11 Muharrem 1250/20 Mayıs 1834; Akt. Altıntaş, 1993, s. 52).

Mezunlarının devlette görevlendirilmesi ile Mekteb-i Tıbbiye'ye rağbet artınca öğrenci kaydı için giriş sınavı yapılmaya başlanmıştır (Rıza Tahsin, 1991, s. 5-6). İstanbul Tıbbiyesi'nin Hekimbaşı'nın ilk taktırinde başlangıçtaki eğitim kadrosu olarak görevlendirilmesi istenen bir hoca ve iki de muallim için kullanılan "bir adet hoca ve iki adet muallim tayin ve tahsis buyurulup hoca olan kimse daima ehl-i İslam'dan ve olmadığı surette uygun başka bir milletten seçilerek" ifadesinin yer alması, ülkemiz tıp eğitiminin insan kaynakları açısından hangi noktadan yola çıktığını göstermektedir (Altıntaş, 1999, s. 533). Tıbhane-i Âmire'ye müdür olarak atanması teklif edilen "Tabib-i hassa müderrislerinden Mısri Seyyid Ahmet Efendi"ye "aylık 150 kuruş maaş ve günde dört adet ekmek ve bir kıyye et" iki halifesi (yardımcısı) içinse "aylık 75 kuruş maaş ve günde iki adet ekmek ve yarım kıyye et" tahsis olunacaktır (Altıntaş, 1993).

Tıbhane-i Âmire'den Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne'ye giden süreçteki öğretim üyeleri (1827-1876) kadrosuna bakıldığında şu isimler görülür: Tıbbiyenin kurucusu Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, derslerin de çoğuna girmekte idi. Kardeşi Abdülhak Molla, anatomi derslerini veren Osman Saib Efendi, İtalya'da tıp eğitimi alan İstefanaki Karatodori, Fransızca eğitiminde temayüz eden Boğos Efendi, ilmiye sınıfından hat öğreticisi Vasfi Efendi, dil uzmanı Ahmet Hilmi Efendi ve Arapça öğreticisi Hüseyin Efendi ise diğer öğretim görevlileriydi (Ergin, 1990; s:340; Rıza Tahsin, 1991, s. 3-4; Özaltay ve Kara, 1999, s. 387).

Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye'de ilk sınıf, Birinci sınıf (Sınıf-ı râbi) ilk dönem öğrencilerinin eğitim müfredatı şöyle tanımlanmıştır: Tedris olunan dersler ise Emsile, Binâ, Maksud, Akaid-i diniye, Hüsn-i Hatt-ı Osmanî, Kavaid-i Osmaniye, İmlâ-yı Osmanî, Gülistan gibi dersler olup bir yandan da Fransızca öğretilmiştir. Fransızca eğitimi için Fransızca hocası Boğos Efendi tarafından verilen dersler ise Elifba-yı Fransevî (Fransız alfabesi), Sarf

ve Nahiv-i Fransevî (Fransızca dil bilgisi), Hüsn-i Hatt-ı Fransevî (Fransızca güzel yazı) şeklindedir. Fransızca eğitiminde başarılı öğrenciler sınavlarla belirlenip tıp eğitimi almaları için İkinci sınıf (Sınıf-ı sâlis)’e geçerdi. (Rıza Tahsin, 1991, s. 5).

Tıbbanedeki ilk dönem olan Dördüncü sınıftan sonraki ikinci dönem olarak Üçüncü sınıf teşkil edileceği belgelerde belirtilmiştir: “Sınıf-ı râbi öğrencileri arasında üçüncü sınıfa (...) girmeğe layık olanlar ortaya çıkınca o zaman üçüncü sınıfın hocaları ve halifesi ve neferatı, o sınıfa münasip aylıkları ve diğer malûmatı başkaca takrîrler ile takdim kılınacağı” kaydedilmiştir. Üçüncü sınıf öğrencilerinin “her birine 36 kuruş aylık ve 100 dirhem et ve bir adet ekmek” tahsis edilecektir.

Üçüncü sınıf öğrencileri için eğitim dili olarak belirlenen İtalyancadan tıp kitapları okunup ileride kullanılmak üzere Türkçeye aktarılmaları planlanmıştır. Üçüncü sınıfın İtalyanca öğretimi için görevlendirilecek hoca olarak “lisan taliminde mahareti müşahade edilmiş İshak veledi Anton adlı gayrimüslimin tayini” istenmiştir (Altıntaş, 1993). Üçüncü sınıfın ders programında Akaid-i diniyye (Dini inançlar), Fransızca, Teşrih (Anatomi), Nebatat (Botanik), Hayvanat (Zooloji) dersleri yer almaktaydı. Tıbbane-i Âmire döneminde Anatomi dersinin, halkın ve bazı din adamlarının taassubu nedeniyle kadavra üzerinden anlatılması uzun süre mümkün olamadığından dersler şekiller ve modeller üzerinde gösterilmiştir (Rıza Tahsin, 1991, s. 5). Bu kartondan yapılmış modellerin Paris’ten ithal edildikleri ve anatomi eğitiminde pek de işe yaramadıkları da kaydedilmiştir (Stambolski, 2018, s. 118). Akıncı’ya göre (1962, s. 104) diseksiyon ve otopsi gibi anatomi uygulamalarının ülkede kısa vadede gerçekleşmeyeceğini öngören Ataullah Şânî-zâde, *Mir’âtü’l-ebdân fî teşrîhi a’zâi’l-insân* adlı ve üç cilt halindeki, 800 sayfalık eserini insan vücudunu tanımasını arzu ettiği hekim adayları için o zamanki baskı tekniğine uygun şekilde bakır klişelerle basılan 56 resim tablosu ile 1815 yılında yayınlamıştır (Acıduman ve Arda, 2013; Maskar, 1976; Uzluk, 2017c). İkinci Sınıf (Sınıf-ı sâni) dersleri olarak Hıfzı’s-sıhha, Müfredat-ı Tıp, Menafi’ü’l-âza, Fen-i Cerrahi-i Askerî belirlenmiştir (Rıza Tahsin, 1991, s. 5).

Son sınıfın teşkili ve mezuniyet gecikmesinin nedenleri Tıbbane-i Âmire’de 1242/1827’de eğitime başlandıktan sonra eğitimin pek de hedefine ulaşamadığını düşündürmektedir. İstanbul Tıbbiyesi’nin ilk mezunlarını dört yıl sonra vereceği planlanmışken mezun olacak son sınıf öğrencilerinin oluşturduğu mezuniyet sınıfı, Sınıf-ı evvel aradan altı yıl geçtikten sonra, ancak 1833 yılında açılabilmiştir.

Çizelge 3.2. Tıbbiye (Tıbhane-i Âmire) Açılışında Dersler ve Öğretim Üyeleri/1827-1839 (Ergin, 1990; s:340; Rıza Tahsin, 1991, s. 3-4; Özeltay ve Kara, 1999, s. 387).

Dersin Adı	Öğretim Üyesi
Kur'an-ı Kerim, Akaid (Birgivi Risalesi)	Müderres Mısrî Seyyid Ahmed Efendi
İlmihal	
Sarf-Nahiv-İmlâ, Kitâbet, Hüsn-i Hatt	Hâce-i evvel Mehmed Raşid Efendi
Arapça	
Felsefe	Muallim-i Sâni Mehmed Arif Efendi
Yabancı Dil -gramer-	
İtalyanca	İshak veled-i Antuvan
Fransızca	
Yabancı dil – kitabet-	Aleko
Genel Tabâbet	Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi
Teşrih, Mebhasü'l-emraz	Osman Saib Efendi
Fizik	Konstantin Karatodori
Cerrahi, Diseksiyon	
İç Hastalıkları	İstefanaki Karatodori
Fizyoloji	Etienne Karatodori
Kimya	Civani (Giovanni)
Hikmet-i tabiiyye	
İlm-i nebatat	
Tıbb-ı ameli	
Grammer - 4. sınıf	Müderres Raşid Efendi: (1834)
Hüsn-i hatt - 4. Sınıf	Hattat Vasıf Efendi: (1834)

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin mühürlediği 24 Receb 1249/7 Aralık 1833 tarihli belge, dört sınıf olarak planlanan Tıbhane-i Âmire'nin son sınıfının tanzim edilmesi ve hoca tayinleri konusundadır ve uygun görülerek Hatt-ı hümayun verilmiştir. Belgenin ilk bölümünde Sınıf-ı Evvel'in açılmasındaki gecikmesinin nedenleri ve son sınıfa geçecek öğrencilerin seçimi konusuna değinilmiştir:

“Tıbhane-i Âmire’nin kuruluşunda ve Nizamında dört sınıf olmak üzere tanzim olunup, Sınıf-ı evvel: Hikmet-i Tabiye ve Kemika ve İlmi nebatat emsali, tıp fenninin en son bilgileri olan ilimlerin öğrenilmesine tahsis olunduğundan, bahsedilen bu sınıfın açılması vakit ve zaman aldığından ... şakirdanın ekserisi Sınıf-ı sâni’de öğrenilmesi tayin edilen tıp fenlerinin hepsini tamamlamışlar ve Sınıf-ı evvelin yetişmesinde gereken ilimleri dahi bazı mertebe tahsil eylediklerinden dolayı imtihan edilerek hastahanelere muavin olmak üzere verilip hasta bakmak ve ilaç yapıp vermeğe belgesi olanlar da alaylara ve bazı taburlara tabib olarak tayin olunmuştur. Yukarıda söylendiği gibi Sınıf-ı Evvel’in açılmasının vakti geldiği hatta bir miktar geçtiğinden dolayı yüksek müsadeleri buyurulduğu takdirde Sınıf-ı sâni’nin istidatlılarından Sınıf-ı evvele girmeğe layık olanlar kırk kişiye tamamlanincaya kadar imtihan edilerek Sınıf-ı evvelin açılması” (BOA, Cevdet Sıhhiye no: 792. Belge no: 1, Akt. Altıntaş, 1993, s. 50)

Belgenin ikinci bölümünde Sınıf-ı sâni hocasının Mehmed Raşid Efendi olacağı ve kalfalığına ise “500 kuruş aylık ve iki ekmek ve yarım kıyye koyun eti tayinâtı ile” Osman Efendi’nin atanacağı belirtilmiştir. Aynı arşiv belgesine göre son sınıf sorumlu hocası olarak Fransa ve İtalya’da tıp eğitimi aldığı belirtilen, ayrıca Türkçe ve Arapça bilgisine işaret edilen Civanî Efendi’nin “800 kuruş aylık ve Sınıf-ı sâni mualliminin ekmek ve et tayinâtı ile” atanması teklif edilmiştir. Tıbhane-i Âmire’nin son sınıf öğrencilerine ise “aylık 100 kuruş ve bir adet ekmek ve 100 dirhem kuzu eti” tahsis edileceği belirtilmiştir. Mezuniyet sınıfını oluşturan Birinci sınıf (Sınıf-ı evvel) programı da hekimlik yeterliliğini sağlamak üzere Emrâz-ı Dahiliye (İç Hastalıkları), Emrâz-ı Hariciye (Cerrahi) ve Fenn-i Vilâde (Kadın-Doğum Hastalıkları) olarak planlanmıştır (Rıza Tahsin, 1991, s. 5).

Ders programları kâğıt üzerinde bu şekilde düzenlenmişse de uygulamada pek çok aksaklıklarla karşılaşmıştır. Tıbhane-i Âmire’de başlatılan tıp eğitiminin güçlüklerle sürdürüldüğünün bir kanıtı kütüphaneye alınacak bir tek kitap için bile Hazine yetkililerinden onay alınması gereğidir. 4 Cemazeyilahir 1246/20 Kasım 1830 tarihli Hekimbaşı takrîrinde yer alan tıbhane kütüphanesi için gereken bir sözlüğün Avrupa’dan satın alınması hakkındaki “Menenski nam büyük lûgat kitabının Tıbhane-i Âmire’de lüzumu olduğu ve bahsedilen kitap

dahi nadir bulunduğundan ... bahsedilen kitabın mübayaası” şeklindeki talep bu konuda yeterince bilgi vermektedir (BOA, Cevdet Maarif, 1, Akt. Altıntaş, 1999, s. 535).

Öğrencilerin sınıf geçmesi de sınavlara bağlı olmaksızın hocaların eğitim sürecinde oluşan kanaatlerine göre belirlendiği için keyfilikler de söz konusu olmuştur. 1255 Zilkade/1840 Şubat ayında Mekteb-i Tıbbiye’deki öğrencilerin sınıflara dağılımı ile ikametgâh kaydını gösteren bir belge ilginç ipuçları sunmaktadır (Bkz. Ek-5). İstanbul Tıbbiyesi’nin dördüncü sınıfındaki öğrenci sayısı 61 iken mezuniyet sınıfı birinci sınıfta ise sadece 36 öğrenci mevcuttur. Bu belgeye göre kayıtlarda bütün Osmanlı ülkesinden seçilen öğrencilerden bir seçme yapılması söz konusu değildir. Belgeye dayanılarak öğrencilerin büyük çoğunluğunun İstanbul’un Avrupa yakası semtlerinden öğrenciler olduğu söylenebilir. Listede o zamanlarda Anadolu’nun küçük bir ili ve onun kasabalarından ancak Osmanlı Sarayı’nın mutfak, ahır gibi müstemilatının kadrosunda yer edinmiş Kastamonu, İnebolu ile Safranbolu’dan oldukça fazla öğrenci olması buna karşılık İstanbul’a yakın olmalarına rağmen Edirne, Bursa gibi eski başkentlerden hiç bir öğrenci olmayışı, edinilecek mesleğin sağlayacağı sosyoekonomik statü hesaplanarak öğrencilerin Topkapı Sarayı ile ilişkili ailelerin çocukları arasından seçildiğinin göstergesidir, denebilir. Şaban 1254/Ekim 1838 tarihli belgenin gösterdiği bir başka husus ise bu listedeki öğrencilerin isimlerinin tamamının Müslüman isimleri oluşudur. Bu sunum bize yapılan listenin sadece Müslüman öğrenci dağılımı göstermek üzere hazırlandığını düşündürmüştür. Bu konuda bir değerlendirme yapmak için ilk ve son sınıf öğrencilerine ait listelere bakılması yeterlidir. Listeye bakıldığında öğrencilerin tamamına yakınının İstanbul’da -ve Kadıköy ile Üsküdar kökenli ikisi haricindeki hepsinin Suriçi olarak adlandırılan semtlerinde- kayıtlı oldukları görülmektedir. Daha fazla öğrencinin kaydedildiği ilk sınıf öğrencilerinin listesinde de benzeri bir durum müşahade edilmektedir (BOA, Cevdet Sıhhiye, 123). 1255/1840 yılına ait bu belgedeki kayıtlarda Anadolu’dan sadece Kastamonu ve civarı kökenli öğrencilerin kaydı olması dikkat çekicidir. Bu durumun Topkapı Sarayı’nda istihdam edilenler ile Tıbbiye’ye kaydedilen öğrenciler arasındaki akrabalık ilişkilerinin sonucu (nepotizm ve kayırmacılık ile ilgili) olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Bütün Osmanlı bürokrasisinde olduğu gibi sağlık alanında da kayırmacılığın örnekleri kayda girmiştir (Sarı, 1999). Osmanlı döneminin ilk tıp eğitimi kurumlarından Tersane Tıbbiyesi Nizamnamesi’ndeki “Ve zikr olunan şâgirdler himâyeli güruhunda olmayup ve fi-mâba’d taht-ı himâyeye dâhil olmamak ve şâgirdlerden birinin babası dâhil-i himâye olur ise şâgird-i mezbur derhâl tabâbethânenen redd ü tard oluna” ifadesi alınacak öğrencilerin seçiminde “recâ, minnet, iltimas” uygulanarak kayırmacılık yapılacağından endişe edildiğini düşündürmektedir (Altıntaş ve Doğan, 2004). Bir başka

belgede ise 1840 yılı başlarında İstanbul Tıbbiyesi'nden maaş ve ödenek alanların sayısı 288 olarak kaydedilmiştir (Ek-6; BOA, Cevdet Maarif, 3250).

İstanbul'a geldiğinde Galatasaray'daki Tıbbiye'yi ziyaret eden ve izlenimlerini kaleme alan Farlane ise (1855, s. 50) tıp öğrencilerinin düşük sosyoekonomik düzeyden kayıkçı, seyis, hamal vb. babaların çocukları olduğunu, üst hatta orta seviyedeki katmanlardan hiç kimsenin çocukları için tıp eğitimi tercih etmediğini kaydetmiştir. Bu belgenin bize söylediği bir başka husus öğrenci kayıtlarına ilişkin bir belge edinilemediği için 1242/1827 – 1254/1839 yılları arasındaki öğrenci kayıtlarının karanlıkta kalması durumuna kısmî bir ışık tutmasıdır. Bu belgeye bakılarak en azından dört yıl geriye gidildiğinde 1251/1836 yılında en az 40 civarında Müslüman öğrenci kaydı bulunması gerektiği düşünülebilir. Belgenin bir diğer ilginç noktası sadece Müslüman öğrencilerin kaydına ilişkin olmasıdır. Bu ise listenin hazırlanmasında bir savunma duygusunun egemen olduğunu işareti olabilir. Mekteb-i Tıbbiye'nin 1255/1840 ve 1257/1842 yıllık raporlarında ameliyat yaptıkları kaydedilen öğrenciler arasında gayrimüslim öğrencilerin de kaydedilmiş olması okulda ciddi sayıda gayrimüslim öğrenci olduğunu düşündürmüştür. Bu durum o yıllarda İstanbul nüfusundaki gayrimüslim oranının Müslümanların oranıyla neredeyse eşit ve hatta daha fazla olduğu göz önüne alınırsa beklenen bir sonuçtur. Mekteb-i Tıbbiye'nin kuruluş gayesi olarak "hilafet ordusunun Müslüman tabip ihtiyacı"nı karşılamak olduğu bütün belgelerde kayıtlı iken yeterince Müslüman hekim yetiştirilemediği eleştirilerine karşı böyle bir liste ile çıkılmış olabilir. Tıbbiye'de teşkil edilen dört sınıftaki eğitim tamamlandığında yeterli olduğu kanaatine varılan öğrenciler tabib muavini olarak ihtiyaç bulunan yerlere tayin edilmişlerdir (Rıza Tahsin, 1991, s. 5).

Hekimbaşı takrîrlerinde açılacak Tıbhane-i Âmire'de Osmanlı ordusuna hekim yanı sıra acilen ihtiyaç duyulan cerrahların da verilecek cerrahi eğitimi ile yetiştirileceğinden "tahsil eden bu kişilerden istidatlı olanlar yalnız ameliyat tahsili için seçilerek hastaneye sevk olunup, cerrahlık pratiğine alıştırmaya ve yetiştirme için" diye bahsetmektedir. Ordunun cerrah ihtiyacı ayrıntılandırılarak cerrahların eğitiminin tıp tahsiliyle birlikte olması halinde eğitim sürecinin uzun zaman alacağı, ordunun ihtiyaç duyduğu ve acilen yetiştirilmesi gereken cerrahlar için ayrı bir sınıf açılmasının doğru olacağı "usta cerrahların miktarı az (...) cerrahlık ilmini gereği gibi tahsil etmek üç-dört sene geçmesine muhtaç olduğundan ve tezelden cerrah yetiştirmek lazım olduğundan" ifadesi ile vurgulanmıştır (Altıntaş, 1993).

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi daha önce çıkartılan *Kanunname-yi Hümayun* gereğince ordunun her bir ortasına bir cerrah gerektiğini ve bu hedefe asla erişilemediğini de hatırlatır: “Asâkir-i Mansûre her bir tertiblerine 75’er kuruş mahiye ile birer cerrah ayrılması Kanunname-yi hümayunda yazılı olduğu ve bahsedilen durumun icrasına erişilmeyip marifetli cerrahlara şiddetle lüzum olduğu” vurgulanmıştır ve cerrahî eğitimin hızlı yapılması önerisini güçlendirmiştir. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, “Sefer sırasındaki yaralanmalar ve savaşta çarpışmalar ve vuruşmalardan meydana gelen yaralanmalara lazım olabilecek cerrahlık ise bu fennin ilmisinden aşına ve haberdâr olmanın lüzumu olmayıp fakat uygulamasında maharet lazım olma” gerekçesiyle cerrah eğitiminin genel tıp eğitiminden ayrılmasını teklif etmiştir (Altıntaş, 1999, s. 534).

Alaylı sokak cerrahlarından seçilerek ‘Askerî Cerrah’ olarak yetiştirilecek öğrenciler “Tulumbacıbaşı konağının bir mahallinde olmak şartı ile 20 adet seçilip 50’şer kuruş aylık ve günde 100 dirhem et ve bir adet ekmek ile” eğitime alınan “neferlerin istidatlı bulunanlarından Asâkir-i Mansûre tertiplerine talep buyuruldukça 75’er kuruş mahiye ile işbu 20 neferlerden verilip yerine yeniden münasibi tayin olunmak şartı ile” seçilecektir (Ergin, 1940, s. 10).

Takrîrde cerrahî eğitimi verecek hoca, ismi verilerek tanımlanır: “Öğrencilere baş ve muallim olmak üzere Avrupa tıbhanelerinde ilimde ve cerrahlıkta derin bilgisi imtihanla meydana çıkan, (...) Tabip Mehmed Necati Efendi kulları” (Altıntaş, 1999, s. 534). Tabip Mehmed Necati Efendi’nin vereceği cerrahî eğitimde, “Cerrahlar her gün Tıbhane’ye gelip bahsedilen Necati Efendi’den; kurşun çıkarmak, damar bağlamak ve kemik kesmek ve çıkıkçılık ve emsali muharebe sırasında cerrahiye dair gerekli uygulamaları” öğreneceklerdir. “Talim günleri bunların istidatlılarından Asâkir-i Mansûre cerrahları maiyetine ve hastaneye, ikişer nefer gidip (...) bir sene zarfında (...) marifetli cerrah” olarak mezun edilecekleri kaydedilmiştir (Altıntaş, 1993). Cerrahhane-i Mamûre Dönemi (1831-1839) öğretim üyelerinden isimleri kayda girmiş olanlar şunlardır:

Mehmed Necati Efendi: Macar Tabip (1831-1833).

Sade de Calliere: Müdür ve Teşrih-i umumi, Rabt-ı cerrahi vesair edevat, Tıbb-ı ameli, Fenn-i esbab-ı alâmât ve İlm-i müfredat-ı tıbbiye, Tıbb-ı askerî, Fenn-i kimya-yı cerrahiye muallimi (1832-1838).

İstefanaki Karatodori: Muallim-i evvel (1832).

Etienne Karatodori: Sınıf-ı evvel muallimi (1840).

Konstantin Karatodori: Müfredat-ı Tıp, Ulum-ı tıbbiye muallimi (1832-1838).

1833 yılında Tıbhane-i Âmire'deki Cerrahlar sınıfı genel tabâbetten ayrılarak Topkapı'da oluşturulan Cerrahhane mektebine nakledilmiştir. Başlayan eğitim sürecinde tıbhane ile cerrahhanenin ayrılmamak üzere birleştirilmesi gereği fark edilmiştir (BOA, Cevdet Maarif, 3251). Ayrı ayrı çalışılan üç yılda bir başarı sağlanamayınca 1836 Ekim ayında alınan kararla o güne kadar Tulumbacıbaşı Konağında faaliyet gösteren Tıbhane-i Âmire, ilk merkezini terk ederek Cerrahhane-i Âmire'nin bulunduğu Topkapı'daki mekâna taşınarak iki eğitim kurumu yeniden tek çatı altında biraraya getirilmiştir (BOA, Cevdet Maarif, 4734; Kökcü ve Demirsoy, 2016). Tıbhane ve Cerrahhane olarak sürdürülen eğitim, aynı mekânda birleştirilirken eğitim tarzı ve kadrosu da değiştirilmiştir (Altıntaş, 1993).

Süreç içerisinde Tıbhane-i Âmire'ye yeni bina tahsis edilerek ve yeni bir isim verilmesi Sadrazam tarafından yazılan 1 Rebiülevvel 1253/5 Haziran 1837 tarihli takriri içeren bir belgede söz konusu edilmiştir. Belgede “Tıbhane-i Âmire’de fenni tabâbetin eğitim ve öğrenimiyle uğraşan hoca ve şakirdanın iskân eyledikleri Asâkir-i Hassa-yı Şâhâne Hastahanesinin yetersiz olduğu” belirtildikten sonra Hekimbaşı tarafından inşa edilmesi istenen bölümler yazılmıştır. Talep edilen ölçekteki yeni bir binanın büyük masrafa sebep olacağından Galatasaray’daki Enderun Mektebi’nin Tıbhane-i Âmire’nin yeni binası olması uygun görülmüştür (BOA, Cevdet Sıhhiye, 534 Belge no: 1, 29 Safer 1253 tarihli Sadrazam takriri). Eğitim alanında 1836 yılında yapılan değişiklik hakkındaki bir dosyada (BOA, Cevdet Maarif, 3251. 1252 Recep/Ekim 1836 ayına ait; Akt: Altıntaş, 1993, s. 181) bu konu ile ilgili üç ayrı belge yer almaktadır. Birinci belgenin ilk kısmında eğitimin aksamadan sürdürülmesi için yatılı eğitim önerilerek “Tıbhane-i Âmire’de bulunan hoca, muallim, şakirdan ve memurlarla toplam 139 kişi bulunduğu, bunların gece evlerine gidip gelmeleri tahsillerine mani olduğundan (...) Tıbhane-i Âmire ve Cerrahhane-i Mamure birleştirilerek yatılı olmaları” ifadesine yer verilmiştir. Belgenin ikinci kısmında Tıbbiye’deki eğitimin yeniden düzenlenmesinin esasları belirlenmiştir. Belgeye “yapılan bu nizamın değiştirilmemesi, hiçbir taraftan iltimas kılınmaması” hususunun kaydedilmesi bu konuda hissedilen endişenin tezahürüdür (Altıntaş, 1999, s. 537). Hekimbaşı atamalarında bile bazen liyakata önem verilmediğinin bilinmesi bu konudaki hassasiyeti izah edebilir (Sarı, 1999).

İkinci belgede yukardaki durum özetlenerek birleştirilen Tıbhane ve Cerrahhane kadrosunun düzenlenen yeni aylık tahsisatları detaylı bir şekilde verilmiş; Tıbhane'nin Cerrahhane-i Âmire'nin binasına taşınacağı kaydedilmiş ve uygulamanın “Şaban-ı şerifin guresinden itibaren” uygulanması istenmiştir. Tıbhane-i Âmire öğrencileri ile ilgili 1252/1836 yılından bir başka belgede ise (BOA, Cevdet Maarif, 4734) öğrencilerin iskân edildikleri Tulumbacıbaşı Konağı satıldığından tahliye edilmesi ve Tıbhane-i Âmire öğrencilerinin cerrahhane öğrencileri ile birleştirilmek hususunda Hekimbaşı tarafından takrîr verildiği, Şaban-ı şerifin guresinde (21 Recep 1252/1 Kasım 1836) irade çıkmış olduğu yazılmıştır (Altıntaş, 1993).

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin mührü ile arz olunan 19 Safer 1247/30 Temmuz 1831 tarihli bir belgede Tıbhane-i Âmire'de eğitim görüp Ordu taburlarına tayin edilecek cerrah atamaları ile ilgili bilgiler “1242/1826 yılında hazırlanan Kanunname-i hümayunda her tabura bir hekim ve cerrah gerektiği yazıldığı halde geçen beş yıl müddetince cerrahların zaman zaman imtihan edilerek taburlara tayin edildiği” ifadesi ile yer almaktadır. Aynı belgede hekimlerin atanmasında sıkıntı ile karşılaşıldığı kaydedildikten sonra “fakat hekimlerin eğitimlerinin uzun sürmesi, ayrıca hekimlerin tayin edilme usul ve emirlerine razı olmayıp ve karşı koymaları görüldüğünden, tekrar her bir alaya bir tabip tayini için emir verilmesi” gerektiği vurgulanmıştır (BOA, Cevdet Sıhhiye, 8).

Tıbhane'de eğitim devam ederken, hekimbaşı Ahmed Necib Efendi'nin verdiği tezkirede, Tıbhane-i Âmire'nin yeni bir binaya ihtiyacı ilettiğini gösteren 7 Safer 1253/13 Mayıs 1837 tarihli belgede yaptırılacak binanın bölümleri ayrıntılı olarak gösterilmiştir (Sarı, 2009, s. 11; BOA, Cevdet Sıhhiye, 534. Belge no: 2). Sonuçta tezkirede yer alan ve imam ile hastane kâatibi atamalarını da içeren talepler uygun görülmüş ve tezkire üstüne Hatt-ı hümayun yazılmıştır. Mekteb-i Tıbbiye'nin belgelerde gösterilen bütün bina bölümlerinin 6 Receb 1253/6 Ekim 1837 tarihli ferman ile planlanarak başlanılan inşaatın bittiği ve teslim edildiği 21 Safer 1254/18 Mayıs 1838 tarihli belgeden anlaşılmaktadır (BOA, Cevdet Sıhhiye, 598). Tıbhane-i Âmire Şaban 1254 (Ekim 1838) tarihinden itibaren yeni binasına taşınıp 3 Zilhicce 1254/17 Şubat 1839 tarihinde öğrenime açılmış ve resmî adı *Mekteb-i Tıbb-ı Cedid* olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Takvim-i Vekâyi'nin ve 6 Rebiülahir 1255/19 Haziran 1839 tarihli 180. sayısındaki habere göre 29 Safer 1255/14 Mayıs 1839'da Sultan II. Mahmud'un okulu ziyaretinden sonra kalıcı ismini almıştır: *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne* (Altıntaş, 1993). Sarı (2007) ise

Sultan'ın Adlî mahlasına bağlı olarak İstanbul Tıbbiyesi'nin tam olarak *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne der Âsitâne-i Âliyye* adıyla anılmaya başlandığını kaydetmiştir.

Tıbhane-i Âmire, Mekteb-i Tıbbiye'ye dönüştükten sonra okulun idarî ve eğitim kadrosu hakkında daha ayrıntılı bilgiler edinilebilmiştir. Bu bilgilenmede Mekteb-i Tıbbiye'nin modernleştirilmesi sürecinde büyük emeği olan Dr. Bernard'ın 1842'den itibaren hazırladığı yıllık raporların önemli bir yeri vardır.

3.1.1.4. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne

Galatasaray'daki yeni tıbbiyenin açılışından bir yıl önce Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleştirilmesini hedefleyen (Rıza Tahsin, 1991, s. 9) Paris Elçisi Ahmed Fethi Paşa Viyana'da bulunduğu sırada Sultan II. Mahmud'un talimatıyla Prens Metternich'ten İstanbul'da çalıştırılmak üzere Avusturyalı iki yetenekli hekim ile bir eczacı bulunmasını talep etmiştir. Sultan'ın bu talebini Rıza Tahsin şöyle ifade etmektedir:

“Mekteb-i Tıbbiyyeyi yeniden tensik ve ıslâha muktedir Avrupa'dan bir müdür ve muallim celbine lüzum gösterilip keyfiyet nezd-i şâhânedede dahi rehîn-i takdîr-i âlî buyurulmakla ol babdaki İrâde-i Seniyyeye tevfikân Bab-ı Âlî cânib-i sâmisinden Viyana Sefaret-i Seniyyesi Maslahatgüzarlığına yazılarak vârid olan haber enamda Viyana Mekteb-i Tıbbiyesi muallimlerinden Bernard namında bir muallim hiç bir taraftan müdâhele olunmamak ve herbir harekâtında müstakil olmak şartıyla vazife-i mezkûreyi kabul eylediği arzolanduğuna ve ol suretle muamele-i lazîminin îfâsına İrade-i Seniyye şerefsüdü buyurulmasına mebnî muallim-i müşarileyh Dersaâdet'e celbedilmiş” (Rıza Tahsin, 1991, s. 9)

Tarihin eski sayfalarına bakıldığında da genelde Avrupa tıbbının özelde Viyana hekim ve cerrahlarının Osmanlılar gözünde değerli bir yeri vardır. Osmanlı'nın Avusturya elçiliğine 11 Muharrem 1206/10 Eylül 1791 tarihinde atanmış olan Ebubekir Ratib Efendi'nin yedi buçuk ay süren sefaret görevinden döndükten sonra kaleme aldığı yazdığı mufassal eserinde Avusturya İmparatorluğu'nu her yönden ayrıntılı olarak anlatmış ve konumuz açısından önemli olarak Peşte ve Viyana'daki hastanelerin durumunu ve ordunun sağlık hizmetlerinin nasıl karşılandığını ayrıntılı olarak anlatmıştır (Uzunçarşılı, 2017, s. 353; Yeşil, 2011, s. 53).

İstanbul'daki yönetiminin başındaki III. Selim'in ıslâhat hareketlerine yön vermesi yanında, Avusturyalı hekimlere olumlu yaklaşımda da bu raporların etkisi olmuştur (Tuncer ve Tuncer, 1997, s. 105). Batı'da yayınlanmış ünlü tıbbî eserlerin XVII. yüzyılın ortalarından itibaren, İstanbul'daki saray hekimleri tarafından çevrilmeleri ile Türk tabâbetinde batılılaşma eğilimi baş göstermiştir (Terzioğlu, 1993, s. 24; Uzluk, 2017a, s. 163). Evliya Çelebi, 1665 yılındaki ziyaretinde gözlemlediği Viyana'daki yedi şifahanede mesleklerini icra eden ve Hipokrat gibi diyerek övdüğü hekim ve cerrahların ustalığını da sayfalar boyu kaydetmiştir (Evliya Çelebi, 2011, s. 239). Paris'teki Osmanlı Büyükelçisi Mehmed Emin Vahid Efendi'nin Napoleon'a Sultan III. Selim'in fermanını götürürken 23 Zilkade - 9 Zilhicce 1221/1 - 17 Şubat 1807 tarihlerinde kaldığı Viyana'da gezdiği Askerî Tıp Akademisi Josephinum'u Sefaretnamesi'nde, "Paris'te böyle bir tesis olmasına rağmen bu Viyana'daki gibi mükellef ve mâmur değildir" sözleriyle övmesi Osmanlı ricali tarafından bilinen bir eğitim kurumu haline getirmişti (Terzioğlu, 2000, s. 7). Mehmed Emin Vahid Efendi, Josephinum'daki anatomi salonunda gördüğü cenin parçaları içeren kavanozları hayretle incelemiş ve ayrıntılı olarak tarif etmiştir (Ercan, 1991).

3.1.1.4.1. Dr. Bernard ve İstanbul'daki Çalışmaları

Viyanalı hekimlerin transfer edilmesinde olumlu bir rol oynayan Metternich'in İstanbul'dan gelen talebin gerçekleştirilmesi için Hariciye Müsteşarı Baron Ottenfels'e havalesi ile Viyana'daki Askerî Tıp Akademisi Josephinum'da göz hekimi hoca -ve Prens Metternich'in özel hekimi- Friedrich Jagger von Jaxtthal görevlendirilmiştir (Wyklicky, 1987, s. 87). Jagger'in önerisiyle Josephinum'dan mezun hekimlerden Dr. Jacques Neuner ile Dr. Karl Ambroise Bernard ile eczacı Antoine Hoffmann ile İstanbul'a gelmeleri için temas kurulmuştur (Uzluk, 2017a, s. 165; Yalçınkaya, 2020, s. 129). Dr. Neuner ile Dr. Bernard ile ilişki kurularak İstanbul'da görev almalarında, o sırada Osmanlı İmparatorluğu'nun Viyana (Beç) Elçisi olarak bulunan Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın önemli bir rolü vardır (Yıldırım, 2008, s. 173). Daha sonra birçok defa Hariciye Nazırı olarak görev yaparak Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli bürokratlarından birisi olacak Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Viyanalı hekimlerin İstanbul'a gelerek göreve başlamaları için gerekli bütün işlemleri titizlikle takip etmiştir (Bkz. Ek 7/1,2). Mehmed Sadık Rıfat Paşa tüm işlemlerin tamamlanmasından sonra 10 Cemazeyilevvel 1254/1 Ağustos 1838 tarihinde hekimler ve eczacının İstanbul'a gelmek için yola çıkmayı beklediklerini ve görevlendirme için Sultan'ın iradesinin beklendiğini bir yazıyla İstanbul'daki ilgili makama iletmiştir (Terzioğlu, 2000, s. 3). Dağ'a göre (2020, s. 59-58) Tanzimat'ın teorisyeni olan ve Viyana elçiliğini kendisi için bir mekteb-

i siyaset olarak kullanan Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın *hekim temini* işini sahiplendiğini gösteren birçok belge Osmanlı arşivlerinde yer almaktadır. Daha sonra beş kez Hariciye Nazırı olarak görevlendirilecek nitelikli bir bürokrat, Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın Viyanalı hekimlerin İstanbul'da görev almalarını sağlaması yönüyle Mekteb-i Tıbbiye tarihinin kahramanlarından sayılması gerekir. Mehmed Sadık Rıfat Paşa³ ile ilgili yüksek lisans tezinde Bekir Günay (1992, s. 1), Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın Tanzimat tarihinin önde gelen -fakat nedense literatürde ihmal edilmiş- bürokratlarından olduğuna işaret etmiştir. Günay tarafından yapılan yüksek lisans tezine ve son Osmanlı vakanüvisi Abdurrahman Şeref'in (2012, s. 98-107) *Tarih Musahabeleri* eserine dayanarak bilgi vermek uygun olacaktır. *Ahlâk Risalesi* adlı *çocuklarına nasihat* şeklindeki kitapçığının bir başlığına *Hıfz-ı sıhhat* adını vermesi ve sağlığın korunmasının önemine işaret etmesi Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın sağlığın korunmasına verdiği önemi göstermektedir (Günay, 1992, s. 251). Osmanlı Sefirleri ve sefaretnameleri hakkındaki en önemli çalışmanın sahibi Faik Reşit Unat'a göre (1987, s. 215) Mehmed Sadık Rıfat Paşa "diplomasi işlerinde bilgili ve maharetli, edibliği, cömertliği, ileri görüşlülüğü ve halûk tabiatı ile tanınmış bir devlet adamı olarak anılır." Diğer kaynaklarda da cömertliği ve ikramseverliği övülmüş, hoş sohbet bir kişilik olarak diplomasi tarihimizde sevgi ve saygı ile anılmıştır (Abdurrahman Şeref, 2014, s. 104, Akpolat, 2013, s. 110).

Osmanlı Arşiv belgeleri incelendiğinde seçilen Avusturyalı hekimler ve eczacının sözleşmelerinin tanziminden, yol masrafları ve maaşlarının belirlenmesine, ilk avansların adı geçen kişilere verilmesine kadar tüm ayrıntılara ulaşılmaktadır. Kayıtlara göre 15 Şaban 1254/3 Kasım 1838 tarihinde İstanbul'a yapacakları yolculuk için Dr. Bernard ile Dr. Neuner'e 600'er Florin, eczacı Hoffman'a ise 400 Florin harcırah verilmiştir. Yine belgelere göre

³ Mehmed Sadık Rıfat Paşa (25 Şaban 1222-Cemazeyilahir 1273/28 Ekim 1807- 11 Şubat 1857, İstanbul): Köklü bir İstanbul ailesine mensup olarak dünyaya gelen Mehmed Sadık Rıfat, başarılı bir eğitim süreci sonrasında babası Hacı Ali Bey'in geniş çevresinin yardımıyla genç yaşta saraya intisab etmiştir. Sarayda çalışkanlığı ile dikkat çeken Mehmed Sadık Rıfat, genç yetenekleri keşfetmesi ile bilinen vezir Pertev Paşa'nın elinden tutması ile Osmanlı Sarayı'nın seçkin kadrosunun bir parçası olmuştur. Pertev Paşa'nın öldürülmesi sonrasında sarayda etkili hale gelen rakibi Akif Paşa, Mehmed Sadık Rıfat Paşa'yı 1253 Cemazeyilevvel/1837 Eylülünde İstanbul'dan Viyana'ya sefirlik görevi ile uzaklaştırarak sürerek Dışişleri'ndeki meslek hayatını başlattı (Günay, 1992, s. 10). Viyana sürgünü Mehmed Sadık Rıfat Paşa için dünya siyasetinin en önde gelen aktörlerinden Avusturya Başbakanı Prens Metternich ile samimi bir ilişki kurmasına fırsat verdiği için kendisinin ve fikirlerinin olgunlaşacağı, dünya siyasetini öğreneceği bir ortama kavuşmuştur. Findley (2013, s. 328) Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokrasinin güçlenmesinde ve yapılacak reform hareketlerinde etkin hale gelmesinde Mehmed Sadık Rıfat Paşa ve Mustafa Reşid Paşa gibi elçilik deneyimli isimlerin etkili olduğunu kaydeder. Mehmed Sadık Rıfat Paşa iki yılı aşan verimli bir elçilik görevinden sonra 1839 sonunda Hariciye Nezareti Müsteşarı olarak İstanbul'a dönmüştür. Mısır meselesi başta olmak üzere önemli dış sorunların çözümü ile ilgilenerek geçecek uzun meslek hayatı boyunca ilki 5 Safer 1257/29 Mart 1841 günü başlamak üzere aralıklarla dört kez Hariciyê Nazırı (Dışişleri Bakanı) olarak görevlendirilmiştir. Maliye Bakanlığı da dâhil değişik üst düzey görevlendirilmeler ve azillerden sonra şiddetli bir baş ağrısını gidermek için yapılan ameliyattan sonra 16 Cemazeyilahir 1273/11 Şubat 1857 tarihinde vefat etti (Günay, 1992, s. 35).

İstanbul’da temini güçlük arz edecek sekiz tıp kitabı ile bazı ilaç ve kimyevî maddeler ile alet edevat için 346 florin harcanmıştır (Ünver, 1956). Osmanlı arşivinde yer alan 29 Zilhicce 1254/4 Mart 1839 tarihli bir belgede (BOA, Hatt-ı hümayun, 1186/46760-B) bulunan sözleşmedeki şartname 10 maddelik ve ayrıntılı bir metindir:

“1. Evvelâ matlubu âlî buyurulan iki nefer hekimlerin Bec’den Dersaadet’e azimetleriyle altışar 100 florin ve Ispençiyara dahi 400 ki cem’an 1 600 florin tarafı devleti âliyyeden ita oluna ve bunların zat ve hizmetleri makbul olduğu halde zirde tahsisi gösterilen senevi mahiyeleri i’ta olunarak istihdam buyrula. Eğer bunlar bi’l-farz muvafık-ı mizac-ı âli olmayub da bu tarafa iadeleriyle tekrar yerlerine başka hekimler celb ve intihabı matlub olduğu halde bunların Dersaadet’e vusullerinden itibaren müddet-i istihdamlarında işlemiş mahiyeleri ve ber vech-i bala tekrar harcırahları ita kılına.

2. Saniyen, Hizmeti seniyyei Hazreti Şâhânedede bulunacaklarına nazaran etibbai saireden mümtaz olmak üzere hâl ve haysiyetlerine göre meselâ hey’et ve alâmet tahsisi ve ihsaniyle rehini imtiyaz buyrula.

3. Sâlisen, Her bâr kürbü sarayı hümayunda bulunmak üzere iskânlarına münasib tarafı devleti âliyyeden bir konak tahsis ve isticar oluna.

4. Râbian, Bunlar erbabı kabiliyet ve istidaddan olmak ve Bec’de dahi emsâline göre haylice kesbi menfaat eylediklerine ve meîkûlat ve melbusatları kendi taraflarından tanzim olunacağına mebnî senevi tarafı devleti âliyyeden Başhekim olacak Neuner nam tabibe 1.000 adet Macar altunu ve şerikine 800 Macar altunu ita buyrula.

5. Hamisen, Bunlar teksiri malûmatı mevkiyye ve teshili tecaribi tâbiyye zımında Avusturya devleti İmparatoru tabibleri mezun oldukları misillü sarayı hümayundan hariç bazı hastalara dahi gitmek ve etibbayı saire ile istişarede bulunmak üzere mezun kılına.

6. Sâdisen, Mersunların hazakat ve hizmetleri makbulü âlî olduğu surette beş sene alettevalî hizmeti âlîde istihdam oluna ve andan sonra dahi yine temdidi istihdamları muradı âlî buyrulduğu halde nezareti celilei' umutu hariciyyei devleti âliyye ile dersaadette mukim devleti fahîmei Avusturya sefareti beyinde bilmüzakere tekrar müddeti ikametleri temdit ve konturatoları veçhi meşruh üzere tecdid buyurula.

7. Sâbian, Bunlar müddeti mezkûre zarfında kemâli hoşnudî ile hizmeti seniyyede bulundukları hâlde bir nevi' mükâfatı mütemadiyye nâiliyyetleri dahi şanı âlî iktizasından görünmekle meselâ merkumlar beş sene hizmetten sonra avdetleri takdirinde tahsisatı seneviyyelerinin rub'u ve 10 sene istihdam olunduktan sonra avdetleri icabında nısfı ve şayed 15-20 sene müddet makamı hizmette ... devam olarak badehu avdetleri takdirinde tahsisatı mezkûrenin tamamı ilâahiril-ömür mersumlara senebesene tarafı devleti âliyyeden ita oluna.

8. Sâminen, mersumlardan bitakdiri Allâhü tealâ üç seneden ziyade istihdamından sonra eceli mevduiyle terki hayat eyledikleri halde lütfen ve inayeten zevce ve evlâdlarına bir defaya mahsus olmak üzere bir senelik maaşları tamamen eda ve ihsan buyrula.

9. Tâsian, Mersumlar dört beş seneden sonra hizmeti seniyyede bulundukları evânda içlerinden minvechi kazazede ve âlil ve amel-mande oldukları halde maaşı senevilerinin sülüsü ilâahirilömür senevî ita oluna.

10. Âşiren, Bir münasib mahal tahsisıyla ispençiyarin tertib ve tanzim edeceği edviyenin dahi edevat ve eczası tarafı Devlet-i âliyyeden aynen veyahut sümnen ita ve irae olunması hususu dahi devleti müşarün- ileyha sefiri marifetiyle bilmüzakere ana göre icrayı iktizasına bakıla.

İşbu mukavele senedi sureti evvel emirde tarafı devleti âliyyeye irsal ile şeraiti mündericesi kabulgerdei âlî buyrulduğu halde devleti müşarün- ileyha nezdinde kunturatosunun tahrir ve temhir ve mübadele ile müddeti yesire zarfında mersumlar dersaadete irsal ve izam oluna veyahud işbu sened suretinde bazı mahv ve isbatı lâzım gelen mevad olduğu halde tekrar bilmüzakere tesviyei icabına itina oluna” (Ünver, 1956)

Belgenin altına daha sonra “Fakat muahharan Nemçe ve İtalya ve yahud Fransa lisanına aşına Türkçe bilir bir münasib tercümana dahi muhtac olacağı ifade kılınmıştır” notu düşülmüştür (Ünver, 1956).

Bu mukavelenin yedinci, sekizinci ve dokuzuncu maddelerinde Viyana’dan gelecek hekimlerin emeklilik hakkı kazanması, iş göremez hale gelmeleri halinde kazanacakları haklar, hayatını kaybetmeleri halinde geride kalan ailesine yapılacak ödemeler gibi sosyal güvenlik haklarının çok ayrıntılı olarak kaydedilmiş olması dikkat çekicidir. Sözleşme tarihinde (1838) Osmanlı bürokratlarının genelini kapsayan bir sosyal güvenlik, emeklilik hakkı düzenlenmesinin yapılmadığı, sadece ordu mensuplarının dul ve yetimleri için bazı güvenceler sağlandığı bilinmektedir. Ordu mensuplarının yetim çocuklarının korunmasına yönelik Eytam İdaresi 1851 yılında kurulmuştur (Özger, 2011). Osmanlı bürokrasisinde sistematik bir emeklilik sistemi ancak XIX. yüzyılın son çeyreğinde hayata geçirilmiştir (Martal, 2000). Bu durum Avusturya’dan İstanbul’a gelecek hekimlerin ikna edilmeleri için devletin her türlü imkânı hazırladığı ve karşı tarafın ikametgâh tahsisinden sosyal güvenceye kadar hemen tüm isteklerine olumlu yanıt verildiği anlaşılmaktadır. Bu durum Osmanlı Sarayı’nın konuya verdiği önemin de kanıtıdır.

Terzioğlu’nun naklettiği (2000, s. 3) Avusturya kaynaklarına göre 23 Şaban 1254/11 Kasım 1838 günü Viyana’dan yola çıkan Dr. Neuner, Dr. Bernard ve eczacı Hofmann, Graz, Çilli, Triest, Ancona, Cattaro, Korfu, Pire üzerinden 16 Ramazan 1254/3 Aralık 1838 tarihinde İstanbul’a gelmişlerdir. Bu sırada İstanbul Tıbbiyesi’nde Osman Saib Efendi nazırlık makamında idi ve emrindeki dört muallim, altı muid, iki Arapça hocası ve iki halifesi ile görev yapıyordu (Sarı, 2009, s. 11). Dr. Neuner’e, Sultan tarafından saray hekimi olarak Osmanlı sağlık sistemi ve eczanelerin gözden geçirilip düzenlenmesi görevi verilirken, Dr. Bernard ise okul direktörlüğüne getirilmiştir. Dr. Bernard’ın düzen koyduğu Mekteb-i Tıbbiye’nin 4 yıllık müfredatı ve ders veren hocalar aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir:

Çizelge 3.3. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne İlk Müfredatı ve Öğretim Üyeleri/1839-1843 (Yıldırım, 2008, s. 175).

YIL	Dersin Adı	Öğretim Üyesi
1. YIL	Tanımlayıcı Anatomi (Uygulamalı ve Mikroskopik)	Sigmund Spitzer
	Kadavra Diseksiyonu	
	Histoloji	
	Tıbbi Fizik	Derviş Efendi
	Genel Kimya	
	Botanik	Salih Efendi
2. YIL	Tıbbi Farmasötik Kimya	Antoine Calleja
	Fizyoloji	Etien Karatodori
	Genel Patoloji	
	Fizyoloji ve genel patoloji	İstefanaki Karatodori
	Materia Medika ve Farmakoloji Eczacılık	Sarantis Archigenes
3. YIL	Cerrahi	Konstantin Karatodori
	Patoloji –ekstern-	Konstantin Karatodori
	Patoloji -intern-	K. A. Bernard
	İç Hastalıkları	
	Göz Hastalıkları	
	Cerrahi	
	Hijyen	
4. YIL	Cerrahi –Ameliyat	K. A. Bernard
	Dahiliye –Klinik-	
	Oskültasyon - Perküsyon	
	Cilt Hastalıkları	
	Göz Operasyonları	
	Pansuman - Sargı/Bandaj - Alet Kullanımı	

Kısa sürede düzene giren İstanbul Tıbbiyesi'nin bu görevlendirmeleri takip eden ilk açılış töreninde II. Mahmud'un Dr. Bernard'ı övgü dolu sözlerle taltif ettiği kaydedilmiştir (Rıza Tahsin, 1991, s. 11). Dr. Neuner, İstanbul'da bulunduğu sürede diğer işlerini bir kenara bırakarak durumu giderek kötüleşen Sultan II. Mahmud'un sağlığıyla ilgilenmiş ve Sultan'ın hayatını kaybetmesinden bir süre sonra da Viyana'ya geri dönmüştür. Dr. Karl Ambroise Bernard'ın kısa sayılabilecek hayatı ise, altı yıl sonra İstanbul'da sona ermiştir. Dr. K. A. Bernard'ın yönetiminde düzenli bir öğretime başlanan dönemde (1839-1876) Mekteb-i Tıbbiye'de görev yapan öğretim üyelerinden çoğu yabancı uyrukludur.

Hekimbaşı Abdülhak Molla ve İstefanaki Efendi'nin, Avrupa'dan, "Mekteb-i Tıbbiyeyi yeniden tensik ve islâha muktedir" bir müdür ve muallim getirilmesi lüzumlu olduğunu bildirmeleri üzerine Viyana Sefareti ile haberleşmek suretiyle İstanbul'a transfer edilen Viyana Mekteb-i Tıbbiyesi öğretim görevlilerinden Bernard Türk tıp tarihinin en önemli isimlerinden birisi olma payesini hakkıyla kazanmış, Mekteb-i Tıbbiye'ye vereceği hizmetler ile Türk Tıp Tarihi'ne ismini yazdırmıştır (Rıza Tahsin, 1991, s. 9-10, Terzioğlu, 2000, s. 3,26). Üstlendiği derslerin çokluğu bile kendisinin tıbbiyedeki rolü hakkında bir fikir vermektedir.

3.1.1.4.1.1. Dr. Karl Ambroise Bernard'ın Hayatı

Dr. Karl Ambroise Bernard 1 Zilkade 1223/19 Aralık 1808 günü Bohemya, Starkenbach'ta doğmuştur (Chahrour, 2007; Ülman, 2017; Terzioğlu, 1990) Eyice (1993) ise Bernard'ın doğum tarihi konusunda İstanbul'da keşfettiği mezarının kitabesindeki 25 Zilhicce 1222/23 Şubat 1808 tarihiyle çelişen kayıtlara dikkat çekmiştir:

“Dr. Bernard'ın Prag'da 25 Zilhicce 1222/23 Şubat 1808'de dünyaya geldiği bildirilmektedir. Halbuki Viyana'da Kriegsarchiv'deki vaftiz belgesinden Bohemya'da Starkenbach (Jilemnice) kasabasında 1 Zilkade 1223/19 Aralık 1808'de doğduğu öğrenilmektedir. Viyana'da Josephinum'da 1838'de verdiği doktora tezinin takdim sahifesinde adının altında da Starkenbach'lı olduğu belirtilmiştir. Mezartaşının dul eşi tarafından yaptırıldığı kitabe yazılıdır. 1253/1838'de İstanbul'a gelişinden iki yıl sonra 1255/1840 yılı başlarında evlendiği eşi Katharina von Kletzl'in, kocasının gerçek doğum tarihini bilmediği anlaşılmakta ise de, mezar taşındaki 25 Zilhicce 1222/23 Şubat 1808 gibi açık bir tarihin

nereden çıktığı bilinemez. Fakat Viyana'daki doğum kaydı belgesi en doğrusu olduğuna göre 1 Zilkade 1223/19 Aralık 1808 tarihini en doğru olarak kabul etmek gerekir.

3.1.1.4.1.1.1. Eğitimi

Prag Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gördükten sonra Viyana Askerî Tıp Akademisi'ne girmiştir. İmparator II. Joseph (1741-1790) tarafından 1785'te kurulan kurulduğu için Josephinum olarak adlandırılan bu okulda iki yıllık tıp ve cerrahlik alt sınıfını bitirmiş, hekim yardımcısı olarak Bukowina'daki askerî birliğe gönderilmiştir. 1831'de Rus sınırında kolera salgını çıkması üzerine Galiçya'daki sağlık kordonunda (karantinada) görevlendirilmiştir. Burada iki yıl süreyle kalıp, bir kolera hastanesi kurulmasında çalışmış, koleradan ölenlere otopsi yapmış ve bulguları raporlamıştır. Bundan sonra tekrar Josephinum'a dönmüş, beş yıllık yüksek bölümü 1838 yılında bitirip, tezini vererek tıp ve cerrahi doktoru unvanını almıştır (Baytop, 1994, s. 158; Ülman, 2017, s. 136).

3.1.1.4.1.1.2. Bernard'ın İstanbul'a Gelişi

Osmanlı İmparatorluğu'nun talebi üzerine, 1838 yılında, saray hekimi olarak İstanbul'a gelmiş, daha sonra Mekteb-i Tıbbiye'de modern tıp eğitimini gerçekleştirmek üzere Muallim-i Evvel olarak görevlendirilmiştir. Bernard'dan önce de Viyana tıp ekolünü temsil eden hekimlerin İstanbul'a geldikleri, Storck gibi bazı önemli hekimlerin eserlerinin dilimize aktarıldığı kaydedilmiştir (Ünver ve Belger, 1940). Batı tıbbındaki gelişimin farkında olan Hekimbaşı Abdülhak Molla, Mekteb-i Tıbbiye'nin modern bir eğitim programına kavuşması için tıbbiye öğretim görevlilerinden İstefanaki Karatodori ile birlikte Sultan II. Mahmud'u Mekteb-i Tıbbiye için "Avrupalı bir müdür" ve öğretim görevlileri bulunması konusunda ikna etmişlerdir (Rıza Tahsin, 1999, s. 9).

Sultan II. Mahmud'un talebi ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan hem Saray'da görev yapacak hem de Mekteb-i Tıbbiye'de görev yapacak hekim aranmış; Paris Sefiri Ahmet Fethi Paşa, Viyana'da Prens Metternich ile bu konuyu görüşmüştür. Mekteb-i Tıbbiye için öğretim üyesi arayışının cevaplandırılması Prens'in hekimi Friedrich von Jaxtall'a havale edilmiş, yapılan araştırmalar sonunda Dr. Neuner, Dr. K. A. Bernard ve Eczacı Anton Hoffman'ın göreve davet edilmesi önerilmiştir. Viyana Sefiri Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın da devreye girmesi sonucunda adı geçen iki hekim ve bir eczacı ile sözleşme

yapılmıştır. Anlaşmaya göre, yılda, Neuner'e 1.000, Bernard'a 800 florin ödenmesine, bir konak verilmesine, beslenme, giyim, giderlerinin karşılanmasına, görevleri haricinde muayenede hasta bakmalarına izin verilmiş; ölümlerinden sonra ailelerine maaş bağlanması sözü verilmiştir. Dr. Bernard'ın şartları arasında "hiç bir taraftan müdahale olunmamak ve her bir harekâtından müstakil olmak" da vardı (Rıza Tahsin, 1991, s. 9). Ekip, 16 Ramazan 1254/3 Aralık 1838 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Heyetin yol masrafları için Osmanlı İmparatorluğu'na 1600 florin; ilaveten yanlarında getirdikleri tıbbi aletler, kitaplar ve ilaçlar için de 346 florin ödenmiştir. Dr. Bernard yeni kurulan Galatasaray Tıbbiyesi'nin ders direktörü ve kadrosu da profesör olacaktır.

3.1.1.4.1.3. Çalışmaları

Dr. Bernard, Mekteb-i Tıbbiye'de bir öğretim görevlisi olarak derslerle ilgilendiği kadar okulun iç düzeni ile de meşgul olmuş; öğrencilerin hamama gidişlerinden camide namazlara devamına kadar her konuya ilgi göstermiş; gece gündüz mükemmel bir kurum olmasına çalıştığı Tıbbiye'ye hizmet etmiştir. Dr. Bernard öğrencilerin temizlik için hamama, ibadet için mescide düzenli gidişleriyle bile ilgilenmiştir (Ünver ve Belger, 1940). Öğretim görevlisi olarak iç hastalıkları, cerrahi, göz ve deri hastalıkları klinik dersleri yanında, oskültasyon, perküsyon, sargı tekniği ve tıbbi aletlerin kullanımı gibi pratikleri de öğretmiştir (Ünver, 1940, s. 1421-1422). Tıbbiyedeki eğitim çalışmalarının planlanması, klinik ve ameliyathanelerin düzenlenmesi, sağlanan imkânların kurumun ihtiyaçları göz önünde tutularak kullanılmasından sorumlu idi (Ülman, 2017, s. 137). Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye'yi kısa zamanda Viyana'daki Josephinum'u örnek alarak geliştiren Dr. Bernard, okulda zengin bir kütüphane kurulmasını da sağlamıştır. Viyana'daki gibi bir botanik bahçesi de kurmuştur (Aslan ve Akçiçek, 2015, s. 415).

Ayrıca Galatasaray Tıbbiyesi'nde Botanik (Nebatat) Bahçesi'ni kurmuştur. Okulda dahiliye ve hariciye Klinikler Direktörü olarak teorik ve pratik dersleri üstlenen Dr. Bernard, ilk başlarda birinci sınıftaki botanik derslerini de üstlenmiştir. Dersler Tıbhane döneminde olduğu gibi gravürler üzerinde değil, Botanik Bahçesi'nde bitkiler üzerinde uygulamalı olarak yapılyordu. Bernard daha sonra hem botanik hocalığını hem de botanik bahçesinin düzenini ve geliştirilmesini raporlarda övgüyle söz ettiği öğrencisi Dr. Salih Efendi'ye devretmiştir.

3.1.1.4.1.1.4. Eserleri

Dr. Bernard, görevde bulunduğu süre içinde öğrencileri için dört kitap yazmıştır:

-Les Bains de Brousse, en Bythynie (Turquie d'Asie) (Constantinople 1842): Bursa kaplıcalarını anlatan kitabını İstanbul'da yayınlamıştır. Dr. Bernard'ın gözlerinin rahatsızlanması nedeniyle Rebiülevvel 1258/Mayıs 1842'de hem araştırma hem de tedavi amaçlı olarak Bursa'ya gitmiştir. Bernard 20 günlük ziyareti süresince tedavi gördüğü Bursa kaplıcalarını gezmiş, görevliler ve hastalarla görüşmüş, suların analizlerini yaptırmış, fiziksel ve kimyasal olarak suyun insan sağlığı üzerindeki incelemelerini Bursa kaplıcaları üzerine bir yazdığı Fransızca eser kitabında ele almıştır (Öztürk, 2009, s. 79). Böylelikle Türkiye'de Balneolojinin de kurucusu olmuştur. Dr. Bernard, bu kitabında Bursa-Gemlik yolu üzerindeki ve Uludağ'daki bitki örtüsüne dair bilgiler vermiş ve bitki örnekleri toplamıştır.

Bursa kaplıcalarını ziyaret eden Sultan Abdülmecid'in isteği üzerine kitap Türkçeye çevrilmiş ve *Kaplıca Risalesi* adıyla okul matbaasında (Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne Litografya Destgâhı) 1260/1844 yılında basılmıştır. Eser daha sonra 1264/1848 yılında kısaltılarak yeniden yayınlanmıştır. Yurdumuzda hidroloji, balneoloji alanında bilimsel araştırma niteliğinde ilk çalışma olarak gösterilen bu eserde Bernard, kaplıcaların tıbbi, fiziki, kimyevi özelliklerini anlatmış; Bursa'nın kısa tarihçesi ile çevresi hakkında bilgi vermeyi ihmal etmemiştir. Bu özellikleri ile eser Türkçe basılı ilk kitaplar arasında yer almıştır (Terzioğlu, 2000, s. 7-8).

-Elements de Botanique a Yusage des eleves de l'Ecole de Medecine imperiale de Galata-Serai (Constantinople 1842): Tıbbiye'de botanik eğitiminde kullanılan bu kitabı 1257/1842'de 344 sayfalık bir kitap olarak basılmıştır (Öztürk ve Karasu, 2014). Türkçede ilk modern botanik metni 1249/1834 yılında Mühendishane'de Başhoca İshak Efendi tarafından yazılan *Mecmua-yı Ulum-ı Riyaziye*'deki kısa botanik bölümü olarak kabul edilir. Bu çalışma resimsiz olup botaniğin pratik ve yararlı yönlerine değinmiştir.

-Precis de Percussion et d'Auscultation (Constantinople 1843): Dr. Bernard, Tıbbiye'nin üçüncü sınıfında verdiği oskültasyon ve perküsyon üzerine ders notlarını, Fransızca olarak bu isimle yayınlamıştır. Tıbbi muayenenin unsurları oskültasyon (vücut seslerini dinleme) ve perküsyon (elle hafifçe vurarak vücut boşluklarında doluluğu anlama) tekniğine dair öğrenci ders kitabı niteliğindedir (Öztürk, 2009, s. 84).

-*Pharmacopoea Castrensis Ottomana* (Constantinople 1844): Dr. Bernard'ın İstanbul'da Fransızca yayınlanan bir tıbbi farmasötik/botanik eseri olup Türk eczacılığının ilk farmakopesi olarak 1259/1844'de yayınlanmıştır.

- *Pharmacopée Militaire Ottomane* (Constantinople 1844): Askeri hastaneler için hazırlanan bu farmakope kitabı dört bölümden oluşur. Birinci bölümünde basit ve ham droglar, Latince, İtalyanca, Fransızca ve Türkçe karşılığı ile verilmiştir. İkinci bölümde farmasötik preparatlar, üçüncü bölümde askerî hastanelerde hazırlanacak ilaç formülleri, dördüncü bölümde de çizelgeler yer almıştır. Dr. Bernard yazdığı bu eserde 149 etken madde ve 156 ilaca yer vermiştir (Öztürk ve Karasu, 2014). Bernard'ın Viyana'da yayınlanan tıp dergilerinde de İstanbul Tıbbiyesi'nin gelişimi hakkında makale ve raporlar yayınladığı kaydedilmiştir (Arda, 1989).

3.1.1.4.1.1.5. Ölümü

1260 Şaban/1844 Eylülüne kadar öğretim üyesi ve yönetici olarak görevlerini başarıyla sürdüren Dr. K. A. Bernard, 27 Şevval 1260/9 Kasım 1844 tarihinde yıllık faaliyet raporunu sunduktan kısa bir süre sonra İstanbul'da aniden hastalanmış; aynı gün 36 yaşında iken vefat etmiştir (Chahrour, 2007). Ölüm nedeninin boynundaki bir flegmon neticesi oluşan pyemi olduğu kaydedilmiştir (Terzioğlu, 2000). Düzenlenen cenaze töreni ile, Beyoğlu Santa Maria Draperis Kilisesi'ne gömülmüştür (Eyice, 1950/51; Ülman, 2017, s. 138). 1842 yılında İstanbul'a gelen vatandaşı ve meslektaşı Dr. Lorenz Rigler'in ölümünden sonra yazdığı yazıdaki değerlendirmesi karakteri hakkında önemli bilgiler vermektedir: "O (Bernard) cüretkâr ve bükülmez cesaretle, güvenle işini yapmağa koyuldu ... hayranlık veren soğukkanlılığı ve karakter kuvvetiyle yapmak istediği işleri gerçekleştirmeye çalıştı" (Skopec, 1987, s. 102). Prof. Dr. K. A. Bernard'ın ani ölümünden sonra Askerî Tıbbiye'deki çalışma düzeni ve Almanya-Prusya (Avusturya) etkisi yardımcısı Dr. Sigmund Spitzer⁴ (1813 -1895),

⁴ Dr. Sigmund Spitzer (1813 - 1895): "Dr. Bernard'ın açtığı müsabaka imtihanını birincilikle kazanması üzerine 1830 da 26 yaşında olarak Osmanlı hizmetine girmiş ve Mekteb-i Tıbbiye muallimliğine tayin edilmiştir. 1841'den itibaren her ne kadar mektebde diseksiyona başlanmışsa da ilk seneler müslüman ahalinin bu husustaki galeyanını yenmek hususunda büyük müşkülâta uğramıştır. Mektepte teşrih dersi vermekle beraber tıbbî bilgisinin kuvveti dolayısıyla seririyatı dahiliye ve; emrazı dahiliye derslerinde de Dr. Bernard'ın muavini olarak hizmet etmiştir. Hatta 1844'de Sultan Abdülmecid'i tehlikeli bir hastalıktan kurtarmış ve padişahın teveccüh ve itimadını kazandığı gibi umumun da nazarı dikkat ve ehemmiyetini celbe muvaffak olmuştu. Bu sebeple muallimi evvel Dr. Bernard 1815'de pek genç olarak vefat ettiği zaman yerine muallimi evvel olarak Dr. Spitzer tayin edilmiş ve aynı zamanda 1815'den 1850 yılına kadar Sultan Abdülmecid'in hususi hekimliğini yapmıştır ... en nihayet saray entrikalarından

İstanbul'a birlikte geldikleri Dr. Jacob Anton Neuner (1806 -1842), Dr. Lorenz Rigler (1815 - 1862) , Dr. Joseph Warthbichler (1817 -1852) ve Reinwald gibi hekimler ile devam etmiştir (Rigler, 1852, S.VIII; Şehsuvaroğlu, 1981, s. 17).

3.1.1.4.2. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne'nin Açılışı

İstanbul'daki Avusturya Elçiliği'nden Viyana'ya gönderilen bir raporda Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne'nin törenle açılış töreninin tarihi 3 Zilhicce 1254/17 Şubat 1839 olarak verilmekte ve yapılan tören mealen şöyle özetlenmektedir: “Saray müneccimlerince uğurlu olduğu tespit edilen” 3 Zilhicce 1254/17 Şubat 1839 günü Topkapı'daki tıbbiye 180 öğrencisi ile, Galatasaray'da kurulan ve II. Mahmud'a atıfla Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne olarak anılmaya başlanan binaya” nakledilmiştir. Törende, önde gelen Osmanlı bürokratları yanında İstanbul Tıbbiyesi'nin kuruluşunda görevlendirilen Avusturyalı hekim Dr. Bernard'ın da aralarında olduğu bazı Avrupalı hekimler de hazır bulunmuşlardır. Yapılan açılış konuşmalarından sonra, törene katılan davetliler bir imam tarafından Kur'an-ı Kerim tilavetini dinlemişlerdir (Terzioğlu, 1992b).

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi gazetesi *Takvim-i Vekayi*'nin 6 Rebiülahir 1255/19 Haziran 1839 tarihli sayısında yer alan haberde, II. Mahmud'un yanında bulunan Abdülhak Molla ve Saray Hekimi Dr. Neuner ile birlikte 29 Safer 1255/14 Mayıs 1839'da yatan hastaları ve tıp öğrencilerini ziyareti anlatılmaktadır. 21 Rebiülahir 1255/4 Temmuz 1839 tarihinde yayınlanan bir haberde ise Mekteb-i Tıbbiye'de öğrenimin Dr. Bernard'ın bir konuşma yaptığı ikinci bir törenle 25 Zilhicce 1254/11 Mart 1839'da başladığı belirtilmiştir (Terzioğlu, 2000, s. 5). Dr. Bernard tarafından organize edilip 3 Zilhicce 1254/17 Şubat 1839'da törenle resmen açılıp, 25 Zilhicce 1254/11 Mart 1839'da eğitime başlanan Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye'de ilk öğretim yılı sonunda 25 Şaban 1256/22 Ekim 1840'da yapılan sınava Sultan I. Abdülmecid'in geldiği, 2 Şevval 1256/27 Kasım 1840 tarihli bir haberle duyurulmuştur (Terzioğlu, 2000, s. 6).

bıkararak memleketine dönmek istemiştir. Fakat Sultan Abdülmecid kendisini bırakmak istememiş ve Viyana sefareti müsteşarlığına tayin etmiştir. Böylece ... Viyana'ya gitmiş ve ondan sonra da muallimi evvel unvanıyla Avrupa'dan kimse getirtilmemiştir ... Sultan I. Abdülmecid'in ölümünden sonra (1861) Spitzer tamamiyle Osmanlı hizmetinden çıkmış ve hayatının son senelerini Paris ve Viyana'da geçirmiş ve nihayet 1895 yılında 82 yaşında iken vefat etmiştir” (Şehsuvaroğlu, 1952, s.377-378).

Galatasaray'da Mekteb-i Tıbbiye'de tedrisatın başlamasından dört yıl sonra 1258/1843'te ilk mezunların zamanın Sultanı I. Abdülmecid'in de katıldığı ilk mezuniyet töreninde önceki yıllarda alınmış mezuniyet diplomalarından söz edilmesi, bu eski mezunların, Topkapı Sarayı Otlukçu Kışlası'ndaki Tıbhane'den Galatasaray'daki tıbbiyeye nakledildiğinden söz edilen öğrencilerden daha kıdemliler arasında olduğunu düşündürür. Ancak bugün yayınlanan diploma örnekleri 1269/1853 yılı sonrasına aittir (Baytop, 1998). Bu nedenle Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne'yi Osmanlı'daki *'ilk yüksek tıp okulu'* diye değil 15 Şaban 1242/14 Mart 1827'de eğitime açılan Tıbhane-i Âmire'nin mekân ve isim değiştirmiş takipçisi olarak değerlendirmek doğru olur (Terzioğlu, 2000, s. 4-6). İstanbul Tıbbiyesi'nin öğretim kadrosu ve görevli bütün personelin maaş listeleri 1256 Muharrem/1840 Mart ayına ait bir belgede yer almıştır. Bu belgeye göre Dr. Karl Ambroise Bernard'a ödenen 3.500 kuruşluk aylık diğer personel arasındaki ayrıcalıklı yerini göstermektedir (BOA, Cevdet Sıhhiye, 499). Aynı aya ait bir başka belgede aylık verilecek 288 kişiden oluşan kadro ve toplamda 38.390 kuruş olarak maaş listeleri yer almaktadır (BOA, Cevdet Maarif, 3250).

Tıbhane-i Âmire adı ile Veznecilerdeki Tulumbacıbaşı Konağı'nda başlayan tıp eğitimi Galatasaray'da okul binaların yanmasına kadar devam edecektir. Ancak eski bir okuldan tadil edilerek hizmete açılan okul binasının ahşap olması, bu binadaki eğitimin de sonunu hazırlamıştır. Oysa açılış sürecinde Mekteb-i Tıbbiye mekânlarını inceleyen Dr. Bernard ve yardımcısı Dr. Spitzer, raporlarında binanın ahşap olmasının yangına davet çıkardığını tekrar tekrar belirtmişler, yangın olasılığına karşı yöneticileri uyarılmışlardır. Kimya Laboratuvarı'nın fiziki koşullarının her an böyle bir felakete kapı açabileceği kaydedilmiştir. Kuruluşu ve gelişmesi için büyük emek ve kaynak harcanmış bu kurum; barındırdığı müzeler, laboratuvarlar, botanik bahçesi, kütüphanesi ile birlikte, 13 Zilkade 1264/11 Ekim 1848 günü yan sokağında bir evde başlayarak hızla yayılan Beyoğlu yangınında kül olmuştur (Ülman, 2017, s. 36). Sultan II. Mahmud'un ölümü sonrasında -1845 tarihli belgelerde görüldüğü gibi- adı Mekteb-i Fünûn-u Tıbbiye yapılan okula Sultan I. Abdülmecid'e atfen 1846'da Mekteb-i Tıbbiye-i Mecidiye ismi verilse de uzun ömürlü olmamış; İstanbul Tıbbiyesi, alışılan Mekteb-i Tıbbiye adı ile anılmaya devam etmiştir (Sarı, 2009, s. 15).

3.1.1.4.2.1. Eğitim Kadrosu ve Müfredat

Dr. Bernard'ın Türk tıp eğitimine yaptığı en önemli katkılarının başında Viyana'daki Josephinum Tıp Akademisi'nin müfredatını esas alarak sağlam bir eğitim programını başlatmasıdır. Bu sayede sistematik bir tıp eğitimi kendisinin vefatından sonra da

sürdürülebilmıştır. Dr. Bernard, okulun hoca sayısının artırılması, gayrimüslim gençlerin öğrenci olarak kabul edilmeleri, yeni derslerin eğitim programına konmasında başarı göstermiştir.

Çizelge 3.4. Mekteb-i Tıbbiye Müfredatı ve Kadro (1841-1842) (Ülman, 2017, s. 199)

Sınıf	Kısım	Dersler	Hocalar
Birinci Sınıf	Kısım-1 Evveli	Lisân-ı Türkî	İmam Efendi
	Kısım-1 Sânisî	Usûl-i Kırâ'at-ı Fransevî	Akif Efendi
		Lisân-ı Türkî	Salih Efendi
	Kısım-1 Sâlîsî	Usûl-i Sarf-ı Fransevî	Baltazar Fuverkan
		Usûl-i Sarf-ı Arabî	Ahmed Efendi
	Kısım-1 Râbî'i	Usûl-i Sarf-ı Fransevî	Enyas Kalos
		Usûl-i Lisân-ı Arabî	Mehmed Efendi
İkinci Sınıf		Kavâ'id-i Nahviye-i Fransevî	Muallim Keriber
		Usûlül'l-Hesâb ve'l-Coğrafya	
		Lisân-ı Arabî	İsmail Efendi
		Fenn-i Tasvîr ve Hüsn-i Hat	Tevfik Bey
Üçüncü Sınıf		Sebk ve in'şâ-yı Fransevî	Mu'allim Doe
		Devlet-i Osmaniye Tarihi	
		Coğrafya	
		Hendese	
		İlmü'l-hayvanât	
		Lisân-ı Arabî	İsmail Efendi
Dördüncü Sınıf		Fenn-i Resm Tasvîr/Hüsn-i Hat	Tevfik Bey
		İlm-i Teşrih	Dr. Spitzer
		İlm-i Nebatat	Salih Efendi
		İlm-i Tabîiyât	Derviş Efendi
Beşinci Sınıf		İlm-i Hıfzu's-sihha	Osman Efendi
		Külliyât-ı ulûmî'l-ebdan ve'l-emrâz	Stefanaki Karatodori
		Mevâdd-ı Tıbbiye	Dr. Spitzer
Altıncı Sınıf		Fenn-i Kimyâ	Usta Kalya
		İlm-i Tıp	Dr. Bernard ve yardımcısı ve Hastane Nazırı Dr. Hermann
		Tabâbet-i Serîriye	
		Cerâhât-ı Serîriye	
		Talîmât-ı Kehmâliye	
		Fenn-i Cerahat	Konstantin Karatodori

Mekteb-i Tıbbiye’de öğretim kadrosunun vereceği dersler okul direktörü Dr. Bernard tarafından önceden planlanmıştır. 1842 yılında hazırlanarak *Journal de Constantinople* gazetesinde yayınlanan ve Ülman (2017, s. 199) tarafından aktarılan Yıllık Rapor 1841-1842 öğretim yılında Mekteb-i Tıbbiye’de yapılan eğitimin müfredatını ve derslerin hangi öğretim üyeleri tarafından verildiğini de göstermektedir.

Dr. Bernard’ın 2 Ramazan 1259/26 Eylül 1843 tarihinde *Journal de Constantinople et des interets Orientaux*’da yayınlanan *Rapport sur les travaux de l’Ecole de Medicine de Galata - Serai* başlıklı raporu ve 1259/1844 yılında *Klenckes Allgemeiner Zeitung* isimli dergide yayınlanan haberde, Mekteb-i Tıbbiye’de dört yıllık hazırlık bölümüyle, tıp eğitiminin yapıldığı dört yıllık yüksek bölümün bulunduğu bildirilmiştir (Terzioğlu, 2000, s. 7).

Dr. Bernard, tıbbiye öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun Fransızcasının gayet zayıf olduğunu görerek, öğrencileri sınavdan geçirmiş, başarısızları birinci sınıf (hazırlık sınıfı) kabul edip tekrar Fransızca öğretimine başlatmış; diğerlerini -yani 150 kişi civarındaki öğrenciden ancak 40 kadarını- ikinci sınıf (esas tıp öğretiminin başladığı sınıf) kabul etmekle beraber onları da Fransız edebiyatı, tarih ve diğer “malumat-ı ibtidaiye derslerini” görmek üzere tedrisatın başına döndürmüştür (Rıza Tahsin, 1991, s. 9-10).

İstanbul Tıbbiyesi’ndeki müfredat ile Viyana’daki Josephinum’un ders programı karşılaştırıldığında benzerlikleri görülür. *Allgemeine Medicinische Central-Zeitung*’un 11 Cemazeyilahir 1258/20 Temmuz 1842 tarihli nüshasında Mekteb-i Tıbbiye içerisinde bir eğitim hastanesinin hizmete girdiği, hastanenin ellişer yataklı dahiliye, cerrahî ve göz kliniklerinden oluştuğu belirtilmiştir. Aynı gazetenin 3 Zilhicce 1261/3 Aralık 1845 tarihli 97. nüshasında verilen 20 Şevval 1261/22 Ekim 1845 tarihli haberde ise, yeni Mekteb-i Tıbbiye Nazırı İsmail Efendi’nin tıbbiyenin öğretim süresini beş yılı hazırlık bölümünde, beş yılı tıp bölümünde olmak üzere 10 yıla çıkarttığı anlatıldıktan sonra, askerî hekim olarak mezun olanların Maltepe ve Toptaşı hastanelerinde iki yıl staj yaptıktan sonra askerî hekim olarak kıta görevlerine gidecekleri kaydedilmiştir (Terzioğlu, 2000). Yine 1842 yılında Leipzig’de yayınlanan bir dergide yer alan ve İstanbul Tıbbiyesi hakkında bilgi veren uzun makalenin Dr. Bernard ile birlikte ameliyatlara giren bir hekim tarafından yazılmış olabileceği de belirtilmiştir (Terzioğlu, 1992b). Dr. Bernard’ın verdiği iç hastalıkları ve Cerrahi dersleri Mekteb-i Tıbbiye’nin hasta koğuşlarında işleniyordu.

Hekimbaşı Abdülhak Efendi'nin oğlu Hayrullah Efendi (1235/1820 – 1282/1866) *Makalât-ı Tıbbiye* kitabında yer alan gözlem ve verilen bilgiler ile Dr. Bernard'ın İstanbul'a gelişiyle kitabın basılış tarihleri arasındaki (1249/1834 – 1258/1843) arasında cereyan eden hekimlikle ilgili olay ve yorumlar yansıtılmış ve tıp tarihi açısından önem taşıyan –iki otopsi vak'asının tarifi gibi- konulara değinilmiştir (Özaydın, 1993). Böylece Mekteb-i Tıbbiye'deki derslerin işlenmesi konusunda da bilgilenmek mümkün olmuştur (Akıncı, 1962). Hayrullah Efendi bu eserinin sonunda Batı tıbbının öğrenilmesinden sonra Türkçe'ye çevirilerle anadile dönüş yapılacağını kaydetmiştir (Özaydın, 1990). 1847-1848 öğretim yılında ilk dört yıllık eğitimi başarı ile tamamlayanlar için beşinci sınıftan itibaren yeni ders programı belirlenerek eğitim sistemi geliştirilmiş aşağıdaki çizelgede gösterilen dersler işlenmiştir.

Çizelge 3.5. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne'nin Yeni Müfredatı ve Öğretim Üyeleri/1847-1848 (Yıldırım, 2008, s. 176-177)

YIL	Dersin Adı	Öğretim Üyesi
5. YIL	Fizik	Lucien Rouet
	Kimya	Antoine Calleja
	Botanik	Salih Efendi
6. YIL	Fizik	Lucien Rouet
	Tanımlayıcı Anatomi	Joseph Wartbichler
7. YIL	Fizyoloji	Etien Karatodori
	Zooloji	
	Tanımlayıcı Anatomi	Joseph Wartbichler
8. YIL	Tıbbi Müfredat - Tedavi	Archigenes Serandi
	Hijyen	Sinapyan Efendi
	Genel Patoloji	
	Mikrocerrahi	Mehmet Efendi
9. YIL	İç Hastalıkları	Sigmund Spitzer
	Cerrahi Hastalıklar	Konstantin Karatodori
	Patolojik Anatomi	Joseph Wartbichler
	Adli Tıp	Serviçen Efendi
10. YIL	İç Hastalıkları	Sigmund Spitzer
	Cerrahi Hastalıklar	Konstantin Karatodori
	Cerrahi Anatomi	Joseph Wartbichler

Anatomi Dersleri ve Diseksiyon: İstanbul Tıbbiyesi'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne döneminde de anatomi dersleri ve diseksiyon uzun süre düzene konulamamıştır. Tıbhane-i Âmire'nin 1827'de açılışından 1839 yılına kadar kadavra üzerinden anatomi öğretimi ve diseksiyon yapılamamış, anatomi dersleri Avrupa'dan temin edilen tablo ve şekiller üzerinden anlatılmaya çalışılmıştı (Akıncı, 1962). Kadavra üzerinden ders anlatılmasının İslam inancına aykırı olup olmadığı yönüyle uzun süren tartışmalara konu edilmiştir (Kahya, 1979). Osmanlı dönemindeki anatomi öğretiminin dört döneme ayırmayı uygun gören Şehsuvaroğlu (1952) gerçek anatomi eğitiminin ancak dördüncü dönem olarak adlandırdığı 1839 yılında Dr. Bernard'ın sağladığı ilerleme ile başladığını belirtmiştir. Otopsi eğitimi de içeren Adli Tıp dersleri ise Dr. Bernard tarafından 1841 yılından itibaren verilmeye başlanmıştır (Yüksel, 2013). Kahya'nın (1979) kaydettiğine göre Tıbbiye'nin anatomi derslerinde kullanılmak üzere Tersane-i Âmire'de hayatını kaybedenlerin kadvraların nasıl taşınacağı konusu 1257/1841 tarihli bir belgeye girmiştir; ancak işlemin uygulanması konusunda Sultan I. Abdülmecid'in onayı gerektiği, kadavra olarak kullanılacak cesetlerin esirlere ait olacağı aynı yıl kaydedilen bir başka belgeden anlaşılmaktadır. Belgede pranga mahkûmu esirler konusunun vurgulanmasının Müslüman halkın tepkisini yatıştırmaya yönelik olduğu düşünülebilir. Hayrullah Efendi'nin *Makalât-ı Tıbbiye* eserinde iki ayrı diseksiyondan bahsedilmesi bu yıllarda kadavra üzerinde çalışıldığını gösterir (Özaydın, 1993). Rigler ise (1852, s. 402) İstanbul Tıbbiyesi'ne kadavra sağlanması noktasında okul nazırı Abdülhak Efendi'nin adını övgüyle zikretmiştir.

Anatomi derslerinde kullanılacak kadvraların temini ve diseksiyon konusunda Dr. Bernard'ın yardımcısı ve sonra halefi Dr. Spitzer'in rolü önemlidir. Spitzer, uzun süre görev yaptığı İstanbul'da, Rumeli gezisinde ona eşlik edecek kadar Sultan I. Abdülmecid'in yakın dostluğunu kazanmış, 1845-1850 yılları arasında özel hekimliğini de üstlenmiş olması bu yönüyle de önemlidir (Cengiz, 2014, s. 12). Öncelikle kadvraların halk tepkisinden çekinilerek kadvraların gizlice Tıbbiye'ye nakli planlanmışken 1847 yılına gelindiğinde anatomi derslerinin kadavra üzerinden işlenmesi konusunun yönetim katında genel kabul gördüğü anlaşılmıştır. İstanbul'a seyahatini ayrıntılı olarak yazan Farlane'nin Galatasaray'daki Tıbbiye ziyaretinde diseksiyon yapan öğrencilerle ilgili birebir gözlemlerini yazarken teşrihhaneyi ve öğrencilerin bir kadavra üzerindeki incelemelerini de anlatması anatomi eğitiminde kadavra kullanımı ve diseksiyon konusundaki engellerin aşıldığına tanıklık etmiştir (Farlane, 1850, s.268). Farlane'nin izlenimlerine dikkat çeken Kahya da (1979, s. 755) anatomi derslerinde kadavra diseksiyonunun tıp eğitiminin önemli bir unsuru haline gelmesinde Spitzer'in rolünü vurgulamıştır.

Anatomi derslerinin kadavralar üzerinde yapılabilmesinin ancak 1860'larda çeşitli yollarla temin edilebilen sahipsiz cesetlerin tıbbiye getirilmesi ile gerçekleştirildiği kaydedilmiştir. Kadavra temininde en verimli kaynağın cezaevi ve tımarhanelerdeki sahipsiz ölümler olduğuna, buralarda çalışan hademelere getirdikleri her ceset için iki lira ödenmesinin işi kolaylaştırdığına Türkçe ilk anatomi dersini veren Hristo Stambolski'nin anılarında yer verilmiştir (Stambolski, 2018, s. 134). Osmanlı tıbbında 1262/1846 tarihine kadar ölüm vakalarıyla sadece dinî görevliler ilgilenmekte idi, ancak bu tarihten sonra şüpheli sayılan ölümlerde hekim incelemesi yapılması da kayda girmiş ancak ölünün bedenine dokunulması konusundaki dinî çekinceler nedeniyle otopsi işlemi yaygınlık kazanamamıştır. Ülkenin sağlık sistemini ele alan İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye Nizamnâmesi 27 Şaban 1286/1 Aralık 1869'da yayınlanarak adli tıp işleri de düzenlenmiştir (Bingöl, 2007).

Bütün bu çalışmalar sonucunda Mekteb-i Tıbbiye, Sultan'ın ve Saray'ın takdirini de kazanmıştır. Ders Nazırı Hayrullah Efendi ile Klinikler Direktörü Dr. Bernard başkanlığındaki hocalar, Sultan'ın daveti üzerine, 12 Ekim 1843 Perşembe günü Topkapı Sarayında huzura kabul edilmişlerdir. Kabulde Dr. Bernard'a başarılarından dolayı değerli bir ödül verilmiştir. Ayrıca okulun organizasyonunda ve yönetiminde gösterdiği gayret ve başarılarından ötürü Padişah kendisinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Avusturyalı hekim Dr. Bernard, ders koordinatörü ve dekan işlevindeki bir pozisyonda, eğitim müfredatının Batıdaki örneklerine benzer biçimde yapılandırılmasını sağladığı gibi o zamana kadar gerçekleştirilemeyen halka sunulan kaliteli sağlık hizmetinin de öncüsü olmuştur.

Her öğretim yılı sonunda yapılan mezuniyet sınavı ve törenlerinde, Dr. Bernard'ın hazırladığı ve yıl içinde okulun bütün faaliyetlerini özetleyen bir rapor hazırlanarak Sultan'a takdim edilmiştir. Dr. Bernard döneminin mezuniyet töreni haberleri ile hazırlanan yıllık raporlar İstanbul'da Fransızca olarak yayınlanan *Journal de Constantinople* gazetesinde yayınlanarak halka duyurulmuştur. Bu yıllık rapor hazırlama geleneği Dr. Bernard'ın vefatı sonrasında da devam etmiştir. Dr. Bernard döneminde *La Gazette Medicale de Constantinople* isimli bir dergi de düzenli olarak yayınlanmaya başlanmıştır. Bunun ayrıntılı bir örneği 1842-1843 öğretim yılı mezuniyet töreninde sunulan faaliyet raporudur (Ülman, 2017, s. 207-219).

İstanbul Tıbbiyesi'nde sadece hekim yetiştirilmesi hedefi ile sınırlı kalmamış, işin gereğince adli tıp alanında gelişmeler, ebe-hemşire gibi yardımcı sağlık görevlileri ile eczacıların yetiştirilmesi, laboratuvarların açılması gibi yan alanlarda da önemli atılımlar sağlanmıştır. Bu çerçevede ilk ebe mektebi 1842 yılında açılmıştır (Gündüz, 2010, s. 105). Dr.

Bernard yönetiminde bulunduğu Tıbbiye'nin öğretim işleri yanında sağlık hizmeti sunumunda da görev almıştı. Okulun halka açık polikliniğinde haftanın belli günlerinde hasta muayene etmiştir. Cerrahi alanda da göz, kulak-burun-boğaz ameliyatları; gastrik, torakal ve lumbal bölgeleri ilgilendiren operasyonları gerçekleştirmiştir. Dr. Bernard Mekteb-i Tıbbiye'de sınav usullerini de yeniden düzenleyerek her yılın bitirme sınavları öncesinde bir bakalorya, üç doktora ve mezuniyet öncesinde bir tez sınavının başarılmamasını da mecbur tutmuştur. Ünver'in kaydettiğine göre (1940, s. 1422-1423) Tıbbiye'de tez sınavını vererek 1844'de mezun edilen ilk öğrenci hekimbaşı ailesinden Hayrullah Efendi⁵ olmuştur. 1843'de yapılan ilk mezuniyet törenine Sultan I. Abdülmecid'in de katıldığı kaydedilmiştir.

Mekteb-i Tıbbiye'nin *Journal de Constantinople* gazetesinin 26 Şaban 1259/21 Eylül 1843 tarihli nüshasında çıkan ve bitirme sınavlarından sonra 23 Şaban 1259/18 Eylül 1843 günü Galatasaray'daki okulda Sultan I. Abdülmecid'in huzurunda yapılan ilk diploma töreninden bahseden Fransızca haber, okulun faaliyetlerinin halk duyurulması için yazılmıştır. Haberi genişçe özetleyerek ilk kez yayınlayan Terzioğlu'na göre (1992a) üslub ve yazım özelliklerine bakılarak Dr. Bernard tarafından yazılmış olabilme ihtimali kuvvetli olan -tam metin çevirisi daha sonra Ülman tarafından (2017, s. 207-208) yapılan- "*Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne*" başlıklı haber şöyledir:

"Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne'de genel sınavlar bu ayın 18'inde (23 Şaban 1259/18 Eylül 1843) pazartesi günü tamamlanmış ... öğrencilerinden 16'sına tıp ve cerrahi doktorası diploması verilmiştir. İşte, dünkü gün, bu büyük merasime tahsis edilmişti ve böyle birşey, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa vaki

⁵ Hayrullah Efendi (1817-1866): "Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın oğludur. Babasının ikinci hekimbaşılığı dönemine rastlayan Mekteb-i Tıbbiye öğrenciliği sırasında okulun ders nazırlığına (directeur de classes) getirilmiş, görevini mezun olduktan sonra da sürdürüp babası 1849'da görevden alınmaya kadar sürdürmüştür ... 1859-1861 yılları arasında Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne Nazırlığı yapmıştır. Nazırlığı sırasında, okulun hocalarından Dr. Fauvel'in anatomo-patolojik demonstrasyonla öğrencilerin daha iyi eğitileceklerini bildirmesi üzerine ölü sahiplerinden izin alınarak otopsi yapılmasını sağlamıştır. Eczaneler ve eczacılarla ilgili yasaların düzenlenmesinde etkin rol oynamıştır. Tıbbiye nazırlığının ardından bir yıl kadar Altıncı Daire-i Belediye (Beyoğlu Bel.) başkanlığı yapmıştır (Cemazeyilahir 1278/Ocak 1862 – Şaban 1279/Şubat 1863). Tıp dışında; tarih, tiyatro, felsefe, ziraat, coğrafya gibi değişik konularda, telif, derleme ve çeviri eserler vermiştir. *Lügat-ı Tıbbiye* adlı tıp sözlüğünde; tıp, kimya ve bitkilerle ilgili Arapça terimleri Türkçe karşılıklarla açıklayıp Fransızcalarını da eklemiştir ... Mezuniyet tezi *Makâlât-ı Tıbbiye* (İstanbul 1259/1843), devrin modern tıp kitaplarından yapılmış hastalıklarla ilgili bir derlemedir. Baştan itibaren tüm organların muayenesi, normal ve hastalıklı bulgular, muayene şekilleri birer makalede anlatılmıştır" (Yıldırım, 2019, s. 194-195).

olmakta idi. Hekimbaşı ve profesörler hey’eti böyle bir merasimin, en parlak bir şekilde icrasında büyük gayret sarf etmişlerdi ve bu gayretleri de büyük bir başarı ile neticelendi. Hünkar hazretleri de parlak bir şekilde diploma alan gençlerin başarısına şahit olmak arzusu ile bu merasime iştirak ederek doktora tezlerinin savunmasını ve genç doktorların cübbe giymelerini izlemiştir ... Biraz istirahatten sonra, Sultan Fizik Laboratuvarına geçti, Hekimbaşı hazretleri de bu merasime müteallik bir nutuk irad etti. Hemen akabinde de birinci aday Salih İsmail Efendi üç ayrı tezi büyük bir vukuf ve emniyetle savunarak hazır bulunanların hayranlık ve takdirini kazandı ... Hekimbaşı hazretleri kürsüye çıkarak adayın tıp ve cerrahi doktoru olduğunu ilan etti ve ona Kuran üzerine mutad yemini (Hippokrat Andı) ettirerek cüppesini giydirdi ... İkinci Aday Mehmet Veli Efendi de tıp ve cerrahi diplomasına hak kazanarak aynı merasime tabi tutuldu ... Sultanın isteği ile, üçüncü aday Mustafa Efendi de ilk iki arkadaşı gibi, merasimle doktor unvanını kazandı” (Terzioğlu, 1992a)

23 Şaban 1259/18 Eylül 1843 günü yapılan diploma töreni bitiminde Sultan I. Abdülmecid’in Mekteb-i Tıbbiye’nin ana kapısından arabası ile çıkışını gösteren litografya (taşbasması) bir gravür ünlüdür. Pek çok yayında reproduksiyonu yayınlanan bu eski belgede, okulun mermer çerçeveli, yuvarlak kemerli kapısının üzerinde büyük bir kitabe dikkati çeker. Galata Sarayı’nın Sultan II. Mahmud tarafından Tıp Mektebi olarak açılmasını anlatan ve bugün aslının nerede olduğu bilinmeyen bu tarihî kitabe, daha sonra okulun tek hekim olmayan Nazırı olarak da görevlendirilecek Zîver Paşa imzalı bir şiirin beyitlerini ihtiva eder. Ahmed Sadık Zîver Efendi, sonra Paşa (1793 - 1862) Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid (1839 - 1861) döneminde pek çok bina ve hayır yapısına tarih düşüren şairdir. *Zîver Paşa Divânı*’nda, *Tarih-i Mekteb-i Tıbbiye* başlığı ile yer alan bu şiirin Mekteb-i Tıbbiye kitabesinde yer aldığı ilk kez Semavi Eyice (1993, s. 104-105) tarafından yayınlanmıştır:

“Haşre dek olsun şifâ-bahş-ı cihân ol Pâdişâh
Eylesin dünya devâ-yı Şevketile iftihâr
Âleme oldukça terki-i müferrah nusterî
Üd-i kahr-âsâ adûsî ola meshûk-i demâr
İki târih-i mücevher söyledim itmâmına
Ol sebebden oldu Zîver mısra âyn-i tâbdâr

Mevki’inde kıldı ihyâ Padişah Tıbbhaneyi
Fenn-i ebdân sâye-i şâhîde bulsun iştiâh”

Son iki beyitin ebced hesabı ile ulaşılan 1242 (1827) değeri Mekteb-i Tıbbiye’nin açılış tarihini vermektedir (Terzioğlu, 2000, s. 4).

Mekteb-i Tıbbiye’nin ilk mezuniyet törenini duyuran haberden hemen sonra 2 Ramazan 1259/26 Eylül 1843 tarihinde okulun 1843 Yılı Faaliyet Raporu *Journal de Constantinople* gazetesinde yayınlanmış olup, fakültenin Klinik Direktörü ve Muallim-i Evvel Dr. Karl Ambroise Bernard tarafından hazırlanıp imzalanarak, mezuniyet töreninde o sırada tahtta bulunan Sultan I. Abdülmecid’e sunulmuştur. Raporun Fransızca orijinal metni ilk kez Semavi Eyice (1993, s. 113-118) tarafından; raporun Türkçeleştirilmiş hali ise Türk Tıbbının Batılılaşması Sempozyumu’na sunduğu bildiri ile Arslan Terzioğlu (1992a) tarafından yayınlanmıştır. Raporda İstanbul Tıbbiyesi’nde yapılan ameliyatlara listesi ile ameliyatlara kimlerin yaptığı da kaydedilmiştir (Bkz. Ek-8).

Journal de Constantinople’da 14 Şevval 1259/7 Kasım 1843’de yayınlanan bir haber mezun olan 16 hekimden üçü için, yabancı ülke temsilcilerinin de katıldıkları törenle yapılan sınav hakkındadır. Ülman tarafından (2017, s. 208-210) tercüme edilen bu haber Mekteb-i Tıbbiye bitirilirken yapılan sınav hakkında, yıllık rapordaki gibi ayrıntılı bilgiler vermiştir:

“Bu ayın 7’sinde (14 Şevval 1259/7 Kasım 1843, Salı), Galatasaray Tıbbiyesi’nde yeni hekim ve cerrah adayları için tören yapılmıştır. Hekimbaşı ve aynı zamanda bu bilim kurumunun nazırı olan Abdülhak Efendi (metinde Abdullah) daha önceden Avrupa devletlerinin İstanbul’daki temsilcilerini ve yabancı misyon görevlilerini törene davet etmişti. Neticede Salı günü, saat 11.00’e doğru Pera’da (Beyoğlu’nda) bulunan yabancı ülke elçilik temsilcileri ve beraberlerindeki memurları Galatasaray’a geldiler ... Onlar gelir gelmez herkes fizik salonuna geçti ve adaylar için hazırlanmış bir peykenin (estrade) çevresinde, imtihan heyeti masasının karşısında yerini aldı. Birinci aday Akif Efendi tribüne gelerek tanıtıldı ve bu kadar geniş bir dinleyici kitlesinin önünde yabancı bir dilde cevap vermek zorunda olmanın güçlüğüne rağmen, hocalarını memnun edecek şekilde tıp ve cerrahiden üç konuda hazırladığı tezi savundu.”

Yıllık raporun özeti sayılabilecek haberde daha sonra Dr. Bernard'ın talebi üzerine, Dr. Mac-Guffog ve M. Pezzoni tarafından hekim adayına sorulan sorular sıralanıp öğrencinin bütün soruları başarı ile yanıtladığı kaydedilmiştir. Sınav sonrasında yapılan *yemin* töreni de özetlenmiştir: “Hekimbaşı yeniden kalkarak adaya hekim cübbesini (robe doctorale) giydirdikten sonra, Kur'an'a el bastırarak yemin ettirdi ve aday tıp ve cerrahi diplomasını aldı” (Ülman, 2017, s. 209). Sınava alınan diğer iki öğrencinin de soruları başarı ile yanıtladığını bildiren haberde törene yabancı ülke temsilcilerinin davet edildiğinin vurgulanması dikkate alınırsa Mekteb-i Tıbbiye'nin uluslararası akreditasyonunun hedeflendiği düşünülebilir.

Eczacı yetiştirilecek öğrencilerin belirlenmesinde Dr. Bernard'ın önerisiyle Mekteb-i Tıbbiye'nin ilk sınıflarında sınavlarında başarılı bulunmayan öğrencilerin mağdur edilmemeleri için Eczacılık alanına kaydırılmaları yönteminin tercih edildiği kaydedilmiştir (Rıza Tahsin, 1991, s. 16). Eczacılık konusunun tam bir düzene girmesi ise Hayrullah Efendi'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne nazırlığı sırasında, Fransa'dan örnek alınarak hazırlanan, 22 Recep 1277/2 Şubat 1861 tarihli tüzüğün 1863 yılında yürürlüğe girmesi ile gerçekleştirmiştir (Baytop, 2001, s. 207).

Genç yaşta İstanbul'da ölümünden sonra her ikisi de Avusturyalı olan okulun anatomi hocası ve yardımcısı Dr. Sigmund Spitzer Dr. Bernard'ın ilk halefi olarak tıbbiye yönetimini devralmıştır. Spitzer tıp eğitiminde anatomik diseksiyon ve otopsi derslerinin sistemli olarak yerleşmesine önderlik etmiştir (Ülman, 2017, s. 70; Maskar, 1976). Dr. Spitzer'in ardından Dr. Lorenz Rigler Türkiye'de tıp eğitimi ve uygulamasının modernleşmesinde rol alan bir başka Avusturyalı hekimdir. 1849-1853 yılları arasında Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye'de hocalık yapan Rigler, profesör olarak Graz Üniversitesi'ne atanmasına kadar, 14 yıl süreyle İstanbul'da kalarak hastanelerin modernleşmesine hizmet etmiştir. Rigler'in *Türkei und deren Bewohner* adı ile Viyana'da yayınlanan iki ciltlik bir eseri de vardır (Terzioğlu, 2000, s. 8). Rigler bu eserinde (1852, s. 381) İstanbul'daki 10 hastane hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Rigler'in Mekteb-i Tıbbiye'deki hocalık görevinden ayrılarak 1272 Ramazan/1856 Haziranında Graz'a dönmelerinden sonra yerine Dr. Vallon, Mekteb-i Tıbbiye öğretim üyesi olarak gönderilmiştir. Avusturya'dan gelen Dr. Vallon'un erken ölümünden sonra Osmanlı hükümeti Avusturya'dan yeni bir hekimin İstanbul'a gönderilmesini talep etmişse de bu istek gerçekleştirilememiş ve İstanbul'da yaşayan Fransız hekim Dr. Fauvel Mekteb-i Tıbbiye öğretim üyeliğine atanmıştır (Terzioğlu, 2000, s. 8).

3.1.1.4.2.2. Öğrencilerin Viyana'ya Sınava Götürülmesi

Mekteb-i Tıbbiye Spitzer döneminde, Dr. Bernard'ın başlattığı gelişimini yeni bir aşamaya geçerek devam ettirmiştir. Spitzer, okulun Avrupa düzeyinde bir eğitim verdiğini kanıtlamak üzere tıbbiyenin son sınıfından seçtiği dört çalışkan öğrencisini 27 Muharrem 1264/4 Ocak 1848 tarihinde Viyana Tıp Fakültesi'nde sınava alınmak üzere göndermiştir (Kökcü ve Demirsoy, 2016, s. 73). Bu öğrenciler Viyana'da girdikleri sınavları başarıyla vererek Viyana Tıp Fakültesi'nden de tıp doktoru diploması almaya hak kazanmışlardır. Bu dört öğrenciden Musa Arif Bey 1861'de Mekteb-i Tıbbiye Nazırı, İstefan Aslanian Mekteb-i Tıbbiye'de öğretim üyesi olmuşlardır. Bu öğrenciler başardıkları sınavla, Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye'nin eğitim kalitesini Viyana'ya onaylatmışlardır (Terzioğlu, 2000, s. 8). Bu konuda farklı bir görüşü savunan Kazancıgil (2020, s. 330) İstanbul'dan Viyana'ya götürülen öğrencilerin başarılı bir sınav vermeleri ile Mekteb-i Tıbbiye'nin rüşdünü isbat ettiği görüşünü, sınavı düzenleyen Viyana gönderen kişi olması nedeniyle abartılı bulmuştur. "Komik bir aldatmaca" olarak nitelenen bu Viyana'da sınav öyküsü, tezimizde kuruluş sürecini İstanbul'daki benzeri ile kıyasladığımız Kahire Tıbbiyesi öğrencilerinin okul kurucusu Dr. Clot-Bey tarafından Paris'e sınava götürülmelerine benzetilmiştir (Kazancıgil, 2020, s. 330).

3.1.1.4.2.3. Eğitim Dilinin Türkçeleştirilmesi Çalışmaları

Tıbhane-i Âmire ve sonrasında Mekteb-i Tıbbiye'den ordunun ihtiyacını karşılayacak sayıda hekim yetiştirilmesinin bir türlü sağlanamaması sürekli rahatsızlık konusu olmuş ve bu rahatsızlık okulun sürekli olarak Mısır'daki Kahire Mekteb-i Tıbbiye'si ile kıyaslanmasına yol açmıştır. Tıbhane-i Âmire'den bir yıl önce açılan Kahire Mekteb-i Tıbbiye'sinde tedrisat Fransız ve İtalyan muallimler tarafından yapıldı. Rafael adında bir mütercim dersleri Fransızcadan ve Anhuri adında bir mütercim de İtalyancadan Arapçaya tercüme ederdi. Avrupalı müderrislerin anlattığı derslerin anında Arapçaya çevrilmesi suretiyle yapılan dersler sayesinde İstanbul Mekteb-i Tıbbiye'sinden daima daha fazla mezun verilmiştir (Ergin 1977, s. 531-532, Küçük, 1984, s. 241-242, Rıza Tahsin, 1991, s. 41-42, Unat ve Samastı, 1992, s. 113-114). 1831 tarihinde açılan Cerrahhane-i Mamûre'ye bir Fransız cerrah, hem yönetici hem de derslerin çoğunu veren bir müderris olarak tayin edildiği halde öğretim Fransızca değil Türkçe olarak sürdürülmüştür (Rıza Tahsin, 1991, s. 7-8). *Türk Maarif Tarihi* adlı değerli eserin yazarı Osman Ergin ise Cerrahhane'de tedrisatın Türkçe değil Fransızca yapıldığı kanaatindedir. Eğitimin Türkçe olduğunu iddia edenlere şu soruları yöneltir:

“A. Mektebe cerrah olarak girdiğini ve 14 sene sonra yine cerrah olarak çıktığını hal tercümesinde yazan hekim İsmail Paşa mektepten çıkar çıkmaz tahsilini tamamlamak için Fransa’ya gidiyor ve iki-üç sene sonra dönüp geliyor ... Fransızca’yı mektepte öğrenmemiş olsaydı buna imkân bulunur muydu?

B. Cerrahhane hocalarından tabibi Macar ile Sade de Calliere şüphesiz Fransızca tedrisatta bulunuyordu. Kadrolarda mütercim diye bir kayda tesadüf edilmemesine göre Cerrahhanede de bazı derslerin Fransızca takrîr edildiğini ve talebenin bu dili bildiklerini iddia edemez miyiz?

C. 1247 de Tıbhanelen ayrılan Cerrahhane 1252’de tekrar birleşiyor ve iki mektep yine birlikte tedrisat yapıyor. Cerrahhanede tedrisat Fransızca olmasaydı o mektep telebesi Tıbhane’deki Fransızca tedrisatı takip edebilir miydi?” (Ergin, 1990, s. 344-345).

İstanbul Tıbbiyesi’nin başlangıç yıllarında derslerin Türkçe, Fransızca ve İtalyanca olacağı kararlaştırılmıştır. Ancak öğrencilerin hemen hepsi bu yabancı dilleri hiç bilmediklerinden önce dil öğrenmeleri gerekmiştir. Öğrenciler tıp eğitimini bir yana bırakıp, dil öğrenmeye çalışmışlardır. Buna işaret eden Rıza Tahsin (1991, s. 5) şunları yazmıştır: “Dersler Fransızca okunacağından ve ol zaman mektebe dahil olan talebeler ise Fransızca bilmediklerinden iptida Fransızca lisanı tahsil ettirip badehû tıp derslerine başlamak kaide tahtına alınmış ve talebeden mukaddema ders görenler tefrik olunarak ol veçhile birkaç sınıf teşkil olunmuştur.” Birkaç kez ayrılıp netice de birleştirilen Tıbhane ve Cerrahhâne eğitimlerinden “matlûb-ı âlîleri dâiresinde bir netice istihsâl edilememesinden ve Memalik-i Garbiyedeki Mekteb-i Tıbbiyelerin ahvaline kesb-i ittıla ederek müteessir olmalarından naşi”, “muntazam bir mektebin” açılmasına karar verilerek mektep, “Galata Sarayı”na taşınmış ve bütün eğitim programı yeniden düzenlenmiştir (Rıza Tahsin, 1991, s. 9-10). Bu dönemde tıbbiye’nin öğretim üyeleri arasında İsmail Paşa⁶, Hayrullah Efendi gibi sadece birkaç Müslüman vardır.

⁶ İsmail Paşa (1807-1880): “Mora İsyanında (1822) Sakızlı bir Rum aileden esir alınıp bir cerraha satılmıştır. Usta-çırak yöntemiyle yanında yetiştiği Cerrah İshak ile birlikte Osmanlı-Rus savaşında cerrahlık yaptı (1828-1829). Cerrahhane-i Mamûre’ye devam edip mezun olmuştur. Mekteb-i Tıbbiye’den diploma aldıktan sonra, Sultan Abdülmecid tarafından bilgi ve görgüsünü artırmak üzere gönderildiği Paris’te sefir eliyle kendisine bağlanan 625 Frank burs ile Tıp Fakültesini 1845’de bitirmiştir. Paris ve Londra’daki çeşitli hastanelerde kısa sürelerle çalışıp hastane yönetimi hakkında bilgi edindikten sonra İstanbul’a dönmüş ve Cerrahhâne-ı Hassa Müdürlüğü’ne ve Saray

Altı sınıftan birincisine Fransızca, Elifba, Sarf ve Nahiv, Hatt-ı Fransevî ve ikincisine Edebiyat-ı Fransevî, Telemak, Coğrafya, Hesab ve Resim dersleri konulmuştur. Fransızca okutmanı olarak Akif Bey ve Mösyö Rouet tayin edilmiştir Daha sonra önceden planlanan altı yıllık eğitim yetersiz görüldüğünden ilk dört sınıfı idadi, sonrası Tıbbiye olmak üzere okul dokuz yıla çıkarıldığında, ilk beş yılda devam eden Fransızca eğitimine başlanmıştır. Tarih, coğrafya, hendese ve cebir dersleri de Fransızca verilmiştir (Rıza Tahsin, 1991, s. 16-18).

Uzunca süren bir tartışma sürecinden sonra eğitim dilinin Türkçeleştirilmesinin karara bağlandığı Dâr-ı Şûrây-ı Askerî tarafından yayınlanan kararnamede yeterli sayıda mezun verilmesinin başari lamaması durumu açıkça kaydedilmiş ve devletin yaptığı masrafin karşılığının alınamadığı somut rakamlar ile ortaya konmuştur (Rıza Tahsin, 1991, s. 174). Mekteb-i Tıbbiye’de tedrisat dilinin Türkçeye çevrilmesi mevzuunda çıkan ve 30 yıl kadar sonra tartışmalar neticesinde Dâr-ı Şûrây-ı Askerî tarafından kaleme alınan 1870 tarihli mazbatada (Bkz. Ek 11) geçen aşağıdaki ifadeler eğitimin Türkçe olmamasının öğrenci başarısını aşağı çektiğini, hekim olarak mezun edilebilen öğrenci sayısının ortalama 10 kişinin altında kaldığını bunun ise devlet hazinesi için ciddi bir kayıp olduğunu savunmakta ve sonuçta eğitim dilinin Türkçe olmasının kabul gördüğünü kaydetmektedir:

“Mekteb-i Tıbbiye’nin bidayeti küşadında öyle işe yarar mütercem tıp kitapları olmadığı ve lisani Osmaniye âşinâ hocalar bütün bütün mefkud olduğu cihetle mektepçe fûnuni tıbbiye tahsiline ol vakit bizzarure ecnebi lisanında olan kitaplarla başlanmı şsa da yine emri tedriste mümkün mertebe Türkçe tedris ve takrîr olunmak tariki iltizam olunmuşken her nasılsa müahharen işbu mültezem olan Türkçe takrîr olunmak usulü refte refte lisani ecnebi üzere takrîr ve tedris olunmak suretine tahavvül ederek elhaletü hazihi öylece kalmış

Cerrahbaşılığı’na atanmıştır. İki kez hekimbaşılık ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne nazırlığı yapmıştır ... Esir pazarında ölen kadın ve erkek kölelerin cesetlerinin okula verilmesini sağlamıştır ... Çiçek aşısına büyük önem vermiş, öğrencileriyle birlikte Bâb-ı Seraskeri’de askerlerin aşılmasını sağlamıştır. Sultan I. Abdülmecid’in Cemazeyilevvel 1262/Mayıs 1846 tarihindeki Rumeli gezisine katılıp aşılama faaliyetlerini yönetmiştir. İstanbul’da çıkan şiddetli çiçek salgınından sonra, halka hastalık hakkında bilgi vermek amacıyla yayınladığı, Menâfiu’l-Etfal (İstanbul 1262/1846), Çiçek Aşısı Risalesi adıyla halka dağıtılmıştır. Adli vakalarda, yaralananları ve ölenlerin gidenlerin cesetlerini muayene etmek üzere Zaptiye Nezaretî’nde bir hekim görevlendirilmesini önermiştir ... İstanbul’da 1847 yılında başlayan ikinci kolera salgını sırasında hekimbaşı olan İsmail Paşa, Padişah’ın halkı uyarıcı bir kitap yazmasını istemesi üzerine Kolera Risalesi’ni (İstanbul 1263/1847) yazmıştır (Yıldırım, 2019, s. 191-192).

olmasına ve halbuki f nuni tıbbiye bir takım mesaili dakikayı  am l olarak bu makule f nuna müteallik şeyleri erbabı tahsilin kolayca ve binnisbe az vakitte tahsil edebilmeleri dahi mücerred f nuni mezkûreyi hocadan mader-z di olan lisan üzere taallüm ve tel kki eylemek ve kendi lisanında yapılmış kitaplardan okumak ile hasıl olacağı derkâr bulunmasına nazaran bu maksadın husulüne ancak f nuni mezkûrenin lisani ecnebi üzere okutturulmasının mâni olduğu ve bununla beraber Mekteb-i Tıbbiyenin beher sınıfının mevcudu Nizamisi olan mezkûr 50 er talebeden mal liyeti v cudiye ve gabaveti zihniye ve saireden dolayı tenakus etmesi farzolunan sekizer, onar neferinden maade beher sene 30 ar, 40 ar doktor çıkarması binnisbe emri tabi  iken mektebi mezburdanbazı sene sekizer, onar nefer ve nadiren 15 er, 20 er nefer ve bâzı seneler dahi yedi, sekiz nefer ve daha az ki  u  uretle bidayeti tesisisesinden ber  ol veçhile 300 bu kadar doktor  ıkarılabılıp indelmukaseme seneliğine yedi er, sekizer doktor isabet eylemesi ve halbuki mekteb-i mezbur için el an beher sene 7.000 bu kadar kese masarif vukubulmakta olduğu cihetle masarifi mezkûre ile beher sene yetiştirilen doktor müvazene olunduğu surette beher doktorun yalnız yetiştirilmesi Hazine-i celileye 1.000 er keseye husule gelmesi dolayısıyla bu meselenin bu cihetine dahi nazarı tetkik ile bakılırsa i te mektebin şimdiki usul-i tedrisiyesi busuretle matl p derecede t bba yeti tirememesinden dolayı bir yandan hazinei devletçe muzır olduğu gibi öyle 50 nefer talebeden yalnız sekiz 10 neferi naili maksat olup k sur 30-40 neferinin bu suretle dökülüp kalarak emellerinden mahrumiyetleri münasebetiyle diğer taraftan dahi ahalice mazarratı müstelzim bulunduğu tehakkuk ve tebeyyün eylemi  olduğundan mücerred i  bu maksada nailiyetle beraber Hazine-i celileyi ve ahaliyi daru sınavet zimmında badeizin mekteb-i mezburda okunacak derslerin cümleten Türkçe takrîr ve tedris olunması hususunda ittihad-ı  ra hasıl olmuştur.” (Ergin, 1990, s. 350-351)

Cemaleddin Efendi nin, 14  aban 1268/3 Haziran 1852 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i   h ne Nazırlığına tayin edilmesine kadar T rk e nin eğitim dili olması ile ilgili hiç bir program uygulanmamıştır. Bu konudaki ilk adım 1857 tarihinde Mümtaz Sınıf n açılması

ile atılmıştır (Unat ve Samastı, 1992, s. 114; Özaltay ve Kara, 1999, s. 387). Cemaleddin Efendi, Mekteb-i Tıbbiye'nin düzene girmesini ve daha fazla mezun verebilmesini, öğrencilerin çok iyi derecede Türkçe, Arapça ve Farsça bilmesine bağladığı için, öğrencilerin başarılılarını seçerek bu sınıfa yerleştirmiştir (Unat ve Samastı, 1990, s. 3). Dönemin vakanüvisi Ahmed Lûtfi Efendi ile müzakereci sıfatıyla Ârif ve Şevki Efendiler de bu sınıftan sorumlu öğretim görevlileri olarak tayin edilmiştir (Uludağ, 1935). Böylece İstanbul Tıbbiyesi'nde Nazır Cemaleddin Efendi döneminde Türkçe, Arapça ve Farsça dilleri öğretimine başlanmıştır. Tıp kitaplarının Türkçeye aktarılabilmesi için bu işe gönüllü olan öğrencilerin Arapça, Farsça ve Türkçeyi çok iyi bilmeleri gerektiği düşünülmüştür. Arapça ve Farsça'nın öğretilmesi konusunda Osmanlı Türkçesine göre bu dillerde, Avrupalılarda ilmi terminolojinin oluşmasında rol alan Latince ve Grekçe'nin karşılıklarının daha zengin olduğu var sayılmış ve tıbbî terimlerin üretilmesi için gerekli olduğu var sayılmıştır (Ergin, 1990, s. 348; Rıza Tahsin, 1991, s. 32, 34). Bu şekilde Mümtaz Sınıf'tan yetişen tıbbiyeliler Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin kurulmasına ön ayak olmaları yanında, Türkçe eğitime geçilmesine önemli katkılar sunmuşlardır. Bu sınıfa yerleştirilen yetenekli öğrencilerden oluşacak nitelikli bir ekip tarafından tıp terminolojisinin ve buna paralel olarak temel tıp kitaplarının Türkçeye çevrilmesiyle eğitim dilinin Türkçeleştirilmesi de hedeflenmiştir. Ancak, bu girişimler İstanbul Tıbbiyesi'nin hocaları arasında çoğunluğu oluşturan yabancı kökenli bir grup etkili öğretim üyesi tarafından tepki ile karşılanmış ve Türkçe eğitim aleyhinde bir kampanya başlatılmıştır. Anadili Türkçe olmayan yerli azınlık ve yabancı ülkelerden gelen ve genellikle Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne etrafından toplanan bu gruptaki hocaların Türkçe bilmedikleri için kazanç ve ünlerini yitirecekleri endişesine kapılarak Fransızca tedrisatın devamında ısrar ettikleri ileri sürülmüştür. Oluşan muhalefet dalgası karşısında tutunamayan Nazır Cemaleddin Efendi 1859'da Mekteb-i Tıbbiye nezaretinden azledilerek, yerine ünlü hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin torunu Hayrullah Efendi'nin 1859 yılında İstanbul Tıbbiyesi nazırlığına gelmesi ile Mümtaz Sınıf lağvolunmuştur (Rıza Tahsin, 1991, s. 32,34; Unat ve Samastı, 1992, s. 114).

Mümtaz Sınıf ortadan kaldırılrsa da öğrenciler konunun takibini bırakmamış, bir taraftan Arapça ve Farsça okumaya devam ederek diğer taraftan Osman Saib Efendi'nin *Ahkâm-ı Emrâz ve Kolera Risalesi*'ni, Şânî-zâde'nin bazı kitaplarını, Dr. Bernard'ın *Bursa Kaplıcaları* kitabını, Hayrullah Efendi'nin yazdığı kitapları inceleyen bu çalışkan öğrenciler, tıp ilminin Türkçe ile de ifade edilebileceğine inanmışlar, bazıları Cemiyet-i İlmiye'nin *Mecmua-i Fünûn*'unda yazmaya başlamışlardır (Rıza Tahsin, 1991, s. 34-35; Unat ve Samastı, 1992, s. 114; Özaltay ve Kara, 1999, s. 388). Bu sınıfın öğrencilerinden Kırmımlı Aziz İdris,

Vahid, Hüseyin Remzi, Servet, Nedim, İbrahim Lûtfî, Bekir Sıdkı ellerindeki Türkçe tıp kitaplarını incelemeyi ve arayışlarını sürdürmüşlerdir. O zamana kadar epeyce tıp eserimiz kaleme alındığı halde, artık işe yaramaz hale geldiklerinden artık tıp alanında ilerlemiş bulunan Avrupalı hekimlerin eserlerinden yararlanılmasının yolu bulunamadığından tıp bilimlerinin Türkçeleştirilmesi oldukça yavaş yürümüştür (Hatemi ve Işıl, 1989). Tıp biliminin Türkçe ile de anlatılabileceğine kanaatine ulaşıncaya iç hastalıkları kliniği (seririyat-ı dahiliye) muallim muavini Ahmed Ali Efendi'nin de katıldığı toplantılarda izlenecek yol belirlenmiştir.

Bu gayretli öğrenciler bazı önemli tıp kitaplarını Türkçeye tercüme etmek, herkese faydalı tıbbî meseleleri Türkçe yazmak ve fikir teatisinde bulunmak üzere bir cemiyet teşkil etmek ve gazete çıkarmak için Seririyât-ı Dâhiliye Muallim Muavini Ahmed Ali Bey'e başvurmuşlardır. Ahmed Ali Bey, bu talebi 1861'de Tıbbiye Nazırı olan Arif Bey'e nakledince, dil yeterliliklerinin anlaşılması için öğrencilerden birer konu alarak Türkçeye çevirmeleri istenmiş ve yapılan tercüme beğeni kazanmıştır. Bununla beraber Tıbbiye Nazırı, böyle çalışmalarının dersleriyle yeterince ilgilenmelerine engel olabileceği düşüncesi ile öğrencilerden diplomalarını alıncaya kadar bu işlerle meşgul olmamalarını istemiştir. Öğrenciler bu öğüde uyarak Türkçe çalışmalarını tatil günlerine bırakmışlardır (Rıza Tahsin, 1991, s. 35-36; Özeltay ve Kara, 1999, s. 387). Tıbbiye'de eğitim dilinin Türkçeleştirilmesi konulu komisyon toplantılarında Ahmed Ali Bey'in üstün gayreti dönemi dile getiren kayıtlarda yer almıştır (Stambolski, 2018, s. 239).

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin açılması için sarayla ilişkiler kurarak gerekli resmî girişimleri yapan Osmanlı'nın son hekimbaşısı (1255/1840 – 1266/1850) ve aynı zamanda Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne Nazırı Salih Efendi⁷, 1865'da, Mekteb-i Tıbbiye

⁷ Salih Mehmet Efendi (1816-1895): Tıbhane-i Âmire'de başladığı tıp eğitimini Mekteb-i Tıbbiye'nin 1843 yılında ilk mezun olan öğrenci sıfatıyla tamamladı. Öğrenciliğinde bitkilere merakından İlm-i Nebatat (Botanik) asistanlığı yapmış, mezun olunca aynı dersin hocası olmuştur. Bu görevi sırasında okulun botanik bahçesini yönetirken İstanbul yöresinden bitki derleme faaliyetini de yürütmüştür. 3 Zilkade 1265/20 Eylül 1849 tarihli fermanla hekimbaşı ve Mekteb-i Tıbbiye Nazırı olarak atanmıştır. 2 yıl süren bu görevi sırasında ders muavini sayısını arttırıp ders programlarını yeniden düzenlemiştir. Tıbbiye'ye tipografik baskı yapan bir matbaa kurdu muştur. Kayırmacılığı önlemek için Mekteb-i Tıbbiye'de ihtiyaç duyulan görevlere doğrudan atama yapılması yerine, kadroların gazetelerle ilan edilip sınavla eleman alınması esasını getirmiştir. Hekimbaşılık makamı lağvedilince 1266 Cemazeyilevvel/1850 Nisan ayında Ticaret Nezareti muavinliğine atanmış; 1269/1853 yılında Encümen-i Dâniş azalığına getirilmiştir. 1271 - 1275/1855 – 1859 arasında Sultan Abdülmecid'in özel hekimliği (Ser-etibba-yı Hazret-i Şehriyârî) ile görevlendirilmiştir ... İstanbul'da 1282/1865 yılında çıkan ve 30.000 kişinin ölümüne yol açan yıkıcı kolera salgını hızını kaybederken ikinci kez Mekteb-i Tıbbiye Nazırlığı'na getirilmiştir (Rebiulahir 1282/Eylül 1865). Ertesi yıl İstanbul'da sağlık işlerini görüşmek üzere toplanan Uluslararası Galatasaray

Nazırlığı'na ikinci defa atanınca mümtaz sınıfta yer alan ve sınıfın lağvedilmesi sonrası Türkçe tıp eğitimi çalışmalarını sürdüren genç hekim adaylarının yanında yer almıştır (Yıldız, 2017, s. 129). Kendisi de Türkçe eğitime taraftar olduğundan harekete geçerek Sultan'a konuyu arz etmiştir. O zamana kadar gizli bir örgüt niteliğindeki Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye 1866'da İrade-i Seniyye alınarak resmen tescil edilmiştir. Çalışmalarına devam ederek tıp eğitiminin Türkçeleştirilmesi savaşını yürütmek kararlılığında olan derneğin resmî kurucularının önde gelenleri Kırımlı Aziz, Vahid, Hüseyin Remzi, Hüseyin Sabri, Emin, Servet, Nedim Beyler ile Hacı Arif Efendi, Hoca Salih Efendi, Ahmed Ali, Bekir Sıdkı ve İbrahim Lûtfî Paşalardır (Ata Ataç, 2017, s. 108; Karacaoğlu, 2016b, s. 45; Rıza Tahsin, 1991, s. 36; Unat ve Samastı, 1992, s. 114).

Üye olmak için tıp eğitimi almak veya belirli bir ilim dalında kendisini kanıtlamak, tıbbî bir konuyu çalışarak Türkçe yazarak ya da yabancı bir dilden böyle bir tercüme yaparak Cemiyet'e takdim etmek şart koşulmuş, gerekli şartları taşıdığına kanat getirilenler üyeliğe kabul edilmişlerdir. Cemiyet düzenlediği toplantılarla üyelerinin tıbbî bilgi ve kültürünü geliştirmek için etkinlikler gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda faal üyelerden Hüseyin Remzi Bey, düzenlenen bir toplantıda tıp tarihi özeti denebilecek *Terakkiyât-ı Tıbbiye* adlı önemli bir makalesini okumuştur (Karacaoğlu, 2016b, s. 45).

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin sistematik çalışmalarına kadar bazı kitaplar Türkçeye tercüme edilmişse de ıstılahlar hususunda birlik olmadığı, her çevirmenin aynı kavram için farklı karşılıklar kullandığı görülmüştür. Bu kargaşaya engel olabilmek için öncelikle Kavramlar Sözlüğü yapılması gerektiği anlaşılmış ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin üç yıllık süren bir çalışması ile *Lûgat-ı Tıbbiye* 1873'de yayınlanmıştır.

Konferansı'na başkanlık yapmıştır. Bu başarılı hizmeti Papa tarafından nişanla ödüllendirilmiştir. Tıbbiye Nazırlığına atandığında okulda tıp eğitiminin Fransızca sürdürülmesini isteyen yabancı hocalarla Türkçe olmasını isteyen öğrenciler arasında şiddetli tartışmalar yapılmaktaydı. Salih Efendi ağırlığını Türkçe tıp eğitiminden yana koymuştur. Salih Efendi ve aynı fikri savunan meslekdaşlarının önerisinin kabul görmesi üzerine 1283/1867'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de Türkçe tıp eğitime başlanmıştır. Hemen ardından Salih Efendi gayriresmi olarak çalışan ve tıp eğitiminin Türkçe yapılmasına önderlik eden Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin nizamnamesini Sadaret'e yazdığı bir tezkere ile gönderip resmîleştirme sürecini başlatmış; 26 Şevval 1283/3 Mart 1867 tarihinde çıkan iradeyle cemiyet yasal olarak tanınmıştır. Mekteb-i Tıbbiye dersleri de 1286/1870 yılında yine Salih Efendi'nin Tıbbiye Nazırlığı devrinde Türkçeye çevrilerek tüm ülkede tıp eğitimi Türkçe yapılmaya başlanmıştır ... Ölünceye kadar, Darülmualimin ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de ilm-i nebatat (botanik) dersi vermiştir. Darülfünunda okuttuğu Fenn-i Tarih-i Tabii dersleri için tercüme ettiği kitabı; Usûl-i Menâkıb-ı Tabiiyyat (İstanbul 1283/1866) adıyla yayınlamıştır (Yıldırım, 2019, s. 192-193).

Şânîzâde'nin çalışmalarının *Lûgât-ı tıbbiye* kitabının yayınına katkısına da işaret edilmiştir (Acıduman ve Arda, 2013). Türkçeye aktarılmasına karar verilen kitapların bir komisyon tarafından incelenerek yayınlanmaları, çevirmenlerinin ödüllendirilmesi ile tıbbî çeviri faaliyetinin teşvik edilmesi kısa sürede birçok kitap yayınlanmasını sağlamıştır (Özaltay ve Kara, 1999, s. 387; Rıza Tahsin, 1991, s. 36).

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin asıl başarısı Mekteb-i Tıbbiye'de Türkçe eğitime geçilmesini sağlamasıdır. Kırımlı Aziz Bey ve arkadaşları, Türkçe eğitime hemen başlanabileceğini savunurken Türkçeye karşı olan bir kısım üyeler ile Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Sâlih Efendi, bütün önemli tıp kitaplarının dilimize aktarılmasından sonra Türkçe eğitimin başlamasını savunmuşlardır (Stambolski, 2018, s. 239). Kırımlı Aziz Bey ve arkadaşlarının hemen başlanması yaklaşımı galip gelerek 1866 yılında Türkçe tıp eğitimi verilecek Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açılmıştır (Ergin, 1940, s. 26, Rıza Tahsin, 1991, s. 38; Unat ve Samastı, 1990, s. 8).

3.1.1.5. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye

Mekteb-i Tıbbiye'de derslerin Fransızca okutulması Türk gençlerinin okula kaydolup mezun olmalarını ve sonuçta Osmanlı ordusu ve halkın ihtiyaç duyduğu hekim sayısının artmasını engelliyordu. Okula alınan öğrencilerin üçte biri gayrimüslim çocuklarıydı. Ancak üst sınıflarda Fransızca bilmenin avantajı ile eğitimlerini sürdüren gayrimüslim öğrenci sayısı çoğalıyor, Fransızca dersleri izlemekte zorlanan Türk öğrencilerin sayısı azalıyordu. 1855 yılında mezun edilen yedi hekimin biri, 1856 yılında diploma alan dokuz kişinin de yine sadece biri Türk idi. Öğrenci oranı gayrimüslimlerin lehine bozulmuştu (Yıldırım, 2019, s. 103). Bir diğer sorun ordunun sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesi için Avrupa'dan davet edilen yabancı hekimlerdi. Ordu hizmetindeki Müslüman-Türk hekim yetersizliği her vesileyle dile getirilerek sivil bir tıp okulu açılarak halka hizmet edecek hekimler yetiştirilmesi projesi gerekçelendirilmek isteniyordu. İstanbul'a gelen bir cerrah olarak gözlemlerini ayrıntılı olarak yazan bir cerrahın notlarına göre, XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı ordusunda tanıdığı dört doktordan üçü İtalyan hekimlerdi (Wittman, 2011, s. 142). Bu durumun yüzyıl boyunca değişmediğini somut olarak gösteren 1870-1871 sicil kayıtlarını içeren bir deftere göre, ordudaki Viyana Tıp Fakültesi mezunu hekim sayısı 53 idi; 16 hekim ise Peşte Tıp Fakültesi mezunuydu (Uzel, 1987, s. 167).

İstanbul Tıbbiyesi'nin yabancı hocalarının Türkçe eğitime muhalefeti nedeniyle Mekteb-i Tıbbiye'de Türkçe eğitimin kısa sürede gerçekleştirilemeyeceği anlaşılmıştı. Mekteb-i Tıbbiye'ye nazır olarak tayin edilen Salih Efendi'nin girişimi ve Kırımlı Aziz Bey ile arkadaşlarının çalışmaları sonunda; taşrada görevlendirilecek sivil hekim ve eczacıları yetiştirmek için, 1867 yılında Mekteb-i Tıbbiye'de derslerin Türkçe okutulacağı Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye adı verilen bir sivil tıp mektebi açılmıştır (Unat ve Samastı, 1990, s. 8).

Gazetelere gönderilen açıklamalarla Şevval 1283/Mart 1867'de açılacak okula rüştiye mezunu veya o derecede bilgi sahibi 16 yaşından küçük 25 yaşından büyük olmamak üzere ilk yıl Müslüman ve Hristiyan gündüzlü 50 öğrenci alınacağı, beş yılda toplam 200 öğrenci sayısına ulaşılacağı, hekim olacakların beş yıl, eczacı olacakların ise üç yıl tahsil ederek diploma alacakları duyurulmuştur (Unat ve Samastı, 1990, s. 9). Bu okulun mezun vermesi ile ülkenin hekim ihtiyacı yanında eczacı ihtiyacı da kısmen karşılanabilmiştir. 1875 yılında Saray eczanesinde dokuz eczacının görevlendirilmesi bunun bir göstergesidir (Terzi, 2009). Hekim olarak mezun olanlar, acil hekim açığının giderilmesi için öncelikle memleketlerine tayin edileceklerdi (Yıldırım, 2019, s. 104). Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin açılma gerekçesi 11 Zilkade 1284/5 Mart 1868 tarihli sadrazamlık tezkeresinde açıklanmıştır (Unat ve Samastı, 1990, s. 8).

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye kuruluşunda, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne Nazırı Mehmet Salih Efendi idaresinde müdür olarak atanan Kırımlı Aziz İdris Efendi tarafından 1867-1878 yılları boyunca yönetilmiştir. Bu noktada Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin kuruluşundaki katkısı nedeniyle Tıbbiye'de eğitimin Türkçeleştirilmesinin kahramanı olarak Kırımlı Aziz İdris Bey⁸, Türk Tıp Tarihi'nde özel bir sayfayı hak etmektedir (Ergin, 1940, s. 78; Yurdakul vd., 2021). Kırımlı Aziz Efendi, yeni açılan ve kuruluş aşamasında Türkçe öğretime başlaması için büyük çaba harcadığı Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye müdürlüğüne atanarak Emrâz-ı umumiye, Emrâz-ı dahiliye, Hikmet-i tabiiye ve Kimya-ı tıbbî derslerini okutmuştur. Aziz Bey'in Türkçe eğitimde kullanılmak üzere özellikle kimya alanında ders kitabı olarak yazdığı eserler değerlidir (Dölen, 2019, s. 41; Karacaoğlu, 2016a). *Kimya-ı Tıbbî*

⁸ Kırımlı Aziz İdris Bey: 1255/1840 - 10 Cemazeyilahir 1295/11 Haziran 1878) Kırım'ın Bahçesaray şehrinden İdris Ali Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğan Aziz İdris, Mekteb-i Tıbbiye'yi 1866'da bitirmiş ve Emraz-ı dahiliye muallim muavinliğine getirilmiştir. Kurucuları arasında bulunduğu Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'ye 1873'de Genel Sekreter, 1874'de Başkan seçilmiştir. Mecruhin ve Marda-yı Askeriyye İmdat ve Muavenet Cemiyeti kuruluşuna katkıda bulunmuştur. 1877'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay Derneği) başkanı olmuştur. 38 yaşında iken Tüberküloz hastalığından hayatını kaybetmiştir (Dölen, 2019, s. 1-6; Ergin, 1940, s. 80; Karacaoğlu, 2016a, s. 11-19; Yıldırım, 2019, s. 260, Yurdakul vd., 2021).

(1868-1871, iki cilt), *İlm-i Emrâz-ı Umumiye* (1871) kitabının sonundaki Feth-i meyyit bölümünde otopsi tekniğini açıklamış ve Adlî Tıp alanında da öncülük yapmıştır. Arkadaşlarıyla birlikte P.H. Nysten'in *Lûgat-ı Tıbbiye* eserini çevirerek Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye adına 1873 yılında yayınlayan Aziz Bey 1878'de vefat etmiştir (Hatemi ve Işıl, 1989). Kırımlı Aziz Efendi'nin vefatı sonrasında 14 yıl süreyle yine Mümtaz Sınıf öğrencilerinden Hüseyin Sabri Bey'in müdürlüğü söz konusu olmuştur (Unat ve Samastı, 1990, s. 15).

Birkaç yıl sonra okula rağbet artmış olduğundan Rüştîye diploması olmayanların reddedilmemeleri için; ulûm-ı riyaziye (matematik), kitabet (kompozisyon), coğrafya gibi lise derslerine mahsus bir de Sınıf-ı İdadi (Lise Sınıfı) eklenip eğitim süresi yedi yıla çıkarılmıştır. 1871-1872 yılında yeni kayıtlar için yapılan duyurularda, okulun yedi yılda tabip, dört yılda eczacı diploması vereceği vurgulanmıştır. Beş yıl eğitim görmek üzere okula kaydolan ilk öğrencilere bu sürenin sonunda diplomaları verilmemiş, bir yıl klinik derslerine devam ettirildikten sonra mezun edilmişlerdi (Yıldırım, 2019, s. 106).

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de Öğrenim Süresi ve Ders Programı: Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye başlangıçta 5 yıllık olarak kurulmuştur. Mekteb-i Tıbbiye'nin bir sınıfında eğitime başlayan yeni okula rağbet sağlamak için bu okula kayıt olanlara bazı ayrıcalıklar vaad edilmiştir. Taşradan gelip doktor diploması alanlar askerlik kurasına dahil edilmeyecekler yani askerlik yapmayacaklardı. Bu yıllarda İstanbul'da ikamet eden öğrenciler askerî hizmet yapmaya mecbur değildi. Taşra vilâyetlerinden gelecek Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye öğrencilerine de bu ayrıcalık tanınmış, askerlik kur'asından muaf tutulmuşlardır. Ancak eğitim süresi başlangıçta beş yıl olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye kayıt olup da devamsızlık yapanlar ile sınavlarında başarısız olanlar askerlik kurasına gireceklerdi. Öğrenciler Mekteb-i Tıbbiye'de mezuniyet sonrası girilmesi gereken doktora sınavlarından da muaf tutulmuştur. Bütün bu ayrıcalıklara rağmen 50 öğrenciyle eğitime başlayacağı ilan edilen ve açılış yılında 60 Müslüman öğrencinin kaydedildiği okulun Şevval 1284/Şubat 1868'de 38 öğrencisi vardı (Yıldırım, 2019, s. 105).

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin ders programları daima Mekteb-i Tıbbiye'nin programlarına göre düzenlenmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Nizamnamesine göre, anlatılacak dersler için Maarif Nazırlığı'nın belirleyeceği kitaplar Türkçeye tercüme edilerek kullanılmıştır. Eğitimin Türkçe sürdürülebilmesi için büyük ödüller vaad edilerek temel ders kitaplarının tercüme edilmesi sağlanmıştır. Başta Kırımlı Aziz Efendi ile Hüseyin Remzi

olmak üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’de öğretim üyeliğine geçen gayretli tıbbiyeli mezunlar derslerde okunacak kitapları hazırlamışlardır (Unat ve Samastı, 1990, s. 12).

Eğitim süresi altı yıla çıkartıldıktan sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’nin müfredatı ve dersleri üstlenen öğretim görevlileri aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir:

Çizelge 3.6. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Müfredatı-1873 (Unat ve Samastı, 1990, s. 17, 34-35; Yıldırım, 2008, s. 192)

Dönem	Ders	Öğretim Üyesi
1. Yıl	Hikmet-i tabiiye (Fizik)	Mehmet Emin Fehmi
	Kimya-i gayriuzvi (İnorganik Kimya)	Vahid Efendi
	Ulûmü’l-arz ve’l-meadin (Jeoloji ve Mineraloji)	İbrahim Lûtfi
	Kitabet (Yazım)	
	Fransızca	
2. Yıl	İlm-i teşrih (Anatomi)	Hristo Stambolski
	İlm-i nebatat (Botanik)	Salih Efendi
	Kimya-i uzvi ve fenni ispençiyari (Organik Kimya ve Galenik Farmakoloji)	Münir Efendi
	Kitabet (Yazım)	
	Fransızca	
3. Yıl	İlm-i teşrih (Anatomi)	Hristo Stambolski
	Fizyoloji	Şakir Selim Efendi
	Tıbbî Farmakoloji	Hüseyin Sabri
	İlm-i hayvanat (Zooloji)	Rıfat Bey
	Kitabet (Yazım)	
	Fransızca	
4. Yıl	İç Hastalıkları	Kırımlı Aziz Efendi
	Emraz-ı umûmiye (Genel Patoloji)	Kırımlı Aziz Efendi
	Müfredat-ı Tıp ve Fenn-i tedavi (İlaç ve Tedavi bilgisi)	Ahmet Ali Bey
	Cerrahi	Mehmet Nuri Efendi
	Hıfzıssıhha (Hijyen)	Emin Efendi
	Ameliyat-ı cerrahiye	Mehmet Nuri Efendi
	İlm-i emsaç (Histoloji)	Saib Efendi
	Tıbb-ı kanunî (Adli Tıp)	Agop Handanyan
	Fransızca	

Çizelge 3.6. Devam

Dönem	Ders	Öğretim Üyesi
5. Yıl	Emraz-ı dahiliye (İç hastalıkları)	Kırımlı Aziz Efendi
	Seririyat-ı dahiliye (Dahiliye kliniği)	Kırımlı Aziz Efendi
	Emraz-ı asabiye (Nöroloji)	Derviş Halil Efendi
	Emraz-ı Hariciye (Cerrahi hastalıklar)	Mehmet Nuri Efendi
	Seririyat-ı hariciye (Cerrahi kliniği)	Mehmet Nuri Efendi
	Fenn-i kıbale (Obstetrik/Doğum bilgisi)	Vahid Efendi
	Emraz-ı cildiye ve Efrenciye (Deri hastalıkları ve Frengi)	Elya Avram
	Emraz-ı üzniye ve hançeriye (Kulak-Boğaz hastalıkları)	Şefik Efendi
	Emraz-ı ayniye (Göz hastalıkları)	Behçet Efendi
	Teşrih-i marazi (Patolojik Anatomi)	Mustafa Münif
	Bakteriyoloji	Hamdi Aziz Efendi
6. Yıl	Emraz-ı dahiliye (İç hastalıkları)	Kırımlı Aziz Efendi
	Seririyat-ı dahiliye (İç hastalıkları kliniği)	Şemsi Efendi
	Emraz-ı asabiye (Nöroloji)	Derviş Halil Efendi
	Emraz-ı etfal (Çocuk hastalıkları)	Salih Bey
	Emraz-ı hariciye (Cerrahi hastalıklar)	Mehmet Nuri Efendi
	Seririyat-ı hariciye (Cerrahi kliniği)	Mehmet Nuri Efendi
	Emraz-ı üzniye ve hançeriye (Kulak-Boğaz hastalıkları)	Şefik Efendi
	Emraz-ı ayniye (Göz hastalıkları)	Behçet Efendi
	Amelî Bakteriyoloji	Hamdi Aziz Efendi
	Müdavat-ı sıhhiye (Tıbbî yardım)	Mehmed Fahri
	Tıbb-ı kanunî (Adli Tıp)	Agop Handanyan

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin tıp eğitimi dilini Türkçe sürdürmesi okulun halka mal olmasını kolaylaştırmış; Türkçe konuşan Osmanlı gençlerinin tıp eğitimine katılmasını da sağlamıştır. İlk üç sınıfın dersleri Mekteb-i Tıbbiye binasında verilirken, dördüncü ve beşinci sınıf öğrencileri ise klinik derslerini Gureba Hastanesi'nde almışlardır. Öğrenci sayısı 200'ü geçince 1874 yılında Ahırkapı'da eskiden hastane olarak kullanılan uygun bir bina Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye tahsis edilmiştir (Ergin, 1940, s. 28, Ata Ataç, 2017, s. 135). Okulun eğitim süresi altı yıla çıkarıldıktan sonraki ders programına göz atıldığında ilk dört yılda Fransızca dersinin ağırlıklı olarak bulunduğu görülmektedir (Unat ve Samastı, 1992, s. 116-118).

Çalışkan tıbbiyeliler tarafından Türkçeye çevrilen 30 kitabın listesi ve hazırlayan öğretim görevlileri yedinci çizelgede sunulmuştur:

Çizelge 3.7. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Kadrosunun Hazırladığı Türkçe Tıp Kitapları (Unat ve Samastı, 1990, s. 12)

Kitabın Adı	Yazarı
Emraz-ı Umumiye	Kırımlı Aziz Efendi
Emraz-ı Umumiye-i Cerrahiye	Ahmet Hilmi
Emraz-ı Hariciye	Mehmet Nuri
Emraz-ı Cildiye	Hüseyin Sabri
Atlas (Anatomi)	Hasan Mazhar
Teşrih-i Tavsihi	Hasan Mazhar
Miftah-ül Teşrih	<i>Hristo Stambolski</i>
Teşrih-i Marazi	Ahmet Hilmi
Ameliyat-ı Cerrahiye	Ahmet Hilmi
Fenn-i Vilâde (Doğum Bilgisi)	İbrahim Nafiz, Süreyya, Ahmet Hilmi, Hüseyin Remzi, Hüseyin Sabri
Kimya-i Tıbbiye	Kırımlı Aziz Efendi
Kimya-i Medain	Ahmet Hilmi
Müfredat-ı Tıp	Hüseyin Sabri
Düstur-ü Edviye	Hüseyin Sabri
Hıfzıssıhha	Hüseyin Sabri
Tahlil-i Sümum (Zehirler)	Mehmet Nuri
Safsafiyet-i Sud Hakkında Risale	Mehmet Nuri
Rehnüma-yı Kavabil	Mehmet Nuri
Hatır-ı Güzar-ı Etibba	Mehmet Nuri
Tıbb-ı Kanuni (Adli Tıp)	<i>Agop Handanyan</i>
İlm-ül Arz ve Medain	İbrahim Lûtfi
İlm-i Hayvanat ve Nebatat	Salih Efendi
İlm-i Hayvanat	Rıfat Bey
İlm-i Hayvanat	Hüseyin Remzi
İlm-i Nebatat	Mehmet Ali
Dürus-u Hayat-i Beşeriye	Mehmet Şakir
Hikmet-i Tabiiye	<i>Antranik Kirçekvan</i>
Kimya Risalesi	Mustafa Münif
Fenn-i İspençiyari (1871, terc.)	Hüseyin Sabri
Hıfzıssıhha-ı Askerî (1876, terc.)	Hüseyin Remzi

Bu listedeki isimlerden Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye üyesi Hristo Stambolski, yabancı anatomi atlası ve kitaplarından yararlanarak hazırladığı anatomi atlası ile anatomi derslerinin verimli hale gelmesine büyük katkıda bulunmuştur (Şehsuvaroğlu, 1969). Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’de Teşrih (Anatomi) hocası yardımcısı olarak görevlendirilmiş ve Türkçe anatomi derslerini Türkçe olarak işlemiştir. Dersi izlemekte zorlanan öğrenciler için Türkçe bir anatomi kitabını hazırlayan Stambolski’nin hazırladığı *Miftahü’t-Teşrih* kitabı 1874 senesinde basılmıştır. Bir anatomi atlası olan *Miftahü’t-Teşrih*’in 112 sayfası renkli çizimlerle bezelidir. Türkçe basılmış Modern anatomi kitabının ilk örneği olan eser Masse’nin Fransızca anatomi atlasından yararlanılarak hazırlanmıştır. Eserdeki 93 sayfalık *Lugat-ı Teşrih* bölümü anatomi terimlerinin Türkçe karşılıklarını vermiştir (Özaltay, 2010; Şehsuvaroğlu, 1969).

Yeni Mekteb-i Tıbbiye’ye rağbet artınca 12 Recep 1287/8 Ekim 1870’te okulun Nizamnamesine eklenen maddeyle beşinci yılın sonunda ilk öğrenciler mezun edilmemiş ve eğitime bir yıl ilave edilmiş; klinik derslerini almak üzere uzatılan eğitim süresi 1872’de altı yıla çıkarılmıştır. Okul bitiminde Mekteb-i Tıbbiye’deki gibi doktora sınavı mecburiyeti de getirilmiştir (Rıza Tahsin, 1991, s. 38). Lise tahsili görmeyenlerin de okula alınabilmesi için bir de idadi sınıf ilâve edilmişse de, sivil liseler açıldıktan sonra bu sınıf kaldırılmıştır (Unat ve Samastı, 1990, s. :35-36).

Paris Tıp Fakültesi öğretim üyesi Dr. Jorgalaki tarafından gönderilen ve İstanbul Tıbbiyesi kütüphanesine kaydedilen tıp alanındaki 242 cilt kitap düşünülürse yapılan tercüme faaliyetinin yetersizliği kolayca anlaşılabilir (Rukancı, 2014). Fransızca öğretim yapılan 31 yılı aşkın sürede Türkçe tıp eserlerinin sayısı onu bulmazken, 13 yıllık Türkçe eğitim döneminde basılan 50 kadar Türkçe tıp kitabının listesi 13 Ağustos 1883 (1299) tarihli *Ceride-i Havadis*’te yayımlanmıştır (Unat ve Samastı, 1990, s. 12).

Fransızca öğretim döneminde, 1849’da 2-4 sayfalık taş basması ayda bir olarak çıkarılan ve yazılarının çoğunu âlet ve ilâçların ilânlarından oluşan ve ancak 2,5 yıl kadar devam ettirilebilen *Vekayi-i Tıbbiye* hariç, Türkçe başka bir tıp dergisi çıkarılmamıştı. Bu dönemde Türkçe kıp kitaplarının yayınlanması yanı sıra süreli yayınlar da çıkartılmaya başlanmıştır. Buna karşılık Tıbbiye’de Türkçe eğitime geçtikten sonra 1871’de *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye* ayrıca *Sıhhatnümâ*, 1872’de *Mirâtü’l-Ebdân* yayınlanmıştır.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Mümtaz Sınıf teşkil edilmesinden kısa süre sonra başarılı olurken büyük ümitlerle açılan Mekteb-i Tıbbiye açıldığı günlerdeki beklentiyi hiç bir zaman

karşılayamamıştır. Mekteb-i Tıbbiye kurulurken hedef olarak belirlenen, ordunun -ve daha sonra halkın tamamının- sağlık ihtiyacını giderecek yeterli sayıda hekim yetiştirilmesi mümkün olamamıştır. Hatta Kırım Savaşı'nda askerî hekim ve hastane ihtiyacı açıkça ortaya çıkmıştır. Dönemin tanıklarından Ahmed Cevdet Paşa (1953, s. 31) bu ihtiyacı şöyle kaydetmiştir: “Kırım tarafındaki Devlet-i aliyye ordusuyla Düvel-i müttefika ordularından ... Dersaâdet'e hayli mecruh ve hastalar getirilip ... böyle giderse yazın Dersaâdet'te fena hastalıkların hâdis olabileceği bâzı etibbâ tarafından beyân ediliyordu.” Bu yüzden 1856 yılında bazı devlet adamlarının konaklarının askerî hastaneye çevrilmesi yanında ordu, yabancı hekim istihdam etmek zorunda kalmıştır.

Halkın sağlık ihtiyaçlarını karşılayacak hekim kadrosu da yetiştirilemediğinden hekimlik hizmeti ehliyetsiz kişilerin ve hatta şarlatanların tekelinde kalmaya devam etmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin başarısı İstanbul Tıbbiyesi tarihinde yeni bir dönemin başlatıcısı olmuştur. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye ilgi artınca okula giriş sınavları daha özenli yapılır hale gelmiştir (Rıza Tahsin, 1991, s. 38). Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin açılışı ile devlet yetkililerinin yeterince hekim yetiştirilmesini, böylece ülkenin her yerinde hizmet verecek kadronun oluşturulmasını hedeflediği bilinmektedir. Bunun için okula alınan Müslüman öğrenci sayısı arttırılmış ve buna bağlı olarak mezunları da ülkenin hekim ihtiyacına göre çok yetersiz kalmakla birlikte göreceli olarak artmıştır.

Mekteb-i Tıbbiye'nin kuruluşundan 30 yıl sonra öğretim kadrosunun sadece %14'ü Türk olduğu hâlde, Türkçe eğitime geçildikten 13 yıl sonra bu oran %60'ı ve 28 yıl geçince de %80'i bulmuştur. Türkçe öğretim üyesi ihtiyacı en çalışkan mezunlar arasından seçilenlerin Paris, Viyana veya Berlin'e gönderilip eğitilmesiyle karşılanmıştır (Unat ve Samastı, 1990, s. 12). Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin bu şekilde başarılı bir projeye dönüşmesi Mekteb-i Tıbbiye'deki eğitim dilinin de Türkçeleştirilmesini gündeme getirmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de Türkçe öğretim uygulamasının olumlu sonuçlar vermesi üzerine, 1870'den itibaren kuruluşundan beri Fransızca öğretim yapılan Mekteb-i Tıbbiye'de de öğretim dili Türkçeleştirilmiştir (Unat ve Samastı, 1990, s. 1).

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin 1867'de eğitime başlamasından sonra verdiği mezunların ülkenin nerelerinden geldiğini gösteren liste daha önce görülmeyen bir çeşitliliği yansıtmaktadır. Listede Anadolu'nun Elbistan/Maraş, Demirci/Manisa gibi uzak sayılabilecek köşelerinden mezunlar olduğu gibi Balkan topraklarından Prizren, Bosna, Yanya, Tiran gibi şehirlerden isimlere de rastlanmaktadır (Bkz. Ek-9).

Çizelge 3.8. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin yıllara göre öğrenci ve mezun sayısı (Unat ve Samastı, 1990, s. 45; Ünal, 2006, s. 207)

		Öğrenci mevcudu				Mezunlar				Müdür
		Tıp		Eczacılık		Tıp		Eczacılık		
Yıl		1	2	1	2	1	2	1	2	
Açılış	1867	60	10			49				Kırımlı Aziz Bey
	1868					14	17			“
	1869					11				“
	1870					8	8			“
	1871					24				“
	1872					26				“
	1873					38				“
Ahırkapı	1874					39		2	4	“
	1875					43			5	“
	1876					27		1	7	“

1. Müslim 2. Gayrimüslim

Yıldız'a göre (2017, s. 128-129) mezun edilen hekim sayısı nüfus ve ordu mevcudu ile devletin ihtiyacına nazaran, oldukça düşüktür. 1843 yılında 17, 1844-45 yılında yedi, 1848-49'da beş, 1850-51'de 19, 1865-66'da 18 mezun söz konusudur. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin, Askerî Tıbbiye'nin öğrenci/mezun oranından çok daha iyi bir oranda mezun vermesi dikkat çekicidir. 1856 Kırım Savaşı sonrasında da askerî hekim ihtiyacı acı bir şekilde anlaşıyordu. Balkanlardaki ordunun hali de sağlık hizmeti yönünden aciliyet kazanmıştır. Ahmed Cevdet Paşa'nın (1960, s. 173) *Tezâkir*'indeki bir rapora göre “Asâkir-i redîfeye lâyıkiyle bakılmamış olduğu cihetle nefis-i İşkodra'da bulunan redif taburları hasta ve za'îf düşmüşler idi. Şöyle ki üç taburu lede'l-muâyene 300 hastası ve 412 za'îfi bulunup ba'zan içlerinde yevmiye yedi-sekiz vefeyat vuku' buluyordu.”

Mekteb-i Tıbbiye'nin yeniden düzene konduğu 1870 yılında bir nizamnâme yayınlanarak ordunun sağlık hizmetleri miralay rütbeli baştabiplik ve üç kademeli tabiplik ve yardımcı tabiplik sınıfları şeklinde yeniden organize edilmiştir (Ünal, 2006, s. 150). Mekteb-i

Tıbbiye-i Mülkiye mezunları ise binbaşı karşılığı olan rütbe-i sâlise sivil rütbesi ve 1.000 kuruş maaş ile ‘memleket tabibi’ olarak atanıyordu. Atanan hekimler beş yıl süre ile Memleket Tabipliği’nde mecburi hizmetle yükümlü tutulmuşlardır (Yıldırım, 2019, s. 105). Yeni mezunlar Çarşamba ve Cumartesi günleri Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye’ye başvurarak açık bir kadro olup olmadığını sormak zorundaydılar. 1874 mezunu 13 kişi Burdur, Çankırı, Elbasan, İzornik, Kayseri, Rahve, Sandıklı, Simav, Tuzla, Urfa ve Yenicekarasu memleket tabipliklerine tayin edilmişti. 1877’de mezun edilen üç hekimden ikisi Haydarpaşa Hastanesi ve Niş Hastanesine biri ise Batum memleket tabipliğine atanmıştır (Yıldırım, 2019, s. 112).

Mekteb-i Tıbbiye’nin süreç içerisinde hekim yetiştirme noktasındaki yetersizliği Fransızca eğitime bağlandığından, dil tartışmaları hızlanmıştır (Rıza Tahsin, 1991, s. 42-43). Nihayet Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye mensupları bir tezkire ile Mekteb-i Tıbbiye’de de tedrisatın Türkçeye çevrilmesi talebini Makam-ı Seraskerî’ye arz etmiştir. Türkçe eğitimi talep edenlerin en önemli dayanağı ordu sağlık hizmetlerindeki Müslüman ve Türk hekimlerin sayıca yetersizliği idi; yapılan masrafların karşılığının alınamadığı da haklı bir tespit olarak söz konusu karara girmiştir (Bkz. Ek-10). Bu durum Dâr-ı Şûrây-ı Askerî’ye sunulan 3 Recep 1287/29 Eylül 1870 tarihli rapora şöyle yansımıştır:

“Lüzumu miktar tabip yetiştirilmek emeline münhasır olarak bu emelin husulü için şimdiye kadar bunca külfet ve masarif ihtiyar olunmuş ve eğerçi bidayeti tesisinden berû epeyce de doktor yetiştirilmişse de müddeti tedrisiyesi kırk seneye takarrub eylediği ve mevcut olan hoca ve talebe herhalde husuli matlebe kâfi bulunduğu halde şimdiye kadar doktor olarak yetiştirilen etibbanın mecmuu üç yüz bu kadar neferden ibaret olup” (Ergin, 1940, s. 15)

Mekteb-i Tıbbiye’nin 1827’de açılışından sonraki 40 yılda sadece 300 kadar hekim yetiştirilebilmiş olmasından en üst askerî makam tarafından yakınılması, tıp eğitimindeki yetersizliği ortaya koymuştur. Bu etkileyici raporu dikkate alan ve tıp eğitiminin Türkçeleştirilmesi konusunda ikna olan Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Reisi Esad Paşa, Türkçe’nin eğitim dili olmasına şiddetle aleyhdâr olan ve basın yolu ile Türkçe eğitim aleyhindeki görüşlerini yaymaya çalışan öğretim görevlilerinden Barozzi, Konstantin Karatodori ve Serviçen’i makamına davet ederek Türkçe eğitimin Askerî Tıbbiye’de uygulanmasını gerekli gördüğünü bildirmiştir. Eğitimin Türkçe olması ile statü kaybına uğrayacaklarını düşünen Mekteb-i Tıbbiye’nin Türk olmayan öğretim görevlileri de bu adımın ülke yararına olacağını

neticede kabul etmişlerdir (Dölen, 2019, s. 33-34; Unat ve Samastı, 1990, s. 2). Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, incelemesini sonuçlandırarak Türk dilinde tıp eğitiminin ülkemizin ilk tıbbiyesinde de başlaması hakkındaki kanaatini Saray'a arz etmiş ve Sultan Abdülazîz, Mekteb-i Tıbbiye'de Türkçe eğitimin başlaması hakkındaki İrade-i Seniyye'sini 1870'te yayınlamıştır (Unat ve Samastı, 1992, s. 114; Rıza Tahsin, 1991, s. 43, 173-175) Böylece eğitim dilinin Türkçeye geçirilmesi ile Tıbhane-i Âmire'de Fransızca eğitim ile başlayan bir dönem kapanmış ve öğretim üyeleri kadrosunda da köklü bir değişiklik gerçekleşmiştir (Özaltay ve Kara, 1999, s. 391; Rıza Tahsin, 1991, s. 44, 48-49). İstanbul Tıbbiyesi'nde eğitimin Türkçeleştirilmesi Anadolu'dan gelen öğrencilerin başarısını arttırmış ve bu durum mezuniyet listelerine de yansımıştır. Bütün bunlarla beraber, ilimdeki yenilikleri literatürden takip etmek için zarurî görülen Fransızca öğretilmesi de tıp eğitimi sürecinde önemini korumuştur. Bu nedenle eğitimin Türkçe sürdürülmesi maksadıyla kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de de kayıt sırasında adayların Fransızca yeterlilik sınavına alınmaları kararlaştırılmıştır (Unat ve Samastı, 1990, s. 37).

3.1.2. İstanbul Tıbbiyesi'nin Mekân Değişiklikleri

Tıbhane-i Âmire'den itibaren İstanbul Tıbbiyesi sayısı dördü bulan birçok adres değişikliği yaşamıştır (Rukancı, 2014). Mekteb-i Tıbbiye 13 Zilkade 1264/11 Ekim 1848 yangınından sonra sürekli bir mekân arayışına girse de Türk tıbbının Batılılaşmasında oynadığı büyük rol değişmemiştir. Galatasaray'daki bina yanınca, Mekteb-i Tıbbiye Haliç'e bakan Hasköy'de Humbarahane'deki yeni kışlaya taşınmıştır. İstanbul'u ziyaret ettikten sonra 1854 yılında Viyana'da bir yazı yayınlayan Prof. Dr. Josef Dietl, 1848'deki yangından sonra Mekteb-i Tıbbiye'nin, taşındığı Humbarahane'deki yeni binasında hizmete başladığını ve 80 yataklı bir klinik olarak Dr. Rigler'in yönetiminde çalıştığını belirtmiştir (Terzioğlu, 2000, s. 8-9).

Kolera salgını nedeniyle -Humbaracı Kışlası Kolera Hastanesi olunca- okul 18 yıl sonra Topkapı Sarayı içine taşınmıştır. Askerî bir okul mahiyetindeki Mekteb-i Tıbbiye'nin, hazırlık okulu Tıbbiye İdadisi Gülhane'deki Kırmızı Kışla'ya, asıl tıbbiye sınıfları ise Hasköy'deki Gergeroğlu Konağı'na nakledilerek 1287/1871'e kadar faaliyetine orada devam etmiştir. Yeni mekân arayışları başlayınca Tıbbiye 1260/1874'de tekrar Galatasaray'a, 1876'da Demirkapı'ya; idadi sınıfları ise Kuleli'ye taşınmıştır.

3.1.3. İstanbul Tıbbiyesi'nin Halkla İlişkileri

Tıbhane-i Âmire öncelikle askerî birliklerin tıbbî gereksinimlerinin karşılanması için açılmış olsa da halka sağlık hizmeti sunulması için de faaliyet göstermiştir. Özellikle modern eğitim sürecinin yerleşerek düzenli mezun vermeye başlandıktan sonra bu sahada daha etkili bir hizmet sunulmuştur. *Journal de Constantinople* gazetesinde yayınlanan Yıllık Rapor (Ülman, 2017, s. 201) 1841-1842 öğretim yılında Mekteb-i Tıbbiye'nin halk sunduğu sağlık hizmetini de yansıtmaktadır. Buna göre Mekteb-i Tıbbiye kliniklerinde 16274 hasta muayene ve tedavi edilmiştir. Bu hastaların dinî cemaatlara dağılımı da raporlanmıştır:

Çizelge 3.9. 1841-1842 öğretim yılında Mekteb-i Tıbbiye'nin Hizmet Verdiği Hastalar (Ülman, 2017, s. 201)

	Müslüman	Rum	Ermeni	Musevi	Avrupalı
Erkek	3060	311	971	106	261
Kadın	5651	781	2103	203	197
Çocuk	1743	209	501	96	81
TOPLAM	10454	1301	3575	405	539

Sonraki yıllarda da hasta tedavileri konusunda benzeri bir tablo oluşmuştur. 1842-1843 öğretim yılında İstanbul şehrinde ve çevreden gelen 15.835 hasta, tıbbiyenin hocaları tarafından muayene edilmiştir (Yıldırım, 2005, s. 151).

Mekteb-i Tıbbiye faaliyet gösterdiği Galatasaray'da halka yönelik poliklinik hizmetleri veriliyor olsa da bunun halkın ihtiyacını karşılamaktan uzak kaldığı görülerek, “gece vakti ve ansızın hastalanan ve İstanbul cihetindeki ahalinin tabib celbi müşkilâtı daî olmasına mebnî Beyazıt'da Simkeşhane karşısında (...) Mekteb-i Tıbbiye muallimlerinden etibbâ ve cerrahândan nöbet ile oraya devam edilmesi ve gece vakti dahi bulunarak müracaat edenler”in tedavisi için 1259 Şevval/1843 Ekim ayı başlarında bir poliklinik açılmıştır (Rıza Tahsin, 1991, s. 21). Bunun yanı sıra İstanbul'da ilk kez 1845 yılında Mekteb-i Tıbbiye'ye bağlı olarak Beyazıt/Koska, Eyüp ve Üsküdar'da üç eczanede nöbete başlanmış; Salıpazarı/Fındıklı ve Topkapı bölgelerinde açılan iki nöbetçi eczane ile nöbet tutulan eczane sayısı beşe ulaşmıştır (Yıldırım, 2005, s. 168).

Mekteb-i Tıbbiye halka sunduğu sağlık hizmetlerinden birisi de aşılama çalışmalarıdır ve aşı olmak için başvuranlara aşılar parasız olarak uygulanmıştır. Okulda üretilen Çiçek aşısının uygulama tablosunu yine 1841-1842 yılı Yıllık Raporu'ndan (Ülman, 2017, s. 201) verelim:

Çizelge 3.10. 1841-1842 Yılında Mekteb-i Tıbbiye'de Çiçek Aşısı Uygulaması (Ülman, 2017, s. 201)

Aşılanan Çocuk Sayısı	
Müslüman	76
Ermeni	541
Ermeni Katolik	355
Musevi	15
Avrupalı	18
TOPLAM	1705

Bu dönemde tıp alanındaki önemli bir gelişme de karantina uygulamasının düzene girmesidir. Karadeniz'den gelen gemilere İstinye ve büyük limanda kolera hastalığından dolayı Karantina bekletilmesi usulü ilk defa 1831'de uygulanmıştır. Karantina işlerinin yönetimi için teşkil edilen heyete *Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye* (Sağlık Şurası) adı verilmiş ve bir de Karantina Nezareti ihdas olunmuştur. Bulaşıcı hastalıklara karşı savunma tertibi olarak karantina uygulaması başlatılmıştır (Ahmed Lûtfi, 1999, s. 933). Karantina işlerinin düzenlenmesi ile görevlendirilen Sağlık Şurası'nın başkanı dışındaki üyeleri çoğunlukla yabancı hekimlerden oluşmuştu. Viyana'dan gelerek Mekteb-i Tıbbiye'nin önde gelen ismi olan Dr. K. A. Bernard'ın yardımcısı Dr. Hermann da Karantina Meclisi üyeliği yapmıştır (Ülman, 2017, s. 175). Hekimbaşı Abdülhak Molla⁹, 1839'da Anadolu kadı-askerliğine tayin edildikten kısa süre sonra yeni kurulan Karantina İdaresi de kendisine bağlanmış ancak Karantina İdaresi'ne yeterince vakit ayıramayacağını ifade ederek görevden affını istemiştir (Bayat, 2010, s. 326-327). İstanbul'a gelerek tıbbiye kadrosuna katılan isimlerden Dr. Rigler (1852, s. 407) anı ve gözlemlerine dayandırdığı eserinde 1838'de II. Mahmud döneminde başlatılan karantina çalışmalarını yürüten Avusturyalı Dr. Minas'ı ve takipçisi olan

⁹ Abdülhak Molla (1786-1854): Mustafa Behçet Efendi 1834 yılında vefat edince kardeşi hekimbaşılıkla birlikte Tıbhane-i Âmire müdürlüğü görevini devralmıştır. 1845'e kadar süren hekimbaşılık görevi sırasında Galatasaray'a taşınan tıbbiyenin yeniden organizasyonunda ve Viyana'dan gelen Dr. Bernard'ın başarılı olmasında yardımcı olmuştur. Hekimbaşılıktan ayrıldıktan üç yıl sonra 1848'de Meclis-i Ma'ârif-i Umûmiye Nazırlığı (Millî Eğitim Meclisi Bakanlığı)'na getirilmiş, aynı yıl tekrar hekimbaşı olarak atanmışsa da, 1849'da ayrılmak zorunda kalmıştır. Ömrünün 50 yılı devlet hizmetinde geçen, en yüksek makamlara erişen Abdülhak Molla, 68 yaşında vefat etmiş, Divanyolu'ndaki Sultan II. Mahmud'un türbe bahçesine gömülmüştür (Bayat, 2010, s. 326-327).

Avusturyalı hekimleri övgü ile anarak yapılan karantina uygulamaları sayesinde İstanbul'da ve Osmanlı topraklarında veba gözlenmediğini kaydetmiştir.

3.2. Mısır'da Modernleşme ve Tıp Eğitimi

Mısır Valisi olarak atanan Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 1805 yılında başlayan Valiliği döneminde Osmanlı'ya muhtaç olmadan Mısır'ı yönetmek için yeni düzenlemeler yapması gerektiğini keskin zekâsı ile anlamış ve Mısır'da ekonomik bir kalkınma hamlesini başarmıştır. Mısır'da mutlak bir askerî otoriteyi tesis ettikten sonra ülkeye davet ettiği çoğu Fransız yabancı danışmanların da katkısı ile etkisi ile Mısır'ı değiştiren bir reform hareketini başlatmıştır. Kavalalı'nın Mısır'da ziraatı geliştirmek için inşa ettirdiği su kanalları için yeterince taş bulunamayınca tarihî Mısır piramitlerindeki taş blokların kullanılmasına yeltenmesi ülkeyi kalkındırma konusundaki kararlılığının örneği olarak kaydedilmiştir (Kurşun, 2022, s. 51). Tezimizin bu kısmında, Mısır'daki genel reform hareketinin bir parçası, modernleşme hamlesinin bir yansıması olarak tıp eğitiminin modernleştirilmesi süreci ele alınmıştır.

3.2.1. Kahire Mekteb-i Tıbbiyesi

Mehmed Ali Paşa'nın desteğini alan Dr. Antoine Barthelemy Clot, Ebu Zabel'de 1500 yataklı askerî hastanesinde 300 öğrenci için bir tıp fakültesi kurma gibi olağanüstü bir başarıyı kısa sürede gerçekleştirmiştir. Dr. Clot Mısır'a geldiğinde 150.000 kişilik orduya sadece 50 Avrupalı hekimi ve eczacı ile hizmet vermenin yetersizliğini görerek sorunun en iyi çözümünün Mısırlı hekimleri eğitilip yetiştirilmesi olduğunu düşünmüş ve bu konuda Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın mutlak desteğini kazanmayı başarmıştır.

3.2.1.1. Mısır Sağlık Sistemi ve Dr. Clot-Bey

Mısır'da modern sağlık sisteminin kurucusu olarak Dr. Clot-Bey bütün literatürde yer verilen en önemli isimdir. Bu kuruculuk misyonu öncelikle kurulmasına önderlik ettiği askerî hastane ve askerî hastane üzerinden açılan Kahire Mekteb-i Tıbbiye'sine dayanmaktadır.

Kahire'den yaklaşık 15 km mesafede Hankâh ve Ebu Zabel köyleri arasında bir alan, Mısır'ın 1600 yataklı ilk askerî hastanesinin tesisi için belirlenmiştir (Uzluk, 1937, s. 282) Hastane için Kahire dışında bir tepenin seçilmesinde kışlanın kuru ve yüksek bir zeminde inşa edilmesi, binanın pencerelerinin hava sirkülasyonunu kolaylaştırmak üzere karşılıklı olarak

birbirine bakacak şekilde olması tercih edilmişti (Fahmy,2010, s. 144). Ebu Zabel Askerî Hastanesi, bir kenarı 1200 metre uzunluktaki kare şeklinde bir yapı olarak kurulmuştur. Hastane, hastalıklara göre altı klinik şeklinde bölümlere ayrılmıştı. Binada ayrı yerlerde otopsi yeri ve kimya laboratuvarı da bulunuyordu. Ortasında iç avlu şeklinde inşa edilen hastanenin tıbbî bitkilerin yetiştirileceği büyük bir botanik bahçesi de bulunmaktaydı. Dr. Clot'un tasarımını taşıyan askerî hastane planında ile bir eczane, konferanslar ve gösteriler için bir amfiteatro da vardı (Uzluk, 1937, s. 283).

3.2.1.1.1. Antoine Barthelemy Clot-Bey'in Hayatı

Antoine Barthelemy Clot Fransa'nın Grenoble şehrinde 2 Rebiülahir 1208/7 Kasım 1793 tarihinde doğmuştur. Napoleon'un ordusunda başçavuş babası Clot, eşi ve beş yaşındaki oğlu Antoine'den ayrılıp Mısır seferi için hazırlanmaya başlamıştır. Yola çıkmadan hastalanması nedeniyle sefere katılamayıp Grenoble'daki evine dönmek zorunda kalmıştır. Antoine, ilkokula gidememiş ancak evlerinde, babası, teyzesi ve Fransız Devrimi sonrasında manastırından ayrılmak zorunda kalan bir rahip tarafından eğitilmiştir (Burrow, 1975).

Babası sağlık sorunları nedeniyle oradaki bir askerî hastaneyi yöneten eski bir silah arkadaşı olan Dr. Sapey'nin yakınında olmak istediğinden, ailesiyle birlikte Grenoble'dan daha ılıman iklime sahip Brignoles'a göç etmiştir. Dr. Sapey, 15 yaşında genç Antoine Barthelemy Clot'u, tıbbi yönelmeye teşvik etmiş ve hastalarını ziyaret etmek için onu yanına alırken kendi küçük tıbbi kütüphanesindeki kitapları da incelemesine izin vermiştir (Burrow, 1975). Yaşlı bir insan olan Dr. Sapey felç geçirene kadar yardımcısı Clot'a parasentez gibi küçük işlemleri uygulamayı öğretmiştir. Giderek daha önemli konularda da deneyim kazanan Clot'un ilk ameliyatı, sebase bir kistin çıkartılmasıydı ve bu kisti bir koruyucu sıvı içerisinde saklayıp uzun yıllar bir totem olarak saklamış; sonraki 20 yıl boyunca her yere birlikte taşımıştır (Burrow, 1975).

Baba Clot 1810'da Antoine 16 yaşında iken öldükten sonra ailenin tek çocuğu Antoine, annesi ile birlikte Brignoles'da üç yıl daha kalmıştır. Sonunda, 1813'te, küçük Brignoles kasabasında kendisi için parlak bir gelecek olmadığına karar vererek annesini orada bırakıp Marsilya'ya doğru yola çıkmıştır. Yolculuk için yanına aldığı şeyler arasında çeşitli tıp kitapları, basit bir cerrahi kit, babasından bir miras olan altın bir saat ve alkol içinde koruduğu sebase kisti bulunmaktaydı (Burrow, 1975). Hiç kimseyi tanımadığı oldukça kalabalık bir liman kenti Marsilya'da Clot, dolaşıp iş aramıştır. Yanındaki para kısa sürede

tükenmiş ve babasının hatırası altın saati satmamak için zorlanmıştır. Nihayet flebotomi öğrenmek için bir berberin yanında yardımcısı olarak çalışarak maddi sorunlarını çözmüştür. Kısa süre sonra Marsilya’da kendisine çok yardım edecek tıp öğrencisi Grenoble’den bir çocukluk arkadaşıyla buluşmuştur. Arkadaşı ona tıp kitaplarını ödünç vermiş ve daha da önemlisi şehir hastanesinde sınava girme imkânı sağlamıştır (Burrow, 1975).

3.2.1.1.1.1. Eğitimi

Tıp fakültesi giriş sınavlarında iyi puan alan Clot 22 yaşındayken ‘özel’ öğrenci olarak okula kabul edilmiştir. Okulunda kısa sürede sıvırlıp grubunun en iyi öğrencisi olarak anatomi şefi başyardımcılığına ve dispanserde cerrah yardımcılığına atanmıştır. Bu başarılarına ve hızla ilerlemesine rağmen, annesi maddi destek veremediğinden kırsal alanda görevli bir sağlık memuru olmaya karar vermiştir. 19 Zilkade 1232/30 Eylül 1817’de sınava girmiş ve bu sırada üst düzey muayene hekimi, onu tıp eğitimine devam etmeye ve sertifikalı Tıpta Doktora derecesini almaya teşvik etmiştir. Çalıştığı *Hotel Dieu (Tanrı Misafirhanesi)* hastanesi papazından Latince öğrenmiştir. 7 Recep 1234/2 Mayıs 1819’da Aix en Provence Üniversitesi’ne gitmiş ve tıp fakültesine girmek için gerekli diploma ile dönmüştür (Burrow, 1975). Avrupa’daki en prestijli tıp okullardan birisine, Montpellier’de Tıp Fakültesi’ne kabul edilmiştir. Sağlık görevlisi unvanı ve önceki hastane hizmeti dikkate alınarak, üç yıllık tıp fakültesi eğitimi ile mezun olmasına izin verilmiştir.

Tıp diplomasına sahip olma sevincine kanıt olarak, Montpellier ve Marsilya arasındaki yolu, -o sırada yaklaşık 100 kilometre mesafe- farklı vesilelerle dört defa yürümüş olması yeterlidir. Bu azmi ödüllendirilerek 13 Şevval 1235/24 Temmuz 1820’de Marsilya’daki hastanede yaptığı *Recherches et observations sur la spinite ou inflammation de la moelle épinière faites par moi à l’hôpital de Marseille (Marsilya Hastanesinde Spinit veya Omurilik İnflamasyonu Üzerine Araştırma ve Gözlemlerim)* başlıklı tezini başarıyla savunması sonrasında Marsilya’daki *Hotel Dieu (Tanrı Misafirhanesi)* cerrahi asistanlığına atanmıştır (Burrow, 1975; Panzac, 1989). 11 Cemazeyilahir 1238/23 Şubat 1823’de, Montpellier Tıp Fakültesi’nde *Dangers of the Instrumental Manipulation in Obstetrical Delivery -Doğum Sürecinde Enstrümantal Manipülasyonun Tehlikeleri-* tezini sunana kadar Tıp Doktoru unvanını almak üzere eğitime devam etmiştir. Antoine Clot, 1823’te Tıp Doktoru ve Cerrahi Uzmanı olarak çalışmaya başlamıştır (Burrow, 1975).

3.2.1.1.1.2. Dr. Clot'un Mısır'a Gidişi

Dr. Clot cerrahi kariyerinin henüz başlarındayken kendisine dünya çapında şöhret kazandıracak kritik bir karar vermiştir. O sırada Mısır'ın yönetimini elinde tutan, stratejik hedefleri nedeniyle ordusunu sağlıklı tutmaya kararlı olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Fransa'ya Mısır'da görevlendirmek üzere hekim bulması için bir elçi göndermiştir. Bu tekliften haberdâr olan Dr. Clot, belki de Marsilya'da büyük bir gelecek beklemediğinden göreve talip olmuş ve 1825'den ölümüne kadar Kavalalı'nın özel hekimi ve arkadaşı olacağı yeni bir hayata adım atmıştır (El-Dib, 2015; Sinoue, 1999, s. 30). Yıllık 8.000 frank ücret karşılığında 1 Cemazeyilevvel 1240/22 Aralık 1824 tarihinde imza attığı beş yıl süreli bir sözleşme ile Mısır'daki tarihi görevine atanmış (Mahfouz, 1935, s. 25). 5 Cemazeyilahir 1240/25 Ocak 1825'te kendisine yardımcı olacak 20 Avrupalı genç hekim eşliğinde *Bonne Emilie* gemisi ile Kahire'ye gitmiştir (Panzac, 1989, s. 99). Artık unvanı Mehmed Ali Paşa ordularının cerrahi şefi idi ve hayatının Clot-Bey olarak anılacağı dönemi başlıyordu (Burrow, 1975; Sonbol, 1991). O yıllarda Mısır'daki tıp uygulamalarının durumu ülkeye giden iki doktorun izlenimlerinin paylaşıldığı bir haberdeki "Mısır'da hekimlik yapabilmek için İbn-i Sina'nın Kanun kitabına sahip olmak yeterli idi" tespitinden anlaşılabilir. Aynı değerlendirmede bitkisel bazı ilaçlar dışında hastalıkların tedavisi konusunda çok yetersiz kalındığı ifade edilmektedir (Ehrenberg, 1828).

3.2.1.1.1.3. Çalışmaları

Dr. Clot Mısır'da bir sağlık yöneticisi ve doktor olarak büyük başarı kazanmıştır. Ünü kısa sürede Avrupa'ya ulaşmıştır. Birçok ünlü isim kendisini ziyaret edip başarılarını yerinde görmek için Kahire'ye geliyordu. Bunlar arasında Gustave Flaubert ve Alexandre Dumas isimleri özellikle dikkat çekicidir.

Mısır'ı ziyaret eden Alexandre Dumas 28 Şevval 1245/22 Nisan 1830'da Dr. Clot tarafından ağırlandı (Burrow, 1975). Dumas, Türkçeye de çevrilen *Quinze Jours Dans le Sinai* (*Sina'da 15 Gün*) adlı eserinde Clot-Bey'in konağında şerefine düzenlenen yemek ve eğlenceyi ayrıntılı olarak anlatmıştır. Arkadaşları ile Ebu Zabel'deki Tıp Fakültesi'ni ziyaret etmek için develerle alınan Dumas, hastane ile ilgili gözlemlerini şöyle aktarır:

"...Paşa için bu hastane çok önemliydi ve bizzat kendisi gelişmelerle ilgileniyordu. Ona göre burası ilerde genç Mısırlı doktorların

yetiştirileceği yer olacaktı. Burada yani doğuda çok fazla hastalık vardı ve özellikle bazı hastalıklar batıda unutulmuş ya da sadece İncil’de bahsedilen türlerdendi. Cüzzam, fil hastalığı, büyük çibanlar ve daha neler neler! Ama umut vardı. Çünkü gördüğüm kadarıyla genç öğrenciler hem bu hastalıkları tedavi etmek için hem de hocalarının gözüne girebilmek ve doktorluğu benimsediklerini kanıtlayabilmek için muhteşem bir çaba sarf etmekteydiler. Kahire’nin birkaç saat kadar dışına kurulmuş olan Clot-Bey’in hazırladığı hastane de şimdiden çok güzel bir alan oluşturmuştu” (Dumas, 2017, s. 122)

Mısır’da 1831 yılında büyük bir kolera salgını patlak verdi ve Dr. Clot’un tıp öğrencileri büyük başarı ile aktif bir hizmet gördüler. Bu başarısı ve muhtemelen Mehmed Ali Paşa ile arasındaki sıcak ilişkisi nedeniyle Dr. Clot’a 1832’de Miralay rütbesi ve özel bir ayrıcalığı ifade eden “Bey” unvanı verilmiştir. Bu unvanın resmen verildiği ilk hristiyan olmuş ve “Dr. Clot-Bey” olarak anılmaya başlanmıştır. “Bey” unvanını aldıktan sonra giydiği sarık ve kaftan ile yapılmış bir portresi doğduğu kentin müzesini süslemektedir (Bkz. Ek-12/5). Kahire Tıbbiyesi’nin ilk mezunlarını Paris’e götürmek için yaptığı gemi yolculuğu sırasında kaleme aldığı ve okulun ilk beş yılını değerlendirdiği raporunda çalışmalarının başarısını Kavalalı Mehmed Ali Paşa’ya borçlu olduğunu övgü dolu sözlerle kaleme almıştır (Clot-Bey, 1833, s. 22).

Çağdaş Mısırlı tıp tarihçileri Dr. Clot-Bey’i genellikle olumlu olarak değerlendirirken kendisine eleştirel olarak yaklaşan ve ülkedeki sağlık ortamını kasvetli olarak tanımladığı, halkın hekimlerden çok şarlatanlardan medet beklediğini yazarak Mısır halkını hakaret ettiğini ileri sürenler de çıkmıştır (Gadelrab, 2010). Buna karşılık Kahire Tıbbiyesi’nin daha ilk yıllarında hedefine ulaştığını iddia eden Dr. Clot-Bey (1833, s. 17), okulun kurulmasından hemen sonra kazandığı başarıyı vurgulamak için yapılan Fransızca sınavında 33 öğrencinin pekiyi, 23’ünün iyi ve 45’inin ise orta seviyede not aldığını yazmıştır. Bu sayılar okulun öğrenci devamında da başarı sağladığını göstermektedir.

Arapça konuşmayı da öğrenen Dr. Clot-Bey, bir Osmanlı üst düzey yetkilisinin egzotik giyimini de benimsemişti, 20 Ekim 1828 tarihli bir gravürde anatomi seksiyonu sırasında Dr. Clot-Bey’in sahnede bu giysilerle resmedildiği görülmektedir (Mahfouz, 1935, s. 25). Clot-Bey oryantal tarzdaki hayata kendisini o kadar uydurmuştu ki, annesini bile

etkileyen *din değiştirdiği* symlentilerini gidermek üzere özel izinle giysisinin üzerine *kutsal ha* simgesini takarak dinine sadakatini sergilemek zorunda kalmıştır. Böylece Fransa’daki aleyhindeki konuşmaları engelleyen Dr. Clot-Bey daha sonra Papa IX. Pius tarafından “Kutsal Roma İmparatorluğu’nun azizi” olarak kutsanmıştır (Burrow, 1975).

Mısır’da baş gösteren kolera ve veba salgını Clot-Bey’in karşılaştığı en önemli epidemik sorunlar olmuştur. 1831’de sadece Kahire’de 30.000 kolera vak’ası kayda girmişti. 1834’deki veba salgını kurbanlarının sayısı ise 400.000 olarak belirtilmiştir. (Mahfouz, 1935, s. 26). Bu yıllarda Mısır’da karantina uygulanmasına rağmen, Clot-Bey, vebanın bulaşıcı olmadığına ve karantina uygulamasının işe yaramadığına inanıyordu. 1255/1840’da yayınladığı *Veba ve Karantinaya Bir Bakış* adlı eseri bu yüzden eleştirilere uğramıştır.

Clot-Bey, yeni bir görevden sorumlu olarak 1839’da Fransa’ya dönmüştür. *Aperçu general sur l’Egypte (Mısır’a Genel Bakış)* adlı kitabını 1255/1840 yılında yayınlama fırsatını bulmuştur. Londra’da yayınlanan *Mısır ve Muhammed Ali* başlıklı ve 1841 tarihli monografisinde Dr. R. R. Madden, Clot-Bey’in Mısır’da genel tıbbi hizmetin iyileştirilmesi ve kamu hastanelerinin organizasyonunda mükemmel bir iş çıkardığını belirtmiştir (Burrow, 1975). Birkaç duygusal ilişki sonrasında, Matmazel Gavoty ile evlendiğinde 47 yaşındaydı (Burrow, 1975). Clot’un Mısır’da doğmuş bir kızı vardı; Mısır’a oğlunu ziyarete gelen annesi Kahire’de ölmüş ve buradaki Hıristiyan mezarlığına gömülmüştür (Argemi, 2014).

Mehmed Ali Paşa, 1849’da öldükten sonra İbrahim Paşa’nın da vefatı üzerine yerine geçen halefi Abbas Paşa’nın, Kasım 1848’de başlayan ve altı yıl devam eden valiliği döneminde eğitim faaliyetleri gerilemiş ve birçok okul kapatılmıştır (İhsanoğlu, 2006, s. 109). Bu dönemde Mısır bürokrasisinin önde gelen 27 ismi ile birlikte Dr. Clot-Bey de görevden alınınca Mısır’dan ayrılıp Marsilya’ya dönmüştür (zkaya, 2007, s. 165). Abbas Paşa’nın ölümünden sonra iş başına gelen Said Paşa’nın daveti ile 1856’da tekrar Mısır’a dönen Dr. Clot-Bey 10 Eylül 1856 günü yapılan büyük bir törenle yeniden öğretime başlayan Kahire Tıbbiyesi’nin açılış töreninde uzunca bir konuşma yaparak kendi ifadesi ile “1832’den 1849’a kadar mutlak yetkili olarak” yöneticilik yaptığı yaklaşık çeyrek asırlık dönemin muhasebesini yapmıştır (Clot-Bey, 1858a, s. 4). Konuşmasında başta Mehmed Ali Paşa olmak üzere kendisine destek verenlere teşekkür eden ve kurucusu olduğu kurumun başarısı ile gurur duyduğu “Aldığımız sonuçlar beklentilerime yanıt vermişti; tıp okulunun yararı artık şüphe götürmezdi” sözlerinden anlaşılan Dr. Clot-Bey, 1832 ile 1849 arasındaki sürede yöneticisi olduğu Tıp ve Eczacılık fakültelerinden 800 öğrencinin başarı ile mezun olarak ülkenin sağlık

hizmetlerinde görev aldığını dile getirmiştir (Clot-Bey, 1862b, s. 47). Kahire Tıbbiyesi'nin 1856 yılındaki ikinci açılışından 18 ay sonra yapılan yeterlilik sınavlarına katılan öğrenci sayısının sınav tutanağında 148 olarak belirtilmesi Kahire Tıbbiyesi'nin hekim yetiştirme kapasitesinin azalmadan sürdüğünü göstermiştir (Clot-Bey, 1858a, s. 1).

Askerî Hastane kuruluşundaki katkıları da önemlidir. Kavalalı'nın mevcudu 150.000'i bulan ordusunun sağlık ihtiyaçlarının giderilmesi askerî hekimlik konusunda acil girişimler yapılmasını gerektiriyordu (Mahfouz, 1935, s. 25). O dönemde Mısır ordusu kadrosunda Fransız, İtalyan 154 tabib ve eczacı bulunması da yerel kaynaklardan temin edilecek sağlık hizmetinin, tıbbî teşkilâtın önemini gösteriyordu (Uzluk, 1937, s. 283).

Dr. Clot-Bey'in Mısır'da sağlık sistemine asıl katkısı 1827 yılında kurulmasına öncülük ettiği Ebu Zabel Askerî Hastanesi ve Kahire Tıbbiyesi'nin Arap ülkelerindeki modern tıp anlayışının ilk önemli merkezleri olarak uzun yıllar boyu hizmet vermesidir (Fahmy, 2010, s. 205, Özkoç, 2015, s. 87). Dr. Clot-Bey Mehmed Ali Paşa'yı orduyu sağlıklı tutabilmesi için 1830 yılında beş milyon olarak tahmin edilen ülke nüfusunun sağlık standartlarının yükseltilmesinin gerekli olduğuna ikna etmiştir (Mikhail, 2019, s. 172).

Kamptan yaklaşık 700 metre uzaktaki, Ebu Zabel adlı bir köyde, eskiden süvari kışlası, şimdi de askerî hastane olarak kullanılan eskiden süvari birliklerinin kışlası olarak kullanılan yıkık dökük bir binayı tamir ettirmeye çalışsa da, kısa süre sonra burada hiçbir işin yapılamayacağını anlamış ve bu eski binanın yıkılarak yerine planını kendisinin çizeceği yeni bir hastane inşa etmek için Mehmed Ali Paşa'dan izin almıştır. Bu yeni hastaneyi modern ilkelere göre donatmış ve düzenlemiştir. Kare planlı yeni hastane binası 200 metre uzunluğunda ve 800-1000 hasta yatırılacak kapasitede idi (Mahfouz, 1935, s. 26).

Bununla birlikte, bu tıbbî reformlar ulema veya dini liderler tarafından hoş görülüyordu. Mehmed Ali Paşa'nın desteği ile hem dinî muhalefeti hem de arkadaşlarını yerleştirdiği bir sağlık konseyi oluşturmuştur (Hassan, 1866, s. 8). Clot-Bey'in ilk başarılarından biri çok sayıda askerin bulunduğu merkezlere yakın, iki daimi askerî hastane kurmak olmuştur (Fahmy, 2010, s. 206).

Hastanelerin işleyişine ilişkin olarak Mehmed Ali Paşa'ya sunulmak üzere hazırladığı rapordaki şu hususlar dikkat çekicidir:

1) Yönetimindeki tıp hekimlerinin emrine verilmek üzere, Arap dili ve aritmetik bilgisi olan 500 genç Arap Merkez Hastanesi kadrosuna alınmalıdır.

2) Fransız dili öğretimi ile tıbbi eğitim birlikte sürdürülmelidir.

3) Tıp eğitimindeki çalışma konuları Fizik, Kimya, Botanik, Anatomi, Fizyoloji, Hijyen, Toksikoloji, Patoloji, Farmakoloji ve Eczacılık konularını içermelidir.

Dersler öğrencilere yeterli beceriye sahip tercümanlar tarafından anında aktarılmalıdır.

Hükümete yeterli güvenceyi vermek için, Sağlık Konseyi üyelerinden oluşan bir komisyon kurularak yeterlilik sınavları bu Komisyon'un gözetiminde gerçekleştirilmelidir. Beş yıllık eğitimin ardından adaylara sırasıyla yardımcı asistan, asistan ve binbaşı rütbeleri verilerek ordu ile askerî hastanelerde kadroya atanmalıdır (Mahfouz, 1935, s. 28).

O dönemde Mısır'da genel tıbbi bakım sistemi yoktu. Dr. Clot-Bey Mısır ordusu birlikleri için Fransız Ordusu yönetmeliklerini uygulamaya koyarak işe başlamıştır. İltihabi göz hastalıkları, gastrointestinal enfeksiyöz hastalıklar, özellikle dizanteri çok yaygındı. Cinsel yolla bulaşan hastalıklar da endemik halde iken tüberküloz nisbeten daha seyrek görülüyordu. Afrika içlerinden Sahra boyunca yayılıp Mısır'a ulaşan Çiçek hastalığı salgınları konusunda duyarlı olan Paşa'nın desteğiyle askerlerin yanı sıra sivil halk için çiçek aşılmasını zorunlu kılmıştır (Fahmy, 2010, s. 204).

1849'da ünlü romancı Gustave Flaubert'in Mısır gezisi sırasında ziyaret ettiği Kasrû'l-ayn Askerî Hastanesi Frengi koğuşunu tarifini aktaralım: "Kasrû'l-ayn Hastanesi. Bakımlı. Clot-Bey'in eseri, eli hâlâ görülmekte. Frengi vakaları. Birkaçının ciddi hastalığı var. Doktordan alınan işaretlerle hepsi yataklarında doğruldu ... ve şankırlarını göstermek için parmaklarıyla genital bölgelerini açtılar" (Steegmuller, 1972, s. 65: Akt. Fahmy, 2010, s. 218).

Dr. Clot-Bey askerlerin psikolojik sorunlarını da önemsiyordu, iştahsızlık, ağrılar, depresyon ve melankoli şeklinde seyreden ve nadiren ölüme bile yol açan daüssıla (ev/yurt özlemi) gözlemlenen askerlerin geçici olarak evlerine gönderilmelerini sağladı (Fahmy, 2010, s. 199). Bir süre sonra hastane için gerekli hale gelen hekim kadrosunu yetiştirmek üzere 1827'de bir Tıbbiye Mektebi kurulmuştur. Tıbbiyenin başına, askerî hastane başhekimisi olarak çalışan Fransız Dr. Clot-Bey atanmıştır (Uzluk, 1937, s. 283).

Mısır’da görülen hastalıkların dağılımı hakkında bir fikir sahibi olabilmek için Kasrû’l-ayn Askerî Hastanesi’nin 1847-1848 yılları arasındaki kayıtlarına bakmak yararlıdır:

Çizelge 3.11. Kasrû’l-ayn Askerî Hastanesinde Tedavi Edilen Vakalar/1847-1848 (Kuhnke,1990, s. 26)

Klinik	Hasta Sayısı	İyileşme	Ölüm
Dahiliye	5949	5592	357
Oftalmoloji	1846	1846	
Cerrahi	2387	2350	37
Ürogenital	5134	5134	
TOPLAM	15216	14822	394

3.2.1.1.1.4. Eserleri

Dr. Clot-Bey, Kahire Tıbbiyesi’nin kuruluşu ve geliştirilmesindeki büyük gayreti yanında Fransa’daki eğitim sürecinden itibaren yayınladığı makale ve kitapları ile oldukça zengin bir literatür katkısı oluşturmuştur.

- *Considerations sur les abus et les dangers de la manoeuvre instrumentale dans l’art des accouchements; these de chirurgie, par le docteur Clot-Bey.* 18 janvier 1813. (Doğum sanatında aletli manevraların kötüye kullanılması ve tehlikeleri üzerine düşünceler; Doktor Clot-Bey’in cerrahi tezi. 18 Ocak 1813).

- *Recherches et observations pathologiques sur le spinitis,* 24 juillet 1820. (Spinitis ile ilgili patolojik araştırma ve gözlemler; 24 Temmuz 1820).

- *Aperçu sur le ver dragonneau observe en Egypte.* Marseille, 1830. (Mısır’da gözlemlenen paraziter solucana genel bakış. Marsilya, 1830).

- *Notes sur la fréquence des calculs vésicaux en Egypte et sur la methode employee par les chirurgiens arabes pour en faire l’extraction, suivies de réflexions sur les résultats de 38 opérations de cystotomie pratiquées.* Marseille, 1830. (Mısır’da mesane taşlarının sıklığı ve Arap cerrahların bunları çıkarmak için kullandıkları yöntem hakkında notlar ve ardından gerçekleştirilen 38 sistotomi ameliyatının sonuçları üzerine düşünceler, Marsilya, 1830).

- *Observations d'une amputation du bras, dans l'articulation scapulo-humérale, avec résection du col de l'omoplate*, Marseille, 1830. (Kürek kemiği rezeksiyonuyla birlikte skapula-humeral eklemdaki kolun amputasyonu, Marsilya, 1830).

- *Histoire d'une tumeur éléphantique du scrotum, du poids de 110 livres, extirpée avec succès, chez un arabe de la Haute-Égypte*. Marseille. 1830. (Yukarı Mısırlı bir Arap'ta skrotumdaki elefantik tümörün rezeksiyonu. Marsilya, 1830).

- *Observation de la ligature de l'artère iliaque externe pratiquée à l'hospital d'Ab'u-Zabel Egypte*. Marseille, 1830. (Ebu Zabel Mısır hastanesinde gerçekleştirilen dış iliak arter ligasyonu. Marsilya, 1830).

- *Observation d'une amputation dans l'articulation coxo-fémorale*. Marseille, 1830. (Koksofemoral eklemda amputasyon. Marsilya, 1830).

- *Relation des épidémies de choléra-morbus qui ont régné à l'Heghiaz, à Suez et en Égypte*, Marseille, 1832. (Mısır'ın Süveyş şehri ile Hicaz'da hüküm süren kolera salgınlarının ilişkisi, Marsilya, 1832).

- *Compte rendu des travaux de l'Ecole de medecine d'Abou-Zabel (Egypte), et de l'examen general des eleves pour les Paris*, 1833. (Mısır Ebu Zabel Tıp Fakültesi'nin çalışmaları ve öğrencilerin genel sınavı hakkında rapor, Paris, 1833).

- *De La Peste Observée En Égypte: Recherches Et Considérations Sur Cette Maladie*. Paris, 1840. (Mısır'da görülen veba hakkında: Bu hastalık üzerine araştırmalar ve düşünceler. Paris, 1840).

- *Aperçu Général Sur L'égypte*. Paris, 1840. (Mısır'a Genel Bakış. Paris, 1840): Toplam 1000 sayfayı aşan iki büyük cilt halinde yayınlanan eserde Mısır jeolojisinden botaniğine, tarihinden nüfusuna kadar bütün yönleri ile ele alınmıştır. *An Introduction to the History of Education in Modern Egypt* (Çağdaş Mısır Eğitim Tarihine Giriş) adlı önemli bir çalışmaya imza atan James H. Dunne (1938, s. 122) bu eserin tamamen Mehmet Ali Paşa'yı Avrupalılar nezdinde aklamak ve övmek için propaganda kastıyla yazıldığını iddia etmiştir. Clot-Bey bu kitabında Mısır'da Arapça konuşanlar ile Türkçe konuşanlar arasında olduğu ileri sürülen geçimsizlik ile ilgili fikirler ileri sürerken, yeni yetişen genç Mısırlı subayların beceriksizliği konusundaki müşahedelerini kaydetmiş ve Mehmed Ali Paşa'nın bazı Mısırlı

subayları deneyip tecrübesizliklerinden dolayı tekrar denemediğini belirtmiştir (İhsanoğlu, 2006, s. 98).

- *Maladie des enfants* (Çocuk Hastalıkları): Çocuk Hastalıkları hakkındaki bu eser önce Fransızcadan Arapçaya ve 1844 yılında Mustafa Resmî el-Çerkesî tarafından Arapçadan Türkçeye çevrilip *Mualece-i etfâl* adı ile Mısır'daki Bulak matbaasında basılmıştır (İhsanoğlu, 2006, s. 163).

- *Künûzü 's-sıhha ve yevâkitü 'l-minha* (Sağlık Hazinesi): Mehmed Ali Paşa'nın emri ile halka tıp ve sağlık konularında genel bilgiler sunmak için yazdırılmış, Arapçaya 1844 yılında ve Mustafa Resmî el-Çerkesî tarafından Arapçadan Türkçeye 1845 yılında çevrilerek basılmıştır (İhsanoğlu, 2006, s. 163).

- *Compte rendu de l'état de l'enseignement médical et du service de santé civil et militaire de l'Égypte au commencement de Mars 1849*, Paris 1949. (Mart 1849'un başında Mısır'da tıp eğitiminin durumu ile sivil ve askeri sağlık hizmetine ilişkin rapor. Paris, 1949):

- *Memoires*, (Anılar). 1949: Fransız Arkeoloji Enstitüsü tarafından Jacques Tagher'in editörlüğünde yayınlanmıştır.

- *Coup d'oeil sur la peste et les quarantaines*, (Veba ve Karantinaya Bir Bakış). 1851.

- *Coup-d'oeil sur la peste et les quarantaines, a l'occasion du congrés sanitaire*. Paris. 1854. (Sağlık Kongresi vesilesiyle veba ve karantinalara bir bakış. Paris. 1854).

- *Réouverture de l'école de médecine du Caire, discours prononcé par le docteur Clot-Bey le 10 Septembre 1856*. Paris, 1858. (Kahire tıp fakültesinin yeniden açılışı, Doktor Clot-Bey'in 10 Eylül 1856'da yaptığı konuşma. Paris, 1858).

- *Compte-rendu de l'examen des élèves de l'École de médecine et de l'École d'accouchement du Caire pour la première année de sa réorganisation*, Paris, 1858. (Kahire Tıp Fakültesi ve Doğum Okulu öğrencilerinin yeniden düzenlenmesinin ilk yılındaki sınav raporu, Paris, 1858).

- *Mehemet-Ali, vice-roi d'Égypte*. Paris, 1862. (Mısır'ın genel valisi: Mehmed Ali, Paris, 1862).

- *De l'ophthalmie* (Göz İltihabı). 1864.

Mehmed Ali Paşa dönemindeki çeviri kampanyası döneminde Dr. Clot-Bey'in eserlerinin Arapçaya çevrilmesinde önemli bir rol sahibi Tunisi şü eserlerin tercüme ve redaksiyonunda görev aldı:

- *Ed-Dürerü 'l-gavâl fî ilmi emrâzi 'l-etfâl* (Çocuk Hastalıkları),

- *Ravzatü 'n-necâhi 'l-kübrâ fî ameliyyâti 'l-cerrahiyyeti 's-suğra* (Küçük Cerrahi Müdahaleler) (Tomar, 2012, s. 384).

Bu eserlerden çalışmamızda atıfta bulunulanlara Kaynaklar bölümünde künyeleri ile birlikte yer verilmiştir.

3.2.1.1.1.5. Ölümü

Dr. Clot-Bey 9 Cemazeyilevvel 1285/28 Ağustos 1868'de, önde gelen bir *Legion of Honour* (Onur Nişanı) taşıyıcısı (Wakley, 1833) ve Avrupa'nın prestijli tıp cemiyetlerinin çoğunun üyesi olarak 74 yaşını bitirmiş halde ölmüştür.

Clot-Bey'in çalışmaları Fransa'da genel olarak takdir edilse bile özellikle Mısır'a süvari okulunu kurmak için davet edilerek 1828'de gelen ve Veterinerlik okulunun organizasyonu ile görevlendirilen veteriner hekim Pierre Nicolas Hamont (1805-1848) başta olmak üzere aleyhinde bulunanlar da olmuştur (El-Dib, 2015; Sonbol, 1991, s. 44). Hamont (1845, s. 112) Dr. Clot-Bey ile ilgili ağır eleştirilerine *L'Égypte sous Méhémet-Ali* kitabında yer vermiş ve iyi bir cerrah olduğunu belirttiği Dr. Clot'un yerine getiremeyeceği bir görevi üstlendiğini iddia etmiştir. Dr. Clot-Bey ise (1840, s. 447) Mısır hakkındaki eserinde yetenekli ve gayretli bir uzman olduğunu kaydettiği Hamont ile ilişkisinin sorunlu olduğuna işaret etmekle yetinmiştir.

Dr. Clot-Bey'in ismi doğduğu Grenoble'da bir sokağa ve Kahire şehir merkezindeki bir caddeye adı verilerek günümüzde de yaşatılmaktadır. Doğa bilimci Charles Lucien Bonapartee tarafından Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yaşayan bir çöl kuşu *Rhamphocoris Clotbey* olarak adlandırılmıştır (Argemi, 2014).

3.2.1.2. Kahire Tıbbiyesi'nin Açılışı

Medrese-i Erkân-ı Harb yeni usuldeki bu askerî teşkilâtın temeli oldu ve ordu teşekkül ederken hekim ihtiyacı baş gösterdi; zaten Mısır halkı da bulaşıcı hastalıkların pençesinde idi. Bunun için Mehmed Ali Paşa, Mısır'da askerî bir tıbbiye kurulmasını gerekli görmüştür. Sonbol'a göre (1991, s. 31) Kahire Tıbbiyesi'nin kurulması fikrini Clot-Bey kendisine mal etmek istemiştir.

Çizelge 3.12. Mısır Tıp Fakültesinin öğrenci mevcudu (Dunne, 1938, s. 129)

	1. yıl	2. yıl	3. yıl	5. yıl	
Hazırlık	-	20	-	43	
Birinci sınıf	20	26	23	24	
İkinci sınıf	38	21	21	7	
Üçüncü sınıf	43	26	80	6	
TOPLAM	101	93	124	80 +	
				Hasta	4
				Sınavsız	27
				Özel Durumlar	2
				TOPLAM	113

İlk öğretim yılında Kahire Tıbbiyesi'ne 215 öğrenci kaydedilmiştir (Sinoue, 1999, s. 189). İlk tıbbiyenin kurucusu Clot-Bey, tıbbiyenin gelişimi için azimle çalışmış ve başarılı da olmuştur. Mısır Tıp Mektebi ancak 40 yıl sonra Amerikalıların Beyrut'ta açtığı Protestan papazlarının açtığı üniversiteye kadar Arap dünyasında tek tıp okulu olmaya devam etmiştir.

3.2.1.2.1. Eğitim Kadrosu ve Müfredat

Dr. Clot, 1827'de Mısır'da kurulan tıp fakültesinde klinik eğitim çalışmasını başlatarak asrın sonlarında temel biyolojik bilimlerde keşfedilen ilerlemeleri takip edebilecek nitelikte bir kadro oluşturmayı başarmıştır (Kuhnke, 1990, s. 26). Eğitim kadrosunda görev almak üzere Clot-Bey tarafından seçilen öğretim görevlilerinin çoğu Kahire'ye 1827 yılında kendisi ile birlikte gelmiştir. Hepsinin askerî hastanede de görevi vardır ve uyguladıkları alandaki uzmanlıklarını öğrencilere aktarmışlardır.

Mısır Tıp Fakültesi'nde eğitim süresi beş yıldır. Okulun mezuniyet töreninden önceki son sınavı, Vali Kavalalı Mehmed Paşa ve davetlisi olarak gelen Avrupalı diplomatların

huzurunda yapılır, yetiştirilen hekimlerin yetkinliğini gösteren bir etkinliğe dönüştürdü. Dr. Clot-Bey (1833, s. 14) 1832 yılında hazırladığı değerlendirme raporunda 25 Şaban 1243/12 Mart 1828 tarihinde yapılan ilk sınava Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya, Hollanda, Sardunya konsoloslarının da katıldığını belirtmiştir. İlk dört yılın sonunda, tıp okulunun çalışması beklenen sonuçlara ulaşmıştır. Özellikle Batı ülkeleri de dâhil olmak üzere taklit edilmesi gereken bir model haline gelmiştir. İlk öğrencilerinden 20'sinin mezun olarak hekim adayı olarak orduda görevlendirilmesi okulun kısa sürede düzene girdiğini göstermiştir (Clot-Bey, 1833, s. 45).

Dr. Clot-Bey'in Kahire Tıbbiyesi'nde eğitim planlarken uygulamada en çok sıkıntı çektiği konu anatomi dersinin kadavra üzerinden işlenmesi ve diseksiyon olmuştur. İslam dünyasının her yerinde olduğu gibi Mısır'da da müslümanların o günkü dinî inançları ölüye saygı duyulmasını gerektiriyor ve anatomi derslerinde kadavra diseksiyonunu yasaklıyordu. Bu durum anatomi öğretimi konusunda ciddi bir engel oluşturuyordu. Dr. Clot-Bey (1833, s. 5) bu güçlüğü aşabilmek için dinî liderlerle görüşerek yapılacak işlemin insanlık hayrına olduğu hususunda onları ikna ettiğini okulun ilk beş yıllık faaliyetini anlattığı raporunun hemen başında kaydetmiştir. Dr. Clot-Bey, yönetimi Afrikalı ölü cesetlerini kullanabileceğine yönetimi ikna ederek işe başlamıştır. Kadavra önünde öğrencilere de kullanılan cesedin bir Hristiyan'a ait olduğuna dair güvence vererek, Müslümanlar tarafından hoş görülme- yen diseksiyona geçmiştir (Uzluk, 1937, s. 284).

Mısır ile ilgili ilk izlenimlerini 28 Safer 1239/3 Kasım 1833'de iki öğrencisi ile birlikte geldiği Paris'te Tıp Akademisi'ndeki seminerinde paylaşan Dr. Clot-Bey, Mısır'da nasıl görev aldığını, karşılaştığı zorlukları ve uğradığı bir suikastı dile getirmiştir. Dr. Clot-Bey, kaleme aldığı anılarında öğrenciler ve Müslüman gönüllüler arasındaki nekropsi direncini yıkmak için nasıl yalanlara, cezalara ve rüşvetlere başvurduğunu dramatik bir biçimde anlatmıştır. Diseksiyon seansları en büyük gizlilik içinde yapılıyordu, ancak yine de bir öğrencisinin suikast denemesine maruz kalmıştır. Ebu Zabel tıp okulunun açılışı, Müslüman fanatiklerin dayanamayacağı bir işti. Bir anatomi dersinin ortasında, fanatik bir öğrencisi Dr. Clot-Bey'i bıçakladı, ancak bıçak kaburgalarına geldi ve suikastı hafif yaralarla atlattı (Kuhnke, 1990, s. 36). Saldırının sadece sekiz saat sonra serbest bırakılması Dr. Clot-Bey'i sarsarak Mısır'da çalışma noktasında demoralize etmiştir. Bu saldırı üzerine Mehmed Ali Paşa'nın o güne kadar sadece maymun, köpek gibi hayvan cesetleri üstünde diseksiyona izin veren Mısır ulemasına anatomi dersinde insan kadavrası kullanılabileceği konusunda fetva vermeleri talimatı, Dr. Clot-Bey'in diseksiyon çalışmalarını rahatlatmış, Kasrû'l-ayn Hastanesi'nde ölen sahipsiz

hasta cesetleri anatomi derslerinde kullanılmış ve anatomi dersleri zamanla kanıksanmıştır. Dr. Clot-Bey, kararlı duruşu ile İslam âleminde o güne kadar görülmediği şekilde insan kadavrasının kullanıldığı modern anatomi derslerini okutup, yine insan üzerinde ilk diseksiyonu yaparak büyük bir başarı kazanmıştır (Fahmy, 2018, p:4). Uzluk'un (1937) Mısır'daki Tıbbiye'yi anlattığı bir makalesinde Ebu Zabel'de 1827 yılının 20 Ekim günü yapılan anatomi dersinin bir çizimi de yer almaktadır. Büyük amfide ayakta durarak konuşan Dr. Clot-Bey'in yanında Fransızca sunumu Arapçaya aktaran tercüman, bir iskelet ve karşısında zamanının yerli hocaları ile genç bilim adamı adayları görülmektedir.

Mehmed Ali Paşa, 1842'de Obstetrik dersini açtırıp, kadın hastalıkları dersi de okutturulmasını emretmiştir. Sırf bu maksatla kadın personelin çalıştığı bir doğumevi açılmıştır. Müslümanların geleneği, bir kadının kocasından başka bir erkek tarafından görülmesini yasakladığından erkek hekimlere gebelik takibi ve doğum yaptırtmak imkânsızdı. Clot-Bey bu sorunu da ayrı bir orta öğretim kurumunda özel olarak eğittiği Habeşli cariyeleri ebe olarak işe almak suretiyle çözmüştür (Uzluk, 1937, s. 285). Kahire Tıbbiyesi'nin 1856 yılındaki ilk açılışından sonra gerçekleştirilen sınav sonuçlarının açıklandığı toplantıda Ebe Okulu'na kaydedilen genç yerli kadınların sayısının 60'a ulaştığı açıklanmıştır (Clot-Bey, 1858b, s. 36).

Öğrenciler arasında bir rekabet ruhu yaratmak için Dr. Clot-Bey, her akademik yılın sonunda başarılarını değerlendirmek için halka açık olarak beş gün süren sınavlar düzenlemiştir (Hassan, 1866, s. 10). Bir kavanozdan çekmiş oldukları soruları sözlü olarak cevaplandırmalarına göre tıp öğrencileri, performans üstünlüğüne göre üç gruba ayrılıyordu. Sınavda başarısız olanlar askerî hastanelerde hastabakıcılığa, illerde aşı uygulayıcısı kadrolarına atanırken başarılılar iki maaş ikramiye ile ödüllendirilip teğmen rütbesiyle silahlı kuvvetlerde hekim olarak görevlendiriliyordu.

Tıbbiyenin açılışından 10 yıl sonra, 1836 da 420 Mısırlı hekim, ülkesine hizmet ediyordu. Bu hekimler Kahire Tıbbiyesi'nde okumuş, başta Ebu Zabel Askerî Hastanesi olmak üzere askerî hastanelerde staj yapmışlardı (Uzluk, 1937, s. 283). Okulun kuruluşundan beş yıl sonra, ordunun sağlık talepleriyle başa çıkmaya ve hastanelerdeki kadrolaşmaya yetecek sayıda hekim mezun olmuştur. Sinoue'nin kaydına göre (Sinoue, 1999, s. 189) 18 yıl içerisinde (1827-1845) 1.500 hekimin mezun edilmesi söz konusudur. Kahire Tıbbiyesi'nin tarihini yazan değerli bir Mısırlı hekim de 10 yıl içinde (1827-1837) Kahire Tıbbiyesi'nden en az 420 öğrenci diplomalarını aldığını kaydetmiştir (Mahfouz, 1935, s. 31).

Çizelge 3.13. Mısır Tıp Fakültesi İlk Öğretim Kadrosu (Dunne,1938, s. 126).

Dersin Adı	Öğretim Üyesi
Fizik	Celesia
Kimya	
Botanik	Figari
Cerrahi Patoloji	Clot-Bey
Klinik Cerrahi	
Operasyonlar	
Doğumlar	
Anatomi Hazırlık	Lasperanza
Patoloji Hazırlık	
Anatomik ve patolojik biçimsel parçaların hazırlanması	Gaetani
Patolojik Anatomi	Cherubini
Fizyoloji	Pruner
Sivil ve Askerî Hijyen	Bernard
Adli Tıp	
Tıbbi Patoloji	Duvigneau
Klinik Farmakoloji	
Tıbbî malzemeler	Barthelemy
İlaçlar ve Reçete	
Toksikoloji	
Fransızca	Ucelli

Mısır'daki modern tıp uygulamasının bir yansıması da mezun olan hekimlerin mesleklerine hekim andı içerek başlamalarıdır. Hekimlik mesleği için tıp eğitimine başlayan insanların ya eğitimin başlangıcında veya bitiminde and içmeleri mazisi binlerce yıl geriye götürülebilen bir gelenektir (Şahinoğlu, 1994). Kahire Mekteb-i Tıbbiyesi'nde de bu geleneği takip eden bir hekim andı uygulaması kayda girmiştir. İslam tıp tarihinde de hekim andı uygulamasının örneklerine rastlandığı kaydedilmiştir (Şahinoğlu, 1994). İslam Dünyası'na ait ulaşılabilen en eski Arapça hekim yemini İbn Ebî Usaybia (ö. 668/1269) tarafından nakledilmiştir (İlgili vd., 2016).

Kahire’de de beş yıllık tıp eğitimi bitimindeki diploma töreninde, Montpellier Tıp Fakültesi’nde okunan Hipokrat yemininin Dr. Clot-Bey tarafından Arapçaya uyarlanan benzeri ile and içilmesi söz konusu olmuştur. İslamî unsurlarla bezenerek yeniden üretilen ve yeni mezun hekimler tarafından okunan hekim andının çevirisi şöyledir:

“Allah’a ve O’nun Elçisi Hz.Muhammed (s.a.v)’e yemin ederim ki, doktorluk esnasında güvenilir olacağıma ve yasaları koruyup bağlı kalacağıma, fakirlere bedava bakacağıma, işimi yaparken gereğinden fazla ücret almayacağıma, bir eve girdiğimde orada olanları görmeyeceğime, edindiğim sırları söylemeyeceğime, doktorluğumu sû-i istimâl etmeyeceğime, şantaj yapmayacağıma, kimsenin ismini ifşa etmeyeceğime, mesleğimi delil göstermeyeceğime, hastayı kötülemeyeceğime, hamilelere zararlı ilaçları vermeyeceğime, kürtaj yapmayacağıma, doğruluktan ayrılmayacağıma, ustalarımın öğrendiklerimi öğrencilerime öğreteceğime, andıma bağlı kalacağıma, bütün insanlar beni sayıp yücelteceğinden andıma bağlı kalmazsam aşağılanacağıma yemin ederim. Sözlerimin tanığı Tanrı’dır” (Clot-Bey, 1833, s. 197-198)

Aynı okulun mezunlarından Dr. Hassan Mahmoud ise yazdığı risalesinde Kahire Tıbbiyesi mezuniyet töreninde okunan Hekim Andı’nı şöyle kaydetmiştir:

“Ey Allah’ım, seçtiğin en iyi temsilcinin şanı ve yüceliği üzerine yemin ederim ki, hayatımı mesleğimi icra etmeye adayacağım. Tıbbi bilgimi genişletmek ve mümkün olduğunca doğru bir şekilde uygulamak için çaba göstereceğim. Yoksul ve düşkün hastalara karşı hayırsever olacağım; umarım bunun karşılığında Allah bana ödülleri ve nimetlerini bahşedecektir. Paraya karşı açgözlülük göstermeyeceğim; tam tersine, ahiret günü hayırseverler arasında sayılacağımı umarak, hasta yoksullara kendi masraflarımla ilaç sağlayacağım. Bir fakiri ve bir zengini aynı anda tedavi etmem istendiğinde, fakirden başlayacağım ve onu herhangi bir komplikasyon veya kazadan kaçınacak şekilde tedavi etmeye çalışacağım, çünkü hastalığı uzarsa, kendisine ve ailesine büyük zarar verecektir. Ayrıca, ülkemin, yurttaşlarımın ve vatanımı düşman

işgalinden koruyan ordunun çıkarına olan her şeyi yapacağım. Hastalardan çok fazla ücret almayacağım; açgözlülüğün kalbime girmesine izin vermeyeceğim ve açgözlü olmayacağım. Hastalardan para koparmak için durumlarının ciddiyetini abartarak onları korkutmayacağım. Yorgunluğumu telafi edecek ve hastamın durumuna uygun olacak şeylerle yetineceğim. Üstadıma bir baba olarak saygı duyacağım ve onun çocuklarını kardeşlerim ya da kendi çocuklarım gibi göreceğim. Eğer tıp öğrenmek isterlerse, hiçbir özenden kaçınmadan onlara ücretsiz olarak öğreteceğim. Hastalara en uygun ve en iyi doktorların deneyimleriyle onaylanmış yöntemleri uygulayacağım. Mutlak bir zorunluluk olmadıkça hiçbir ameliyata başvurmayacağım ve her şeyde sanatın kurallarına uyacağım; hiç kimse için herhangi bir zehir tavsiye etmeyeceğim veya temin etmeyeceğim. Bir kadına asla kürtaj yöntemini öğretmeyeceğim. Hastaları tedavi etmek için bir eve ancak onları sağlığına kavuşturmak niyetiyle gireceğim ve asla kötü bir amaç için girmeyeceğim, tüm kötülüklerden kaçınacağım. Kolera gibi bir salgın hastalık söz konusu olduğunda, ister yoksul biri ister zengin biri tarafından çağrılalım, ilk çağrıya gecikmeden gitmeye hazır olmaya çalışacağım ve bu şekilde Allah'ı hoşnut etmeyi ve yasanın emirlerine uymayı umacağım. Mesleğimin icrasıyla ilgili olsun ya da olmasın, herhangi bir iftira duyarsam, ifşa etmek ya da tekrarlamak bir yana, bundan kimseye söz etmeyeceğim ve duymamış gibi davranacağım. Ne açıkça ne de gizlice herhangi bir ahlaksızlığa düşkün olmayacağım ve doğru yolda kalarak kendimi her türlü utanç verici eğilimden korumak için elimden geleni yapacağım. Bağımsızlığımı ve itibarımı koruyarak meslektaşlarımdan herhangi birine saldırmaktan kaçınacağım. Bir hastalığın teşhisi veya tedavisi konusunda herhangi bir şüphem olursa, meslektaşlarımdan birine danışacağım ve hastamın hayatını gurur veya yanlış bir gurur duygusuyla riske atmayacağım. Ey kendisine yalvaranların dileklerini yerine getiren Allah'ım, azizlerine bahsettiğin lütfu bana da bahsetmeni, beni suçtan ve ayıptan korumanı ve böylece kurtuluş diyarına girebilmeyi nasip etmeni diliyorum” (Hassan, 1866, s. 15)

3.2.1.2.2. Öğrencilerin Paris'e Sınava Götürülmeleri

Clot-Bey, 24 Cemazeyilahir 1248/18 Kasım 1832 günü 12 çalışkan öğrencisinin yeterlilik sınavına girecekleri Paris'e ulaşmıştır (Hamont, 1845, s. 188; Sinoue, 1999, s. 180). Niyeti getirdiği öğrencilerinin tıbbî yeterliliğini kanıtlamak yanında Fransa hastanelerinde genel tıp ve cerrahi deneyimlerini arttırabilmelerini sağlamaktır. Paris'te Mehmed Ali Paşa'nın Fransa'daki öğrencilerini takip eden Jomard ile tanışmış ve Kahire'de yaptığı işler hakkında bilgi vermiştir. Hekimlik görevlerine başlamalarından önce Mısırlı tıp öğrencilerin Paris Tıp Akademisi'nde sınavdan geçirilmesini istemiştir (Clot-Bey, 1858a, s. 6) Desgenettes, Larrey, Dupuytren, Broschet, Orfila, Rostan, Begin, Roche, Sauson, J. Cloquet, Magendie Pariset gibi Fransa'nın seçkin bilim adamlarından oluşan bir jüri oluşturulmuştur. Doğu dilleri yeterliliği sınavı için de Jomard ile Jaubert görevlendirilmiştir. Baron Dubois ve Fransa Kralı'nın doktoru Dr. Marc da sınavda hazır bulunmuşlardır. Öğrenciler soruları Fransızca olarak yanıtlamış ve 6 Aralık 1832 günü sonucu açıklanan sınavda büyük bir başarı göstermişlerdir. Sınav süreci Dupuytren'in yaptığı övgü dolu konuşma ve bu sonuçtan dolayı Clot-Bey'in kutlanması ile sona ermiştir (Mahfouz, 1935, s. 32). Kahire Tıbbiyesi öğrencilerinin bu başarısı, haberi yansıdığı Avrupa ülkelerinde de övgüler almıştır (Burrow,1975). Bu gezi sırasında Clot-Bey, kendisinin dizayn ettiği sarığı ve madalyalar ile dolu üniforması ile Londra'ya da gitmiş ve Londra'da Lancet dergisi editörlerinden Thomas Wakley'i ziyaret etmiştir. Mısır'da yaptıkları konusunda bilgilendirdiği Wakley (1833) Lancet'te yayınladığı bir yazı ile Dr. Clot'u Anglosakson tıp dünyasına tanıtmıştır.

Dr. Clot-Bey'in Avrupa'ya giden ilk öğrenci grubuna aldığı Ahmed el-Raşidî Fizik ve Kimya, İbrahim el-Nabaravî Cerrahi, Ahmed Bekhit Biyoloji, Hüseyin el-Hehyawî Anatomi ve Ali Heiba Ebelik ve Fizyoloji dallarında öğretim görevlisi olarak atanmışlardır. Sonraki yıllarda Fransa'ya giden Muhammed el-Şafî, Muhammed el-Şabassî, Muhammed el-Soukkarî, Mustafa el-Subkî ve Muhammed Ali Baklî de eğitimlerini başarıyla tamamlayarak 1255/1840 yılında Paris'ten Mısır'a dönmüşler ve Mısır ordusunda yarbay rütbesi ile eşdeğer ücretlerle görev almışlardır (Mahfouz, 1935, s. 34).

3.2.1.2.3. Eğitim Dilinin Arapçalaştırılması

Mehmed Ali Paşa kurduğu bütün eğitim kurumlarında olduğu gibi Tıbbiye'de de öğretim dilinin Türkçe olmasını istiyordu. Ancak Dr. Clot-Bey Tıbbiye'nin eğitim kadrosunu oluşturmak üzere Avrupa'dan - çoğunluğu Fransız olmak üzere- öğretim görevlileri ithal

etmişti. Bu kişiler doğal olarak Türkçe ya da Arapça bilmezken öğrenciler de Fransızca bilmiyordu. Fransızlar tarafından kurulan diğer okullarda, Veteriner (1242/1827), Eczacılık (1245 /1830) ve Ebelik (1247/1832) okullarında da durum benzerdi (İhsanoğlu, 2012, s. 113).

Öğrencilerin çoğu Arapça konuştuğundan, Dr. Clot-Bey, öğrencilerle iletişim kurmakta önceleri zorlanmış; bu sorunu aşabilmek için başlangıçta hem Arapça hem de Fransızca konuşup yazabilen sekiz yerli genci seçerek Tıp Fakültesi'nde tercüman olarak hizmet ettirmiştir. Tıbbiyenin öğretim kadrosu ağırlıklı olarak Fransa'dan temin edildiği için ilk yıllarda hocanın Fransızca anlattıklarını, çevirmen, simultane olarak Arapçaya çevirirdi. Bu sırada öğrencilere Fransızca, yabancı öğretim görevlilerine Arapça öğretilmesi için de çalışılmıştır. Dr. Clot-Bey tıp öğrencilerinden Fransızca öğreniminde başarılı olanlardan bir kısmını öğretim görevlisi yaparak temel ders kitaplarının Arapça'ya aktarılmasını sağlayıp tıp eğitimindeki dil sorununu büyük ölçüde çözmeyi başarmıştır (Clot-Bey, 1862b, s. 111).

Tıp eğitimindeki zorluk sadece dil ile ilgili değildir. Daha önemli bir sorun anatomi ve diseksiyon eğitimini sabote eden dini engellerdi. Bu engelleri aşmak üzere dinî otoritelerle ilişkisini geliştiren Dr. Clot-Bey İslam dinine saygı göstererek din kaynaklı güçlükleri de gidermeyi başarmıştır. Müslümanların kutsal ayı Ramazan ayında, tıp fakültesi için bir ay tatil ilan etmesi, kendisinin dinî inançlara saygısının örneklerden birisidir.

Mehmed Ali Paşa ve din bilginlerinin anlaşmasını takiben, 1242/1827'de Clot-Bey, Kahire'deki Kuran okullarının en iyi ve zeki 150 öğrencisini seçerek yönetim tarafından barındırılan ve bursları ödenen, askerlerle aynı disipline tabi olarak hem tıp hem de Fransızca öğrenmek zorunda kalacak bir öğrenci grubu oluşturmuştur (Clot-Bey, 1833, s. 25). Mehmed Ali Paşa'nın çok güvendiği adamlarından olan Boğos Bey'e 22 Rebiülevvel 1249/9 Ağustos 1833 tarihinde Dr. Clot-Bey'in seçimi ile Paris'e giden öğrencilere gönderilmesini istediği "Modern tıp ile ilgili okuduklarını, öğrendiklerini anbean kaydetsinler ve bunları tercüme etsinler" şeklindeki talimatı konu ile yakından ilgilendiğini gösterir (İhsanoğlu, 2006, s. 68).

Zeki olmaları kaydıyla seçilen birkaç medrese öğrencisi de önce öğrenci ve daha sonra asistan olarak Kahire Mekteb-i Tıbbiye kadrosuna katılmıştır. Bunların en başarılılarından birisi, Seyyid Ahmet Hasan er-Raşidî, 6.000 kelimelik bir Mısır Tıp Sözlüğü düzenlemiştir (Burrow, 1975). Bu başarılı öğrenci 1255/1840'larda Julius Sichel'in temel Oftalmoloji kitabını da Arapçaya çevirerek Mısır tıbbına kazandırmıştır. (Kuhnke,1990, s. 145)

Mehmed Ali Paşa, öncelikle Ebu Zabel’de özel bir matbaa açtırarak Dr. Clot-Bey ve arkadaşlarının tıp kitaplarını Arapçaya tercüme ettirip bastırmıştır. Bu ilk kitaplar arasında Şânî-zâde’nin anatomi kitabının birinci cildinin resimli baskısı da vardı. Arapça tıp kitaplarının hazırlanması konusunda Kahire Tıbbiyesi’nin ilk mezunlarından Avrupa’ya giderek dil yeteneğini geliştirenler birkaç yıl içerisinde temel tıp kitaplarının Arapça’ya tercümesini gerçekleştirerek asıl büyük atılımı başarmışlardır. Bu kapsamda çevrilen 54 başlık altında 90 cilt eser, modern bilimin hemen tüm dallarını içeren bir tıp kütüphanesiydi. Mehmed Ali Paşa tüm bu eserlerin -her biri en az bin kopya olmak üzere- basılmasını sağlamıştır (Sinoue, 1999, s. 185).

Ne kadim Mısır’da, ne Arap halifelerin hükümrânlığı altında, ne de Türklerin idaresinde, Mehmed Ali Paşa’nın tercüme ettirdiği kadar çok kitap tercüme edilmemiştir. Kireççi’nin (1999) kaydettiğine göre Mehmed Ali Paşa, bu eserlerin çevrilmesine özel bir ilgi göstermiş, hatta çeviriyi yapanlar üzerine baskı uygulamıştır. Mehmed Ali Paşa’nın tercüme konusunda öğrencilerin dil bilgisinden yararlanma konusundaki taleplerinin ilginç bir örneği, Avrupa’dan dönen öğrencilerin İskenderiye limanında karantinada bekletilirlerken Fransızca eserleri çevirmelerinin istenmesidir (İhsanoğlu, 2006, s. 151).

Kahire Tıp Fakültesi İçin Arapçaya Çevrilen Eserlerin Listesi: (1845)

1. Doğa Felsefesinin Unsurları, Tıp Çalışması; Clot-Bey derlenmiş ve Anhourî tarafından çevrilmiştir.
2. Fizik Kitabı, Ajasson el Fouché’nin ekleriyle birlikte Pellelan’ın çalışmasından; Anhourî tarafından çevrilmiştir.
3. Thénard’dan Kimya Elementleri (5 cilt); Perron tarafından çevrilmiştir.
4. Girardin’dan Temel Kimya Dersleri (4 cilt); Bedaoui Solene tarafından çevrilmiştir.
5. Vauquelin’dan Denemeler üzerine inceleme; Assanen-Ali tarafından çevrilmiştir.
6. Richard’dan Elements of Botany, Ekler M. Figari; Anhourî tarafından çevrilmiştir.
7. Mineraloji ve Jeoloji Temel Dersler, Ahmet-Nada Beudani tarafından çevrilmiştir.
8. Favrot’tan Zoolojinin Unsurları, M. Husonun; Ahmet-Raşidî tarafından çevrilmiştir.
9. Trousseau ve Pidoux tarafından yazılan Materia Medica Üzerine İnceleme (2 cilt): Ahmed-Raşidî’nin ekleri ile tercüme edilmiştir.

10. Orfila'dan Toksikoloji Unsurları (2 cilt); Assan-Raşidi tarafından çevrilmiştir.
11. Sotibeiran'dan Farmakolojinin Unsurları (2 cilt); Sağlık Genel Komisyonu üyeleri Assan ve Raşidi tarafından çevrilmiştir.
12. Hastane Formu, Assan ve Raşidi tarafından çevrilmiştir.
13. Bayle'nden Tanımlayıcı Anatomi El Kitabı (2 cilt), Gaetani-Bey ve Anhourî tarafından çevrilmiştir.
14. Cruveilhier'den Tanımlayıcı Anatomi (4 cilt); Chabassy tarafından çevrilmiştir.
15. Lauth'dan Anatomist's Handbook; Chabassy tarafından eklerle çevrilmiştir.
16. Genel Anatomi Özeti, Gaetani-Bey derlemesi; Nabaraoui tarafından çevrilmiştir.
17. Patolojik Anatomi, Andrai; Şafî tarafından çevrilmiştir.
18. Bölgelerin Anatomisi, Blandin; Osman-İbrahim tarafından çevrilmiştir.
19. Fizyoloji Özeti, Seissen; Ali-Hebe tarafından çevrilmiştir.
20. Physiologie Bicherand, -Bérard'ın ekleri ile- (3 cilt); Issaovi tarafından çevrilmiştir.
21. Küçük Cerrahi; Mehmed Ali tarafından yapılan eklerle çevrilmiştir.
22. Bandajlar ve Aletler, Gerdy; Nabaraoui tarafından çevrilmiştir.
23. Cerrahinin Temelleri, Begin, -Clot-Bey'in ekleri ile- (2 cilt); Anhourî tarafından çevrilmiştir.
24. Genel Cerrahi Kılavuzu, Boyer (4 cilt); Muhammed-Ali tarafından çevrilmiştir.
25. Ortopedi Unsurları; Ahmet-Raşidî tarafından çevrilmiştir.
26. Operatif Tıp El Kitabı, Malgaigne (2 cilt); Mehmed Ali tarafından eklerle çevrilmiştir.
27. Internal Patoloji, Roche (2 cilt); Anhourî tarafından çevrilmiştir.
28. Semiyoloji, Emengard; Mustafa-el-Ouali tarafından çevrilmiştir.
29. Medikal Klinik Kılavuzu, Martinet; Şafî tarafından çevrilmiştir.
30. Tedavi, Martinet; Şafî tarafından çevrilmiştir.
31. Kadın Hastalıkları, Ahmet-Raşidî tarafından çevrilmiştir.
32. Çocuk Hastalıkları, Billard; Mustafa-el-Ouali tarafından çevrilmiştir.

33. Çocuk Hastalıkları, Clot-Bey; Şafî tarafından çevrilmiştir.
34. Zührevî Hastalıklar El Kitabı, Ricord; Mustafa el-Ouali tarafından çevrilmiştir.
35. Deri Hastalıkları, Rayer ve Cazenave (4 cilt); Ahmet Raşidî tarafından çevrilmiştir.
36. Seminal İncelemeler, Lallemand (4 cilt); Mustafa Soukky tarafından çevrilmiştir.
37. Doğum Hakkında, Velpeau (2 cilt); Ahmet Raşidî tarafından çevrilmiştir.
38. Göz Hastalıkları, Lawrence (İngilizceden çeviren), Wensel ve Sichel'in ekleri ve bu hastalıklar için kullanılan ilaçların bir listesi ile; Ahmet Raşidî tarafından çevrilmiştir.
39. Oküler Cerrahi, Joeger (Almancadan çeviren); Hussen tarafından çevrilmiştir.
40. Diş Hekimliği Sanatı Üzerine İnceleme (2 cilt); Mustafa-el-Ouali ve Osman-İbrahim tarafından çevrilmiştir.
41. Özel, Kamu ve Askerî Hijyeni Üzerine, Mısır Uygulaması, Clot-Bey (2 cilt); Şafî tarafından çevrilmiştir.
42. Adli Tıp, Sedillot; Şafî tarafından çevrilmiştir.
43. Popüler Tıp Üzerine İncelemeler (Ebeler, cerrah-berberler ve tıp bilimine uzak halk için hazırlanan kitaplar):
- 43.1. Anatomi ve Fizyoloji Kavramları;
- 43.2. Özel ve Kamusal Hijyen Kavramları;
- 43.3. Doğumda Kadına Gösterilmesi Gereken Bakım;
- 43.4. Kadın ve Çocuklara Özgü Hastalıklar;
- 43.5. Mısır'da En Sık Görülen Hastalıkların Tanı ve Tedavisi;
- 43.6. Ameliyat Safhaları ve Rutin Bakım;
- 43.7. Eczacılık Kavramları ve Formülleri, Clot-Bey (2 cilt); Şafî tarafından çevrilmiştir.
44. Askerî Cerrahin Vademecum'u, Sarlandière; Anhourî tarafından çevrilmiştir.
45. Aşı Talimatı, Clot-Bey; Ahmet Raşidî çevrilmiştir.
46. Aralıklı Ateş Talimatı, Clot-Bey; Anhourî tarafından çevrilmiştir.
47. Mısır Dizanterisi Talimatı, Clot-Bey; Şafî tarafından çevrilmiştir.
48. Veba İle İlgili Talimat; Şafî tarafından çevrilmiştir.

49. Veba Üzerine, Clot-Bey; Mustafa el-Ouali tarafından çevrilmiştir.

50. Hipokratik Aforizmalar,

51. Nysten Sözlüğü, Tüm tıbbi terimlere zenginleştirilmiş eski yazarlardan alınan Arapça karşılıklar; tüm hocalar tarafından çevrilmiştir.

52. Tıp Terimleri Sözlüğü, Fabre (8 cilt); tüm hocalar çevrilmiştir.

53. Farmasötik Formüller,

54. Sivil ve Askerî Sağlık Hizmeti Tüzüğü, Clot-Bey (4 cilt); Fransız nizamnamelerinden derlenmiş ve Mısır'a uyarlanmıştır (Clot-Bey, 1862b, s. 111-114)

3.2.2. Kahire Tıbbiyesi'nin Mekân Değişiklikleri

Ebu Zabel bölgesinde kabristan olmamasından dolayı Clot-Bey, Tıbbiye'yi ya İskenderiye veya Cezire-i Ravza'ya taşımak gerektiğini ileri sürmüştür. Tıbbiye 1830'larda bugün Kahire Üniversitesi merkez yerleşkesinin yer aldığı Kasrû'l-ayn bölgesine taşınmıştır (Clot-Bey, 1840, s. 419; Fahmy, 2010, s. 96). Kasrû'l-ayn'daki yeni bina güzel bahçelerle çevrili iki katlı bir dörtgen yapı halinde ve her kanadı bir koridorla ayrılmış iki sıra koğuştan oluşan bir mimariye sahipti. Her kanat 50 yataklı dört salona bölünmüş olarak bütün bina 800 yatak kapasitede inşa edilmişti (Mahfouz, 1935, s. 36).

Kahire Tıbbiyesi'nde eğitim süresi, 1849'da her sınıfında 125 tıp ve 25 eczacılık öğrencisi olmak üzere altı yıla çıkartılmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın 18 yıllık Valilik süresinde okuldan yaklaşık 1.500 öğrenci mezun edildiği düşünülmektedir. Mısır Valiliği'nde görevli olan 315 hekimden 255'inin yerli, 60'ının ise Avrupalı hekimler olduğu 1849 tarihli bir raporda belirtilmiştir (Panzac, 1989, s. 104). Bu süreçte temel tıp eğitimi kitaplarından 52 eserin Fransızcadan Arapçaya çevrilerek resmî Bulak Matbaasında basıldığı da ve Kahire yanında İstanbul, Cezayir, Tunus, Fas, Suriye ve İran'a gönderildiği de kaydedilmiştir (Mahfouz, 1935, s. 38).

3.2.3. Kahire Tıbbiyesi'nin Halkla İlişkileri

Dr. Clot-Bey'in Kahire'ye geldikten hemen sonra Ebu Zabel'de başlayan, daha sonra Kasrû'l-ayn'a taşınan sağlık hizmeti verilen askerî hastane, halka kesintisiz bir sağlık sunumunu gerçekleştirmiştir. Kahire Tıbbiyesi'nin hızla organize edilip düzenli olarak verdiği mezunları ile sağlık hizmeti için gerekli kadroları sağlaması okulun prestijini arttırmıştır.

Ebelik okulu mezunlarının verdiği hizmetle doğum standartlarının yükselmesi Mısır'daki sağlık sunumunun kalitesini yükselten ve halka dokunan bir başka alandır. Yaygın aşılamların Mısır'dan Afrika içlerine doğru uzanması da koruyucu sağlık hizmetleri yönüyle kayda değerdir. Mısır'da 1831'de görülen çiçek hastalığı Kahire'de 36.000 kişinin ölümüne sebep olmuştur. 1834'deki çiçek salgınında ise 30.000'i Kahire'de olmak üzere bütün Mısır'da 400.000 kişi ölmüştür. Hastalık herkes gibi Vali Mehmed Ali Paşa'yı da korkutmuş; Clot-Bey'e hastalıkla mücadele için başta yüksek rütbeli memurlar olmak üzere bütün Mısır halkının aşılmasını emretmiş, yaygın çiçek aşısı uygulaması böylece hayata geçirilmiştir (Uzluk, 1937, s. 285).

İstanbul Tıbbiyesi ile Kahire Tıbbiyesi, her ikisinin de 1827 yılı başlarındaki açılışlarıyla herkesten önce Sultan II. Mahmud ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın tarihe mal olmuş eserleridir. Bu noktada Bulgular bölümümüzün özeti olarak İstanbul ve Kahire tıp okullarının kuruluş süreçlerini ve önemli gelişmelerin kaydedildiği tarihleri ve sürecin önemli şahsiyetlerini bir tablo halinde karşılaştıralım:

Çizelge 3.14. Kahire ve İstanbul Tıbbiyelerinin Gelişim Süreçleri

Gelişme	Kahire Tıbbiyesi	İstanbul Tıbbiyesi
Resmî Kuruluş Tarihi	27 Şubat 1827	14 Mart 1827
Kuruluş Kararı	Kavalalı Mehmed Ali Paşa	Sultan II. Mahmud
Kurucu Aktör	Dr. Clot-Bey	Mustafa Behçet Efendi Dr. K. A. Bernard
Geliş Yılı + Çalışma Süresi	1826 + 22 yıl	1827 + 7 Yıl 1838 + 6 yıl
İlk Mezuniyet Tarihi	1834	?
Avrupa'da Mezun Sınavı	1836	1844
Mezun Sayısı	1.500/İlk 18 yıl	300/İlk 40 Yıl
Öğrenim Dilinin Millîleştirilmesi	1864	1870

4. TARTIŞMA

İletişim ve ulaşımın yol açtığı engeller bir yana bir dünya devletinin merkezinden uzak bir bölgesinde (Mısır'ın merkezi: Kahire'de) gelişen modern eğitim çalışmalarından geride kalınması İstanbul'daki merkezî otoriteyi herhalde çok ciddi şekilde endişelendirmiş olmalıdır. Gerek İstanbul gerekse Kahire Tıbbiyelerinin kuruluş süreçlerine dair ayrı ayrı çalışmalar literatürde yer almışsa da, hemen hemen benzer süreçlerin yaşandığı iki olguyu mukayeseli olarak ele alan bir çalışma saptanamamıştır. Süreçlerin izlenmesi yolunda ulaşılan belge ve kaynaklarda birbirleri ile çelişki gösterenler üçüncül kaynaklara gidilerek eleştiriye tabi tutulmuştur (Arda, 1988). Osmanlı Tarihi'nin iki önemli ismi olan Sultan II. Mahmud ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile ilgili sağlıklı bir değerlendirme için bu husus daha önemlidir. Tartışmamızda bu metodolojik kritere özellikle dikkat edilmiştir.

İstanbul ile Kahire arasındaki rekabetin Osmanlı ordusu ile Mısır ordusu arasında fiili çatışmaya kadar tırmanması, 21 Aralık 1832 günü yapılan Konya Savaşı'nda Osmanlı ordusunu hezimete uğratıp 2 Şubat 1833'de Kütahya'ya giren Kavalalı'nın oğlu İbrahim Paşa'ya İstanbul'a giden yolların açılması, Mısır Valisi'nin yalnız Anadolu'daki Osmanlı egemenliğini değil saltanat merkezini de tehdit eder hale gelmesi konunun Osmanlı hanedanı için ne derecede önemli olduğunu göstermiş, Babıâli ve Saray'da büyük bir panik yaşanmıştır. (Afyoncu, 2015, s. 47; Altundağ, 1945, s. 64; Çelik, 2009, s. 70). Kavalalı'nın oluşturduğu Mısır Sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde parçalanma kaygısına yol açarak Anadolu'nun neredeyse yarısının işgali ile haklı bir endişe oluşturmuştur. Bu endişede İbrahim Paşa'nın Kütahya halkını gözetken tutumunun sonucu olarak şehirde huzurlu bir ortam sağlaması da etkili olmuştur (Gencer, 2016, s. 652). Bu endişe başta Hüsrev Paşa olmak üzere Osmanlı bürokrasisini Kavalalı tehdidini ortadan kaldırmak için çareler aramaya sevk etmiş, 1836 sonlarında Mısır Valisine suikast yapılarak öldürülmesi, böylece payitahtı tehdit eden büyük tehlikenin bertaraf edilmesi bile söz konusu edilmiştir (Çelik, 2009).

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye başlamasıyla, devletin niçin gerilediği sorusuna yanıtlar ve çareler de aranmaya başlanmıştır. Bu tür arayışlar, öncelikle Osmanlı bürokrasisinde ortaya çıkmış ve bazen de Sultan'ın talebi ile layiha adı verilen risaleler kaleme alınarak çözümler önerilmiştir (Öğreten, 2014, s. 55). Muhafazakâr görüşleri ile bilinen ünlü Osmanlı tarihçisi Ahmed Cevdet Paşa bile, yeniliklere karşı çıkmanın akıl kârı olmadığı fikrindeydi (Şener, 1996, s. 138). Engelhardt'ın kaydettiğine göre (2017, s. 12) Kaptan-ı Derya

Halil Paşa 1830 yılında, Avrupa'nın peşi sıra gidilmezse "bizim için Asya'ya dönmekten başka çare kalmadı" diye konuşmuştur. Gerileme öncelikle devlet yönetiminin bozulması Batı'nın askerî üstünlüğü gibi gerekçelerle açıklanmaya çalışılmıştır. XVIII. yüzyıl başlarında, Batı'nın askerî ilerlemesinin durdurulması ve Avrupa silahlarının ezici gücünün Osmanlı ordusuna nasıl kazandırılabilceği, o günden devletin yıkılışına kadar en önemli bir beka sorunu olmuştur. Mardin'e göre (1991, s. 12) Osmanlı'daki modernleşme çabalarının ilk evresinde "Batı'nın askerî teknolojisinin savaştaki rolü ve savaşın sonucunu kısmen Tanrı'ya bırakma şeklindeki köklü inanç" tartışmaya açılmış, askerî eğitim yöntemleri ve silah teknolojisi konusuna öne çıkmıştır. Osmanlı ülkesinde XVIII. yüzyıl sonlarında görülmeye başlayan Avrupalı uzmanların genelde İslam dünyasında özelde ise Osmanlı ülkesindeki yenilik hareketlerinde etkisi olduğuna da işaret edilmiştir (Lewis, 2020, s. 35). Bu uzmanların eğitimlerini sürdürmek üzere getirdiği ve daha sonra yazdığı Latin harfli kitapların İstanbul'da çoğalması, Türkçenin Latin harfleri ile yazımında etkili olarak hiç beklenmeyen bir tesir oluşturmuştur (Gülmez, 2006, s. 11).

Türk Tıp Tarihi açısından önemli ilişkiler kurulan Avusturya'ya 1535-1792 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nu temsilen 42 elçi gönderilmiştir (Ercan, 1984). Avrupa ile Osmanlı mukayese edildiğinde XIX. yüzyılın ilk yarısı boyunca, özellikle Batı'da görevli olarak -veya bir başka şekilde- yaşama fırsatını bulan ve sayıları giderek artan Türklerden ülkelerinin gerilik ve yoksulluğunu üzüntüyle fark edenler "Avrupa ilerler ve gelişirken 'bizim devletimiz', -Devlet-i Âliyye- niçin çöküyor ve Avrupa'nın başarı sırrı nedir?" diye sormaya başlamıştır. Bir süre, bu sırrın, inançları bakımından hor görülen Avrupa'nın tek meziyeti sanılan sınaî imalat ve teknik hünerlerinde yattığına inanılmıştır (Lewis, 1993, s. 130-131). Osmanlı Sefaretnameleri bu konudaki örneklerle doludur. Bir örnek vermek gerekirse, Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Paris'te ziyarete götürüldüğü bir hastane ve rehabilitasyon merkezini ayrıntılı olarak anlatır (Akyavaş, 1993, 28-29).

Batı uygarlığının refah düzeyi yükselen kişilere sağladığı lüks hayat unsurları da aynı kanaldan Osmanlı idareci sınıfına bulaşmış ve Lale Devri olarak anılan dönem (1718-1730) ortaya çıkmıştır. İsrafa yol açan bu yaşayış tarzını saray ile ilintili elitin imtiyazı ve millî kültürün yozlaştırılması olarak algılayan toplumun muhafazakâr ulema ve ekonomik olarak alt/orta sınıfları, devlet yönetiminde ortaya çıkan zaaf evrelerini fırsat bilerek yeniçeriler ile işbirliği yapmış; Patrona Halil isyanı (1730), Kabakçı Mustafa ayaklanması (1807), Kuleli vak'ası (1859) gibi kanlı ayaklanmalara yol açmışlardır. Batı'nın askerî kuruluşlarından örnek alma çabaları Sultan I. Mahmud (1730-1754), Sultan I. Abdülhamit (1774-1789) ve özellikle

Sultan III. Selim zamanında (1789-1807) hızlanan ilk modernleşme kıpırdanmaları, sosyolojik etki/tepki mekanizmasının ürünü isyanlar ve başta yeniçeriler olmak üzere reform çalışmalarının kendi geçim kaynaklarını yok edeceğini hisseden kesimlerin engellemeleri ile sekteye uğratılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu için Batı'nın model olarak ele alınmasını hedefleyen tanzimat (düzenleme) girişimlerinin öncelikle askerî alana yönelmesi, Avrupa'nın modern orduları önünde alınan yenilgiler, yedi sekiz yıl süren Mora isyanı sonunda Yunanistan'ın bağımsızlık kazanması ve devleti yıllarca meşgul edip yıpratın Kavalalı ve Mısır sorunu gibi askerî nitelikli sorunların tekrarlanmamasının arzu edilmesinden kaynaklanmıştır (Kaynar, 2010, s. 193). Türk modernleşme tarihindeki önemi bütün akademik çalışmalarda teslim edilen Sultan II. Mahmud'un kendi yakın çevresinde tanık olduğu trajik sağlık sorunlarının sürecin gelişimindeki payı da dikkate değerdir (Uzluk, 2017a, s. 161).

Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokrasinin güçlenmesinde ve yapılacak reform hareketlerinde etkin hale gelmesinde Mehmed Sadık Rıfat Paşa ve Mustafa Reşid Paşa gibi elçilik deneyimine sahip isimlerin etkili olduğu kaydedilmiştir (Findley, 2013). Tanpınar (2020, s. 86) Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın Viyana'dan yazdıklarının bir program mahiyetinde olduğunu belirtmektedir. Bu önemli isimlerin Yunan isyanı ve Mısır sorununda Osmanlı'dan yana tavır alan ve Mehmed Ali Paşa'nın "bir asî olduğunun gözden uzak tutulmaması" gereğini belirten Metternich gibi Avrupa siyasetinin en etkili devlet adamlarıyla doğrudan temas halinde bulunmaları, gerçekleşecek reformlar üzerinde mutlaka etkili olmuştur (Ortaylı, 2018, s. 216-218). Mekteb-i Tıbbiye'nin modernize edilmesinde büyük rol oynayan Avusturyalı hekimlerin teminine büyük katkı veren Avusturya Başbakanı Prens Metternich XIX. yüzyılın ilk yarısında Avrupa diplomasisini yönlendiren kişi olarak tanımlanmıştır (Hüner, 2008, s. 50). Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumayı dış politikasının esaslarından birisi olarak gören ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinin nedenlerini analiz eden ve çok temel bir zayıflık nedeninin varlığını teşhis eden Metternich'in 1834 yılındaki değerlendirmesi önemlidir: "Bu imparatorluk, geniş toprakları yönetmektedir ama güçlü değildir. Çok verimli topraklara sahiptir ama zengin değildir. Coğrafi konumu çok uygundur ama ticareti yoktur. Askerleri ölmeyi bilir ama savaşmayı bilmemektedir" (Sander, 2008, s. 168). Bu teşhis Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda dışarıdan nasıl görüldüğünü özetlemektedir. Metternich, İstanbul'da bulunan bir yurttaşına yazdığı 3 Aralık 1839 tarihli bir mektubunda ise Osmanlı sultanlarının yenileşmenin özünü kaçırıp şekli unsurlara önem vermelerini en büyük hata olarak niteleyip kibarca ayıplamaktadır (Timur, 1940, s. 704). Bu mektuba değinen Mümtaz Turhan (2021, s. 123). Metternich'in söz

konusu mektubunun bir sosyoloji, sosyal antropoloji bilgini yetkinliği ile kalem alındığını belirterek takdir etmiştir.

Sultan II. Mahmud (1808-1839), başta amcası Sultan III. Selim olmak üzere kendinden önce gelen reformcu seleflerinin fecî akıbetlerine tanık olmasının da tesiri ile ordunun yeniden yapılandırılması ve askerî eğitimdeki yeniliklere karşı bir direnç odağı haline gelen Yeniçeri Ocağı'nı kapatmaya karar vererek ilk fırsatta asırlık ocağı lağvetmiş ve Sultan III. Selim döneminden itibaren geliştirilen, dönemine göre çağdaş asker talimini esas alan yeni askerî birlikler ordunun asli gücü haline getirilmiştir. Bu büyük adımı atmadan önce toplum desteğini sağlamak için reformdan yana tavrını gizleyip muhafazakâr bir sultan gibi davranarak başarılı olmuştur (McCarthy, 2015, s. 359). Diğer yandan çok ayrıntılı olarak hazırlandığı görülen 7 Ekim 1808 tarihli Sened-i İttifak ile Osmanlı tarihinde ilk defa bir Sultan tebaası -Anadolu ve Rumeli âyânları- ile yetki paylaşımını kabul ederek demokratikleşme noktasından değerlendirilecek olursa önemli bir adım atmıştır (Yılmaz, 2004, s. 111).

Avrupa'nın sadece orduları sayesinde ilerlemediği, orduyu besleyen malî kaynakların ve rasyonel vergi mekanizmalarının da oluşturulması gereği en az bir asırdır biliniyordu. Bu konuda yapılan çalışmaların değerli bir örneği Sultan IV. Murad'a (1623-1640) sunulan Koçibey risalesidir. Sultan III. Selim zamanından beri bilinen bu malî ve askerî gerçeklere ilaveten Sultan II. Mahmud devrinin sonlarına doğru Avrupa'da görevlendirilen Osmanlı elçileri, Avrupa krallarının tebaanın verimliliğini artıran saltanat otoritesinin temsilciler meclisi ile paylaşılması şeklindeki bir koruyucu tedbirler bütününün XVIII. asırdan itibaren bir devlet politikası haline getirdiğini gözlemlemişlerdir. Siyasî otoritesini halk ile paylaşmayı kabullenemeyen hanedanlar bile ülkelerinde, millî devletlerini sağlamlaştırmanın tebaanın mülkiyet haklarının garanti altına alınması ile ilişkili olduğunu anlamışlardı. Avrupa ile ilgili bu türden ilk analitik değerlendirmeler, Batı'da elçi olarak görevlendirilen Osmanlı Hariciyesi memurları tarafından yapılagelmiştir (Mardin, 1991, s. 12-14). Sultan II. Mahmud döneminde 12 Mart 1836 tarihinde kurulan Umûr-ı Hariciye Nezâreti (Dış İşleri Bakanlığı) Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ilişkilerini sistematik bir hale getirmeyi hedefliyordu (Özkan, 2017, s. 244). Osmanlı modernleşmesi sürecinin Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Mustafa Reşid Paşa, Keçecizâde Fuad Paşa gibi bütün önemli isimlerinin Avrupa tecrübesi edinmiş, dış işleri ile ilgili devlet adamları oluşu da bir tesadüf değildir. Bu isimlerden Sadık Rıfat Paşa ile ismi Tanzimat ile özdeşleşen Mustafa Reşid Paşa'nın gayretlerinin dağınık bir haldeki Osmanlı İmparatorluğu'nu birleştirmeye odaklandığı kaydedilmiştir (Dağ, 2020, s. 15).

Matbaa baskısının Osmanlı İmparatorluğu'na getirilmesi için sadrazam ve şeyhülislam başta olmak üzere Sultan III. Ahmed devrinin devlet yetkililerini ikna ederek İbrahim Müteferrika'nın yolunu açan Yirmisekiz Mehmet Çelebi, 10 Ağustos 1720 tarihinde atandığı Paris'te büyükelçi olarak yaptığı gözlemleri sefaretname notlarına kaydederek bu tavrın somut örneklerini ortaya koymuştur (Kuran, 1999; Veinstein, 2002, s. 23). Sefaretname notları arasında Paris'teki bir hastaneye yaptığı ziyareti de kaydeden Çelebi, hastanenin düzeni ve temizliğinden etkilenmiştir. (Akyavaş, 1993, s. 28-29)."

Londra Büyükelçisi ve Hariciye müsteşarı iken 1837'de ilk kez Hariciye Nezareti'ne atanan Mustafa Reşid Paşa (Kaynar, 2010, s. 95) başta olmak üzere Tanzimat'ın önemli aktörleri Batı'nın idarî yapısını ve askerî organizasyonunu Osmanlı İmparatorluğu'na aktarmayı hedeflemiştir. Ekonomide ise para tedavülü, borçlanma gibi araçlar gündeme gelmiştir. Osmanlı tarihçilerinin muhafazakâr kanadından Ahmed Cevdet Paşa, bu hayat tarzı değişiminin klasik Osmanlı tarzını nasıl dejenere ettiğini, israfın inanılmaz boyutlara ulaştığını yakınlardan dile getirmiştir. Sultan II. Mahmud döneminde Saray'ın bütün masrafları aylık 1.000 keseyi geçmezken azar azar artarak Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde 5.000 keseye ulaşmıştır (Fatma Aliye, 2017, s. 142). Batı'nın günlük yaşama tarzı da, konutların mimarisinden evlerin tefrişine, mobilyalardan giysilere kadar sirayet eden taklit ile devlet ricalinden başlamak üzere yavaşça halka doğru ilerleyerek devletin her köşesine nüfuz etmiştir (Turhan, 2021, s. 122).

Sadrazam Reşit Paşa ile İngiliz elçisi Ponsonby 16 Ağustos 1838'de İngilizlere ekonomik imtiyazlar sağlayan, -Reşit Paşa'nın Boğaziçi'nde Baltalimanı'ndaki konağında imzalandığı için Baltalimanı Andlaşması diye bilinen- İngiliz-Osmanlı Ticaret Andlaşmasını imzalarken Sultan II. Mahmud çaresiz bir durumdaydı (Masters, 2017, s. 195; Pamuk, 2007, s. 205). 1841 yılına gelene kadar diğer Avrupa ülkelerinin de dâhil olarak genişlettiği bu andlaşma, Osmanlı pazarlarının ve hammaddelelerinin Avrupa sermayesinin menfaatlerini kollar şeklinde dış ticarete açılması için gereken hukukî çerçeveyi sağlamıştır.

Tanzimat dönemi modernleşmecilerine karşı sistematik eleştiriler ancak 1860'larda başlayacaktır. Namık Kemal ve Ziya Paşa önderliğindeki ve 'Yeni Osmanlılar' olarak adlandırılan eleştirciler grubu Tanzimatçıların sosyal eşitsizliğin devlet için oluşturduğu tehdidi anlayamadıklarını, halktan kopuk bir aydın elit ortaya çıktığını, millî kültürün ihmal edildiğini ileri sürmüşlerdir. Daha muhafazakâr muhalif çevreler ise kendisini Kanuni Sultan Süleyman'ın halefi olarak gören Sultan II. Mahmud ile başlayan bu süreç sonunda şeriat

hükümlerinin kaldırılma noktasına gelindiğine inanıyorlardı (Impert, 1981, s. 133). Engelhardt'ın tespitine göre (2017, s. 52) halk arasında II. Mahmud ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın müslümanlığı kıyaslanarak ikinci lehine hüküm verenler olmuştur. Yeni Osmanlılar Tanzimatçıların Avrupa ilerlemesinin arka planındaki hürriyetçi ruhu ve parlamenter temsili yönetimi anlamadıklarını da iddia ediyorlardı (Mardin, 1991, s. 15). Osmanlı sisteminin ilkeleri XVIII. yüzyıldan itibaren iki asır boyunca aşınmış lâ-yüs'el (sorgulanamaz) devlet anlayışı yerine hukuk devleti kavramı baş göstermiştir (Berkes, 2018, s. 33). Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'daki Osmanlı sultanları ile rekabetinde başarılı olabilmek için Topkapı Sarayı'nın üst düzey görevlilerine maaş şeklinde düzenli bir rüşvet mekanizması oluşturduğu dönemin eserlerinde de kayda girmiştir. *Netâyicü'l-vukûât*'ta Kavalalı'nın Enderun görevlileri ve devlet erkânı arasında *müte'addid cäsûsları* olduğu belirtilmiştir (Nuri, 2008, s. 495).

İstanbul ve Kahire'deki modernleşme çabalarını karşılaştırarak süreçlerin birbirini nasıl etkilediğine ilişkin yayınlar sınırlı sayıdadır. İstanbul ile Kahire arasındaki rekabete ilk dikkat çeken isimlerden birisi -ve ilk kez 1949 yılında yayınladığı için belki de birincisi- olarak Ahmet Hamdi Tanpınar'ın (2020, s. 84) şu sözleri önemlidir: “Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'ın hususî vaziyet ve şartlarından istifade ederek az zamanda başardığı yenilikler, imparatorluğa tâbi bir Müslüman memleketinde muvaffak olmuş bir tecrübe sıfatıyla Mahmud II'ye ve etrafındakilere cesaret verici ve takviye edici bir örnek olmuştur.”

Bu benzerlik ya da paralellikleri ilk fark eden kişilerden Yalçın Küçük (1984, s. 241-242) Tanzimat'ın bir vilâyetinin gerisinde kalmayı hazmedemeyen Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın büyük ölçüde Fransız desteği ile başarılan modernleşme çalışmalarını kopyalamasının ürünü olduğunu savunmuştur. Küçük, Tanzimat'ı devrin yönetici elitinin İngiltere ile ilişkilerinin sonucu olarak gösterenlere karşı Mısır rekabetinin bir ürünü olduğunu “Tanzimat'ın modelinin İngiltere'de veya Fransa'daki bir-iki misyonerin kafasından çıkarılıp Mehmet Ali Mısır'na götürülmesi, bilimsel araştırmalardaki yöntem ve doğrulama açısından, şöyle bir durumu sergiliyor: Tanzimat'ın Londra'da hazırlandığı tezi, sadece bir iddia olarak kalır” sözleriyle ileri sürmüştür. Tanzimat Batı ve Londra kaynaklı değildir ve Kahire'de hayata geçirilen “Mısır Modeli” etrafında oluşmuştur (1984, s. 255). Küçük'e göre (1984, s. 38-42) özellikle İstanbul'da başlayan tıp eğitimi bazı dönüm noktaları açısından Mısır'daki sürecin taklididir ve Kahire Tıbbiyesi İstanbul'a kıyasla ön almış; Sultan II. Mahmud da reformlarında Mısır Valisi'nin taklitçisi olma kompleksine kapılmamıştır.

“Sultan II. Mahmud ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri” başlıklı bir makale yazarak iki tarihî şahsiyetin reform çalışmalarının benzerliğinin altını çizerek mukayese eden Ercümen Kuran (1990, s. 109), ordunun modernizasyonu, Avrupa’ya öğrenci gönderilmesi gibi reformlar söz konusu olduğunda Sultan’ın Mehmed Ali Paşa’yı örnek aldığı kanaatindedir. Bu konuda aynı fikri paylaşan, II. Mahmud’un Kavalalı’dan cesaret aldığını yazan başka tarihçiler de vardır (Beydilli, 2022, s. 43; Özcan, 1995). Tıp tarihçileri dışında bir isim olarak Kuran’ın (1990, s. 109) Kahire ve İstanbul’da kurulan iki tıbbiyenin kurucu aktörlerinin -Dr. Clot-Bey ile Dr. K. A. Bernard- önemini ve süreçte oynadıkları benzer rolleri fark etmiş olması da kayda değerdir. Çeşitli karşılaştırmalardan sonra verdiği nihai hüküm ise şudur: “II. Mahmud’un gerçekleştirdiği ıslâhatın çoğunda Mehmed Ali Paşa’nın Mısır’daki icraatından ilham aldığı pek belirlidir” (Kuran, 1990, s. 111). Jane Hathaway (2016, s. 282), II. Mahmud’un Yeniçeri Ocağı’nı ilgasının ilham kaynağının Kavalalı Mehmed Ali’nin Memlûk beylerini katlettirdiği Kale katliamı olduğunu ileri sürmüştür ise de, bu görüşü -başka tarihçiler tarafından kabul edildiğine rastlamamıza rağmen- önemli bir yorum olarak değerlendirilmelidir.

Mısır’daki Türk yönetimi ve kültürel miras konusunda yetkin bir isim olan Kahire doğumlu Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu (2006, s. XIX) ise “yapılan yeniliklerde daha önce İstanbul’da yapılanlar örnek olarak alındı ise de ... İstanbul’u geride bırakıp bu sahalarda daha parlak gelişmeler sağlanmıştır. Mehmed Ali’nin sağladığı başarı, İstanbul’da olduğu gibi bütün dünyada bazen büyük takdir, bazen de kıskançlıkla karşılanmıştır” değerlendirmesi ile daha gerçekçi bir tavır sergilemiştir. Bu değerlendirmedeki “kıskançlık” faktörü yaptığımız çalışmada dikkatimizi çeken bir durum olarak kayda değerdir.

Kahire Tıbbiyesi’nin kuruluş ve gelişmesindeki katkısı ile anılması gereken ikinci isim olan ve uzun süre Kavalalı ile birlikte çalışan ve aynı zamanda özel hekimi olması nedeniyle birçok sırrını paylaşan Dr. Clot-Bey (1862a, s. 55), Kavalalı’nın cesur ve atak kişiliğine işaret ederken orta yaşlı bir insan iken okuma yazma öğrenmesini iradesinin sağlamlığının kanıtı olarak sunmuştur. Mehmet Ali Paşa’nın hayatı ve yaptıkları daha sağlığında bütün dünyanın da ilgisini çekmiştir. Karl Marks, Kavalalı’nın reformlarını takdir ederek “sarığî gerçek bir kafayla ikame eden tek adam” olarak tanımlamıştır (Lutsky, 2011, s. 59). Uzluk (1937, s. 283) iki tıbbiyenin kurucularının rolüne işaret ederek “Koca bir imparatorluğun merkezindeki aciz ve lâkaydî karşısında, ümmî bir valinin kiyaseti, yurt severliği, başarıcılığı takdire lâyıktır” sözleriyle Kavalalı’nın rolünü takdirle anar.

Buna karşılık Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı *İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Kavalalı Mehmed Ali Paşa" maddesinin yazarı, Türk tarihçisi Altundağ'a göre (1945, s. 2). "Türkiye arşivleri tetkik edildiği takdirde, Mehmed Ali Paşa ve hanedanı Osmanlı İmparatorluğu için bir vatan haini" olduğu görülecektir. Buradaki büyük değerlendirme farkı olguya sosyoekonomik açıdan farklı açılardan yaklaşımın sonucu olarak değerlendirilmelidir. Karpat'ın değerlendirmesine göre (2017, s. 16) ise, "Mehmed Ali Paşa 1810'dan sonra Japonya'ya benzer bir yol takip ederek, 20 yıl içinde oldukça sağlam bir ekonominin temelini kurmuş ve modern bir ordu yetiştirmiştir."

Ortaylı'ya göre (2016, s. 60-61) on binlerce insanı çöllerden toplayıp içlerinden bazılarını orduya aldıktan sonra artakalanları cebren çalıştıran, "Suriye ve Filistin halkını ağır vergilere boğan kanun tanımaz bir yönetici", bir diktatör olan Mehmed Ali Paşa, "Osmanlı Rumelisinden bir derebeyinin dünya görüşüne sahipti. Bütün yetenek ve başarılarına rağmen bu çerçevenin dışına çıkabilmiş değildir... Kozmopolit ve sadece hükümlanlık düşünen bir vali. Ancak öncekilere göre, daha yetenekliydi. (...) Arap halkını yönetme biçimi, XIX. yüzyıldaki modern bir devletin hak ve kanun düzeniyle ve anlayışıyla bağdaşacak gibi değildi. Yönettiği halkın diline ve varlığına saygı göstermemiştir. Mehmed Ali Paşa tarih boyu Mısır'a hükmeden yabancı hükümdârlardan biriydi." Ortaylı'nın (2016, s. 64) nihaî hükmü ise Mehmed Ali Paşa'nın "geçici başarılar sağlayan ama idare etmesini bilmeyen bir âsi vali" olduğudur. Mısır'ın tarihine ve diğer Arap ülkeleri ile Mısır'ın bugünkü gelişmişlik durumlarına, özellikle bilim ve kültür odaklı olarak bakıldığında Ortaylı'nın katılamadığımız Kavalalı değerlendirmesi, gerçekçi olmayan, küçümseyici bir yaklaşımdır.

Kahire-İstanbul rekabeti, önceleri Mısır'ın ihtirash valisi Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı bürokrasisinin üst kademelerindeki Hüsrev Paşa gibi etkili kişiler arasında rakibi alt ederek Sultan'ın gözüne girme mücadelesi olarak başlamış; ancak kısa sürede on yıllarca sürecek kanlı bir mücadeleye neden olan bir iktidar çekişmesine kadar tırmanmıştır (Findley, 2012, s. 37). Kavalalı'nın Osmanlı bürokrasisinin değerli kişilerini Kahire'de görevlendirerek etrafında nitelikli bir kadro oluşmasını hedeflediği ve bu kapsamda resmi görev ile Mustafa Reşid Paşa'yı da Mısır Valisi Yardımcısı unvanı ile yanına almak istediği kayda girmiştir (Rıza ve Galib, 2002, s. 43).

Bernard Lewis (1993, s. 104) de Türklerin Petro'su olarak adlandırdığı Sultan II. Mahmud'un kendisine tarihî rakip olarak varlığından ve yaptıklarından haberdâr olduğu Petro'yu değil Mısır Valisi'ni seçtiğini kaydetmiştir. Engelhardt ise (2017, s. 31) II.

Mahmud'un Rus Çarı Petro'yu taklit yolunu bilinçli olarak seçtiği kanısındadır. II. Mahmud ile Petro'yu kıyaslayan isimlerden birisi de ünlü Osmanlı tarihçisi Ahmed Cevdet Paşa'dır (Özcan, 1995). Osmanlı ordusuna danışmanlık yapması için İstanbul'a gelen ve Sultan'ın Rumeli gezisine katılarak yakından izleyen Prusyalı General Moltke ise II. Mahmud'un Rus çarı Petro ile ülkelerinin durumu göz önüne alınarak kıyaslanması gerektiğini savunmuştur (Moltke, 2021, s. 363).

Ordunun modernize edilmesinde en başarılı taşra yöneticisi durumundaki Kavalalı'nın yabancı uzman istihdamındaki becerisi, başarılarını kıskançlıkla izleyen İstanbul'daki Sultan ve çevresini de aynı yolu izlemeye sevk etmiştir (Yeşil, 2017, s. 123). Mısır'daki gelişmelerin İstanbul'un izlemesinde olduğu dönem eserlerinden *Netâyicü'l-Vukûât*'a da: "Avrupa'ya şâgirdân irsâl ederek ulûm-ı harbiyye ve fûnûn-ı riyâziyye'ye mâlik adam yetiştirir ... idi" satırlarıyla yansımıştır (Nuri, 2008, s. 494). Yabancı uzmanların istihdamı ardından Mısır'a yönelik Avrupa ilgisi de giderek yoğunlaşmış, Mehmed Ali Paşa'nın iktidarında, 1831'de Mısır'da bulunan Avrupalı sayısı 8.000 - 10.000 iken 50 yıl sonra bu sayı 90.000'e ulaşmıştır (Owen, 1993, s. 117).

Osmanlı tarihi konusunda önemli çalışmalara imza atan Shaw ve Shaw (1983, s. 25) ise modernleştirme çalışmalarında Sultan II. Mahmud'un acı sonuna tanıklık ettiği amcası Sultan III. Selim'den daha başarılı oluşunu üç etkene bağlamışlardır: 1. Reform hareketinin kapsamını hayatın bütün alanlarına yayması, 2. Reforme ettiği kurumlardan açığa düşenlerin tekrar ikincil bir güç odağına dönüşmemesi için tamamen imha edilmesi, 3. Ön hazırlık ve planlama ile girişimin başlatılması ve olabilecek azamî desteğin sağlanması.

Sultan II. Mahmud, bir insan olarak "talihsiz" Osmanlı sultanları arasında değerlendirilmiştir (Mert, 2020, s. 35). Asırların biriktirdiği aksaklıkların imparatorluğu uçurumun kenarına getirdiği günlerde tahta geçmiş, bu yıkılışı durdurmak için 30 yılı aşkın bir süreyle didinmiştir. Dışta, Rusya'nın aralıksız saldırıları, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamasından ümidini kesen ve mirasından mümkün mertebe fazla hisse koparmak için planlar yapan büyük Avrupa devletleri; içeride Saray yönetiminin zaaflarından yararlanarak bağımsızlık hayâlleri kuran vali, âyân ve mütegalibenin isyanları, 1789 Fransız devriminin yaydığı ayrılıkçı fikirlerin asırlardan beri Türk yönetiminde yaşayan Yunan, Sırp ve diğer gayrimüslim unsurların Rusya'nın tahrikleri ile bağımsızlık için ayaklanmaları Sultan II. Mahmud'un gece-gündüz demeden uğraşmak zorunda olduğu tehlikeli durumlarıdır.

Bu ağır siyasî kargaşa ortamında Sultan II. Mahmud'un elinde ne düzenli, disiplinli bir ordu, ne de işe yarar bir donanma vardı. Devletin merkezini elinde tutan başıbozuk Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra, yeni bir ordunun hızla organize edilememesi, donanmanın Navarin bozgununda İngiliz ve Fransız donanmaları tarafından yakılması da Sultan II. Mahmud'un reform planlarını rahatça uygulamasına engel olmuştur. Bütün bunlara ek olarak Sultan II. Mahmud'un etrafında devletin bu bunalımlı döneminde çözüm üretebilecek değerli devlet adamlarının azlığı, hatta tam tersine Hâlet Efendi gibi Sultan'ı yanlış yollara sevk etmeye çalışan kişilerin varlığı ve Sultan II. Mahmud'un tahta geçer geçmez karşılaştığı devasâ meselelerin çözümü için gerekli deneyime sahip olmaması şanssızlıktır. Karşılaştığı olumsuzluklar karşısında Sultan II. Mahmud, enerjisi, metaneti, gelişmeler karşısında soğukkanlılığını koruyup köklü çözüm yolları araması kayda değerdir (Öztuna, 2019, s. 30). Siyaset ve yönetim dehası genellikle teslim edilen Sultan II. Mahmud'u dönemin vakanüvislerinden Mustafa Nuri Paşa'nın *Netâyicü'l-Vukû'ât* eserinde kendisinden önceki 150 yılın en akıllı padişahı olarak kaydedilmiştir (Nuri, 2008, s. 500). Sultan II. Mahmud, birkaç istisna dışında, kendisini tanıyan hemen herkese sevdirmeyi başarmıştır. Döneminde İstanbul'a gelen ünlü *Hammer Tarihi*'ni yazarı Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte Der Osmanischen Dichtkunst (Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi)* eserini Sultan II. Mahmud'a ithaf etmekle yetinmeyip kendisini övdüğü bir *Medhiye* de kaleme almıştır (Kutlu, 2016). Mısır'daki gelişmeleri büyük dikkat ile izleyen ve İstanbul'un Kahire'nin gölgesinde kalması kaygısına düşen Sultan II. Mahmud, ülkesinin başındaki sorunlarla boğuşurken hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin de gayretleri ile 14 Mart 1827 tarihinde İstanbul'daki Tıbhane'yi açtırabilmiştir. İstanbul Tıbbiyesi'nin açılışında etkin rol üstlenen Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin kısa sayılabilecek -7 yıl kadar- bir süre sonra vefatı ile tıbbiye adeta sahipsiz kalmıştır.

Tıbhane-i Âmire'nin açılışı için Sultan II. Mahmud'u ikna eden ve takrîrleri ile bunu arşiv kayıtlarına geçiren Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, tıp tarihimizin en önemli simalarındandır. Tıbbiyenin açılışının vesilesi girişimleri ile bu saygınlığı kazanan Mustafa Behçet Efendi hakkında bazı olumsuz yaklaşımlar da literatürde görülebilmektedir. Bu yaklaşımlar temelde iki noktaya dayanmaktadır. Birincisi Mustafa Behçet Efendi'nin hekimlik niteliğini olumsuz bir yaklaşımla sorgulayan yayınlardır. Bunun tipik bir örneğini sergileyen A. Adnan Adıvar'a göre (1982, s. 176) “modern bir Tıbhane ve sonra modern bir tıp okulu” açılmasına hizmet ettiklerini kaydettiği Mustafa Behçet Efendi ve kardeşi Abdülhak Molla ile onun oğlu Hayrullah Efendi gibi ailesinden hekimler “eski tıptan ve onun efsanevi bilgilerinden” kurtulamamışlardır: “Mustafa Behçet Efendi, bütün hayatı boyunca, *Hezar*

Esrar adı altında eskilerin birtakım saçma sapan ilaçlarını, deneylerini toplamış ve ... Hayrullah Efendi -Avrupa görmüş ve modern tıp tahsil etmiş olmasına rağmen- bu *Esrar*'ı bine ulaştırarak tamamlamıştır.” Bu ithamlara karşı Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, basılırken verilen *Hezar Esrar* ismi ile bir araya getirilen derlemeleri “bir gericilik hareketi” olarak yaftalanan Mustafa Behçet Efendi’yi bu görüşü ilk ortaya atan Adıvar’a karşı şu sözlerle savunmaktadır: “Mustafa Behçet Efendi’nin ölümünden bir asır sonra başına gelen bir bahtsızlık adının yalan yanlış anılmasına sebebiyet vermiştir ... Halbuki burada adı geçen sırların bir halk hekimliği derlemesi ve Türkiye’de gerçekleştirilmiş ilk Tıbbi Folklor denemesi olduğu ... anlaşılmaktadır” (Kazancıgil, 2020, s. 316). Kazancıgil (2020, s. 316) ünlü tıp tarihçimiz Süheyl Ünver’in bu durumu tespit ederek 1948’de Türk Diş Kurultayı’nda sunduğu *Diş Folkloru* başlıklı tebliğinde Mustafa Behçet’in *Hezar Esrar* kitabından alıntılardan kullandığını da kaydeder. Ünlü tıp tarihçimiz Feridun Nafiz Uzluk (2017a, s. 664) Mustafa Behçet Efendi’nin eserlerini sıralarken Adıvar’ın alay ettiği *Hezar Esrar* eserinin “oldukça garip şeyleri toplayan” bir kitap olduğunu, ancak bazı değerli bilgiler de içerdiğini ifade ederek geçer.

Ünlü Osmanlı hekimi Mehmed Ataullah Şânî-zâde’nin önce entrikalarla vakanüvislikten azletirilip İstanbul’dan Tire’ye sürgün edilmesi, orada hayatını kaybetmesi tıp tarihimize kaydedilmiştir (Arda, 1989). Osman Şevki Uludağ (2010, s. 69-70) bu azil hakkındaki fikrini Mustafa Behçet Efendi’nin kıskançlık duyguları ile Şânî-zâde’nin aleyhinde çalışıp Tıbbiye’de görev almasını engellediğini -bu çekememezliğini Tıbbiye’nin ilk eğitim kadrosundaki teşrih muallimi Osman Saib Efendi için de gösterdiğini- suçlayıcı şekilde ifade ederek yazmıştır. Uzluk (2017a, s. 657, 661) ise Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi hakkında daha olumlu bir yaklaşıma sahiptir. Özellikle kitap sevgisini ve zengin kütüphanesini dile getirerek Türk tıbbının önemli bir siması olduğunu vurgulamıştır (Uzluk, 2017a, s. 89). Uzluk ile Uludağ arasındaki bu keskin görüş farklılığı iki tıp tarihçisinin aralarındaki dergilerde şiddetli polemik yazılarına da konu olmuş yaklaşım farklılıklarının bir örneğidir (Uzluk (2017b, s. 805).

Mustafa Behçet Efendi, kendisi ile görüşen Robert Walsh (2021, s. 431) gibi Batılı ziyaretçilerinin tarafsız gözlemleri ile de desteklendiği üzere iş yapabilme, sorun çözebilme kapasitesi bulunan bir Türk aydınıdır. Bütün kuralların Sultan’ın iki dudağı arasında olduğu bir dönemde, başta Şeyhülislamlık makamı olmak üzere ulemanın her türlü bilimsel girişimi *bid’at* olarak yaftalayıp engelleme geleneğinin sürdüğü bir ortamda tıp alanında –belirgin bir başarısı kayda girmeyen Tersane Tabâbethanesi girişimi sayılmazsa- o güne kadar

denenmemiş sistemli bir eğitim sürecini başlatan takrîri tarihi önem taşımaktadır. Kanaatime göre sadece bu bile Türk tıp tarihinin en önemli simalarından sayılmasını gerektirir; sağlığında, başlattığı eğitim süreci başarıya ulaşmış kayda değer bir hekim kadrosu yetiştirilememiş olsa bile sadece çağın tıp eğitimini ülkemize taşıma niyeti ve teşebbüsü her türlü takdirin üzerindedir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk tıp fakültesinin gerçek açılış gününü diğer bütün müelliflerin mutabık oldukları Tıbhane-i Âmire'nin açılış tarihi 14 Mart 1827 tarihinden ayrılarak 12 yıl ileriye götüren ve 17 Şubat 1839 tarihi olarak belirttiği Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne'nin açılışına taşıyan Arslan Terzioğlu (1990) bu büyük iddiasını İstanbul'daki Avusturya Elçiliğinden Viyana'ya gönderilen 20 Şubat 1839 tarihli bir habere dayandırmaktadır. Terzioğlu'nun ikinci dayanağı ise bir batılı yayındaki ayrıntı yanlışlarıdır. Terzioğlu açıkça yazmasa da Tıbhane-i Âmire ve Cerrahhane-i Mamûre çalışmalarını önemsememiştir. Bu fikir kabul edilirse, Kuruçeşme Rum Tıp Okulu'ndan Tersane Tıbbiyesi'ne ve hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin uzun takrîrleri ile kadrosunun ödeneklerine kadar çok ayrıntılı olarak düzenlenen takrîrlerini yok saymak gerekecektir ki devlet arşivleri var olduğu sürece bu mümkün değildir. Sadece eğitim kadrosu ve ders müfredatının bir türlü yoluna konamadığından söz edilerek başarılı bir girişim haline gelemediği konusunda Terzioğlu'na hak verilebilir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu gibi XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde iç isyanlardan dış saldırılara, iki Sultan'ın taht nedeniyle öldürülmesinden payitaht İstanbul'da hayatını kaybeden sayısız devlet adamından binlerce askerine '*siyaseten katl*'lerin başını alıp gittiği bir vasatta düzenli bir fakülte sistemi kurulamamasını da anlayışla karşılamak gerekir. Bu yönden değerlendirildiğinde İstanbul'un manzarası, Tıbbiye organizasyonu açısından karşılaştığımız Kahire'ye göre çok daha vahim bir tablo arz etmektedir.

Mısır'daki modernleşme çabaları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi İstanbul'daki yönetimin modernleşme çalışmaları birbirine paralel giden birer süreç olarak değerlendirilmelidir. Tezimizin hipotezinde kaydettiğimiz bu benzerlikler, çalışmamız sırasında somut verilerle gösterilmiştir. Her iki sürecin belirleyici etkeni, Avrupa orduları karşısında yenilgilere uğrayan orduların yenilenmesi gereğinin anlaşılması ve bu yenileme çalışmasının gerektirdiği ihtiyaçlar arasındaki sağlık hizmetinin de sağlanmasına yönelik olarak yapılan organizasyondur. Önce düzenli bir ordu ve bu ordunun teknik donanımı ve lojistik ihtiyaçlarının karşılanması söz konusudur. Ordunun personel politikası belirlenirken

belli sayıda asker için belirli oranda sađlık personeli istihdamı dűşűnűlműş ve bu dűşűnce gerekli sađlık personelinin yetiřtirilmesi için alınan önlemleri gűndeme tařımıřtır.

Çalışmamızda değerlendirdiğimiz Batılı gezginlerin seyahat notlarında g rdűđűműz üzere, dönemin İstanbul’unda hayatın her anında -askerî alanda ise özellikle Kırım Savaşı sırasında- ihtiyaç duyulan sağlık hizmetinin arz ettiği vahamet, Osmanlı hekimlerinin meslek  yetersizlikleri yabancı gözlemcilerin tanıklığı ile kayda girmiştir. Sağlık hizmetinin ana unsuru olarak hekimlerin ve diğer sağlık personelinin eğitimi için tıbbiye ve benzeri kurumların hayata geçirilmesi bu noktada zorunlu hale gelmiştir.

Öęretim kadrosu için Avrupa’dan hekimler getirilmesi, yetiştirilen  ęrencilerin Avrupa’da (Viyana ve Paris) komisyonlar  nűnde sınava çıkartılması bu benzerliklerin iki önemli örneğidir. Tıbbiye’deki ders programları ve anatomi derslerinde kadavra diseksiyonu konusunda karşılaşılan dinî kaynaklı gűlűkler ve hatta eğitim sűrecindeki tatil uygulamaları da benzerdir. Mekteb-i Tıbbiye’nin aılmasında kısa bir sűre farkıyla da olsa Mısır Tıbbiyesi’nin  ne geçmesi Mehmed Ali Pařa’yı modernleşme sűrecinde bir adım  ne çıkartmıştır. İstanbul ve Mısır tıbbiyelerinin açılış sűreci kadar eğitim ve gelişim sűreleri de benzerdir. Ancak İstanbul’daki Mekteb-i Tıbbiye’de 1827 yılındaki açılıştan 1839 yılına kadar geçen 12 yıllık sűrede kayda değer bir sonuç alınamadığı ve kuruluş hedefinin, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ordusuna askerî hekim yetiştirme işinin başarılamadığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Yine 12 yıllık bu sűrede Kahire Mekteb-i Tıbbiyesi’nin açık fark ile önde olduğu da bilinmektedir.

Fransız tabib Dr. A. B. Clot-Bey 1826’da Mısır’da, tıp mektebinin başına geçip kesintisiz olarak 22 yıl boyunca eğitime y n verirken İstanbul’da benzer bir rolü, Viyanalı Dr. K. A. Bernard 6 yıllığına üstlenmiştir. Dr. Bernard’ın 1838 sonlarında İstanbul’a gelip tıbbiyenin yönetimini ele alması ile sűrecin devamı ve dűzenli bir eğitim kadrosunun efektif bir műfredatı uygulaması sağlanabilmiştir. Bernard’ın vakitsiz  lűm  İstanbul Tıbbiyesi’nin gelişimini sekteye uğratan bir etki oluşursa da kadrosundaki diğer Avusturyalı hekimler görevi devralarak eğitimin sűrd r lebilmesini sağlamışlardır. İki tıp mektebinin gelişim sűrelerini değerlendirirken Dr. Bernard’ın Mustafa Behçet Efendi’nin vefatından 4 yıl kadar sonra iřin başına geçerek yaklaşık 6 yıl çalışabilmesi; buna karşılık Dr. Clot-Bey’in 22 sűre ile kesintisiz olarak çalışmış olması dikkate alınmalıdır.

İki siyasi merkez modernleşme çalışmalarını sürdürürken İstanbul ve Kahire sürekli olarak birbirlerini -göz ucuyla da olsa- izlemektedir. İstanbul'un taşrası sayılan bir vilâyetindeki gelişmeleri biraz endişe ile izlemesi tabii görülebilir. Mısır Valisi'ne karşı sürdürülen istihbarat faaliyetlerinin en dikkat çekici yönü, diğer hedeflere karşı yürütülenlerden daha düzenli ve süreklilik arz eden bir çalışma geliştirilmiş olmasıdır (Yüksel, 2017, s. 369). Osmanlı arşivindeki 4 Mart 1839 tarihli bir belge Mısır valisininin sağlık alanında attığı her adımın İstanbul tarafından dikkatle izlendiğini kanıtlamaktadır (Bkz. Ek-11). Buna karşılık Kavalalı da İstanbul'daki karar mekanizmalarının aldığı tedbirler konusunda bir casusluk organizasyonu oluşturduğu kaydedilmiştir (Çelik, 2009). A. Süheyl Ünver (1964) tarafından tanıtılan bir albüm, Mısır'daki asi vali Kavalalı Mehmed Ali'nin İstanbul'daki bütün gelişmeleri yakından takibe aldığını göstermektedir. Babası Sultan II. Mahmud'un alt yapısını hazırladığı Tanzimat Fermanı'nın okunması kendisine nasib olan Sultan I. Abdülmecid'in huzurunda yapılan Ferman'ın okunma törenini, o gün orada görevlendirdiği bir ressama çizdirerek, kendisine iletilmesinden sonra hazırlanan albümü incelediğinin anlaşılması dikkat çekici -ve biraz da hayret verici- bir ilgidir (Ünver, 1964).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılının en önemli siması olarak değerlendirebileceğimiz Sultan II. Mahmud, çok zor bir dönemde, kanlı bir sahne ile devraldığı saltanat tahtını korumayı başarmış ve kuruluşuna öncülük ettiği askerî ve idarî kurumlarla bazı araştırmacıların da işaret ettiği gibi maliyeden bayındırlığa, eğitimden dinî organizasyona kadar her alanda Osmanlı İmparatorluğu'nu yeni baştan yapılandırmıştır. Çalışmamızda refere edilen bütün tarihçilerin (Lewis, Shaw, Ortaylı, Karpat, Akyıldız, McCarthy vd.) ortak denebilecek değerlendirmesi Sultan II. Mahmud'un Osmanlı sultanları arasında öne çıkan en önemli isimlerden birisi ve biyografisini yazan bir akademisyen Fuat Andıç (2014, s. 114) tarafından tespit edildiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrünü -en az bir yüzyıl daha- uzatan reformcu bir sultan olduğudur. Bu ortak kanının nadir istisnalarından birisi Sultan II. Mahmud döneminden itibaren 20 yıla yakın süre ile İstanbul'da Fransa adına görev yapan diplomat Eduard Phillippe Engelhardt'dır. Engelhardt (2017, s. 25) diplomatik görevinin sağladığı imkânlarla topladığı belgelerle desteklediği *Türkiye ve Tanzimat* eserinde Sultan II. Mahmud'u "teknesi, direkleri, yelkenleri yenilenmeye, tamire muhtaç ve tayfası değiştirilmek gereken bir gemi" olarak değerlendirerek "Büyük Petro'yu taklit hevesi"ne kapılmış, "ekseriya sertlik ve şiddet ile hareket eden bir müstebid" ithamıyla nitelemektedir. Radikal uygulamaları ile hemen hiç bir çevreye yaranamayan ve hayatındaki herhangi bir ayrıntıdan, -bugün pek de önem vermediğimiz bir eylemi olan- kılık kıyafet reformundan yola çıkılarak insafsızca eleştirilen Sultan II. Mahmud'un hakkının teslimi için

bu çalışmamız katkıda bulunabilir. Ülkemizde modern tıp eğitimin öncüsü iki isim de Mustafa Behçet Efendi ile Viyana'dan gelerek ülkemize sağlık alanında büyük katkıda bulunan Karl Ambroise Bernard olarak tarihe geçmiştir. Mustafa Behçet Efendi'nin Sultan'ı Tıbbiye kurulmasına ikna eden dilekçeleri tarihî birer belgedir.

Bugünkü Mısır toplumunu bile etkileyen bir reform sürecinin mimarı Kavalalı Mehmed Ali Paşa da, daha sağlığında neredeyse dünya çapında bir üne kavuşmuş, - Alexandre Dumas'dan Karl Marx'a - önemli bilim ve kültür insanlarının dikkatini çekmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın tarihin ilerletici aktörlerinden birisi olarak yüceltilmesini savunanlar yanında, iktidarını sağlamlaştırmak için Memlûk beylerinin yüzlercesini tuzak kurarak öldürtmesi, zorunlu askere alma uygulamaları ile komşu Afrika ülkelerinden özellikle Sudan'dan devşirdiği köleler, Memlûk vakıf arazilerini şahsi mülke dönüştürerek ailevî nitelikte büyük bir sosyoekonomik bir güç odağı teşkil etmesi dikkate alınarak ağır bir şekilde eleştirenler de vardır. Yapılan bu eleştirileri tamamen haksız saymak zor görünmektedir. Batılı literatürde Mehmed Ali Paşa modernliğin öncüsü bir devlet yöneticisi olarak görülürken Modern dönemin Mısırlı ve Arap aydınları son tahlilde bir Osmanlı olarak gördükleri Mehmed Ali Paşa'yı bir despot olarak nitelemektedir. Mehmed Ali Paşa'nın sağlık reformlarının planlama ve uygulamasındaki en önemli isim Clot-Bey de benzeri bir değerlendirmeye muhatap olmuştur. Yapıp ettikleri ve olağanüstü gayreti ile Avrupa tıp çevrelerinde haklı bir şöhret kazanan Dr. Clot-Bey bugün bile süregelen bir ilgi görmüştür. Ancak eserlerinde kendisini Mısır'a davet eden Mehmed Ali Paşa'nın yanlış ve zalimane işlerini bırakın eleştirmek sözünü dahi etmemesi konusunda haklı eleştirilere uğramıştır. Hâmisi Mehmed Ali Paşa'nın vefatı sonrasında aldığı ilgi ve iltifatı haleflerinden göremeyince Fransa'ya geri dönerek hayatını kendi ülkesinde noktalamıştır (El-Dib, 2015).

Türk Maarif Tarihi adlı eseri Eğitim Tarihi alanında önem arz eden Osman Ergin (1940, s. 39) yüzyıl önce Mısır'da tıp eğitimi aldığı iddia edilen ve İstanbul'da Tıbbiye'de eğitime başlayan Lübnanlı bir kişinin anılarından hareketle İstanbul ile kıyaslayarak Kahire Tıbbiyesi'ndeki eğitimin yeterliliğini sorgulamaktadır. Türk Tıp tarihi uzmanları arasında Kahire Tıbbiyesi'nin hekim yetiştirmekteki başarısının İstanbul'daki tıp eğitiminde -ve özellikle eğitim dilinin Türkçeleştirilmesi mücadelesinde- etkili olduğuna işaret edenler de olmuştur: Tıbhane-i Âmire'den kısa süre önce açılmış olan “Mısır Tıp Mektebinde Avrupa'dan getirilen hocaların verdiği derslerin anında tercüme edilerek eğitim yapıldığı ve böylece fazla sayıda hekim yetiştirildiği kayda değer” bir durumdur.” (Unat ve Samastı, 1990, s. 2).

Kahire Tıbbiyesi'nin başarısında okulun organizasyonunda başrolü alan Dr. Clot-Bey'in 1827 yılında geldiği Mısır'da 1849 yılına kadar kesintisiz olarak 22 yıl süre ile ülkede hükümrân olan Vali Mehmed Ali Paşa'nın her konuda desteğine sahip ve tam yetkili bir yönetici olarak çalışması en önemli faktördür. Buna karşılık İstanbul Tıbbiyesi'nin modernizasyonundaki en önemli isim olan Dr. K. A. Bernard, 1838 yılı sonlarında geldiği ülkemizde yaklaşık altı yıl çalışma fırsatı bulabilmiş ve birçok planını uygulamaya koyamadan genç denebilecek bir çağda -36 yaşında- talihsiz bir şekilde hayatını kaybetmiştir. Dr. Clot-Bey'in kendisini ifade edebilecek ölçüde kayda aldığı büyük hacimli kitap ve hatıraları yanında Dr. Bernard'ın İstanbul günleri hakkında hemen hiçbir yazılı belgenin bulunmaması da bu noktada dikkate alınmalıdır. İki aktör arasındaki önemli bir fark da, Dr. Clot-Bey'in Kavalalı'yı Suriye'nin Osmanlı'dan kopararak ele geçirilmesi gibi kritik bir konuda ikna etmek gibi, mesleği dışında işlerle ilgilenmesinin söz konusu olabilmesidir (Altundağ, 1945, s. 35).

Kahire Mekteb-i Tıbbiyesi'nden 1834 yılında ve daha sonra İstanbul Tıbbiyesi'nden yeni mezunların yetkinliklerini kanıtlamak üzere belirlenen Avrupa tıp merkezlerine birer grubun gönderilmesi de benzer uygulamalardır. Sonraki yıllarda da mezunların bilgi ve görgülerini arttırmak üzere, ihtisas eğitimi için Avrupa'ya gönderilmeleri söz konusu olmuştur. 1864 yılında İstanbul'dan Paris'e gönderilen altı öğrenci bunun belgeli bir örneğidir. Bir başka belgede her yıl Mekteb-i Tıbbiye mezunu iki veya üç hekimin belli bir süre ile Paris'in Val de-Grace Hastanesi'ne gönderilmelerinin yararlı olacağı kaydedilmiştir (Şişman, 2004, s. 51). 1864-1876 yılları arası Fransa'ya ilim tahsili için bütün fakültelerden gönderilen 42 öğrencinin 26'sı Müslüman, 16'sı gayrimüslimdir. Mekteb-i Tıbbiye'den Avrupa'ya öğrenci gönderilmesinin nedeni olarak hekim adaylarının edindikleri teorik bilgilerin tatbiki için yurtdışı deneyiminin de gerekli olduğuna işaret edilmiş, ancak Fransızca dil seviyelerinin düşük oluşunun sorun oluşturduğu belirtilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu her yıl tıp ilminde vuku bulan yeni keşifleri incelemeleri ve geleceğin öğretim üyeleri olarak yetiştirmeleri gayesiyle Mekteb-i Tıbbiye'den mezun edilen hekimlerden bir kısmını Avrupa'nın büyük şehirleri Londra, Paris, Viyana, Berlin ve Petersburg'a gönderme kararı almıştır (Şişman, 2004, s. 69). Faroqi'ye göre (1997, s. 17) Avrupa'ya öğrenim almak için gönderilen gençler kültürel değişikliklere aracılık ederek Osmanlı modernleşmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

En önemlisi ise İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye'nin kurulmasındaki ana hedefinin gerçekleştirilmesinde, ordunun sağlık hizmetini yerine getirecek askerî hekim kadrosunun

yetiştirilmesinde gösterdiği zaafiyettir. Bu zaafiyetin Osmanlı İmparatorluğu yıkılana kadar sürdüğü bilinmektedir (Yurdakul, 2015, s. 74-75). Oysa aynı süreçte Kahire Mekteb-i Tıbbiyesi 800 hekimi ordu hizmetine sunabilmiştir (Clot-Bey, 1862b, s.47). Çalışmamızda tarih sınırlaması olarak aldığımız 1876 yılında Kahire Tıbbiyesi'nde 18 yerli profesör ve mezun edilerek büyük çoğunluğu devlet hizmetinde görevlendirilecek 195 hekim adayı olduğu kaydedilmiştir (El-Dib, 2015).

Tıp literatürünün millî dilde geliştirilmesinde de Kahire Tıbbiyesi'nin önde bulunduğu söylenebilir. Bunda Dr. Clot-Bey'in işin en başında tıp öğretimi için gerekli kitapların çevirisini planlaması ve hızla hayata geçirmesi etkili olmuştur (Clot-Bey, 1862b, s. 111). Tıbbiye eğitiminin Türkçeleştirilmesi konusundaki makalesinde Osman Şevki Uludağ (1935, s. 106), *Lugat-ı Tıbbiye* hazırlanırken daha önce Mısır'da hazırlanmış olan Tıp Lugati'nden yararlanıldığını kaydederek Mısır'ın bu konudaki kudemine işaret etmiştir. Her iki tıbbiyenin gelişim aşamalarını ve mezunlarının durumunu kıyasladığımız tabloya tekrar bakıldığında hemen her kriter yönünden Kahire Tıbbiyesi'nin İstanbul Tıbbiyesi'nden daha önde olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılının tarihi bir modernleşme süreci tarihidir. Bu yönüyle sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun değil Türkiye Cumhuriyeti'nin ve hatta bugünkü bütün İslam dünyasının siyaset ve kültür dünyasını derinlemesine etkilemiş ve köklü değişimlere ilham vermiştir. Başta Sultan II. Mahmud olmak üzere bu sürecin kahramanları bu yönüyle her birisi üzerinde çalışılması gereken öncülerdir. Osmanlı ülkesinin başındaki türlü sorunlar ile uğraşırken amcası III. Selim'den çetrefil bilançosunu devraldığı Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile bütün saltanat hayatı boyunca mücadele etmesi ve tıp eğitimi alanında da rekabet içerisine girmesi tarihin/talihinin bir cilvesidir. Osmanlı tarihini etkilemiş yönetici eliten en renkli isimlerinden birisi olan Mehmed Ali Paşa'nın egemenliğini kimse ile paylaşmaz bir etkinlik kazandığı Mısır'da uyguladığı reform çalışmaları bugünün dünyasında bile etkisi süren bir süreci başlatmıştır. Çalışmamızda her ikisinin başlangıcı da 1827 yılına tarihlenen İstanbul ve Kahire tıp okullarının kuruluş ve gelişim süreçlerini kahramanları ile birlikte ele aldık. Bu kahramanlar tıp eğitimi konusunda İstanbul'da Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ile Dr. Karl Ambroise Bernard, Kahire'de ise Dr. Antoine Barthelemy Clot-Bey'dir. Süreçlerin etkin destekçisi olan otorite sahipleri Osmanlı Sultanları II. Mahmud ve yerine geçen oğlu I. Abdülmecid Han ile Mısır valiliğine adeta özerklik kazandıran Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dır. Bu isimler çalışmamızın sağlam bir zeminde gelişmesi için kronolojik hayat öykülerinin ötesine geçilerek kişilik özellikleri ve bunun yönetime yansımaları ile değerlendirilmiştir.

Tezimizde askerî alandaki çatışmaların had safhaya çıkardığı hekim ihtiyacının giderilmesi hedefiyle başlayan tıbbiyelerin kuruluşu, eğitimin içeriği, ders müfredatları ve öğretim kadroları ile eğitimi süreci sonunda arzu edilen başarının sağlanıp sağlanmadığı, mezun edilen hekimlerin Avrupa tıp çevreleri huzurunda sınava alınmaları mukayeseli olarak değerlendirilmiştir. Bunun için her iki okulun verilerine ulaşıp tablolara dönüştürülerek ele alınmıştır. Bu değerlendirme objektif olarak özetlemek gerekirse hemen her yönüyle Kahire Tıbbiyesi lehinedir.

Bu noktada, başta Dr. Clot-Bey olmak üzere Kahire Tıbbiyesi'nde çalışan kadronun daha fazla yazılı doküman bırakmış olması kadar, İstanbul Tıbbiyesi'nin gelişme sürecinde devletin içerisine düştüğü siyasi buhran ve çekişmelerle tıp eğitimi konusunun -zaman zaman unutulacak derecede- ihmale uğramasının, İstanbul Tıbbiyesi gelişimindeki zaafaların

oluşmasında etkili olduğunu düşünmekteyiz. Söz konusu ihmalin anlaşılması için Türk Tıp Tarihi'nde seçkin bir yeri olan Dr. Bernard isminin o yılların resmî vakanüvisinin ayrıntılarıyla dolu tarihi, *Tarih-i Lûtfî*'de sadece bir kez anılması bile yeterlidir. Osmanlı askerî sisteminin başındaki ismin, Serasker'in 1870 yılında 'kırk yılda ordu için yapılan onca masrafa rağmen sadece 300 kadar hekim yetiştirilebildi' yakınması da manzaranın vahametini gösterir.

İslam dünyasının bugün de en büyük ülkelerinden birisi durumundaki Mısır'ın yakın tarihi Türk tarihinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme sürecinde, Kavalalı Mehmed Ali Paşa valilik döneminde idarî olarak merkez ile ilişkileri zayıflayıp sonunda kopmuş da olsa bu tarihî köklerin etkileri bugün de araştırmacıların ilgisini çekmektedir. İslam dünyasındaki modernleşme süreçlerini Osmanlı'ya paralel olarak yaşayan Mısır, tıp tarihinde özel bir yer edinen Dr. Clot-Bey tarafından kurulan hastane ve tıbbiye ile sadece Mısır'da değil Avrupa'da da kendisinden yıllarca söz ettirmiştir.

Çalışmamızın sonunda iki öneriye yer vermek istiyorum. Bu önerilerden birincisi Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynaklarından ulaşabildiğimiz İstanbul Tıbbiyesi ile ilgili belgelerin benzerlerinin Kahire arşivlerinin taranması ile ortaya konmasıdır. Bu ancak Kahire'deki arşiv belgelerinin tasnifi ve Mısırlı tıp tarihi uzmanlarının bu belgeleri çalışması ile sağlanabilir. Bu sağlandığı takdirde bugüne kadar Fransız ve İngiliz kaynaklarına dayalı olarak çalışılmak zorunda kalınan XIX. yüzyıl Mısır Tıp Tarihi sağlam bir zeminde ele alınmış olur.

İkinci önerimiz ise doğrudan Türk tıp tarihi ve XIX. yüzyıldaki askerî sağlık hizmetlerinin niceliği ve niteliği ile ilgilidir. Şânî-zâde'nin tarih kitabındaki çarpıcı tespitinden Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin takrîrlere kadar bütün dönem kaynaklarında vurgulanan 'sivil ve askerî sağlık hizmetlerindeki yetersizlik' ordu sağlık sistemini konu alan akademik çalışmalarla somutlaştırılarak ortaya konmalıdır. Böylece savaşların acı ve acıklı bir yönü olan yaralı askerlerin tedavisi konusunda Osmanlı sağlık sisteminin yetersizliğine ilişkin veriler XIX. yüzyıl boyunca ve özellikle Kırım Savaşı sonrasında müttefik ordularının hekimlerinin kaleme aldığı hatıratların tanıklığına ve sadece birkaç akademik çalışmaya bağlı kalmaktan çıkarılır ve tablo ayrıntılarıyla, somut olarak ortaya konabilir. Bugüne kadar az sayıda çalışma yapılan bu alana askerî tarih ve tıp tarihi çalışan üniversite çevrelerimizin dikkatini çekmek isterim.

Osmanlı'nın son yüzyılında Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiye'den yetişen kadroların, bütün sosyal ve siyasî organizasyonların önemli aktörleri olması başlı başına değerlidir. Türk modernleşme tarihinde Harbiye-Tıbbiye-Mülkiye üçlüsünün belirleyici rolü bugün bile önemi vurgulanan bir gerçektir. Türk modernleşme sürecinin ana eksenlerinden birisi olan eğitim alanındaki değişimin doğrudan halka dokunan bir yansıması olarak tıp alanında ortaya çıkan çağdaşlaşma çabaları, günümüze kadar ulaşan bir etki oluşturmuştur. Kurulan sağlık eğitimi kurumlarının bugün bile önemini kaybetmediğini söyleyebiliriz. Batı dünyasından aktarılan tıp bilgisi yanında tıbbiyedeki eğitim dilinin millileştirilmesi çabaları, sosyal ve kültürel etkileri ile XIX. -ve hatta XX.- yüzyıl için belirleyici olmuştur.

Çalışmamızın sonunda Kahire'deki meslektaşının benzeri bir misyonu ifa etmişse de İstanbul'da çalıştığı sürenin yetersizliği ile çalışmaları akim kalan Dr. Karl Ambroise Bernard'ı saygıyla anıyorum. Sekteye uğramasına karşın kurduğu sistemin sağlamlığı daha önceki teşebbüslerin aksine Mekteb-i Tıbbiye'nin ayakta kalmasını sağlamış ve ülkemiz tıbbı için bir kazanç olmuştur. Bu nedenle ismini saygı ile yâd etmemiz bir hakşinaslık olacaktır. Haklarını teslim etmemiz gereken bir diğer insan grubu ise İstanbul Tıbbiyesi'nin 'geri dönülmez bir şekilde' Türkçe eğitime başlaması için çaba sarf eden Kırımlı Aziz İdris Bey ve arkadaşlarıdır. Türk tıp tarihine ismini yazdırmış bütün meslektaşlarımız, asırlar boyunca Türk milletinin sağlıklı bir hayat sürmesi için gayret etmiş ve etmektedirler. Bunu da İstanbul Tıbbiyesi'nin 200. kuruluş yıldönümüne yaklaştığımız günlerde sık sık hatırlamalı ve hatırlatmalıyız.

KAYNAKLAR

- Abdülhak, M. (2013). *Tarih-i İvâ Sultan II. Mahmud portresinden farklı bir kesit*, Yıldız, M. (Yay. haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Acıduman, A. ve Arda, B. (2013). Mir'atü'l-ebdân fî teşrih-i azâi'l-insân'da yer alan anatomi terimleri üzerine bir ön çalışma birinci kısım osteoloji hakkında. *Bell*, 77(279),547-572.
- Açoğlu, S. ve Yavaş, D. (2019). Osmanlı padişah portreciliğinde Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud ile değişen gelenek. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 7(19), 35-52.
- Adıvar, A.A. (1982). *Osmanlı Türklerinde ilim*. 4. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Afyoncu, E. (2015). *Sorularla Osmanlı imparatorluğu VI*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ahmed Cevdet Paşa. (1953). *Tezâkir, Cild:I*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ahmed Cevdet Paşa. (1960). *Tezâkir, Cild:II*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ahmed Lûtfî. (1999). *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi tarihi 1-15*. İstanbul: Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları.
- Ahmet Rasim. (2000). *Osmanlı tarihi, Cild:III-IV*. İstanbul, Hikmet Yayınları.
- Akıncı, S. (1962). Osmanlı imparatorluğu tıbbında disseksiyon ve otopsi. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 25(1),97-115.
- Akpolat, Y. (2013). *Sadık Rıfat Paşa*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Akyavaş, B. (1993). *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa sefaretnamesi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat dönemi Osmanlı merkez teşkilâtında reform (1836- 1856)*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

- Akyıldız, A. (2001). Sultan II. Mahmud'un hastalığı ve ölümü. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (4),53-90.
- Akyıldız, A. (2018). *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme*. 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alderson, A. (1999). *Bütün yönleriyle Osmanlı hanedanı*, (Şefaettin Severcan, Çev.). İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.
- Altıntaş, A. (1993). Tıbhane-i âmire ve 14 Mart tıp bayramı. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 20(117),45-56.
- Altıntaş, A. (1997). II. Mahmud'un tıbbiye nutku düzmece miydi?. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 28(163),4-8.
- Altıntaş, A. (1998). Tıbhane-i âmire'ye adım adım. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 29(171),132-137.
- Altıntaş, A. (1999). Osmanlılarda modern anlamda tıp eğitiminin başlaması Tıbhane-i âmire. *Osmanlı* 8, Eren G (Ed.), ss. 528-542. Ankara, YT Yayınları.
- Altıntaş, A. ve Doğan, H. (2004). Osmanlı tıbbının bozulma nedenlerinden biri: Reca, minnet, iltimas. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 12(3),164-170.
- Altundağ, Ş. (1945). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı Mısır meselesi 1831 – 1841*. Ankara: TTK Yayınları.
- Altundağ, Ş. (1957). Mehmed Ali Paşa. *MEB İslam ansiklopedisi, VII. Cilt*. ss. 566-579. İstanbul: Devlet Kitapları Millî Eğitim Basımevi.
- Andıç, F. (2014). *II. Mahmud*. Ankara: Hitabevi Yayınevi.
- Arda, B. (1988). Tarih metodolojisi ve tıp tarihi. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 41(4),671-680.
- Arda, B. (1989). Galatasaray tıbbiyesi. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 42(4),671-680.
- Argemi, B. (2024, 10 Ocak). Jomard Clot-Bey et la modernisation de la médecine dans l'Égypte de Méhémet-Ali. <http://journals.openedition.org/sabix/1097/>

- Aslan, E. ve Akçiçek, E. (2015). Modern fen bilimlerinin Türkiye'ye girişinde tıbbiyyenin rolü ve ilk fen bilimciler. *Vatan ve Sıhhat-Tıbbiyyenin Yurtseverliği*, Akçiçek, E. ve Çakmak, F. (Ed.), ss. 379-428. İzmir: Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yayınları.
- Ata Ataç, G. (2017). *Tıp fakültesi (Tıp eğitimi tarihçesi)*. Başaran, C.H. (Yay. haz.). İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri.
- Ataç, A. (1996/97). 14 Mart 1827'de açılan tıp okulunun açılışı ile ilgili dört belge. *YTTA Dergisi*, (2-3),242-257.
- Ayaşlı, Y. (2011). 1828'de Türkiye: İskoç gezgin Charles Mac Farlane'in izlenimleri. *TY Dergisi*, 100(288),226-231.
- Bağış, A.İ. (1998). *Osmanlı ticaretinde gayrimüslimler*. 2. Baskı. Ankara, Turhan Kitabevi.
- Baltacı, C. (1994). *İstanbul medreseleri hakkında notlar* [Bildiri sunumu]. XI. Türk Tarih Kongresi. Ankara: TTK Yayınları.
- Barış, Y.İ. (2002). *Osmanlı padişahlarının yaşamlarından kesitler, hastalıkları ve ölüm sebepleri*. Ankara: Bilimsel Tıp Yayınevi.
- Bayat, A.H. (2010). *Tıp tarihi*. İstanbul: Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.
- Baytop, T. (1994). Bernard, Karl Ambroisse. *Dünden Bugüne İstanbul ansiklopedisi II*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Baytop, T. (1998). İstanbul tıbbiye mektepleri tarafından verilen tasdikname, mezuniyet tezkiresi ve icazetnameler (1853-1909). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, (2),243-262.
- Baytop, T. (2001). *Türk eczacılık tarihi*. Mat, A. (Yay. haz.). 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları.
- Bedirhan, Y. ve Atabey F. (2013). Osmanlı Bahriyesi'nde yabancı danışmanlar (1808-1918). *Turkish Studies*, 8(5),127-139.
- Belger, M. (1938). Mahmud II'nin ölümü hakkında mütalaalar. *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, 3(10),68-71.

- Belin, M. (1999). *Osmanlı imparatorluğu'nun ekonomik tarihi*, (Oğuz Ceylan, Çev.), Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Berkes, N. (2018). *Türkiye'de çağdaşlaşma*, (Ahmet Kuyaş, Çev.). 26. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beydilli, K. (2019). *Yeniçeriler ve bir yeniçerinin hatıratı*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Beydilli, K. (2022). *Osmanlı'da devletlerarası ilişkiler*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bilgi, N. (1999). Osmanlı dönemi nüfus sayımları hakkında. *TY Dergisi*, 19(148-149),117-124.
- Bingöl, S. (2007). Tanzimat ilkeleri ışığında Osmanlı'da adli tabâbete dair notlar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(42),37-85.
- BOA. (2024, 10 Ocak). *Cevdet Bahriye* [C.BH]. No. 7283. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA. (2024, 10 Ocak). *Cevdet Maarif* [C.MF]. No. 1. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA. (2024, 10 Ocak). *Cevdet Maarif* [C.MF]. No. 3250. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA. (2024, 10 Ocak). *Cevdet Maarif* [C.MF]. No. 3251. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA. (2024, 10 Ocak). *Cevdet Maarif* [C.MF]. No.4734. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA. (2024, 10 Ocak). *Cevdet Sıhhiye* [C.SH]. No.3, Gömlek No. 123. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA. (2024, 10 Ocak). *Cevdet Sıhhiye* [C.SH]. No. 8. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA. (2024, 10 Ocak). *Cevdet Sıhhiye* [C.SH]. No. 337, Gömlek No. 19308. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA. (2024, 10 Ocak). *Cevdet Sıhhiye* [C.SH]. No. 499. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA. (2024, 10 Ocak). *Cevdet Sıhhiye* [C.SH]. No. 534. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA. (2024, 10 Ocak). *Cevdet Sıhhiye* [C.SH]. No. 598. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA. (2024, 10 Ocak). *Cevdet Sıhhiye* [C.SH]. No. 792. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA. (2024, 10 Ocak). *Hatt-ı hümayun* [HAT]. No. 17447. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA. (2024, 10 Ocak). *Hatt-ı hümayun* [HAT]. No. 19308. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA. (2024, 10 Ocak). *Hatt-ı hümayun* [HAT]. No. 1186, Gömlek No. 46760-B.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

Bumin, O. (2010). Türkiye’de cerrahinin Batı ile karşılaştırmalı gelişmesi. *TCD Tarihçesi*, Baskan S. (Ed.), ss. 17-28. Ankara: TCD Yayınları.

Burrow, G.N. (1975). Clot-Bey: Founder of western medical practice in Egypt. *The Yale Journal Of Biology And Medicine*, (48),251-257.

Cabi, Ö. (2003). *Cabi tarihi: Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani I*. Beyhan, M.A. (Yay. haz.). Ankara: TTK Yayınları.

Casti, G.B. (2019). *Bir İstanbul seyahati-1788*, (Akif Tunç, Çev.). İstanbul: Cinius Yayınları.

Cengiz, C. (2014). *Sultan Abdülmecid ve hususi doktoru Spitzer*. (Bitirme Tezi). 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

Cezar, Y. (1986). *Osmanlı maliyesinde bunalım ve değişim dönemi*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Chahrour, M. (2007). A civilizing mission? Austrian medicine and the reform of medical structures in the Ottoman Empire 1838-1850. *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, (38),687-705.

Clot-Bey, A.B. (1833). *Compte rendu des travaux de l’école de médecine d’Abou-Zabel (Égypte)*. Paris: D. Cavellin.

Clot-Bey, A.B. (1840). *Aperçu général sur l’Égypte*. Paris: Fortin Masson et Cie.

Clot-Bey, A.B. (1858a). Réouverture de l'école de médecine du Caire discours prononcé par le docteur Clot-Bey le 10 Septembre 1856. *Du journal Spettatore egiziano du 16 septembre 1856*. Paris: Victor Masson Fils.

Clot-Bey, A.B. (1858b). *Compte-rendu de l'examen des élèves de l'école de médecine et de l'école d'accouchement du Caire pour la première année de sa réorganisation*, Paris: Victor Masson Fils.

Clot-Bey, A.B. (1862a). *Mohammed-Ali_vice-roi_d'Égypte*. Paris: Victor Masson Fils.

Clot-Bey, A.B. (1862b). *Réorganisation du service médical civil et militaire d'Égypte en 1856, sous le gouvernement de Saïd-Pacha: règlements*. Paris: Imprime Par E. Thunot.

Çadırcı, M. (1997). *Cevdet Paşa'nın medreselerle ilgili görüşleri* [Bildiri sunumu]. Ahmet Cevdet Paşa (1823 - 1895) Sempozyumu. Ankara: TDV Yayınları.

Çadırcı, M. (2008). *Tanzimat sürecinde Türkiye - askerlik*. Ankara: İmge Kitabevi.

Çelik, Y. (2009). Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın Bâbiâli'ye karşı tutumu ve 1836'da kendisi için hazırlanan suikast planı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (20),69-100.

Çelik, Y. (2018). II. Mahmud devrinde idarî-askerî bir üs: Rami kışlası. *Osmanlı Araştırmaları*, 52(52),227-266.

Çelik, Y. (2022). *Rami kışlası*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Çetin, A. (1998). *Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliği*. İstanbul: Fatih Basımevi.

Çibir, Ş. (2016). *Sultan II. Mahmud*, İstanbul: Parola Yayınları.

Dağ, A. (2020). *Modernleşme ekseninde Türk düşüncesi*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.

Danışman, Z. (1966). *Osmanlı imparatorluğu tarihi 11*, İstanbul: Z.D. Yayınevi.

Danışmend, İ.H. (1972). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi 4 (1703-1924)*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Derin, F.Ç. (1974). Tüfengçibaşı Arif Efendi tarihçesi, *Bell*, 38(151),379-443.

Dölen E. (2019). *Kırımlı Dr. Aziz Bey*, İstanbul: Türkiye Kimya Derneği Yayınları.

Dumas, A. (2017). *Mısır ve Sina'da 15 gün*, (Haktan Birsal, Çev.). İstanbul: IQ Yayıncılık.

Dunne, J.H. (1938). *The school of medicine in an introduction to the history of education in modern Egypt senior lecturer in Arabic*. School Of Oriental Studies University of London, ss.122-131.

Ehrenberg (1828). On the diseases which are observed in Egypt, and on the actual state of medicine in Arabia". *The Lancet*, 10(250),325-327.

El-Dib N.A. (2015). Kasr Al Ainy, the story of a palace that became a medical school. *Kasr Al Ainy Medical Journal (KAMJ)*, 21(1),1-7.

Engelhardt, E.P. (2017). *Tanzimat ve Türkiye*. 2. Baskı. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Ercan, Y. (1984). Napoleon istilası sırasında bir Türk diplomatının gözü ile Viyana şehri, *Osmanlı Araştırmaları*, (4),261-280.

Ercan, Y. (1991). Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi'nin Fransa sefaretnamesi. *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, (2),73-125.

Ergin, O. (1940). *İstanbul tıp mektepleri enstitüleri ve cemiyetleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Ergin, O. (1990). *Türk maarif tarihi 2*. İstanbul: Eser Kültür Yayınları.

Es'ad Efendi (2005). *Üss-i zafer (Yeniçeriliğin kaldırılmasına dair)*. Arslan, M. (Yay. haz.). İstanbul: Dergah Yayınları.

Evliya Çelebi (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi 7-1*. Kahraman, S.A. (Yay. haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eyice, S. (1950/51). Mekteb-i Tıbbiye'nin ilk müdürü Dr. Bernard'ın mezarı. *İÜ Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 2(3-4),89-96.

Eyice, S. (1993). Dr. Karl Ambros Bernard ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şahane'ye dair bir kaç not, *Türk Tıbbının Batılılaşması*, ss. 113-118. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Fahmy, K. (2010). *Paşanın adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa, ordu ve modern Mısır*, (Deniz Zarakolu, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fahmy, K. (2018). *In quest of justice: Islamic law and forensic medicine in modern Egypt*. University of California Press.
- Fahmy, K. (2020). *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı valiliğinden Mısır hükümdârlığına*, (Abdullah Yılmaz, Çev.). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Farlane, C. M. (1850). *Turkey and its destiny: the results of journeys made in 1847 and 1848 to examine into the state of that country II*. Philadelphia: Lea and Blanchard.
- Farlane, C. M. (1855). *Kismet: or, the doom of Turkey*. 2nd edition. London: Thomas Bosworth.
- Faroqhi, S. (1997). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam ortaçağdan yirminci yüzyıla*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fatma Aliye. (2017). *Ahmed Cevdet Paşa ve zamanı*, Ankara: Edebiyat Ortamı Yayınları.
- Feyzioğlu, H. S. ve Kılıç, S. (2005). Tanzimat arifesinde kadılık- naiplik kurumu. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(38),31-53.
- Findley, C.V. (2008). *Dünya tarihinde Türkler*, (Ayşen Anadol, Çev.). 2. Baskı. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Findley, C.V. (2012). *Modern Türkiye tarihi, İslam, milliyetçilik ve modernlik 1789-2007*, (Güneş Ayas, Çev.). 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Findley, C.V. (2013). Osmanlı Hariciye Nezareti'nin kuruluşu: III. Selim ve II. Mahmud döneminde bürokratik reformun başlangıcı, (Sezai Balcı, Çev.). *History Studies*, 5(4),311-332.
- Gadelrab, S.S. (2010). Medical healers in Ottoman Egypt 1517–1805. *Medical History*, (54),365–386.
- Gencer, F. (2016). İbrahim Paşa'nın Anadolu'yu istilası (1832-1833), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42),641-657.
- Gençer, A.İ. (1977). İstanbul tersanesinde açılan ilk tıp mektebi, *Tarih Dergisi*, (31),301-316.

Gençer, A.İ. (2000). Osmanlı Türklerinde denizcilik. *YT Dergisi*, 31(1),592-612.

Görgün, H. (2008). Rifaa et-Tahtavî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, (35),95-97.

Gros, A.J. (2024, 10 Ocak). *Dr. A. B. Clot-Bey*. Grenoble Müzesi, 1833.

<https://www.navigart.fr/grenoble-collections/#/artwork/antoine-jean-gros-portrait-du-docteur-clot-bey-60000000004565/>

Gümüş, M. (2020). Osmanlı devletinin yabancı uzmanları istihdam politikaları. *Osmanlı Devleti Hizmetindeki Yabancılar*, ss. 27-66. İstanbul: Selenge Yayınları.

Günay, B. (1992). *Mehmed Sadık Rifat Paşa'nın hayatı eserleri ve görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi). İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Hammer, J. (1983). *Büyük Osmanlı tarihi 17*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Hamont, P.N. (1845). *L'Égypte sous Méhémet-Ali II*, Paris: Lëatuey et Lecointe.

Hassan, H. (2001). *In the house Muhammad Ali a family albüm*. The American University in Cairo Press.

Hassan, M. (1866). *L'école de médecine d'Égypte*. Paris: P. Asselin.

Hatemi, H. ve Işıl, Y. (1989). *Bir bilim dili mücadelesi ve Tanzimat*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Hathaway, J. (2016). *Osmanlı hakimiyetinde Arap toprakları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Heyd, U. (1993). The Ottoman ulema and westernization in the time of Selim III and Mahmud II. In *The modern Middle East: A reader*, (Hourani, A., Khoury, P.S. and Wilson M.C. (Eds.)), Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Hodgson, M.G. (1995). *İslam'ın serüveni 3*. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.

Hunter, F.R. (1999). *Egypt under the khedives 1805-1879 From Household Government to Modern Bureaucracy*, p:113. Cairo: The American University In Cairo Press.

Hüseyin, M.M. (1986). *Modernizmin İslam dünyasına girişi*. İstanbul: İnsan Yayınları.

- İhsanoğlu, E. (2006). *Mısır'da Türkler ve kültürel mirasları*, İstanbul: IRCICA İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayını.
- İhsanoğlu, E. ve Kaçar, M. (1990). II. Mahmud'un Mekteb-i Tıbbiye ziyaretinde irad ettiği nutkun hangisi doğrudur?. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 14(83),44-48.
- Imbert, P. (1981). Osmanlı imparatorluğunda yenileşme hareketleri Türkiye'nin meseleleri, İstanbul: Havass Yayınları.
- İlgili Ö., Şahinoğlu, S., Aciduman, A., Tuzcu, K. & Şems, Ş. (2016). İslam dünyasında hekim andı uygulaması ve Hipokrat andının izleri (İslam dünyasında hekim andı). *Mersin Ü Tıp F Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 6(3),137-149.
- İnce, Y. (2017). II. Mahmud devri reformlarının tebaa tarafından algılanışı. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 32(2),427-457.
- Kahya, E. (1979). Bizde disseksiyon ne zaman ve nasıl başladı. *Bell*, 43(172),739-760.
- Kahya, E. (1999). Batılılaşma hareketleri çerçevesinde Osmanlılarda bilimsel yapılanmanın kısa bir değerlendirilmesi. *TY Dergisi*, 19(148-149),40-46.
- Kara, M. (2010). Dervişlerin zaviyesinden II. Mahmud, *Yeniden yapılanma sürecinde İstanbul*. Yılmaz, C. (Ed.). İstanbul: Avrupa Kültür Başkenti Yayını.
- Karacaoğlu, E. (2016a). Kırımlı Aziz İdris Bey'in hayatı, çalışmaları ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'de irad ettiği nutuk hakkında. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 24(1),11-9.
- Karacaoğlu, E. (2016b). Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniye toplantısında sunulan bir tıp tarihi makalesi: Terakkiyât-ı tıbbiye. *Turkiye Klinikleri J Med Ethics*. 24(2):44-54.
- Karal, E.Z. (1983). *Osmanlı tarihi V*. 4. Baskı. Ankara: TTK Yayınları.
- Karal, E.Z. (1995). *Osmanlı tarihi VII*. 5. Baskı. Ankara: TTK Yayınları.
- Karaoğlu, Ö. (2018). *Müsadere, II. Mahmud dönemi 1808-1839*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karataş, M. (2005). Mehmed Ali Paşa ve Mısır meselesi. *EKEV Akademi Dergisi*, 9(22),265-282.

- Karpat, K.H. (2003). *Osmanlı nüfusu (1830-1914) demografik ve sosyal özellikleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Karpat, K.H. (2017). *Kısa Türkiye tarihi 1800-2012*, 7. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kasaba, R. (1993). *Osmanlı imparatorluğu ve dünya ekonomisi XIX. yüzyıl*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Kaynar, R. (2010). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kazancıgil, A. (2020). *Osmanlı'da bilim ve teknoloji*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Kılıç, S. K. (1995). *Tanzimat'tan cumhuriyete Türkiye'de il yönetimi* (Doktora Tezi). AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kılıç, S. K. (2000). Tanzimat sonrası Osmanlı vilayet bütçeleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20(31),193-207.
- Kılınçoğlu, D.T. (2018). *İslam, iktisat, ordu ve reform, Osmanlı imparatorluğunda ilk iktisat eseri ve tarihsel bağlamı (Risale-i tedbir-i umran-ı mülki)*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kıray, E. (1995). *Osmanlı'da ekonomik yapı ve dış borçlar*. 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırlı, C. (2009). *Sultan ve kamuoyu Osmanlı modernleşme sürecinde "havadis jurnalleri" (1840-1844)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kireççi, M.A. (1999). Mehmed Ali Paşa döneminde (1805-1848) Mısır'da modernleşme hareketleri. *TY Dergisi*, 19(148-149),61-67.
- Koç, Y. ve Yeşil, F. (2012). *Nizam-ı cedid kanunları (1791 -1800)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kökcü, A.T. ve Demirsoy, N. (2016). Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ve 19. yüzyılda Osmanlı tıp eğitiminde yenilikçi hareket. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 24(2):67-75.
- Kuhnke, L.V. (1990). *Lives at risk public health in nineteenth-century Egypt*. University of California Press.
- Kuran, E. (1988). *Avrupa'da Osmanlı ikamet elçiliklerinin kuruluşu ve ilk elçilerin siyasi faaliyetleri 1793 – 1821*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- Kuran, E. (1990). *Sultan II. Mahmud ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın gerçekleştirdikleri reformların karşılıklı tesirleri* [Bildiri sunumu]. Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Kuran, E. (1999). Osmanlı Türklerinin Batı'yı algılamaları (1839'a kadar), *TY Dergisi*, 19(148-149), 37-39.
- Kurşun, Z. (2022). *Osmanlı Arapları hilafet siyaset milliyet (1798-1918)*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Kutlu, H.İ. (2016). Joseph Von Hammer-Purgstall'in Sultan II. Mahmut methiyesi. *Türkiyat Mecmuası*, 26(2), 267-285.
- Kutluoğlu, M.H. (2000). İbrahim Paşa, Kavalalı, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, (21), 330-333.
- Kutluoğlu, M.H. (2002). Kavalalı Mehmed Ali Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, (25), 62-65.
- Küçük, Y. (1984). *Aydın Üzerine Tezler I*. İstanbul, Tekin Yayınevi.
- Lamartine, A. (2008). *Osmanlı tarihi*, (Serhat Bayram, Çev.). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin doğuşu*, (Metin Kırıatlı, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Lewis, B (2020). *Hata neredeydi?*, (M. Murtaza Özeren, Çev.). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Lutskiy, V.B. (2011). *Arap ülkelerinin yakın tarihi 16. yüzyıldan 20. Yüzyıla*, (Turan Keskin, Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Mahfouz, N.B. (1935). *The history of medical education in Egypt*. Goverment Press, Bulaq, Cairo.
- Marsot, A.L.S. (2007). *A history of Egypt from the Arab conquest to the present*, Cambridge University Press.
- Martal, A. (2000). "Osmanlı imparatorluğu'nda emeklilik ve buna ilişkin ilk düzenlemeler, *Kebikeç*, (9), 35-42.

- Maskar, Ü. (1976). İslâm'da ve Osmanlılarda otopsi sorunu üzerinde bir etüd. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 39(2),286-301.
- Mert, T. (2020). *II. Mahmud'un sanat çevresi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Mikhail, A. (2019). *Osman 'ın ağacı altında Osmanlı imparatorluğu, Mısır ve çevre tarihi*, (Seda Özdi, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Moltke, H.V. (2021). *Moltke'nin Türkiye mektupları*, (Hayrullah Örs, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Nuri, M. (2008). *Netâyicü'l-vukûât*. (Yılmaz Kurt, Haz.). Ankara: Birleşik Kitabevi.
- Ortaylı, İ. (2007). *Batılılaşma yolunda*. İstanbul: Merkez Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2016). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. 44. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2018). *Osmanlı'da milletler ve diplomasi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2019). *Avrupa ve biz*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Owen, R. (1993) Egypt and Europe: from French expedition to British occupation. in *The modern Middle East: a reader*, Hourani, A., Khoury P.S. and Wilson M.C. (Eds.). Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Öğreten, A. (2014). *Nizam-ı cedide dair askerî layihalar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Örenç, A.F. (2017). Deniz kuvvetleri ve deniz harp sanayii. *Osmanlı Askerî Tarihi*, Yıldız, G. (Ed.). ss. 173-227. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özaltay, B.M. ve Kara M.A. (1999). XIX. yüzyılda tıp eğitiminin Türkçeleştirilmesi ve Lugât-ı Tıbbiye. *Arslan Terzioğlu'na Armağan (Festschrift für Arslan Terzioğlu)*, ss. 387-407. İstanbul: İsis Yayınları.
- Özaltay, B. (2010), Türkçe yayınlanan ilk renkli anatomi atlası "Miftah-ı Teşrih, Hristo Stambolski, 1874", *Toplumsal Tarih*, (203),90.
- Özaydın, Z. (1990). Hayrullah Efendi Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de Türkçe eğitime karşı mıydı?. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 20(120),17-22.

- Özaydın, Z. (1993). Tanzimat devri hekimi Hayrullah Efendi hayatı ve eserleri. *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (5),59-95.
- Özcan, A. (1995). II. Mahmud ve reformları hakkında bazı gözlemler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10(1),13-39.
- Özcan, A. (1999). Askerî teşkilat. *Osmanlı dünyayı nasıl yönetti.* (ss. 93-158). İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.
- Özdemir, H. (2001). *Osmanlı devletinde bürokrasi.* İstanbul: Okumuş Adam Kitabevi.
- Özer, A. (2000). *Osmanlıdan Cumhuriyete.* Ankara: Sis Yayıncılık.
- Özger, Y. (2011). Tanzimat sonrası Osmanlı kara ordusunda emeklilik işlemlerine dair yapılan düzenlemeler ve 1881 tarihli tekâüt kanunnamesinin tahlili. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (30),201-237.
- Özgüven, Y. (2009). *II. Mahmud dönemi İstanbul’unda fiziksel-kentsel kavrayışın değişimi* (Doktora Tezi). YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özkaya, Ö.S. (2007). *Osmanlı devleti idaresinde Mısır 1839-1882* (Doktora Tezi). Fırat Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Özkoç, Ö. (2015). *Mısır’ın uzun 19. yüzyılı moderleşme, merkezileşme ve özerklik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özlü, N. (2021). II. Mahmud döneminde İstanbul: Kent, ideoloji ve mimari. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 6(1),199-222.
- Öztuna, Y. (2019). *Sultan II. Mahmud.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Öztürk, H. (2009). *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve kurucusu Charles Ambroise Bernard* (Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Öztürk, H. ve Karasu, C. (2014). Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’nin kurucusu Charles Ambroisse Bernard’ın eserleri ve Osmanlıya etkileri üzerine bir değerlendirme. *Adli Tıp Bülteni*, 19(3):125-134.

- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı-Türkiye iktisadî tarihi 1500-1914*. 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pollard, L. (2005). *Nurturing the nation the family politics of modernizing, colonizing, and liberating Egypt, 1805–1923*, University Of California Press.
- Porter, J. ve Larpent, G. (2013). *Türkiye'nin bir asrı*, (Esma Selçuk Demir, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Rıza, A. ve Galib, M. (2002). *XIX. yüzyılda devleti yönetenler ya da sonun başlangıcı*. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Rıza Tahsin (1991). *Tıp Fakültesi tarihçesi I-II (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye)*, (Aykut Kazancıgil, Haz.). İstanbul: Özel Yayınlar.
- Rigler, L. (1852). *Die Türkei und deren bewohner*. Wien: Carl Gerold & Sohn.
- Rukancı, F. (2014). 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'da tıp kütüphaneciliğine dair arşiv belgelerinden örnekler. *Bilgi Dünyası*, 15(1),189-201.
- Sakaoğlu, N. (1993). Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi I*, ss. 337-339. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (2015). *Bu mülkün sultanları*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sander, O. (2008). *Anka'nın yükselişi ve düşüşü (Osmanlı diplomasi tarihi üzerine bir deneme)*. 5. Baskı. Ankara: İmge Yayınevi.
- Sarı, N. (1983). Osmanlılarda tıphanenin kuruluşuna kadar tıp eğitimi. *TDAV Dergisi*, (22),152-182.
- Sarı, N. (1999). Osmanlı hekimliği ve tıp bilimi. *YTTA Dergisi*, (5),11-68.
- Sarı, N. (2009). Mekteb-i Tıbbiye (1827-1909). *Kuruluşundan günümüze Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1827-1967-2007*. Sarı, N, Özaydın, Z., Akgün, B. (Ed). ss. 7-28, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2009.
- Sezer, A. (1999). Osmanlı dönemi batıcılık akımının Atatürk inkılapları üzerindeki etkileri. *TY Dergisi*, 19(148-149),420-429.

- Shaw S.J. ve Shaw, E.K. (2005). *History of the Ottoman and modern Turkey*, Cambridge University Press,
- Sinoue, G. (1999), *Kavalalı Mehmed Ali Paşa: Son firavun*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Skopec, M. (1987). Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şahane'nin yaratıcısı ve ruhu Karl Ambros Bernard'ın hayatı ve eserlerine dair, *Türk-Avusturya Tıbbî İlişkileri*, ss. 100-104. İstanbul: Fatih Gençlik Matbaası Yayını.
- Slade, A. (2012). *Müşavir Paşa'nın Kırım harbi anıları*, (Candan Badem, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Somel, A. (2019). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi 1839- 1908, İslamlaşma, otokrasi ve disiplin*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Sonbol, A. (1991). *The creation of medical profession in Egypt, 1800-1922*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Stambolski, H. (2018). *İmparatorluğun zor yılları bir Osmanlı hekiminin anılarıyla, 1858-1878*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Şahinoğlu S. (1994). Hekim andının evrimi. *T Klin Tıbbi Etik*, 2(1):3-7.
- Şânî-zâde, M.A. (2008). *Şânî-zâde tarihi I-II*. Yılmaz, Z. (Yay. haz.). İstanbul: Çamlıca Basın-Yayın.
- Şehsuvaroğlu, B.N. (1952). Bizde anatomi öğretimine dair. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 15(1),365-412.
- Şehsuvaroğlu, B.N. (1960). *Osmanlı padişahlarının akıbetleri ve ölüm sebepleri hakkında tıp tarihi bakımından bir inceleme* [Bildiri sunumu]. V. Türk Tarih Kongresi, Ankara.
- Şehsuvaroğlu, B.N. (1969). Anatomi tarihçemiz ve Dr. Hristo Stambolski. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 32(4),760-767.
- Şehsuvaroğlu, B.N. (1981). *Anadolu Türk tıbbının batılılaşmasında Alman hekimlerinin XIX. yüzyıl başlarından beri süre gelen etkileri* [Bildiri sunumu]. Türk - Alman Tıbbi İlişkileri Simpozyumu, İstanbul.

Şeref Abdurrahman (2012). *Tarih musahabeleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Şişman, A. (1999). *XIX. yüzyılda Avrupa'ya gönderilen Osmanlı öğrencileri* [Bildiri sunumu]. XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara.

Şişman, A. (2004). *Tanzimat döneminde Fransa'ya gönderilen Osmanlı öğrencileri (1839-1876)*. Ankara: TTK Yayınları.

Tahtavî, R.R. (1992). *Paris gözlemleri*. İstanbul: Ses Yayınları.

Tabakoğlu, A. (1988). Osmanlı maliyesi hakkında genel bir değerlendirme. *I. Milletlerarası Osmanlı Sempozyumu (1986: Söğüt)*, s. 99-104.

Tandoğan, M. (2020). Afrika'da sömürgecilik ve Osmanlı siyaseti (1800-1922), 2. Baskı. Ankara: TTK Yayınları.

Tanpınar, A.H. (2020). *Ondokuzuncu asır Türk edebiyatı tarihi*. 31. Baskı. İstanbul: Dergah Yayınları.

Tansü, Y.E. (1998). XIX. yüzyılda yenileşme karşısında Osmanlı aydın ve siyasetçilerinin tutumları, *Türk Kültürü*, (471),1-9.

Terzi, A. (2009). Osmanlı saray eczanesinin teşkilat ve idaresi (XIX. yüzyılın ikinci yarısında). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 11(1-2),49-64.

Terzioğlu, A. (1990). “II. Mahmud’un son hastalığı ile ilgili raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi’nin 17 Şubat 1839’de açılışı”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 14(83),38-43.

Terzioğlu, A. (1992a). Dr. Karl Ambros Bernard ve onun Galatasaray’daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hakkındaki Fransızca raporu. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 17(103),16-23.

Terzioğlu, A. (1992b). “Galatasaray’daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’ye dair şimdiye kadar bilinmeyen Almanca kaynaklar”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 17(100),17-26.

Terzioğlu, A. (1993). Tersane-i âmiredeki Tabibhane’den Gülhane’ye Türk tıbbının batılılaşması. *Türk Tıbbının Batılılaşması*, ss. 24-30. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Terzioğlu, A. (2024, 10 Ocak). İstanbul Tıp Fakültesi tarihçesi. *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, 63(2), 1-62.

- Tignor, R.L. (2010). *Egypt: A short history*. Princeton University Press.
- Timur, H. (1940). Türkiye’de Abdülmecid’in ıslâhatı hakkında, Metterenich’ten İstanbul’da Baron von Strümer’e, *Tanzimat I*, ss. 703-708. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Tomar, C. (2012). Tûnisî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, (41),383-384.
- Tuncer, H. ve Tuncer, H. (1997). *Osmanlı diplomasisi ve sefaretnameler*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Tuncer, H. (2008). *Osmanlı-Avusturya ilişkileri*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Tuncer, H. (2019). *XIX. yüzyıl Osmanlı savaşları*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Turhan, M. (2021). *Kültür değişimleri*. 6. Baskı. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Uçman, A. (2017). *Koca Sekbânbaşı risalesi*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Uludağ, O.Ş. (1935). Tıbbiyede dersler nasıl Türkçeleştirildi?. *Dirim*, (10),106-108.
- Uludağ, O.Ş. (1938). Cerrahhane nerede ve nasıl açıldı?. *Poliklinik*, 5(5),57.
- Uludağ, O.Ş. (2010). *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*. Ankara: TTK Yayınları.
- Unat, E.K. ve Samastı, M. (1990). *Mekteb-i tıbbiye-i mülkiye (sivil tıp mektebi) 1867-1909*. İstanbul: İÜ Tıp Fakültesi Yayınları.
- Unat, E.K. ve Samastı, M. (1992). *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye* [Bildiri sunumu]. I. Türk Tıp Tarihi Kongresi. Ankara: TTK Yayınları.
- Unat, F.R. (1987). *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri*, Baykal, B.S. (Yay. haz.). 2. Baskı. Ankara: TTK Yayınları.
- Uyar, M. ve Erickson, E.J. (2020). *Osmanlı askerî tarihi*. 3. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Uzel, İ. (1987). XIX. yüzyılda Osmanlı ordusunda görev alan Avusturyalı hekimlerle ilgili bir belge, *Türk-Avusturya Tıbbî İlişkileri*, ss. 166-191. İstanbul: Fatih Gençlik Matbaası Yayını.

- Uzluk, F.N. (1937). XIX. asrın başında Mısır maarifi ve ilk tıp mektebi, *Dirim*, XII(8),282-285.
- Uzluk, F.N. (1964). *Hekimbaşı Mustafa Behçet*. Ankara : Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü.
- Uzluk, F.N. (2017a). İstanbul Tıbbiyesi için Avrupa'dan getirilen ilk ecnebi hekim. *Toplu Makaleler I/I*, Acıduman, A., Arda, B., Altıntaş, A. (Yay. haz.lar), ss. 159-166. Ankara: TTK Yayınları.
- Uzluk, F.N. (2017b). Hekimbaşı Mustafa Behçet ve eserleri. *Toplu Makaleler, I/I*, Acıduman, A., Arda, B., Altıntaş, A. (Yay. haz.lar), ss. 657-668. Ankara: TTK Yayınları.
- Uzluk, F.N. (2017d). İlk açılan tıbbiyemiz Şânî-zâde'nin anatomi kitabı. *Toplu Makaleler, I/II*, Acıduman, A., Arda, B., Altıntaş, A. (Yay. haz.lar), ss. 1078-1096. Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1954). Asâkir-i Mansure'ye fes giydirilmesi hakkında sadr-ı azam takrîri ve II. Mahmud'un hatt-ı humayunu. *Bell*, 18(70),223-230.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1961). Sultan ikinci Mahmud'un Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya göndermiş olduğu beyaz üzerine Hatt-ı hümayunu. *Bell*, 25(98),249-252.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı devleti teşkilatından kapukulu ocakları I*. Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H. (2010). *Alemdâr Mustafa Paşa*. Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H. (2014). *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilatı*. 4. Baskı. Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H. (2017). Topyalı Ebubekir Ratib Efendi. *Osmanlı tarihinden portreler, Seçme Makaleler-I*, 2. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ünal, U. (2006). *Sultan Abdülaziz devri Osmanlı kara ordusu (1861-1876)* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünver, A.S. (1940). Osmanlı tabâbeti ve tanzimat hakkında yeni notlar, *Tanzimat I*. (ss. 933-966). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ünver, A.S. (1956). 1838'de Dr. Bernard'ın memleketimize gelişi. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 19(3-4),494-510.

Ünver, A.S. (1964). Resmine göre Tanzimat-ı Hayriye ilanı merasimi. *Bell*, 28(112),701-705.

Ünver, A.S. ve Belger, M. (1940b). Tam bir asır evvel İstanbul tıbbiye mektebinde Avusturyalı bir muallim-i evvel: Dr. C. A. Bernard. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 3(11),1420-1425.

Ülman, Y.I. (2017). *Galatasaray tıbbiyesi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Wakley, T. (1833). Clot-Bey. *The Lancet*, 20(502),88-91.

Walsh, R. (2021). *İrlandalı bir vaizin gözüyle II. Mahmud İstanbul'u*, (Zeynep Rona, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.

Wheatcroft, A. (1996). *Osmanlılar*, (Mehmet Harmancı, Çev.). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Wittman, W. (2011). *Osmanlı'ya yolculuk*, (Belkıs Dışbudak, Çev.). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Wyklicky, H. (1987). Prens Metternich'in Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şahane'nin tesisinde etkin rolü olan Friedrich Joeger von Jaxthal'a yazdığı şimdiye kadar yayınlanmamış mektuplar, *Türk-Avusturya Tıbbi İlişkileri*, ss. 87-88. İstanbul: Fatih Gençlik Matbaası Yayını.

Veinstein, G. (2002). *İlk Osmanlı sefiri 28 Mehmet Çelebi'nin Fransa anıları*, M. A. Erginöz (Çev.). İstanbul: Ark Yayınları.

Yalçinkaya, M.A. (2020). Nizam-ı cedid'den Meşrutiyet'e kültür ve sağlık alanlarında istihdam edilen Avrupalılar. *Osmanlı Devleti Hizmetindeki Yabancılar*. ss. 113-140. İstanbul: Selenge Yayınları.

Yeşil, F. (2011). *Aydınlanma çağında bir Osmanlı katibi Ebubekir Ratib Efendi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yıldırım, N. (1994). Tıbhane-i Âmire. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi VII*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yıldırım, N. (2005). İstanbul'da nöbet mahalleri-nöbet eczaneleri (1845-1895), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 6(2),151-182.

Yıldırım, N. (2008). An overview of the educational models in terms of the history of the medical education in our country 1827-1933. in *Selected papers on Turkish medical history*. (A. D.

Erdemir, A.D., Öncel Ö. (Eds.), 1st International Congress on the Turkish History of Medicine, 10th National Congress on the Turkish History of Medicine, Konya, İstanbul.

Yıldırım, N. (2019). *Tıbhane-i âmire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şahane'den İstanbul Tıp Fakültesi'ne*. İstanbul: Betim Kitaplığı.

Yıldız, A. (2017). Osmanlı imparatorluğunda sivil ve Türkçe tıp eğitime geçiş. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 70(3),127-134.

Yılmaz, D. (2004), *Osmanlı'nın son yüzyılı*. 2. Baskı. Konya: Çizgi Kitabevi.

Yurdakul, E.S. (2015). *1877-1878 Osmanlı Rus savaşında Türk ordularında askerî sağlık hizmetleri* (Doktora Tezi). GATA Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yurdakul, E.S., Güneş, N., Namal, F. (2021). Osmanlı Hilal-i Ahmer Şeref Defteri. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 11(1),173-192.

Yüksel, A. (2013). Osmanlılarda otopsi. *Bell*, 77(280),875-910.

Yüksel, A. (2017). *II. Mahmud devrinde Osmanlı istihbaratı*, 2. Baskı. İstanbul: Kitap Yayınevi.

EKLER

Ek-1. Kronoloji

Ek-1/1. XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Kronolojisi (Hodgson, 1995, s. 179; Tuncer, 2019, s. 42,111; Rıza Tahsin, 1991, s. 3-47)

1789-1807	-Sultan III. Selim'in, geleneksel askerî ve resmî kurumlar yanında yeni askerî eğitim kurumu ve bürokratik yapılar kurma çalışmaları -Yenilik çalışmalarına Yeniçeri, derebeyi ve âyân direnişi
1805	-Tersane Tabâbethanesi'nin organizasyonu
1807	-Kabakçı Mustafa isyanı ve III. Selim'in katledilmesi (29 Mayıs 1807) -Sultan III. Selim'in ağabeyi Sultan I. Abdülhamid'in oğlu Mustafa'nın Osmanlı tahtına çıkması (31 Mayıs 1807)
1808	-Sultan III. Selim'in âsiler tarafından katledilmesi ve Sultan II. Mahmud'un tahta çıkması (28 Temmuz 1808) -Sened-i İttifak istişaresi için devlet ricâli ve âyânın Sultan II. Mahmud'a takdimi (29 Eylül 1808) -Sekbân-ı Cedid birliklerinin teşkili (14 Ekim 1808) -Alemdâr Mustafa Paşa Vak'ası (14 Kasım 1808)
1815-1821	-Sırp ve Yunan isyanları
1809-1826	-Sultan II. Mahmud'un modernleştirilmiş idare ve ordu üzerinden siyasî otoriteyi merkezileştirmesi
1826	-Vaka-yi Hayriyye: Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması (15 Haziran 1826)
1827	-Tıbhane-i Âmire'nin açılması (14 Mart 1827) -Navarin Deniz Muharebesi (20 Kasım 1827)
1839	-Nizib'de Mısır Valisi ile savaşın kaybedilmesi (24 Haziran 1839) -Sultan II. Mahmud'un vefatı (30 Haziran/1 Temmuz 1839)
1838-1848	-Mehmet Ali Paşa'nın Mısır ordusunun Kütahya'ya ulaşması -Avrupalı güçlerin müdahalesiyle Mısır birliklerinin geri çekilmesi -Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı (24 Mayıs 1841) -Avrupalı tüccara geniş ticarî imtiyazlar verilmesi
1839-1861	-Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı hümayûnu ile Tanzimat'ı ilânı (1839) ve Islâhat Fermanı ile Batılılaşmacı bir reform döneminin başlaması (1856)
1854-1856	-Kırım savaşının başlaması (27 Mart 1854) -Kırım savaşının bitirilmesi: Paris Barış Andlaşması (30 Mart 1856)

1861-1876	-Sultan Abdülaziz döneminde Avrupalılardan alınan büyük borçlarla Osmanlı hazinesinin iflasa gidişi -Düÿûn-u Umûmiyye İdaresi'nin kuruluşu
1865	-Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi aydınlar öncülüğünde Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin kuruluşu. Eserlerinde daha arı bir Türkçe kullanan; Osmanlı vatanseverliği, meşrutiyet ve İslam'da modernleşme düşüncelerini yaymak için gazetecilik yapan yeni edebiyat entelijensiyasının doğuşu

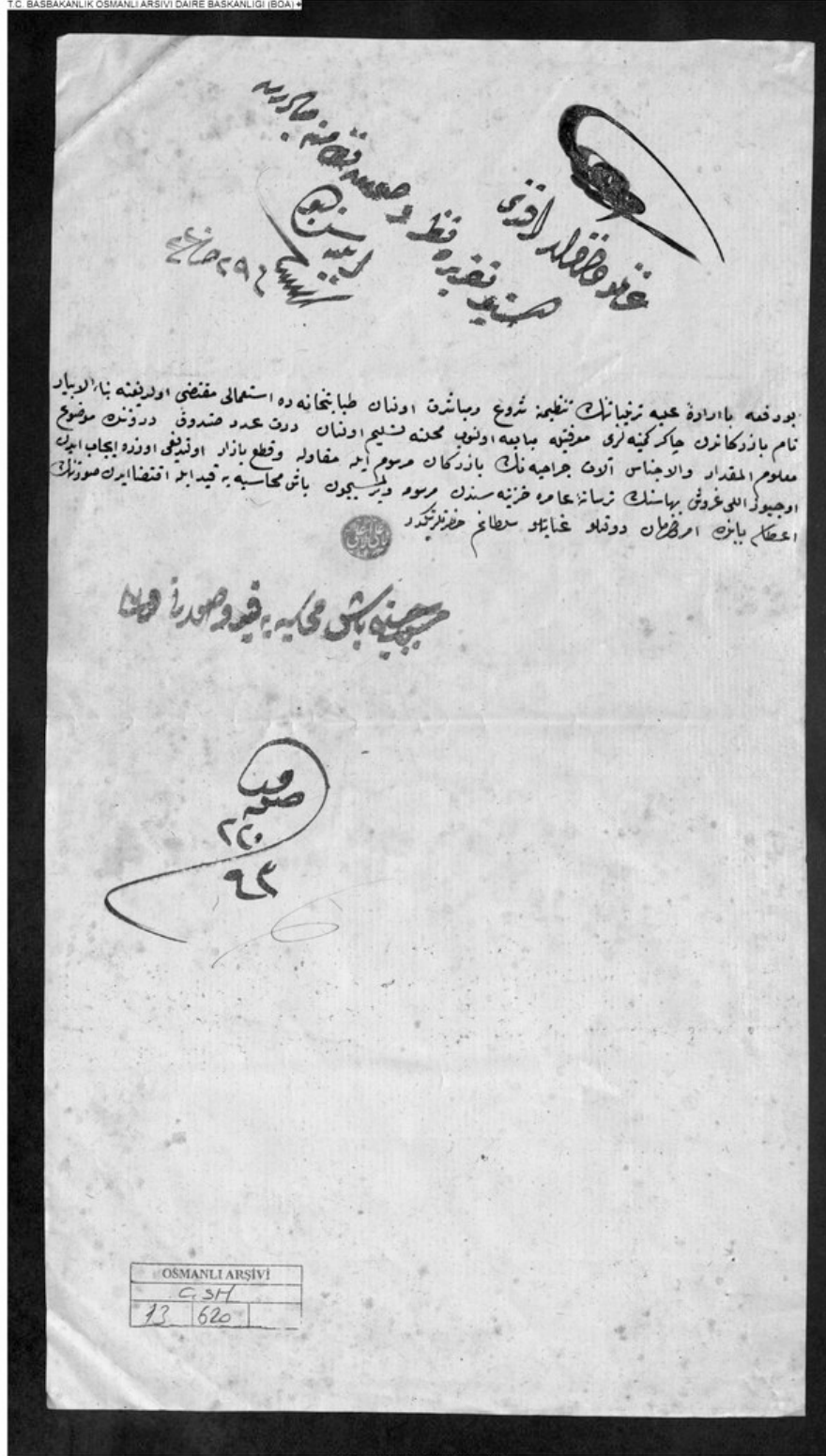
Ek-1/2. XIX. yüzyıl MISIR KRONOLOJİSİ

(Hodgson, 1995, s. 180-181, Dunne, 2003, Mahfouz, 1931)

1789-1801	-Napoleon Bonaparte'ın Mısır'ı işgali; Fransız akademisinde Mısır ilgisinin doğuşu
1801-1805	-Fransızların geri çekilişi; Osmanlı Valisi, Memlûk beyleri ile Mehmed Ali güçleri arasındaki iktidar kavgası
1805-1845	-Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'ı Osmanlı'dan ayrı modern bir merkez olarak geliştirmeye başlaması (1811) -Sanayi tekelleri ile büyük emlak sahiplerinin mal varlığı ve vakıflarının müsadere edilmesi (1816) -Vehhabî isyanının bastırılması
1811	-Memlûk Beylerini imhaya yönelik Kale katliâmı
1827	-Kahire Tıbbiyesi'nin açılışı (27 Şubat 1827)
1822-1831	-Sudan'ın fethi (1822) ile Suriye'nin ele geçirilmesi
1832-1839	-Osmanlı ordusuna karşı Anadolu harekâtı
1841	-Avrupalı güçlerin Mısır'ı Suriye'den çekilmeye zorlaması
1848-1854	-Hidiv I. Abbas'ın Avrupa-aleyhtarı reaksiyonu ile modernleşirmenin duraklaması
1854-1863	-Hidiv Said'in Süveyş kanalı imtiyazını verışı -Mısır'ın dış borçlar sözleşmesini imzalaması
1863-1876	-Hidiv İsmail Paşa'nın Mısır'ı modern dünyaya entegre etme girişimi. -Mısır'da pamuk üretiminin artışı -Süveyş kanalı açılışı (1869) -Mısır'ın Avrupa'ya aşırı düzeyde borçlanma yüzünden iflası -Süveyş kanalının İngilizlere satılması (1875) -Avrupa'nın Mısır maliyesini kontrol altına alması (1876)

Ek-2. Tersane Tabâbethanesi hakkındaki belgeler ve transkripsiyonları

Ek-2/1. İstanbul'un Kasımpaşa kıyısındaki Tersane-i Âmire'de "Tabâbethane" adı ile açılan birimin ihtiyaçlarının karşılanması hakkındaki 25.05.1805 tarihli belge
(BOA, Cevdet Sıhhiye 13-620)

İzzetlu Defterdar Efendi

İşbu takrire nazar ve suret-i nizamına mübaderet idesin deyu

29 Cemaziyelevvel 1220 (25.08.1805)

Bu defa ba İrade-i Aliyye tertibatının tanzimine şüru' ve mübaşeret olunan tabâbethanede istimali muktezi olduğuna binaen Labyar nam bazirgandan çaker-i kemineleri marifetiyle mübayaa olunub mahalline teslim olunan dört aded sanduk derununda mevzu'malumü'l-mikdar vel ecnas alat-ı cerrahiyyenin bazirgan-ı mersum ile mukavele ve kat'-ı bazar olunduğu üzre icab eden üçyüz elli gruş bahasının Tersane-i Âmire hazinesinden mersuma verilmesi için Başmuhasebeye kayd ile iktiza eden suretinin itası babında emr-u ferman devletlü, inayetlü Sultanım Hazretlerindir.

Ya Aliyyü'l-Ala

Mucebince Başmuhasebeye kayd ve sureti verile

3 Muharrem 1220

Yer Bilgisi: BOA, Cevdet Sıhhiye 13-620 Belge Tarihi: 29.05.1220/25.05.1805

[illegible]

Bundan akdemce Tersane-i  mire'de Tıbhane k   adıyla fenn-i t p talîm olunarak memâlik-i mahr sa-i      ne ne r olunmak iradesine mebnî *tabibh ne* ve *ispitalya* ta'b riyle birer d ire in   olunmak üzere mâhiye yarım ar k se akçe ile bir nefer hekimbaşı ve bir nefer cerrahba ı tahsîs ve ma' yyetlerinde olan neferata 40'ar gurus  ul fe ile 10 nefer cerrah ve 10 nefer hekim ta'yîn olup lâkin Tersane-i  mire'de bu mak le um ra ri' yet ve nez ret olunmak her ne kadar emr-i as r ise dahi   kerleri me'm r olduğum günden beri nez retde kus r olunmayarak icrâsına dikkat olup ancak bu  sl b üzere v c da gelmeyeceği zâhir ve b hir olma la Tersane-i  mire'ye bir nefer hekimbaşı ve bir nefer cerrahba ı nasb ve ma' yyetlerine ikişer nefer  st d-  yamak tertîb birle külle yevmin hizmetlerinde muk m olup bundan sonra kendülere kadr-  kif ye mâhiye tertîb olunmak ve bunlara Tersane-i  mire'de bir mekân-  mahsûs ta'yîn kılınmak ve Donanma-y  Hümâyûn ihr cında iktizâsına göre sefinelere hekim ve cerrah verilmek ve bunların fenlerine d ir muktez  olan e y n n cümlesi m b ya'a ve istihz r olup mahzende mevcûd bulunmak ve mukaddemki Nizam kar rg r olmayıp beyh de Tersane-i  mire Haz nesi'nden beher m h ul fe ve ta'y natları zımında 9.000-10.000 gurus  kadar mebla  harc u sarf ve itlâf olundu undan mukaddemki Nizamın kayıtlarının terk ni husûsuna emr-i hümâyûn-   evket-makrûn sudûr etmiş olma la fim -ba'd işbu tertîb üzere gerek hekim ve gerek cerrah maddesine taraf-  kullarından ziy desiyle dikkat olup ric  ve  ef 'atle fenninde mah reti olmayan n -ehil  demler istihdâm olunmamak ve istihdâm olunacaklar Devlet-i Aliyye re' y sından ve ehl-i  sl m'dan olup millet-i  hardan olmamak  er yiti derciyle bir Nizama rabt  muv f k-  emr   irade-i seniyyeleri olduğu s retde mukaddemki Nizamda Tabibh ne'ye d ir ne mikd r mâhiye ta'yîn olunmuş ise işbu  evval-i  er f guresinden i'tibâr ile kayıtları terk n ve işbu Nizam ber-vech-i muharrer Ba muh sebe'ye kayd ve iktizâ eden mahallere ilmühaberi i't  buyurulmak bâbında emr u fermân devletl  in yetl  sult nım hazretlerिनindir.

 ktiz -y  Nizamı Ba muh sebe'den

Bundan akdem Tersane-i  mire'de merz -y  z bit n ve nefer ta m d vele için Sodaki n m hekim hekimbaşı ve Arbile n m cerrahî cerrahba ı nasb ve her birine mâhiye 200'er, 50' er gurus  ta'y n ve başka başka s retleri verilip ve bunların ma' yyetlerinde m l zim ve   kird n tert bi l z meden olma la um r-  bahriye naz r  efendi ma' rifetiyle tedârik ve vech-i kif yeye ibl   ve vech-i m n sibi ile mâhiye tanz m olunmak üzere olduğu mers m na verilen s retlerde ve   kirdana mâhiye 40'ar gurus  verildiği dahi behermah verilen s retlerde m nderic olma la m m -ileyhin işbu takrîri m cebince mesf r na verilen s retlerin işbu  evval guresinden i'tibâr ile kayıtları terk n olup Tersane-i  mire Haz nesi'ne ilmühaberi i't s  iktiza eder. Ferman devletl  in yetl  sult nım hazretlerininindir.

F  20 L ( evval) sene 1220.

Takrîri ve derkenârı mûcebince kayıdları terkîn olunup ilmühaberi verile.

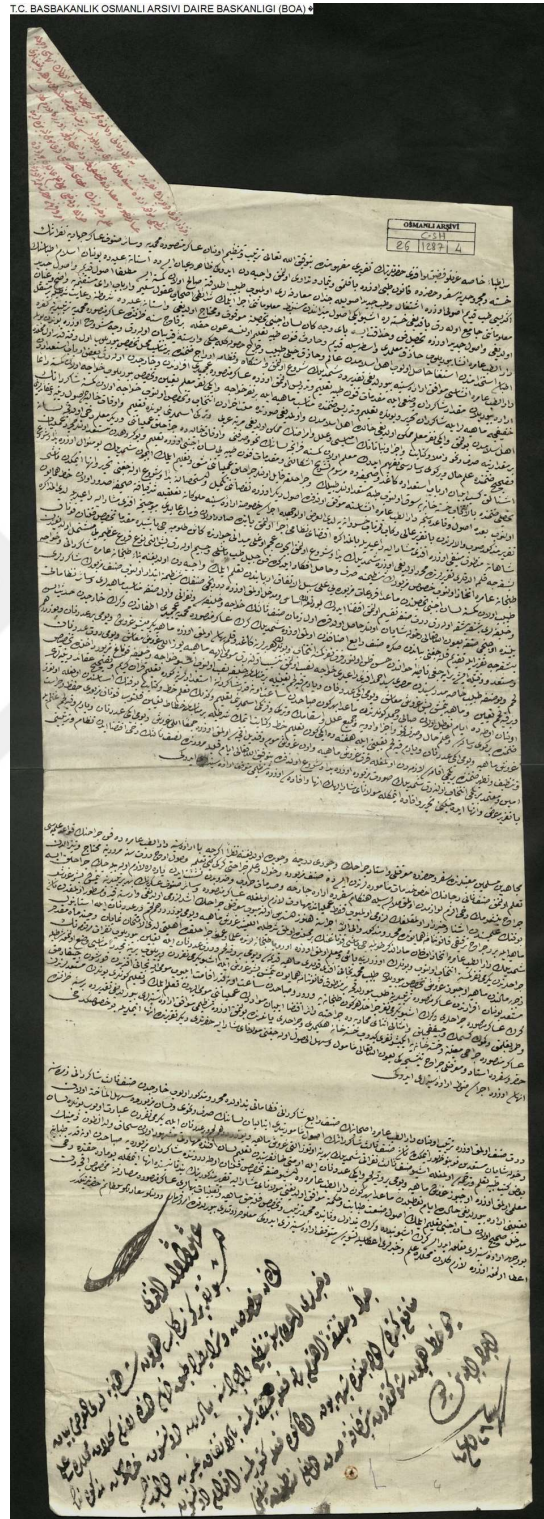
İlmühaber dâde, fî 22 L sene 1220.

Yer Bilgisi: BOA, Cevdet, Bahriye, 33-1575 Belge Tarihi: 17.10.1220/08.01.1806

Ek-3. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin takrîrleri ve transkripsiyonları
(Ataç, 1996/97, s. 245-252)

Ek-3/1. Tıbhane-i Âmire'nin açılması gerektiği hakkında belge

Defterdar Efendi Kullarının takrîridir.

Bend-i evvel, sâni ve sâlisde muharrer hususât ve şeraitin inhası veçhile tanzimi muvafık irade-i seniyye-i mülûkânelerini buyrulur ise tertip ve tahsis kılınacak mâhiyye ve tayinâtları Asâkir-i Mansûre mesârifine mahsûs akçeden i'tâ olunmak üzere lâzım gelen ilmü haberlerin i'tâsı hususu Efendi-i mûmâileyh bendelerine havale olacağı muhat-ı ilm-i âlileri buyuruldukta emr ü ferman Hazret-i men lehü 'l-emrindir.

Ser-etibbâ-i hâssa izzetlü faziletlü Efendi hazretlerinin takrîr-i mefhumunun bi-tevfiki'l-lâhi Teâ'lâ tertîb ve tanzim olunan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ve sâir sunûf-ı asâkir-i cihadiyye neferâtının hasta ve mecruhlarına sefer ve hazerde kânûn-ı tıbbî üzere bakılmak ve tımar ve tedâvî olunmak vacib eden idi ki zâhir ve âyân ise de Asitâne-i Aliyye'de bulunan İslam etibbâsının ekserisi tıbb-ı kadîm usûlû iştigal ve tıbb-ı Cedid usûlûyle çendan maârifeleri olmayub tabîb ıtlakına sâlih olan kimesne ise mutlaka usûl-i kadîm ve usûl-i Cedid ma'lûmâtını câmi olarak baktığı hastalara işbu iki usûl mizânından müstenbat ma'lûmâtını icrâ eylemek şerâit-i eshâb-ı ukûl-ı selîme ve erbâb-ı ârâ-yi müstakimeye vâzıh ve âyân olduğu ve usûl-i Cedid üzere tahsil-i fenn ve hazakat ise bî-eyyi veçhin kân lisân-ı ecnebi tahsiline mevkuf ve muhtaç olduğu Âsitâne-i Aliyye'de şurûtuna riayet şartıyla bir müstakil Dârü't-tıbb-ı Âmire inşâ buyrulup hâzık muallimler vasıtasıyla kâdim ve hadîs fûnûn-ı tıbbiye ta'lim olunsa avn-i hakla bir kaç sene zarfında Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye tertiblerine kefare etibbâsı istihdamından istiğna hâsıl olup ehl-i İslamdan âlim ve hâzık hayli tabîb ve cerrah husûle geleceği vareste-i kayd-ı beyândır. Vech-i meşruh üzere bundan böyle Dârü't-tıbb-ı Âmire inşâsı muvafık irade-i seniyye buyrulduğu takdirde şimdilik şüru olunmak destgâh ve Nizame idrac zımnında bir münasib mahal tahsis buyrulub ol vakte kadar ol mahalde irade buyrulan miktar-ı şâkirdân vaz'ı şâkirdân vaz'ı ile mukâddemat-ı fûnûn-ı tıbbiye talim ve tedris olunmak üzere Asâkir-i Mansûre-i Acemileri efradından ve haricden olarak bazı erbâb-ı isti'daddan hafifçe mâhiyyeler ile şâkirdân tayin ve bunlara talim ve tedris zımnında münasip mâhiyye ile bir nefer havâce ve iki nefer muallim tayin ve tahsis buyrulub havâce olan kimesne daima ehl-i İslamdan bulunmak ve iki nefer muallim mümkün olduğu halde ehl-i İslamdan ve olmadığı surette millet-i âhirenden intihâb ve tahsis olunub havâce olan kimesne şâkirdânın bir mikdarına sarf ve nahv ve imlâ ve kitabet ve eczâ ve nebâtâtın esamisi ve ilâ ve emrazın mümkün olduğu mertebe Arabî ve Türkî isimlerini bunlara talim ve evkât-ı hâliyyede usûl-i diniyye ve akaidlerini tashih zımnında İlm-i hâl ve Birgivi Risâlesi tefhim ederek ikinci muallim olan kimesne Fransız lisânının nahv ve sarfını ve evkât-ı hâliyyede cerrahlık ameliyatını ve diğer muallim dahi oldukça lisâna aşinalık kesb eyleyen erbâb-ı isti'dâda kâğıd ve sahifede mersûm teşrih eşkâlini ve mukaddemat-ı fûnûn-ı tıbbiyyeyi lisân-ı ecnebi üzere talim ve bu gürühtan müstaid olanlar mücerred ameliyat tahsili zımnında bil-intihâb hastaneye sevk olunub tıbbâ müsaid olanlar tabiblik ve cerrahlığa kâbil olanlar cerrahlık ameliyatını meşk ve talim eylemek için şimdilik bu minval üzere bed' ve şurû' olunub ba'dehu usûl ve kaidesince Dârü't-tıbb-ı Âmire inşâsına muvafık olundukta usûl-i diğer üzere noksanını tekmil ve istihsâline bed' ve şurû' olunacağı takrîr ve inha etmekten nâşi takrîr-i mezkûr savb-ı vâlâlarından ba takrîr âlî rikab-ı kamer tab-ı hüsrevaneye lede-l-arz ol vechile icrâsı husûsuna irade-i

seniyye-i mülûkâne talikiyle şerefyâfte sahife-i sudûr olan Hatt-ı Hümâyûn-ı şâhâne mantık-ı münifi üzre efendi müşârûnileyh dâîleriyle bil-müzakere iktiza-yı Nizamı icrâ olunmak babında sadır olan ferman-ı âlileri mucibince efendi-i müşârûn-ileyh dâîleriyle lede-l-müzakere başkaca kaleme aldıkları takrîrlerimde muharrer olduğu üzre şimdilik bed' ve şurû' olunmak için Acemoğlu Meydanı civarında kâin Tulumbacıbaşılara mukaddemâ tahsis kılınan konak Tıbhane-i Âmire ittihaz olunub husûs-ı mezbûrun tanzimine sarf ve hâsıl-ı efkâr eyledikde fenn-i celil-i tıp başlı ve cesîm olarak beş altı nev'i fûrû'-ı azimeyi müştemil olduğundan tabîb olan kimesne lisân-ı ecnebi tahsilinden mâ-adâ fûrûât-ı mezbûreyi alâ sebil'ül ittifak erbabından talim eylemek vacib eden olduğuna binaen Tıbhane-i Âmire şâkirdânı ve havâce ve halifeleri başka başka olarak dört sınıfa taksim olunmak iktiza iderek bu defalık esas ve medhal olmak üzre dördüncü sınıfın tanzimine ibtidar olunup sınıf-ı mezbûrun şâkirdleri beyinde üçüncü sınıfa bi-avni'llahi Teâ'lâ duhûle şâyân olanlar hâsıl oldukda ol zaman sınıf-ı sâlisin havâce ve halifesi ve neferâtı ve ol sınıfa münasib mâhiyyeleri ve sair Nizamâtı başkaca takrîr ile takdim kılınacağını beyandan sonra sınıf-ı râbî' esnafından olmak üzre şimdilik gerek Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye acemileri etfalinden ve gerek haricden hadis'ü-l sinn ve müstaid ve vaktiyle işe yarayacağı nâsiye-i ahvalinden hüsn-i zann olunur ve 40 nefer kimesne intihab ve bunların her birlerine kâğıd ve kalem behâsı olmak üzere mâhiyye yigirmişer ğuruş ve yevmî bir aded nân ve 100 dirhem lahm ve bu sınıfa tabîb-i hâssa müderrisinden Mısırî Seyyîd Ahmet Efendi dâîleri havâce nasb olunmak tensib olunarak mûmâyûn-ileyhe mâhiyye 150 ğuruş maaş ve yevmi dörd aded nân ve bir kıyye lahm tayin ve mâhiyye 75ş ğuruş maaş ve yevmi iki aded nân ve yarım kıyye lahm tayiniyle bir münasib kimesne halife nasb olunub işbu havâce ve halife konak-ı mezbûr dahilinde tahsis olunan odada eyyâm-ı tatil olan salı ve cuma günlerinden mâadâ beher gün sabahtan saat ona kadar şâkirdâna isti'dadlarına göre talim-i Kur'an-ı Kerim ve tashih-i akaid-i diniyyeleri zımnında Birgivi Risâlesi ve ilm-i hâl ve sarf ve nahv ve ecza ve edviye ve cem'i-i'lel ve eskamın ve Türkî ve Frengi isimlerini talim ve kezâlik talim-i hatt ve kitabet bu fennin esasından olmağla 30 ğuruş mâhiyye ve yevmî iki aded nân ve yarım kıyye lahm tayini ile haftada iki gün talim-i hatt ve kitabet etmek şartıyla bir münasib kimesne hattat tayin kılınub konak-ı mezbûru hıfş ve haraset ve tanzim ve tathir zımnında bir bekçi ikâmesi lazımeden olmağla 40 ğuruş mâhiyye ve 10 ğuruş mum ve kandil akçesi olmak üzere cem'an 50 ğuruş ve yevmî iki aded nân ve yarım kıyye lahm-ı ğânem ile emin ve mu'temed bir bekçi intihab olunarak şimdilik suret-i mezbûre üzre bed' ve şurû' olundukda bi-tevfiki'l-lahi Teâ'lâ eyyâm-ı kalile mürurunda nısf-ı sâlisin dahi iktiza eden Nizam ve tertibini bâ takrîr-i arz ve inha ideceğini takrîr ve ifade itmekle mevlana-yı müşârûn-ileyh inha ve ifadesi üzere tanzimi mütevakıf irade-i seniyye idüğü. Mücahidîn-i müslimîn maiyetlerinde sefer ve hazerde marifetli ve üstad cerrahın vücut-ı derece-i vücûbda olduğuna nazaran eğerce ba-irade-i seniyye Dârü't-tıbb-ı Âmire'de fenn-i cerrahinin kavaid-i ilmiyesi talim olunmak sınıf-ı sâni ricâlinin ahass-ı hidemât memurlarından ise de sınıf-ı mezbûre duhûl ve ilm-i cerrahîni gereği gibi ta'lime vüsûl üç dört sene müruruna ve tiz elden cerrah yetiştirmek dahi elzem-i levâzımdan olmak mûlabesesiyle hergâh-ı seferde idare-i cerraha ve hademât-ı hurûb ve durûbdan neş'et eden yârelere lazım olabilecek cerrahlık ise bu fennin ilmisinden aşına ve haberdâr olmağlığın lüzumu olmayup fakat ameliyatında maharet lazım olmağla Asâkir-i Mansûre-i ve sâir sunûf-ı asâkiriye'nin beher tertiblerine 75 ğuruş mâhiyye ile birer cerrah terfiki kanunname-i hümâyûnda

muhrer ve mezkûr ile'l-an icrâsına henüz dest-res olunmayûb ma'rifetli cerrahın eşeddi lüzumu olduğu vareste-i kayd ve mestur olmaktan nâşî şimdilik Dârü't-tıbb-ı Âmire ittihaz olunan mâru'z-zikr Tulumbaşbaşı Konağının bir mahallinde olmak şartıyla 50'şer ğuruş mâhiyye ve yevmî 100 dirhem lahm ve bir aded nân ile İstanbul cerrahlarından yigirmi nefer kimesne intihab olunub ve bunların üzerlerine baş ve muallim olmak üzere Avrupa Tıbhanelerinde ilmen ve amelen cerahlıkta ehliyeti ledel-imtihan nümâyân ve çendmah mukaddem zecriye-i malından mâhiyye 300 ğuruş tahsis buyrulan tabib Mehmed Necati Efendi kulları mâhiyye-i kadimesi ve yevmî bir kıyye lahm ve dört aded nân ile tayin buyurulub neferât-ı merkûmenin müstaid bulunan efradından Asâkir-i Mansûre tertiplerine talep buyuruldukça bir mantuk Kanûnname-i hümayûn 75 ğuruş ile işbu yigirmi neferden virilüb yerine müceddiden münasibi vaz'olunmak şartıyla gerek Asâkir-i Mansûre cerrahları ve gerek işbu yigirmi nefer cerrahlar her gün tıbhaneye vürûd ve sabahtan saat ona kadar ikâmet eyleyüp müşârün-ileyh Necati Efendi'den kurşun çıkarmak ve damar bağlamak ve kemük kesmek ve çıkıkçılık ve emsâli esnayı muharebede cerrahine dair iktiza eyleyen mevaddın ameliyatını müşârün-ileyhden talim eylemek ve talim günleri bunların müstaidlerinden Asâkir-i Mansûre cerrahı maiyetine ve hastahâneye ikişer nefer gidüp hastahâne hekimleri ve cerrahları yanlarında bulunmak üzere tanzimi muvafık-i irade-i seniyyeleri buyurulduğu takdirde bir sene zarfında hazer ve seferde üstâd ve ma'rifetli cerrah yetişeceği bi-a'vnillahi Teâ'lâ me'mûl ve husûl olacağını Mevlana-yı müşârün-ileyh hazretleri diğer takrîrinde inha etmeleriyle bu husûs dahi inhası üzere icrâsı menut irade-i seniyyeleri idigü. Dört sınıf olmak üzere tertip olunan Dârü't-tıbb-ı Âmire eshabının sınıf-ı rabî' şâkirdânı Nizamâtı bend-i evvelde muhrer ve mezkûr olub haricden sınıf-ı sâlis şâkirdânı zümresine duhûle şâyân müstaidin nevbet sırasıyla hulûl itmekten nâşî sınıf-ı sâlis şâkirdânının usûl-i memuriyetleri İtalyan lisânının sarf ve nahv ve lisân-ı mezbûrda sehlul-me'haz olan bazı kütüb-i tıbbiye talim ve tercümesi olmakla işbu sınıf-ı sâlis neferâtı şimdilik beherine 36 ğuruş mâhiyye ve 100 dirhem lahm ve bir aded nân ile yigirmi neferden ibaret olub bunlara lisân muallimi olmak üzere 300 ğuruş mâhiyye ve yevmî bir kıyye lahm ve iki aded nân ile Ermeni taifesinden talim-i lisân fenninde mahareti meşhur olan İshak veledi Antuvan zımmînin tayin-i irade buyrulduğu halde eyyâm-ı tatilden mâ-adâ beher gün Dârü't-tıp-ı Âmire'de işbu sınıfa tahsis kılınan oda derûnunda şâkirdân-ı mezbûreye tabâbete medhal sâhîh olan sabahtan ona kadar lisân-ı ecnebî talim eylemek usûl-i sınıf-ı tabâbet ve hikmete muvafık olduğunu Mevlana-yı müşârünileyh takrîr-i mezkûrinin bend-i sânisinden inha itmekle bu madde hakkında dahi bu vechle irade-i seniyyeleri taalûk ider ise gerek işbu bendde ve gerek bend-i evvel ve sânde muhrer tertip ve tahsîs kılınacak mâhiyye ve tayinât behaları Asâkir-i Mansûre mesarifine mahsus akçeden i'ta olunmak üzere lazım gelen mahallere ilm ü haberleri i'tasıyla tesviyesi mütevakkıf irade-i seniyyeleri idigü ma'lûm-ı ve devletlere buyuruldukta emir ü ferman devletlü saadetlü Sultanım hazretlerindir.

Sahh

İzzetlü Devletlü Efendi işbu takrîr ki rikâb-ı Hümayûn-ı şâhâneye lede'l arz beyân olunan husûsât ve şerâitin tıbak cihetle lâzım gelen mahallere ilmü haberleri i'tasıyla tanzim ve icrâsına mübaderet olunsun husûsât-ı mezkûrenin cidden ve hakikaten iltizam birle fiile çıkartmasına bil-ittifak

*gayret olursa menâfî'-i kesiresi olacağında şüphe yok âna göre fiile götürülmesine ikdâm olunsun deyu
Hatt-ı hümayûn şevket makrun şeref-yâfte sudûr olmakla mantuk-ı münîfî icrâ eylesin deyi*

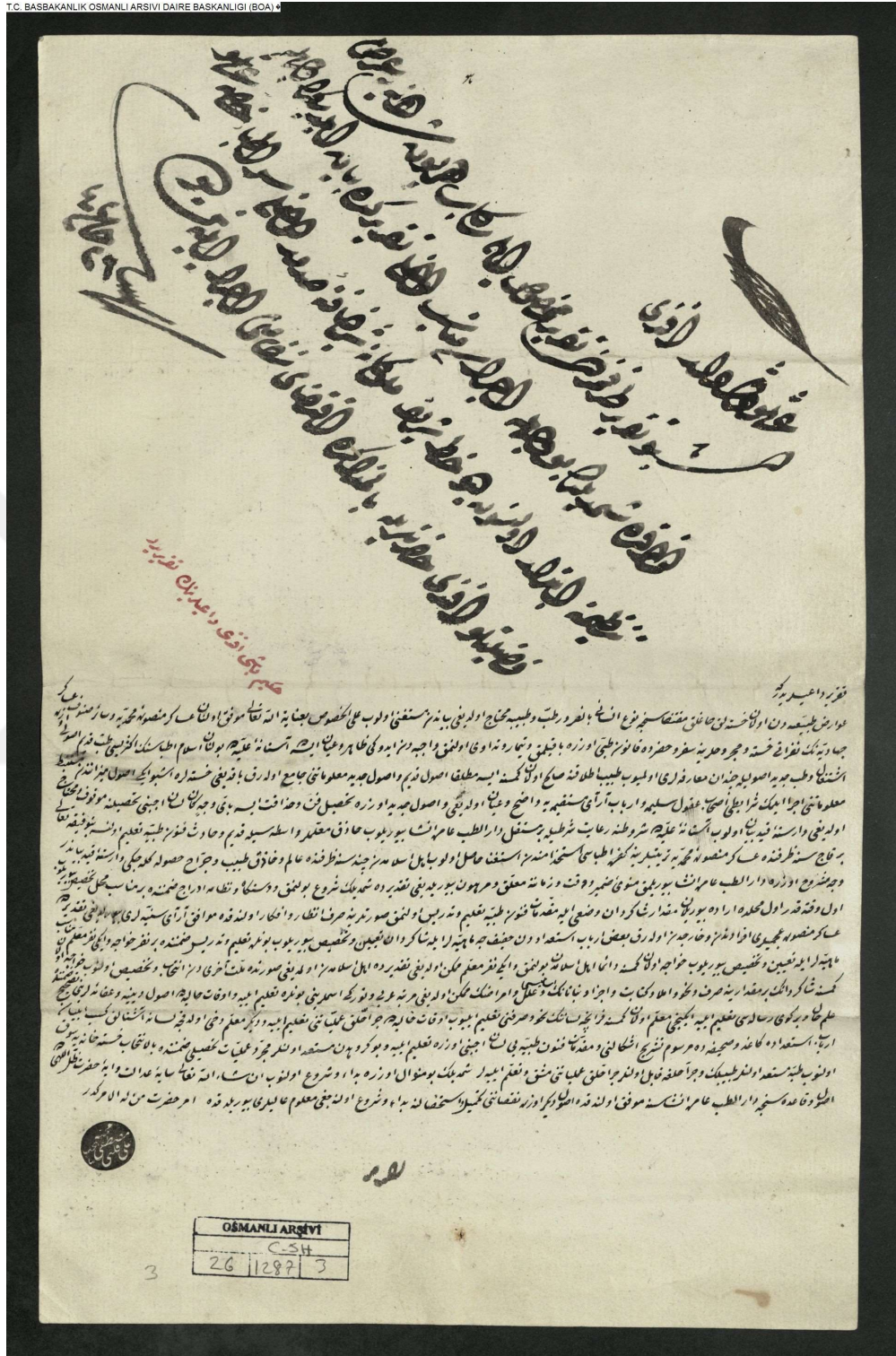
imza

26 Cemazeyilevvel 1242 (Ataç, 1996/97, s. 245-248)

Yer Bilgisi: BOA, Cevdet Sıhhiye No: 1287, Telhis ve Hattı Hümayun 26.06.1242/21.011827

Belge Tarihi: 26.05.1242/26.12.1826;

Sahh

İzzetlü Devletlü Efendi

İşbu takrîr tarafımızdan takrîr-i mahsûs ile rikâb-ı Hümâyûn-ı Şâhâneye arz olundukda şimdilik bu vechle icrâsı münasib olunmakla takririnde beyân eyledikte bil intizam tanzimine ibtidar olunsun deyü hatt-ı şerifi mülûk-âne şeref yâfte sudur olmağla ser etıbbâ hassa izzetlü faziletlü efendi hazretleriyle bil-müzakere iktizâ-yı nizamını eylesün

İmza

26 Cemazeyilevvel 1242/26 Aralık 1826

Hekimbaşı Efendi Dâîleri'nin takrîridir

Takrîr-i dâîleri'dir ki,

Avârız-ı tıbbiyeden olan hastalık sağık muktezasınca nev'i insanî bi-z-zarûr tıp ve tabîbe muhtaç olduğı beyândan müstağni olub alel-l-husûs bi-tevfiki'l-lahi Teâ'lâ muvaffak olunan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ve sair sınıf-ı asâkir-i cihâdiyye'nin neferâtı hasta ve mecruhlarına sefer ve hazerde kânûn-i tıbbî üzere bakılmak tîmar ve tedavî olunmak vâcib eden idüğü zâhir ve iyân ise de Âsitâne-i Aliyye'de bulunan İslam etibbasının ekserisi tıbb-ı kadîm usûlu üzere iştigal ve tıbb-ı Cedid usûlüyle çendan muârefeleri olmayub tabîb itlakına sahih olan kimesne ise mutlaka usûl-i kadîm ve usûl-i Cedid ma'lûmâtını câmi olarak baktığı hastalara işbu iki usûl mizânından müstenbat ma'lûmâtını icrâ eylemek şerâiti eshâb-ı ukul-i selime ve erbâb-ı ârâ-yi müstakimeye vâzih ve iyan olduğı ve usûl-i Cedid üzere tahsîl-i fenn ve hazâkat ise bî-eyyi-vechin kân (ne suretle olursa olsun) lisân-ı ecnebî tahsiline mevkuf ve muhtaç olduğı vareste-i kaydü beyân olub Âsitâne-i Aliyye'de şurûtuna riayet şartıyla bir müstakil Dârü't-tıbb-ı Âmire inşâ buyurulub hâzık muallimler vasıtasıyla kadîm ve hadis fûnûn-ı tıbbiye ta'lim olunsa bî-tevfikihi teâ'lâ bir kaç sene zarfında Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye tertiplerine keferetibbası istihdamından istiğna hâsıl olub ehl-i İslamdan çend sene zarfında âlim ve hâzık tabîb ve cerrah husule geleceğı vareste-i kayd-ı beyândır. Vech-i meşruh üzere Dârü't-tıbb-ı Âmire inşâ buyrulamak menvî-i zamîr ve vakt-i zamanında muallak ve merhun buyrulduğı takdirde şimdilik şürû' bulunmak ve dest-gâh Nizama idrac zımnında bir münasip mahal tahsis buyrulub ol mahalde irade buyrulan mikdar-ı şâkirdân vaz'ı ile mukaddemât-ı fûnûn-ı tıbbiye ve tedris olunmak suretlerine sarf-ı enzâr ve efkâr olundukta muvafık ârâyı seniyyeleri buyrulduğı taktirde Asâkir-i Mansûre Acemileri efradından ve haricden olarak bazı erbâb-ı isti'dadden hafifçe mâhiyyeler ile şâkirdân tayin ve tahsis buyrulub bunlara talim ve tedris zımnında bir nefer havâce ve iki nefer muallim münasib mâhiyyeler ile tayin ve tahsis buyrulub havâce olan kimesne daima ehl-i İslamdan bulunmak ve iki nefer muallim mümkün olduğı takdirde ehl-i İslamdan, olmadığı suretde millet-i âhereden intihab ve tahsis olunub havâce olan kimesne şâkirdânın bir miktarına sarf ve nahv ve imlâ ve kitâbet ve eczâ ve nebâtâtın esâmîsi ve ilel ve emrâzının mümkün olduğı mertebe Arabî ve Türkî isimlerini bunları talim eyleye ve evkat-i hâliyede usûl ve diniyye ve akaidlerini tashih zımnında İlm-i hâl ve Birgivi Risalesi talim eyleye ikinci muallim olan kimesne France (Ferenci) lisânının nahv ve sarfını talim eyleyub evkat-ı hâliyede cerrahlık ameliyatını talim eyleye ve diğ er muallim dahi oldukça lisâna âşinalık kesb eyleyen erbâb-ı isti'dada kâğıt ve sahifede mersûm teşrih eşkâlini ve mukaddemât-ı fûnun-

ı tıbbiyyeyi lisân-ı ecnebî üzre talim eyleye ve bu güruhtan müstaid olanlar mücerred ameliyat tahsili zımında bil-intihâb hastahâneye sevk olunub tıbb müstaid olanlar tabîblik ve cerrahlığa kâbil olanlar cerrahlık ameliyatını meşk ve talim eyleyeler. Şimdilik bu minval üzre bed' ve şurû' olunub inşa' Allah-ü-Tealâ saye-i adalet vâye-i Hazret-i zıll-ullah usul ve kaidesince Dârü't-tıbb-ı Âmire inşâsına muvafık olundukda usûl-i diğêr üzre noksanını tekml istihsaline bed' ve şurû' olunacağı ma'lûm-vâlîleri buyuruldukda emr-i Hazret-i men lehü'l-emrindir.

Mühür / Seyyid Ali Bin Mustafa Behçet

(Ataç, 1996/97, s. 249-250; Ergin, 1990, s. 336-337)

Yer Bilgisi: BOA, Cevdet Sıhhiye No: 1287

نقد و عید

[illegible]

C. SH		
26	1287	2

Takrîr-i dâî'leridir ki

Şimdilik bed' ve şurû' bulunmak zımnında tulumbacıbaşılara mukaddemâ tahsis kılınan konak Tıbhane-i Âmire ittihaz olunmağa irade-i seniyye-i tealluk buyrulmaktan nâşî husûs-ı mezbûrun tanzimine sarf ve hasıl-ı efkâr olundukda fenn-i celîl-i tıbb başlı ve cesîm olarak beş altı nev'i fûrû-u azîmeyi müştemil olmağa tabîb olan kimesne lisân-ı ecnebî tahsilinden mâ-adâ fûrûât-ı mezbûreyi alâ sebilü'l-ittifak erbâbından talim eylemek vacib eden olduğuna binâen Tıbhane-i Âmire şâkirdânı ve havâce ve halifeleri başka başka olarak dört sınıfa taksim olunmak iktiza iderek bu defa şimdilik esas ve medhal olmak üzere dördüncü sınıfın tanzimine ibtidar olunup sınıf-ı mezbûrun şâkirdleri beyninde üçüncü sınıfa bi-avnullahi teâ'lâ duhûle şâyân olanlar hâsıl oldukda ol zaman sınıf-ı salisin havâce ve halifesi ve neferâtı ve ol sınıfa münasip mâhiyyeleri ve şâir Nizamâtı başkaca takrîr ile takdim-i atabe-i âliyyeleri kılınacağı beyânından sonra sınıf-ı râbî esnafından olmak üzere şimdilik gerek Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Acemileri etfalinden ve gerek haricden hadis'ül sînn ve müstaid ve vaktiyle işe yarayacağı nâsiye-i ahvalinden hüsn-i zann olunur 40 nefer kimesne intihâb ve bunların her birlerine kâğıd ve kalem behâsı olunmak üzere mâhiyye yigirmişer ğuruş ve yevmî Asâkir-i Mansûre ekmeğinden bir aded nân ve 100 dirhem lahm-ı gânem ve bu sınıf-ı tabîb-i hâssa müderrisinden Es-Seyyîd Ahmed Mısri Efendi dâîleri havâce nasb olunmak tensib olunmağa mümâyün-ileyh dâî'lerine mâhiyye 150 ğuruş maaş ve yevmî dört aded nân ve bir kıyye lahm-ı gânem tayîn buyrulmak ve mâhiyye 75 ğuruş maaş ve yevmi iki aded nân ve yarım kıyye lahm-ı gânem ile bir münasib kimesne halife nasb olunmak ve işbu havâce ve Halife mezbûr konak dahilinde tahsis olunan odada eyyâm-ı tatil olan salı ve cuma günlerinden mâ-adâ beher gün sabahtan saat ona kadar şâkirdâna isti'dadlarına göre talim-i Kur'an-ı Kerîm ve tashih-i akaid-i diniyyeleri zımnında Birgivi Risâlesi ve ilm-i hâl ve sarf ve nahv ve eczâ ve edviye ve cem'i-i'l-lel ve eskamın ve Türkî ve Frengî isimlerini talim eyleye ve kezâlik talim-i hatt ve kitabet bu fennin esasından olmağa 30 ğuruş mâhiyye ve yevmî iki aded nân ve yarım kıyye lahm-ı gânem tayini ile haftada iki gün talim-i hatt ve kitabet etmek şartıyla münasib kimesne hattat tayin olunmak ve mezbûr konağı hıfz ve haraset ve tanzif tathîr zımnında bir bekçi vücudundan lazım olunmağa 40 ğuruş mâhiyye ve 10 ğuruş mum ve kandil akçesi olmak üzere cem'an 50 ğuruş ve yevmî iki adet nân ve yarım kıyye lahm-ı gânem ile emin ve mu'temed bir bekçi nasb buyrulmağa şimdilik suret- i mezbûre üzere bed' ve şurû' olundukta bi-tevfiki'l-lahi teâ'lâ eyyâm-ı kalile mürurunda nısf-ı sâlisin iktiza iden Nizam ve tertibini mübeyyîn takrîr takdim olunacağını ma'lûm-ı devletleri buyruldukda emr hazret-i men lehü'l-emrindir.

Mühür / Seyyîd Ali Bin Mustafa Behçet (Ataç, 1996/97, s. 250-251)

Yer Bilgisi: BOA, Cevdet Sıhhiye No: 1287

نقد و اشعار

[illegible][illegible]

OŞMANLI ARŞİVİ		
C.54		
26	1287	1

Takrîr-i dâîleridir ki

Mücahid-i müslimin maiyetlerinde sefer ve hazerde ma'rifetli ve üstâd cerrahın vücûd-ı dercine vücûbda olduğuna nazaran eğerce bâ irade-i seniyye Dârü't-tıbb-ı Âmire'de fenn-i cerrahînin kavaîd-i ilmiyyesi talim olunmak sınıf-ı sâni ricâlinin ahass-ı hidemât memurlarından ise de sınıf-ı mezbûra duhûl ve ilm-i cerrahîni gereği gibi talime vüsûl üç-dört sene müruruna muhtaç ve tiz elden cerrah yetiştirmek dahi elzem-i levâzımdan olmak mûlabesesiyle hergâh-ı seferde idare-i cerraha ve hademât-ı hurûb ve durûbdan neşet eden yârelere lazım olabilecek cerrahlık ise bu fennin ilmîsinden âşinâ ve haberdâr olmaklığın lüzûmu olmayub fakat ameliyatında maharet lâzım olmağla Asâkir-i Mansûre ve sâir sunûf-ı asâkiriyyenin beher terfihlerine 75 ğuruş mâhiyye ile birer cerrah tefriki, Kanunname-i hümâyûn'da muharrer ve meşkûr ve ile'l-an icrâsına henüz dest-res olunamayub ma'rifetli cerrahın eşeddi lüzumu olduğu takdirde husûs-ı mezbûrda şu vechle sarf-ı mâ-hasal ve efkâr olunmuştur ki şimdik Dârü't-tıbb-ı Âmire ittihâz olunan Tulumbacıbaşı Konağı'nın bir mahallinde olmak üzere 50'şer ğuruş mâhiyye ve yevmi 100 dirhem lahm-ı gânem ve bir aded nân ile İstanbul cerrahlarından yigirmi nefer kimesne intihab olunub ve bunların üzerlerine baş ve muallim olmak üzere Avrupa Tıbhanelerinde ilmen ve amelen cerrahlıkta ehliyeti lede-l-imtihan nümâyân ve çend-mah mukaddem zecriye-i malından mâhiyye 300 ğuruş inâyet ve ihsan buyrulub tabîb Mehmed Necati Efendi kulları mâhiyye-i kadîmesi ve yevmî bir kıyye lahm ve dört aded nân ile tayîn buyurulub neferât-ı merkubenin müstaidd bulunan efradından Asâkir-i Mansûre terfihlerine taleb buyuruldukça bir mantuk kanunname-i hümâyûn 75 ğuruş ile işbu 20 neferden virilüb yerine müceddididen münasibi vaz'olunmak şartıyla gerek Asâkir-i Mansûre cerrahları ve gerek işbu yigirmi nefer cerrahlar her gün tıbhaneye vürûd ve sabahdan saat ona kadar ikâmet eyleyüb müşârün-ileyh Necati Efendi'den kurşun çıkarmak ve damar bağlamak ve kemük kesmek ve çıkıkçılık emsâli hurûbda cerrahîne dair iktiza eyleyen mevaddın ameliyatını müşârünileyh talim eylemek ve talim günleri bunların müstaiddlerinden Asâkir-i Mansûre cerrahı maiyetine ve hastahâneye ikişer neferi gidüb hastahâne hekimleri ve cerrahları yanlarında bulunmak suretleriyle tanzim buyrulduğu takdirde bir sene zarfında hazer ve seferde üstâd ve ma'rifetli cerrah yetişeceği bia'vni'l-lahi Teâ'lâ me'mûl ve sehli'l husûl olduğu ma'lûm-ı âlîleri buyruldukda emir ve irade hazret-i men lehü'l-emrindir.

Dört sınıf olmak üzere terfih olunan Dârü't-tıbb-ı Âmire eshabının sınıf-ı râbi' şâkirdânı Nizamâtı takrîr-i sabıkta derc ve tastik olunub haricden sınıf-ı sâlis şâkirdânı zümresine duhûle şâyân müstaidd zuhur itmekten nâşi sınıf-ı sâlis şâkirdânının usûl-i memuriyetleri İtalyan lisânının sarf ve nahv ve lisân-ı mezbûrda sehlü'l-me'haz olan bazı kütüb-i tıbbiye talim ve tercümesi olmakla işbu sınıf-ı sâlis neferâtı şimdilik beherine 36 ğuruş mâhiyye ve 100 dirhem lahm-ı gânem ve bir aded nân ile 20 neferden ibaret olub bunlara lisân muallimi olmak üzere 300 ğuruş mâhiyye ve yevmî bir kıyye lahm-i gânem ve iki aded nân ile Ermeni taifesinden talim-i lisân fenninde mahareti meşhur olan İshak veledi Antuvan nâm kulları tayin buyrulub eyyâm-ı tatilden mâ-adâ beher gün Dârü't-tıbb-ı Âmire'de işbu sınıfa tahsis kılınan oda ve derûnunda şâkirdân-ı mezbûreye tabâbete medhal sâhih olan sabahdan saat ona kadar lisân-ı ecnebî talim eylemek usûl-i sınıf-ı tabâbet ve hikmete muvafık olduğu ma'lûm-ı âlîleri buyruldukda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Mühür / Seyyîd Ali Bin Mustafa Behçet (Ataç, 1996/97, s. 251-252)

[illegible]

Padişahım!

Benim vezîrim!

İşbu takrîrin manzûr ve ma'lûm-ı hümâyûnum olmuştur. Bu neferâtın hastalarına dâima dikkat ve ihtimâm ister ve mâhiye 30'ar guruşla hizmetçiler ta'yîn kılınmış ise aceb mâhiyelerini vaktiyle almışlar mı? Yoksa fi'l-hakîka dūnca olduğundan mı durmamışlar? Böyle ise mâhiyeleri 50'şer guruşla iblâğ olunsun ve bu hizmetcilerin nısfı ehl-i İslâm'dan olur ise nısfı Ermeni milletinden olsun. Ve'l-hâsıl şu husûsun karârı ne vechile ise bir çâresine bakılsın. Tersane'de küreğe konulmuş âdemlerden etirdip istihdâm olunmak uymaz. Kaldı ki ehl-i İslâm'da hazâkatle tabîb olmadığı cümlelerinin ma'lûmudur. Ancak bu husûsun istihsâli birkaç ay içinde olur şey olmayıp zamâna muhtâc olmakla şimdilik tulumcabâşılarının konağı Tıbhane tahsîs kılınarak hekimbaşı efendinin dahi bu bâbda kaleme alacağı bilindikden sonra usûl ve Nizamına bakılsın ve karârı maddesinde dahi bundan böyle dikkat ve ihtimâm olunsun. Bu husûslar me'mûrların gece ve gündüz akdem-i efkârları olmak lâzımeden iken cidden gayret ve ihtimâm etmiyorlar ve sen dahi üzerlerine nice varmıyorsun. Böylelikle teseyyübe varıyor.

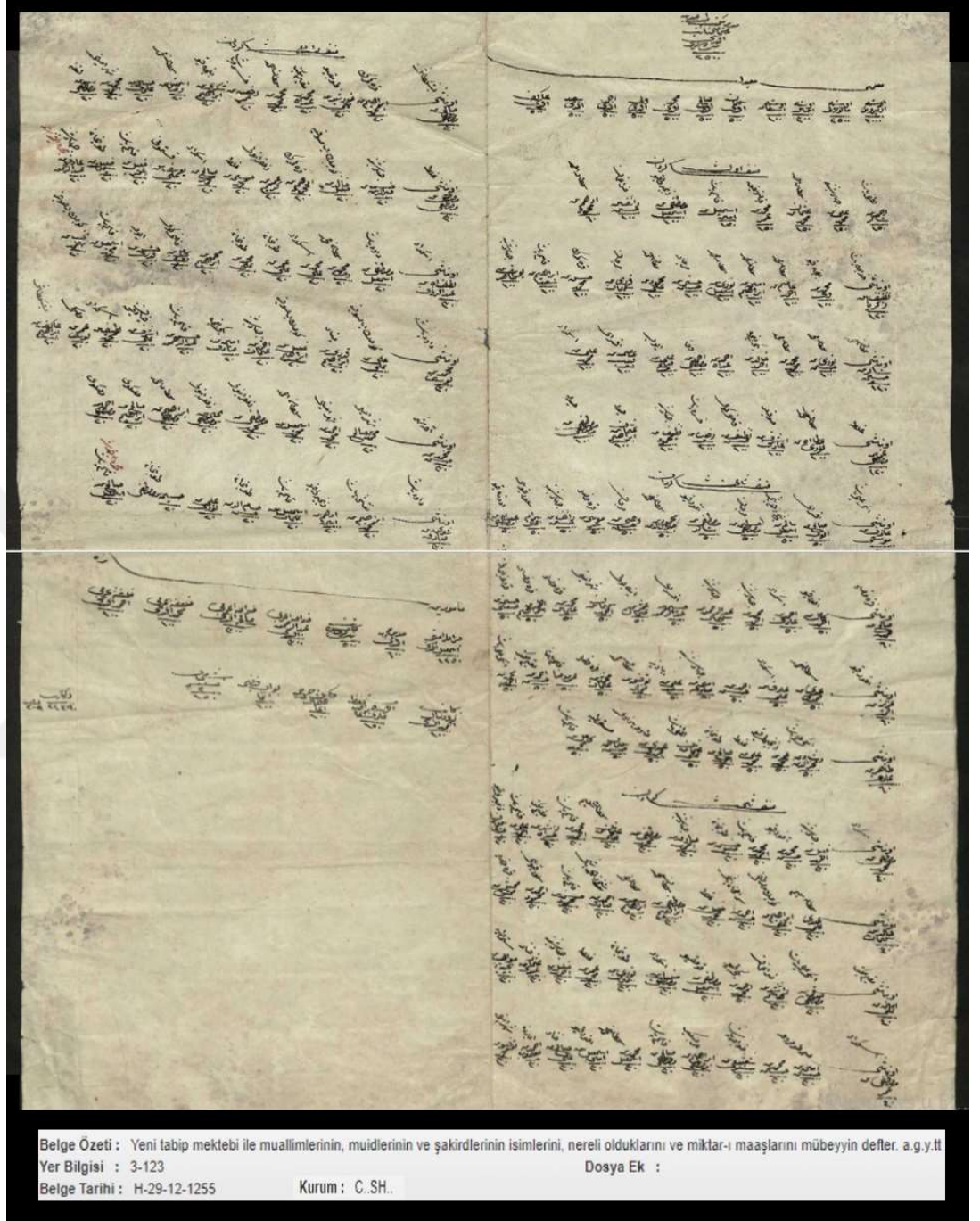
Şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velî-ni'metim efendim Sultanım

Asâkir-i Mansûre'den firâr ve vefat edenlerin defteriyle bir aylık ma'aş ve mâhiyelerinin i'tâsı istizânına dâir Defterdar Efendi kullarının sūrh işâretiyle takdîm-i hâk-ı pâ-yı hümâyûn-ı mülûkâneleri kılınan takrîri bâlâsına şeref-efzâ-yı sudûr olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı şâhânelerinin bir fıkra-i münîfesinde; *"Bu neferâtın hastalarına lâyıkiyle bakılamıyor. Tertîblere hekim ve cerrahlar ta'yîniyle müstevfa maaşlar tahsîs kılınmış ise de ta'yîn kılınan hekimlerin de hâlleri ma'lûm. Bu husus Hekimbaşı Efendi ile tekrâr söyleşilerek bir hüsn sūretine bakılsın. Bir de Beşinci tertîbde hayli firârî var. Kânunname mücebince bu firârî maddesine dahi dikkat olunmak lâzımdır. Ona göre Serasker Paşa'ya ve Nazır Saib Efendi'ye tenbîh edesin. Ve bundan böyle arz olunacak defterde firârî ve vefat edenlerin esâmîleri bilâ noksân deftere derc olunsun"* deyü emir ve fermân-ı hümâyûn buyurulmuş olmağla vâkı'an tabîb ve cerrah husûsu pek elzem şey olduğundan çâker-i kemînelerinin dahi zihin-i âcizânemden çıkmayıp bu def'a irade-i seniyye-i şâhâneleri şeref-sudûrunda Serasker Paşa kapısına azîmet ve Hekimbaşı efendi dâ'îleri dahi celb ile Serasker paşa ve Defterdar efendi ve Nazır efendi kulları hâzır oldukları hâlde müzâkere olundukda efendi-yi müşârun-ileyh dâ'îleri üç dört gün evvel bu husûsu Hacı Saib Efendi kullarıyla söyleşmiş olup fi'l-hakîka Asâkir-i Mansûre için ta'yîn ve istihdâm olunan tabibler kadar kifâyeden dūn olmak cihetle birkaç nefer dahi tedârik ve ilâve olunmak lâzım geldiğinden mevcûdlarda tamâm şartınca hazâkatli tabîb yok ise de (silik) yine efendi-yi müşârun-ileyh dâ'îleri ma'rifetiyle mevcûd olanların aslahlarından birkaç nefer tabîb intihâb olunarak bu tabîbler dâimâ Serasker Paşa kapısında hâzır ve müheyyâ bulunup meselâ neferâtın birinde soğuk alma gibi bir keyifsizlik zuhûrunda derhal mu'arrak devâ ile içirilmek veyâhud fasd ve hacamat misillü tedbîre muhtâc ise vakit geçmeksizin iktizâsına bakılmak ve eğer hastahâneye gitmesi lâzım gelir ise Serasker paşa kullarına bi'l-ihbâr hastahâneye kaldırdıp orada lâyıkiyle ilâç ve tedâvîlerine ve me'kûlât ve meşrûbâtlarına gereği gibi dikkat ve ihtimâm olunmak ve hastahâneye gönderilecek hastalar vardıkları gibi derhal libasları değışdirilmek üzere başkaca elbise ve yataklar yapıdırılmış ve mâhiye 30'ar guruş

aylıkla hizmetçiler tedârik olunmuş ise de hizmetçiler durmayıp firâr eylemekde olduklarından Tersane-i Âmire tarafında bazı hafifçe töhmet ile küreğe konulmuş olanlardan on-on iki dânesi bir sene hastahâne de hizmet eylediklerinde âzâd olmak şartıyla hastahâneye alınıp onlara hizmet ettirilmek veyâhud hâriçden tedârik olunan hizmetçilerin aylıkları biraz dahi artırılarak devam ve sebâtları istihsâl olunmak ve nasıl olsa der-i saadetlerinde biraz hekim yetiştirilmek çâresine bakılmak lâzım geleceğine binâen müşârun-ileyh dâ'îleri ma'rifetiyle fenn-i tıbda hazâkatı olanlardan bir münâsibi bi'l-intihâb hoca ta'yîn ve bi-mennihi Te'âlâ ileride Tıbhane inşâ olununcaya kadar Tulumbacıbaşı-yı sâbıkın cânib-i mîrîden mazbût konağı epeyce bir konak olduğu meşhûd-ı çâkirânem olduğundan şimdilik fûruht olunmayarak Tıbhane tahsîs birle rüşd ve kâbiliyetli çocuklardan şâkirdler tedârik olunarak bunlara tıp okutdurulup bu vechile dîrûsu için dahi tabib yetiştirilmesi usûlünün iktizâsını efendi-yi müşârun-ileyh dâ'îleri bundan böyle kaleme almak üzere müzâkere olunmuş olduğu ve firâr edenlerin Serasker paşa kulları tarafından pusulası geldiği gibi derhal kol kol âdemler çıkarılarak ele getirilmesine ikdâm birle bazıları doğru gitmeyip dağdan dağa gitdiklerinden tez elden bulunamasa dahi nihâyetü'l-emir yine ele getirilip hatta Hayrabolulu bir nefer, vilâyetine iki aydan sonra varmışken yine tutturulup getirilmiş ve birkaç firârî dahi Aydos'da tutulduğunun tatar ile haberi gelmiş ise de henüz kendileri gelmemiş olduğundan geldiği gibi onlar dahi sâir tutulan firârî misillü Serasker paşa kullarına irsâl ile iktizâ eden te'dîb ve terbiyeleri icrâ olunarak kânûnname-i hümayûnlarının her bir maddesine ikdâm ve dikkat olunmakda idüğü ve irade-i seniyye-i şâhâneleri üzere beher mâh takdîm olunacak aylık defterlerine firâr ve vefat edenler dahi isim ve şöhetleriyle bilâ noksan derc ve terkîm olunması müşâr ve mûmâ-ileyhimâ bendelerine tenbîh kılınmış olduğu mehâtt-ı ilm-i âlîleri buyuruldukda emr u fermân şevketlü kerâmetlü behâbetlü kudretlü velî-ni'metim efendim pâdişâhım hazretlerindir.

Yer Bilgisi: BOA Cevdet Sıhhiye No:337-19308 Belge Tarihi: 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827

Ek-5. İstanbul Tıbbiyesi öğrenci memleketleri hakkındaki belge ve transkripsiyonu
(BOA, Cevdet Sıhhiye No:3/123)

Mekteb-i Tıbbiye'deki son sınıf öğrencilerinin geldiği yerler

Öğrencinin Senti/Şehri

Öğrencinin Adı/Okul harcı (guruş)

Aksaray

Osman Bin Lebib 100

Bahçekapı

Mehmed Bin Veli 100

Çarşanba

Ahmed Bin Şakir 150

Çarşanba

Nazif Bin Mahmud 100

Çarşanba

Yusuf Bin Tahir 100

Eyüb

Ali Bin Salih 100

Galata

Onbaşı Ömer Bin Mustafa 120

Haydarpaşa

Mustafa Bin Mustafa 100

Haydarpaşa

Osman Bin İbrahim 100

Hoca Paşa

Onbaşı Nazif Bin Zekeriya 120

Hüsrevpaşa

Rifat Bin Said 100

Kadıköy

Nazif Bin Hasan 100

Kapan-ı Dakik

Mehmed Bin Ömer 150

Karaman

Raif Bin Hasan 100

Karagümrük

Hasan Bin Mehmed 100

Kasımpaşa

İbrahim Bin Said 100

Kasımpaşa

İsmail Bin Emin 150

Mercan

Hüsnü Bin Hasan 100

Mercan

Kadri Bin Süleyman 100

Sofular

Eşref Bin Arif 100

Sultan Mehmed (Fatih)

Ataullah Bin Nuri 100

Sultan Mehmed (Fatih)

Asim Bin Ahmed 100

Sultan Mehmed (Fatih)

Emin Bin İbrahim 100

Sultan Mehmed (Fatih)

Mehmed Bin Mehmed 100

Sultan Mehmed (Fatih)

Nuri Bin Hasan 100

Sultan Mehmed (Fatih)

Nuri Bin İsmail 100

Sultanahmed

Ali Bin Mehmed 150

Sultanahmed

Edhem Bin Mahmud 60

Sultanahmed

Mahmud Bin Ali 100

Sultanahmed

Onbaşı Şakir Bin Hasan 120

Üsküdar

Ali Bin Mehmed 100

Vefa

Ahmed Bin Mustafa 100

Yenikapı

Halid Bin Ahmed 100

Zincirlikuyu

Mustafa Bin İsmail 100

Mekteb-i Tıbbiye'deki Birinci Sınıf Öğrencilerinin Geldiği Yerler

Öğrencinin Semti/Şehri

Öğrencinin Adı/Okul harcı (guruş)

Akşehir

Onbaşı Mehmed Bin Hasan 30

Bahçekapı

Şükrü Bin İbrahim 20

Beşiktaş

Akif Bin İbrahim 20

Beşiktaş

Onbaşı Salih Bin Mustafa 30

Beşiktaş

Onbaşı Salih Bin Mustafa 30

Çarşamba

Ahmed Bin Osman 20

Çarşamba

Arif Bin Abdurrahman 20

Çarşamba

Hasan Bin Hayreddin 20

Çınar

Kadri Bin İbrahim 20

Davudpaşa

Mustafa Bin İsmail 20

Davudpaşa

Onbaşı Mehmed Bin Yusuf 30

Davudpaşa

Onbaşı Şevket Bin Sadık 30

Eyüb

Haşim Bin Kadri 20

Galata

Hasan Bin Mehmed 20

Galata

Mustafa Bin Mustafa 30

Haseki

Ömer Bin Yusuf 20

Hasköy

Ahmed Bin Mustafa 20

Hasköy

Salih Bin İbrahim 20

Hüsrevpaşa

Rifat Oğlu Ömer 20

Kadıköy

Kamil Bin Nazif 20

Kapan-ı Dakik

Eşref Bin Ali 20

Karagümrük

Edhem Bin Mahmud 20

Karagümrük

İbrahim Bin Mehmed 20

Kasımpaşa

Halil Bin Ömer 20

Kasımpaşa

Hasan Bin Abdurrahman 20

Kasımpaşa

İsmail Bin Mehmed 20

Kasımpaşa

İsmail Bin Osman 20

Kasımpaşa

Salih Bin İsmail

Kastamonu

Y usuf Bin Ali 20

Küçükayasofya

Ali Bin Ali 20

Küçükayasofya

Halid Bin Halil 20

Küçükayasofya

Halil Bin İbrahim 20

Küçükayasofya

Necib Bin Ahmed 20

Langa

Said Bin Mustafa 20

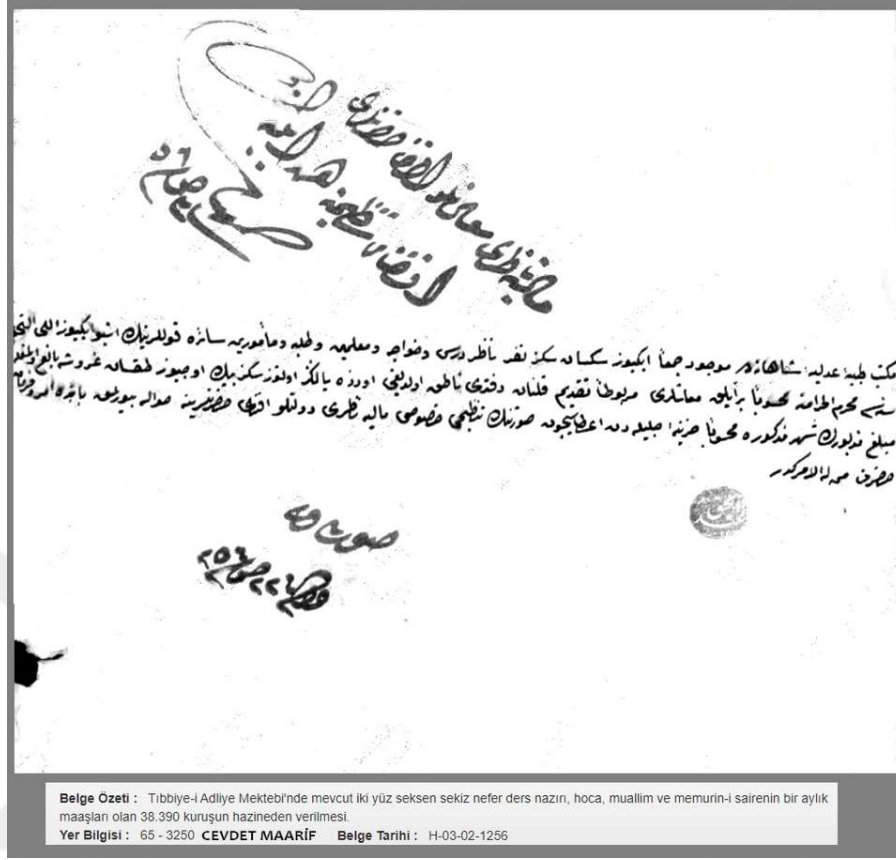
Mukim-i Mekteb

Mehmed Bin Abdullah 20

Nakkaşpaşa	İbrahim Bin Mehmed 20
Sultanahmed	İbrahim Bin Mustafa 20
Sultanahmed	İsmail Bin Mehmed 20
Sultan Mehmed (Fatih)	İsmail Bin Rıza 20
Sultan Mehmed (Fatih)	Mehmed Bin Receb 20
Şehremini	Ahmed Bin Mehmed 20
Şehremini	Mehmed Bin Ahmed 20
Şehremini	Mehmed Bin Salih 20
Tophane	Halil Bin Süleyman 20
Tophane	Hüsameddin Bin Hasan 20
Tophane	Mehmed Bin Ali 20
Tophane	Ömer Bin Ali 20
Topkapı	Hurşid Bin Ali 20
Üsküdar	Latif Bin Mehmed 20
Üsküdar	Mehmed Bin Ali 20
Üsküdar	Onbaşı Lütfullah Bin Abdurrauf 30
Üsküdar	Salih Bin Mehmed 20
Yenibahçe	Emin Bin Sadık 20
Zağferanbolu (Safranbolu)	Mustafa Bin Mehmed 20
Zağferanbolu (Safranbolu)	Ömer Bin Kerim 20
Zağferanbolu (Safranbolu)	Yahya Bin Mustafa 20
Zincirlikuyu	Edhem Bin İhsan 20

Yer Bilgisi: BOA, Cevdet Sıhhiye No:3/123 Belge Tarihi: 29.1255/06.04.1840

Ek-6. İstanbul Tıbbiyesi'nin mevcut kadrosunun belgesi ve transkripsiyonu
(BOA, Cevdet Maarif 65-3250)

Maliye Nazırı Saadetlü Efendi Hazretleri
İktiza-yı tanzimine himmet eylesin. Buyruldu
Sene 3 Safer 1256/6 Nisan 1840

Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliyye-i Şahane'de mevcud cem'an ikiyüz seksen sekiz nefer nazır-ı ders ve hâce ve muallimin ve talebe ve memurin-i saire kullarının işbu ikiyüz elli altı senesi Muharremü'l- haramına mahsuben bir aylık maaşları merbutan takdim kılınan defteri natık olduğu üzere yalnız otuzsekizbin üçyüz doksan guraşa balığ olmağla meblağ-ı mezburun şehr-i mezkura mahsuben Hazine-i Celile'den itasıçün suretinin tanzimi hususu Maliye Nazırı Devletlü Efendi Hazretlerine havale buyrulmak babında emr ü ferman hazreti menlehü'l-emrindir.

Esseyid İshak
Suret verildi.

Yer Bilgisi: BOA, Cevdet Maarif 65-3250 Belge Tarihi: 03.02.1256/06.04.1840

Ek-7. Viyana Sefirinin hekim temini konulu yazıları ve transkripsiyonları

Ek-7/1. Viyana'dan İstanbul'a getirtilecek iki hazık doktor hakkında Viyana Sefiri Mehmed Sadık Rıfat'ın Babıali'ye gönderdiği bilgi notu
(BOA, Hat, 1183/46700)

حاکمای مکاتیبی اصافانیه معروض هاکیمین لیدر که
معلوم سامی اصافانیه بیدر لیدی اوزیه دیاندره در سعادته جلب وارسالی مطلوب عالی بیدر لیدی ابلی نفع هادق
هکیم ابلی نفع اسانسیجبارک سرعت ندرک وارسالی خصوصاً امر بودنده لهاد زیب نظم اولیه امریاد سامی
مشیر لیدی مال علیسی رهبره اوعانه بز مسندیم اولوب کافه استعاده بنه و خصوصیه بودنده ندرک رخصه اوعانه و
اجرای اقصای خلیفه زمت عبور بنه اولدقده وبارسی سفیر لفظی بشت و قیصری رضی بودنده دیاندره و
سفارتخانه عالی نزل و تشریف بیری اولدقده بنی طبعه اشعار و معجزه لیدی و اولدقده اولدقده اولدقده
مسار لیدی و قیصریه مذکره و زینلوی برسی متیج صابله اقام اولدقده ذکر اولدقده لکیم لیدی و اولدقده
بنابلی و کدر نفسی اجوره انتخاب ایدر برسه حسب الخوص اقدم و انهم ایدر بکدره صورت انتخابی تشریف
هکیم باشنه حواله بنی و بودنده بودنده هکیم لیدی معلومات تجریده و هکیم طبابت و هکیم
علم و فنون مطار لیدی اولدقده اولدقده اولدقده اولدقده اولدقده اولدقده اولدقده اولدقده
بودنده صدک اجرای اقصای سعادت اولدقده اولدقده اولدقده اولدقده اولدقده اولدقده اولدقده اولدقده

Yer Bilgisi : HAT 1183-46700
Belge Tarihi : H-18-04-1254

وحد الادب کتبه

Hakpay-i mekarim simay-i asafanelerine maruz-ı çaker-i keminelidir ki

Malum-ı Sami-i Asafaneleri buyrulduğu üzere Viyana'dan Dersaadet'e celb ve irsali matlub-ı ali buyrulan iki nefer hazık hekim ile bir nefer üstad-ı spenciya'nın sürat-i tedarik ve irsali hususunu amir bu defa hame-zib-i ta'zim olan emirname-i sami-i müşiranları meal-i alisi ve hin-i iz'an bende-i mesnedim olub kaffe-i iş'aran-ı seniyye ve hususiyle bu maddenin dilhah-ı ali vechile icra-yı iktizası fariza-i zimmet ubudiyetten olduğuna ve Paris Sefiri Devletli Fethi Paşa hazretleri dahi bu defa Viyana'ya vusul ile Sefarethane-i aliye nüzul ve teşrif buyurmuş olduklarına mebni tıpkı işar-ı veliyyü'l-niamileri veçhile husus-ı mezbur evvel emirde müşarünileyh hazretleriyle müzakere ve (...) Prens Meternich cenablarına ifade olundukta zikr olunan hekimlerin haşmetli İmparator cenabları ve kendi nefsi için intihab edercesine hasbe'l-hulus akdam ve ihtimam edeceğinden suret-i intihabını teşrihhane hekimbaşısına havale etmiş ve bu veçhile bulunacak hekim hem eshab-ı malumat ve tecrübeden ve hem de tabâbet ve cerrahat ilm-ü fenlerinde maharetli olmak üzere müddet-i kalile zarfında tedarik ettirileceğini beyan ve teahhüd eylemiş olmağla bundan sonra icra-yı iktizasına müsaraat olunacağı mehat-ı ilm-i alileri buyruldukda ol babda emr-u ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

18 Rebiülahir 1254

Mehmed Rıfat

Yer Bilgisi: BOA, Hat, 1183/46700 Belge Tarihi: 18.04.1254/11.07.1838

خبرای مکاتیب جمعی و مع النعمانیه معروضه کبریه
بودند که امیری افتخاریم اولاده بر خطه امیرانه سامی مغنایری عالی شریف مقصود مطبوعه بود بدلا از هکیمدان علیه
الرحالی و مبلان و در میان مامورین طوایف مصارفه با فیه ذاک اعطیه و باقی سکاکی مختار بان افشای آن
شأنک ارمال و زجهان هدی زلوبه قوللان فرجه من فروی کتابیه ماسعیه سنه حضرت شاهانه اردنه و سروده
دوربان شجره لکون سیرجی اعوب قوللان مستقل مامور و نصیبه فلزده افضا ایدیه و جاده علیسن نسیا بویستی
اولیغی بیانه و اشعار بویستی کفایت خبرای والای مختارانه اشعار فلزیه و جیه مرسوم هکیمان مقصود در سعادته کونیه
اولیغی نمیه قدر واصل و لای اولیغی دکار اولدوره مصارفه مذکوره ذاک لطفاً و احساناً صورت نامه سنه شریف
بویستیه ماسعیه علی حضرت شجره لکون طوایف اجرای فرجه شکری ضمنت مقصود عرافه مخصوصه جاکو نصیب
و بدو در حق واجب وقت عیالیم اولیغی و جیه منظور دعای بقای عمر و ذکای جناب خالاقیلکون ذکای بکایه بیت
صحفه فواد صبر قلنس و مومون بویستی نهاده ش مذکور و در دین مقرر اولدوره زجهان مرسوم قوللان رض کنده لوطوف
کابل مشک و مومون بویستی نهاده ش مذکور و در دین مقرر اولدوره زجهان مرسوم قوللان رض کنده لوطوف
بویستی صیقله ذکای نهاده ش مذکور و در دین مقرر اولدوره زجهان مرسوم قوللان رض کنده لوطوف
عنه علی و مع النعمانی افاد و شیه انبان اولدوره و عللای قوللان هوالد اشعار علیسن اولیغی و ذکای نهاده ش
فرمانه بان بر خطه صورتی افهم و کیف معلوم اولدوره و درک با نصیب لوطوف او بنیادونی باش فیجلا ایدیه
اعطیه واصل و لای عال رض مرسوم غلبه قوللان جانبه غلبه لازم ایدیه ارطای و سر اولیغی و مع النعمانی مطاعم اولدوره
او طبعه امرویه حضرت ملا لکون علی

Yer Bilgisi : HAT 738-34975
Belge Tarihi : H-09-09-1254

Hakpay-i mekarim simay-i veliyyü'l-niamilerine çaker-i kemineleridir ki,

Bu defa hame pirayi iftiharım olan bir kıta emirname-i sami-i fehimaneleri meal-i münifinde bi mukaddemce matlub-ı ali buyrulan hekimlerin sürat-i idhali ve Milan ve Venedik memuriyetlerimizden dolayı mesarifat-ı bakiyenin itasına (ve Viyana Serkatibi Muhtar Beyefendi bendelerinin nişanının irsaline ve tercüman Hoca Zenob kullarının francılacı fırını küşadına müsaade-i

seniyye-i hazret-i şahane erzan ve sezavar ve Venedik Şehbenderliği'ne dahi Serbuş Agob kulları müstakil memur ve ta'yin kılınarak iktiza eden ferman-ı alisi tesiyar buyrulmuş olduğunu) beyan ve iş'ar buyrulub geçende hakpay-ı vala-yı fehimanelerine iş'ar kılındığı vechile mersum hekimler mukaddemce Dersaadet'e gönderilmiş olmağla şimdiye kadar vasıl olmuş oldukları derkar olarak mesarifat-ı mezkurenin lutfen ve ihsanen suret-i tediyesine şerefsünuh buyrulan saika-i aliyye-i hazret-i şehinşahiden dolayı icra-yı feriza-i teşekkürü zımında mukaddemce ariza-i mahsusa-i çakeri takdim ve bu defa dahi vacibe-i zimmet abidanem olduğu vechile manzume-i du'a-yı beka-yı ömrü ikbal cenab-ı hilafetpenahi müteşekkiren bi tekrar niyet sahife-i fevaid ve samim kılınmış ve mir-i mumaileyh ve tercüman-ı mersum kulları dahi haklarında şayan buyrulan lutf-u inayet-i seniyyeden naşi kemaliyle müteşekkir (ve mumaileyh bendeleri nişan-ı ali-i mezkurun vüruduna muntazır olarak tercüman-ı mersum kulları dahi kendüsü bu tarafda bulunması cihetiyle zikr olunan fırının tahsis olunacak mahalden aher yere nakline mesağ olmak istid'asıyla bir mahall-i münasibini tedarik ve keyfiyyeti atabe-i aliyye-i veliyyü'l-niamilerine ifade ve istizan etmek üzere oğulları kullarına havale ve iş'ar eylemiş olduğu ve zikr olunan şehbenderlik ferman-ı alisinin bir kıt'a sureti ihraç ve keyfiyyet malum) olmak üzere ba takrir bu tarafta Avusturya Devleti Başkançılıyası'na i'ta ve asıl ferman-ı ali dahi mersum Agob kulları canibine tahrirat-ı lazıme ile irsal ve isra olunmuş olacağı muhat-ı ilm-i alileri buyruldukda ol babda emr-ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir.

9 Ramazan 1254

Mehmed Rıfat

Yer Bilgisi: BOA, Hat, 738/34975 Dosya Eki Belge Tarihi: 09.09.1254/26.11.1838

Ek-8. İstanbul Tıbbiyesi'nin 1843 öğretim yılı sonu raporu, (Terzioğlu, 1992a, ss. 16-23)

Dr. K. A. Bernard'ın Journal de Constantinople et des interets Orientaux, yıl, 1, sayı 52, 26 Eylül 1843'de çıkan "Rapport sur les travaux de l'Ecole de Medecine de Galata-Seraï" başlıklı raporu. "25 Şaban 1259/20 Eylül 1843'te Sultana arz edilmiştir.

Haşmetmeab!

Galatasaray Tıp Okulunun beşinci yılı tamamlanmış bulunuyor.

Gerek tıbbi ve gerekse cerrahi bilgileri mükemmel bir şekilde verebilen bir okul, devresini tamamlamış bulunuyor. Eğer Sultan Hazretleri bir baba şefkati ile, bizi yüksek himayelerine almamış ve Hekimbaşı Abdülhak Efendi'nin de yardım ve gayretleri olmamış olsa idi, bilhassa İmparatorluk ordusuna çok lüzumlu olan, hekim ve cerrah yetiştirmek imkânından mahrum kalacaktık.

-Bu yeni müessese kurulduğu günden beri, tıbbi temel bilgiler konusunda her sene gelişmeler göstermiş ve yenilikler ilâve etmiştir.

1-Hazırlık sınıflarında ilk yılda, Şenorkiyan Calos ve Akif efendi tarafından Fransızcanın esasları; İmam Efendi, Ahmed Efendi ve Mehmed Efendi tarafından Türkçe ve Arapça dersleri (başlangıç), verilmekte idi.

İkinci sınıfta ise, Guerrieri tarafından Fransızca gramer, aritmetik ve coğrafya dersleri verilmektedir. Bu hoca ayrıca Latince dersleri de vermekte idi.

Arapça ise İsmail Efendi tarafından veriliyor.

Üçüncü sınıfta, Fransızca stil, matematik, tarih, coğrafya ve zooloji derslerini M. Rouet üstlenmiştir. Geometriyi Derviş Efendi, Arapça dersleri de İsmail efendi vermektedir. Resim ve hüsnühat ise bütün sınıflarda Tevfik bey ve Kamil efendi tarafından verilmektedir.

2-Dört yıllık Tıp ve Cerrahi öğreniminde ise şöyle bir dağılım mevcuttur.

Birinci yılda: Tasarı anatomi, kadavra diseksiyonları ve mikroskopik anatomi yani, Histoloji Profesör Spitzer tarafından öğretilmektedir.

-Tıbbi Fizik ve umumi Kimya Derviş efendi ve botanik profesör Salih efendi tarafından verilmektedir.

İkinci yılda: Tıbbi kimya ve farmasötik kimya derslerini profesör Calleja üstlenmiştir.

Fizyoloji ve genel patoloji ise, Profesör E. Karatodori'nin Materia Medica ve Farmakoloji ise Sarantis Archigenes hocanın sorumluluğundadır.

Üçüncü yılda: Harici patoloji Prof. Karatodori, Dahili patoloji, klinik dersleri cerrahi ve göz hastalıkları Prof. Bernard tarafından verilmektedir.

Dördüncü yıl öğrencileri Auscultation ve perküsyon dersleri ve cilt hastalıklarından gayri cerrahi ameliye ve göz hastalıklarında pratik dersler görmektedirler. Bandaj ve âlet kullanımı dersleri de Prof. Bernard tarafından verilmektedir.

Hijyen dersleri ise, birinci sınıftan üçüncü sınıfa nakledilmiştir. Zira bu ders birinci yılda öğrencilere zor gelmekte idi. Ancak birinci yılda bu dersi okumuş olan öğrenciler üçüncü yılda muaf tutulmaktadır. Kadın Doğum dersleri ise (ebelerin dersleri de) Türkçe olarak Prof. Karatodori tarafından verilmektedir. Bu derslerde ona Madame Messani ve Madame Pizipio gibi ebeler asiste etmektedir.

Farmakoloji dersleri ise pratik kurslar dahil olmak üzere Prof. Calleja ve eczacı Dellasuda'nın sorumluluğu altındadır.

Ordu hizmeti için cerrah yardımcılığına yönelik küçük cerrahi pratikleri yapılmaktadır, bu pratiklere, Tıp ve Cerrahi derslerini takipte yeteneksiz öğrenciler katılmaktadır.

Bütün bu kurslara 341 öğrenci katılmıştır, bunların 303'ü Müslüman ve 38'i Hristiyanıdır.

Altı hoca vardır ki bunlar da tıp derslerini takip etmekte ve aynı zamanda, öğrencilere nezarete bulunmaktadırlar.

Hocaların öğrencilerin durumlarını ve çalışmalarını layiki ile değerlendirmeleri ancak ikinci yıl dersleri başladığında, daha iyi bir şekilde olmaktadır. Hatta iyi bir öğrencinin aynı seneyi bir defa daha tekrar ederek, dersleri iyice kavraması için ricada bulunması da nadir değildir.

Bu durum bilhassa Profesör Roet'nin öğrencileri arasında görülmektedir. Öğrencilerinin daha iyi olmak hırısı bu durumu yaratmaktadır. Bilim aşkı içerisinde, bu arzularını dile getirmektedirler.

İleri sınıflarda dördüncü ve beşinci yıllarda hocaların gözlemlerine göre, gerek teorik ve gerek pratik çalışmalarda öğrencilerin öğrenme ve pratik yapma arzulan daha da belirgin hale gelmekte ve bu hocaların beğeni ve memnuniyetini kazandırmaktadır.

Öğrenciler bu sınıflarda pratiklerini ilerletmekte ve ameliyatlarda, başarı kazanmaktadırlar. Diğer taraftan her sene bu durumun daha da iyi gittiği gözlenmektedir. Bununla temel ve hazırlık bilimleri derslerindeki gelişmenin direkt bir rolü olduğu şüphesizdir.

Birinci sınıfın üç kısmında teşvik edici çeşitli çareler aranmalı ve hatta bazan öğrencileri muntazam çalışmalara alıştırmak için daha sıkı tedbirlere başvurulmalıdır.

Tıp ve Cerrahi öğrenimi tamamlanmış olan öğrenci sayısı 16'dır. İsimleri ise şöyledir, Salih, Akif, Osman, Mustafa, Şakir, Emin, Salih (Ahmed), Salih (Himmet) Musa, Raif, Ethem, İbrahim ve İsmail Efendiler. Yeni rütbe kazanan bu adayların hepsi bu yıl fevkalade bir çalışma ve gayret göstermişlerdir. Zira günlük ders ve çalışmalar dışında, doktoranın ilk iki sınavını da başarı ile geçirmişlerdir. Bu öğrenciler evvela ilk sınav olarak, anatomi fizyoloji ve genel patoloji dersinden geçen ekim ayında sınavlara hazırlanmış ve peyderpey geçen Ocak ve Şubat aylarına kadar bu sınavları başarı ile geçirmişlerdir.

İkinci kısım sınavlar ise Matiere medicale farmakoloji ve kimya ile botanigi ihtiva etmekte idi, bunların sınavları da Mayıs ve Haziran aylarında verilmiştir. Bu öğrencilerden birçoğu da, üçüncü kısım olan dahili patoloji cerrahi ve hijyen dallarında çalışmaktadırlar. Bu dersler ise, gerek dahiliye ve gerekse cerrahide gerekli ve önemli klinik bilgiler vermektedir.

İşte bu öğrenciler hemen bu kursların akabinde tezlerini savu-nacak ve sınavlarını ikmal ettiklerinde de yeni unvanlar olan Tıp ve Cerrahi doktorluk diploması alacaklardır.

Okuldan çıkan doktorlar binbaşı rütbesini kazanarak İstanbul'un büyük bir hastanesinde görev alacak ve orada mesleklerini geliştireceklerdir.

Sınıflar müdürü Hayrullah Efendi bütün idari işleri arasında ayrıca tıp öğrenimi ile de meşgul olmaktadır.

Kendisi de doktora için sınavlardan geçmiştir ve diploma almak üzeredir. Bundan gayri Türkçe bir kitap (Makalat-ı Tıbbiye) yazmış ve bunu doktora tezi şeklinde taktim etmiştir. Bu eserde Hayrullah efendi,

Hocaların derslerinde bulduğu enteresan noktaları ve tıp öğrenimindeki dikkate alınması gerekli hususları dile getirdi.

Mükafatı haketmiş çeşitli sınıflardaki öğrencilerin adları şöyledir:

6. sınıftan Reşat Fahrettin, Arif Musa ve Const. Leonides, beşinci sınıftan Nail Recep, Hüseyin Mustafa ve Gregor Yanoviç, dördüncü sınıftan İsmail Mehmet, Ahmet Ali ve Akif, üçüncü sınıftan İstefan Aslanian, Raşit Abdullah ve Nikolas, ikinci sınıftan Minos Constantin, Hüseyin Sadık, Ahmet Ali, Artin Kırkor ve Yanko Yorgi; birinci sınıfın dördüncü şubesinden, Angeli, Mahmud Osman, ve Antuvan ikinci şubeden ise Ahmet Said, Ali Emin ve Mehmed Mustafa Efendiler.

Bir taraftan öğrencilerin öğrenme gayretine diğer taraftan da hocaların öğretme ve yetiştirme şevk ve çabalarına şahid olmaktayız.

Hazırlık sınıfları dersleri veren öğretim görevlileri bu dersleri başarı ile vermenin zorluklarını aşarak elden geldiğince, başarılı olmuşlardır. Tıbbi bilim hocaları üzerlerine düşen öğretim görevini büyük bir liyakatle yerine getirmişlerdir. Esasen bunu, öğrencilerin verdiği imtihanlarda görmek mümkündür, sonra ayrıca bu hocalar, başvuran çok sayıda fakir hastalara bedava olarak bakmışlardır.

Tıp ve cerrahi öğrenimi kolaylaştırıcı bir faktör de öğrencilerin çok sayıda hasta ile temas etmek fırsatı ve imkanını bulmuş olmasındandır. Bir yıl içerisinde kadın erkek çocuk toplam 8000 hasta Prof. Bernard'ın yönetiminde görülmüş ve bedava olarak tedavi edilmiştir.

Daha sonra da 823 hasta üç klinik arasında taksim edilmiştir.

Klinik profesörlerinin seçimleri ile, hastanelerden enteresan hastalar seçilerek öğrencilere gösterilmekte ve üzerlerinde ders verilmektedir.

Bu suretle, öğrenciler bütün dahili cerrahi ve göz hastalıklarını görmek fırsatını elde etmişlerdir.

Çok sayıda cerrahi ve göz hastalıkları ameliyatları amfide icra edilmiştir ki adedi 130 civarındadır.

[Raporda sıralanan ameliyatların listesinden seçtiğimiz bazıları şunlardır:

- Alt çenede, osteosarcome ameliyatı
- Kol altından rinoplasti.
- Hartloop metodu ile litotripsi
- Mesane taşı ameliyatı
- Hidrosel ameliyatı
- Bacığın sirküler ampütasyonu
- Kol ampütasyonu
- Damakta fibro kondrom ameliyatı
- Temporal kemikte fibrokondrom ameliyatı
- Çocukta anüs darlığı ameliyatı
- Üretra darlığı ameliyatı.
- Sol meme ampütasyonu
- Katarakt ameliyatları
- Şaşılık ameliyatları
- Yapay göz bebeği ameliyatı
- Tavşan dudağı ameliyatı

-Torticolis ameliyatı

Raporda öğrenciler tarafından yapılmış olan ameliyatlar sıralanırken ameliyatı yapan bazı öğrencilerin isimleri de (Mustafa Efendi, Emin Efendi, Osman Efendi, Şakir Efendi, Mehmet Efendi, İsmail Efendi, Ethem Efendi, Musa Efendi, Raif Efendi, İbrahim Efendi) verilmiştir:

Bazı ameliyatların ise öğrenci önünde yapıldığı kaydedilmiştir:

-Iridectomy ile yapay göz bebeği ameliyatı (Prof. Karatodori tarafından)

-Tenotomi (Prof. Rigler tarafından)

-Farenkste polip ameliyatı (Prof. Spitzer tarafından)]

İşte yukarıda icra edilmiş olan ameliyatların büyük çoğunluğu başarı ile sonuçlanmıştır, bunlar arasında az sayıda natamam olanları vardır. Birkaçında ise, umulan sonuç alınamamıştır. İki hasta ise ameliyat sonucundan değil daha önce tüberkülozlu oldukları için tüberkülozdan ölmüşlerdir.

Anatomi dersleri kadavrada diseksiyonlar ile pratik duruma gelmiştir. Ancak bu sene az sayıda kadavra bulunabildiğinden, istenilen düzeyde pratik yapılamamıştır.

Patolojik diseksiyonlardan çok enteresan piyesler elde edilmiştir ve bunlar Prof. Spitzer'in kabinesinde bulunmaktadır. Kendisi bu iki dersi, talebelerine büyük bir zevk ve liyakatla anlatmaktadır. Zira bu dersler tıp ve cerrahinin temelini oluşturan bilgiler vermektedir. Kimyahanedeki yapılan pratik çalışmalar, mümkün olduğunca verimlilik sağlamaktadır. Her zaman arzu ettiğimiz husus ise daha geniş ve yangına karşı daha emniyetli bir laboratuvarın kurulması ve bu sayede de orada çalışacak öğrencilerin çalışma şevklerinin daha da artmasıdır. Gerek tıp ve gerekse eczacılık öğrencilerine çok lüzumlu olan bu bilim, daha semereli olacaktır.

Fizik dersleri ile bir taraftan matematik hesaplar ve diğer taraftan da açık ve kolay anlaşılır demonstrasyonlarla, laboratuvarımızda mevcut mükemmel aletlerle verilmektedir. Şurasını kaydedelim ki, matematiğe yatkınlığı olan genç hoca, Prof. Derviş Efendi Fizik, Kimya ve madencilik branşlarında büyük bir liyakatle ders verebilecek vasıfta olduğu gibi, öğrencilerin mükemmel bir suretle yetişmesi içinde elinden gelen bütün gayreti sarfetmektedir.

Botanik bahçesi ise ilginç ve nadir officinal bitkilerle zenginleşmiştir. Çok iyi bakımlıdır, botanik hocası Prof. Salih efendi, bu bahçenin bütün ihtimamını üzerine almış bir öğretim üyesidir ve arkadaşları arasında bilgi ve liyakati ile temayüz etmiştir.

Kendisi de doktora imtihanlarını büyük bir başarı ile geçirmiştir ve yeni rütbesini yakında alacaktır.

Okulun tercümanı olan M. Alex Sutzo, mahareti ile temayüz etmiş olup, resmi yazılardan başka bir de M. Archigenes'in Hyironomie'sini tercüme etmiştir, bu tercüme ise, Osmanlı İmparatorluğu vatandaşlarına büyük yarar temin edecektir.

Kütüphane ise, 100'den fazla kitabın daha gelmesi ile daha da zenginleşmiştir. Bunların bir kısmı satın alınarak, bir kısmı da bağış yolu ile elde edilmiştir. Bu sonuncular arasında, Avusturyalı Farmakolog, Bischoff d'Altenstern'in eserleri mevcuttur. Ben de (Prof. Bernard) bu kütüphaneye bir Botanik kitabı bağışında bulundum, bunun yanı sıra ve Oskültasyon ve Perküsyon konulu bir kitabımı dahi yine bu kütüphaneye verdim. Her ikisi de derslerde rehber olacak niteliktedir. Kütüphaneci M.N. Parlos, diğer işlerine rağmen (okulun aynı zamanda yardımcı sekreteridir) Kütüphaneyi gereği gibi idare etmektedir, herşey son derece intizamlıdır. (Fransızca registreler de beraber)

-Meccanen yapılan hizmetlere gelince: bunlar gerek payitahtın içinde ve gerekse civarında yaşayan muhtaç ve fakir hastaların dertlerine çare için hazır bulunmaktadır.

Bu servisler, bu sene de geçen seneki kadar hasta kabul etmişlerdir; muntazam olarak haftanın beş gününde hizmet vermektedirler Profesörler Bernard, E. Karatodori S. Archigenes, Spitzer ve E. Karatodori tarafından idare edilmektedirler.

Şef doktorun emri ile büyük miktarda ilaç Galatasaray Eczanesince temin edilmiştir.

[Muayene Edilen] Hasta Sayısı

	<u>Erkek</u>	<u>Kadın</u>	<u>Çocuk</u>	<u>Toplam</u>
Türkler:	3.110	3.608	1.061	7.782
Ermeniler:	1.215	2.513	706	4.434
Rumlar:	809	1314	507	2.630
Yahudiler:	208	109	87	404
Avrupalılar:	361	119	105	585
TOPLAM:				15.835

Meccani Aşılanma Polikliniğinde Aşılananlar

Türkler:	: 553
Ermeniler:	: 613
Rumlar:	: 782
Yahudiler:	: 130
Avrupalılar (Katolik):	: 217
TOPLAM	: 2.295

Merkez eczanesi okulun külliyesinin bir kısmını oluşturmakta ve kliniklere, ilaç teminini üstlenmektedir. Gerek kara ve gerekse deniz kuvvetlerine, büyük miktarda çok iyi vasıfta ilaçlar göndererek, İmparatorluğun ilaç maliyetini de önemli bir şekilde azaltmaktadır. Müdür olan Mehmet Efendi, çok faal ve sözü dinlenen bir kişidir.

Okulun idaresi, geçen sene olduğu gibi bu sene de, kusursuz durumdadır. Reis hazretlerinin, sağlıklı bir ekonomi anlayışı sayesinde ve birinci sekreter Şakir efendi ile vekilharç Mehmed Efendilerin yardımları ile her şey ayrıntıları ile idare edilmiştir.

Bu iki görevli, yorulmak bilmez gayret ve sadakatları ile okulun hizmetindedirler.

Vekilharç yardımcısı olan Emin Efendi, aynı zamanda, kliniğin hastanesinin ve okulun görevlilerinin, sorumluluğunu taşımaktadır. Bu görevliler de, bu iki idareciye mükemmel bir şekilde yardımcı olmaktadır.

Kısaca özetliyecek olursak, Tıbbiye mektebinin bu sene göstermiş olduğu ilerleme, bizi mutlu kılmaktadır; bir ebelik okulu kurulmuştur ve ilk defa Müslüman öğrencilere tam bir medico-chirurgicale bilgi verdi. Ve nihayet ilk defa olarak, Tıp ve Cerrahi doktorları Avrupa'daki okulların nizamnamelerinin emrettiği bütün hususlara uygun olarak, bu müesseseden diploma almışlardır.

Hiç şüphe yoktur ki yılbeyıl gelişen bu bilimsel müessesese, ülke için, büyük faydalar temin etmektedir. Yalnız her yıl mezun olan hekimler, bakımından değil, aynı zamanda bu müesseseden Osmanlı İmparatorluğu halkına yaymış olduğu bilim ışığı bakımından da, ayrıca önem taşımaktadır.

Bu önemli neticeler nispetinde, müessesemize karşı, teveccühte bulunan Haşmetmeabın yardım ve inayetlerini arttıracaktır. Ancak Zat-ı şâhânelerinin hükümetinden istirhamımız, inşası elzem olan, bazı binalar için de, az miktar daha meblağın lûtfedilmesidir.

Eğer okulun nizamnamelerini tatbikte aynı gayret ve azimle devam edecek olursak, daha mutlu neticelere ulaşacağımız kuşkusuzdur.

[İstanbul, 25 Şaban 1259/26 Eylül 1843]

Dr. Bernard

Direktör ve klinikler profesörü”

(Terzioğlu, 1992a, ss. 16-23)

Ek-9. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye mezunu hekimlerin memleketleri, (Unat ve Samastı, 1990, s. 46-48).

1874 Yılı

<u>Sıra</u>	<u>İsim</u>	<u>Memleketi</u>
1	Mustafa Şükrü	Asitane
2	Mehmet Şakir	Elbistan
3	Ahmet Fuat	Asitane
4	Mehmet Sami	Bosna
5	Mustafa Hulusi	Amasra
6	Ahmet Mahmut	Menlik
7	Süleyman Emin	Asitane
8	İsmail Halil	Balıkesir
9	Eyüp Tahir	Arapkir
10	Ali Hasan	Asitane
11	Mehmet Mustafa	Bandırma
12	Tahir Yusuf	Tiran
13	Mehmed Zarif	Bosna
14	Zeynel Abidin Hüseyin	Gümölcine
15	Kadri Mustafa	Manastır
16	Kemal Ali	Taşköprü
17	Ahmet Mustafa	Zile
18	Ömer Hulusi	Demirci
19	Hafız Mehmet Kadri	Demirci
20	Recep Seyri	Yanya
21	Abdullah Şükrü	Demirci
22	Nazım Mustafa	Asitane
23	Şekib Nazif	Asitane
24	Rıfkı Hayri	Asitane
25	Vasil Kamber	Kayseri

1875 Yılı

<u>Sıra</u>	<u>İsim</u>	<u>Memleketi</u>
1	Hafız Arif Mehmet Efendi	Asitane
2	Mehmet	Kırşehir
3	Hristani Enüst	Asitane
4	Yusuf Şefik	Lehve
5	Hasan Ali	Lehve
6	Kadri Mahmud	Asitane

7	Abdullah Halid	Asitane
8	Mustafa Mehmet	Yanya
9	Hacı Şükrü	Asitane
10	Cafer Hüseyin	Asitane

1876 Yılı

<u>Sıra</u>	<u>İsim</u>	<u>Memleketi</u>
1	Şakir Ahmet	Denizli
2	Hüsnü Hüseyin	Asitane
3	Mehmet Hanefi	Kayseri
4	Mehmet Mehmet	Denizli
5	Süleyman Feyzi	Prizren
6	Halil Mehmet	Afyon
7	Vehbi Murtaza	Lehve
8	Arif Ahmet	Denizli
9	Mustafa Ali	Aydın - İzmir
10	Ali Rıza	Kazgan - İzmir
11	Tevfik Ali	Asitane
12	Mahmut Ahret	Asitane
13	İbrahim Mehmet	Asitane
14	Hasan Şaban	Sofya
15	Bekri Tahir	Yanya
16	Rauf Mustafa	Batum
17	Mehmet Emin	Kayseri
18	Abdullah Adem	Tiran
19	Mehmet Abdullah	Kayseri
20	İsmail Ahmet	Yozgat
21	Ziya Abdurrahman	Asitane
22	İbrahim Naim	Manastır
23	Gabriel Karabet	Kayseri

Ek-10. Tıbbiyede Türkçe eğitime dair Dâr-ı Şurâ-yı Askeri kararı (1870), (Rıza Tahsin, 1991, s. 173-177)

Malum-u âli-i Seraskerîleri buyurulduğu üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânenin tesisi mücerred Devlet-i Aliyyede dahî fûnun-u tıbbiyyenin ilerlemesile beraber lüzumu mikdar tabib yetiştirilmek emeline münhasır olarak bu emelin husuli için şimdiye kadar bunca külfet ve mesârif ihtiyar olunmuş ve egerçe bidayet-i tesisindenberi epeyce Doktor yetiştirilmiş ise de müddet-i tesisiyesi kırk seneye tekarrub eylediği ve mevcut olan Hoca ve talebe herhalde husuli matluba kafi bulunduğu halde şimdiye kadar Doktor olarak yetiştirilen etibbanın mecmuu üçyüz bu kadar neferden mürekkeb olub bu suretle efrad-ı ahali şöyle dursun Asâkiri Şâhâne bile hiçbir vakitte harice ihtiyaçtan kurtulamamış olduğuna ve bunun icza-i asliyesi olan Hoca ve talebe ve masrafça bi-gûna noksanlığı olmadığı halde suret-i matlubada semere iktıfat olunamama- sına maddi ve manevi bir sebep bir mani haylulet eylemek lazım gelerek böyle ilerlememesi cümleye nâfi olan birşeyin o makule mevaniden kurtarılması ise akdem ve Mekteb-i mezbur Hocalarından Miralay İzzetlu Ahmet Bendeleri tarafından suret-i mahsusada takdim olunmuş olan bir kıt'a layiha dahî bu vazifenin icrâsım muhtır ve müeyyid bulunduğu binaen Mekteb-i Mezbur Nâzın Atufetli Efendi hazretleri ve Mirimumaileyh ile Mekteb-i mezbur hocalarından bazı Efendileri Dâr-ı Şuraya celb ile keyfiyet ariz ve amik mütalaa ve bu babda sair suretli bir noksanlık görülememesi cihetle bu matluba mektebde derslerin Türkçe tedris olunmayıp lisan-ı Ecnebi üzere okutturulduğu halinin mani olabilmesi dermeyan ve ifade olundukda Mekteb-i mezburdan öyle matlub derecede Doktor yetiştirilememesi derslerin Türkçe takrîr olunmadığından neş'et etmeyip Mekteb-i Tıbbiyyenin mukaddema muhterik olduğu vakit birtakım âlât ve edevât tıbbiye ve teşrihiyesi dahî muhterik olmuş olmasile bu makule âlât ve edevâtın henüz noksan bir halde bulunması ve tedris olunacak kitapların Türkçeye kâmilten tercüme olunamaması ve öyle bir vüs'at-i matlubede mektup yapılamaması hususlarından ileri gelmekte olduğu gerçi bazı Hoca Efendiler tarafından makam-ı itirazda irad olunmuş ise de bunlar şâyân-ı kabul olamayıp şöyle ki Mekteb-i mezbur beheri ellişer talebe olmak üzere onbir sınıfı ve beşyüzelli şakirdi câmi olarak mevcut olan şakirdâmn cümlesi de işbu noksanîyet-i edevât hâli üzere tedris olunmakda olmasile işbu mânîiyet ol veçhile fikdân-ı âlât ve edevât cihetinden neşet eylemek lazım gelse hiç birisinin ikmâl-i malumat edememesi lâzım geleceği delâletince işbu kavlin mecruh olduğu misillü elhâleti-hâzihi Mekteb-i Tıbbiyyenin bir şubesi olan Mekteb-i Harbiye Baytar sınıfında dersler dâima Türkçe takrîr ve tedris olunmakda ve hususile Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede dahi şakirdâna kaç senedenberi Fûnun-u Tıbbiye bu suretle tedris ve talim edilmekde olmasına nazaran bu maksada kitablarm bütün bütün Türkçeye tercüme olunmamış olması dahi mâni addolunamayacağı ve bunu müteakib başkaca mazbata ile arz ve bayan olunacağı veçhile Mekteb-i Tıbbiyyenin vücat-ı matlubesi arzusuna daha bundan sonra da muvaffak olunacak ise de sâye-i meâli Vaye-i Hazreti Padişahîde Mekteb-i Tıbbiye şakirdânının hiç bir vakitte açıkda bırakılıp da emr-i tahsilleri iptal ve tatil edilecek sekteye duçar edilmemiş olmasile bu özür dahi bihakkın kabul olunamayacağı cihetle buraları serd ile itirâzât-ı mezkure red ve cerh edildikten ve bir de Mekteb-i Harbiye dahî böyle muahharen ihdas ve teşkil olduğu halde ve bunda tedris fûnun-u Harbiye ise bütün bütün kütüb-ü Ecnebiyeden ahzolunarak mektebimize ve memleketimize sonradan dahil olmuş olduğu

halde el-hâlet-i hâzihi Mekteb-i Harbiye’de müddet-i medideden beri fûnûn-ı harbiye bütün Türkçe tedris olunduğundan başkaca mücerret Türkçe tedris ve takrîr olunmak usulünün semeresi olarak Fûnun-u Harbiye’den tedrisi lazım gelen kitaplar dahi kâmilen Türkçeye tercüme olunmuş olduğu ve beher sene orduyu Hümayunlara lüzumu olan Zabitan ve Erkân-ı harbiye Mekteb-i mezburdan yetiştirilmekte bulunduğu cihetle burası dahi dermeyeran olunduktan sonra cereyan eden müzâkerâtın neticesinde çünkü Mekteb-i Tıbbiyyenin bidayet-i küşadında öyle işe yarar mütercem tıp kitapları olmadığı ve lisan-ı Osmani’ye âşinâ hocalar bütün bütün mefkut olduğu cihetle mektebce fûnun-u tıbbiye tahsiline olvakit bizzarûre ecnebi lisanında olan kitaplarla başlanmış ise de yine emr-i tedrisde mümkün mertebe Türkçe takrîr ve tedris olunmak tariki iltizam olunmuşken her nasılsa muahheren işbu mültezem olan Türkçe takrîr olunmak usulü refte refte lisan-ı ecnebi üzere takrîr ve tedris olunmak suretine tahavvül ederek elhalet- ihazihi öylece kalmış olmasına ve halbuki fûnun-ı tıbbiye bir takım mesail-i dakikeyi şamil olarak bu makule fûnûna müteallik şeyleri erbab-ı tahsilin kolayca ve binnisbe az vakitte tahsil edebilmeleri dahî mücerred fûnun-ı mezkûreyi Hocadan mâderizadî olan Usan üzere taal- ltim ve telakki eylemek ve kendi lisanında yapılmış kitaplardan okumak ile hasıl olacağı derkâr bulunmasına nazaran bu maksadın husulüne ancak fûnûn-u mezkûrenin lisan-ı ecnebi üzere okutturulması manî olduğu ve bununla beraber Mekteb-i Tıbbiyyenin beher sınıfının mevcut-ı nizamîsi olan mezkûr ellîşer talebeden malûliyet-i vücud ve gabaveti zihniye ve saireden dolayı tenakus etmesi farzolunan sekizer onar neferinden maada beher sene otuzar kırkar Doktor çıkarması binnisbe emr-i tabii iken mektebi mezburdan bazı sene sekizer onar nefer ve nâdiren onbeşer yirmişer nefer ve bazı seneler dahi yedi sekiz nefer ve daha az ki şu suretle bidayet-i tesisîyesinden beri olveçhile üçyüz bu kadar Doktor çıkarılabilib indelmukasıma seneliğine yedişer sekizer Doktor isabet eylemesi ve halbuki mekteb-i mezbur için el’an beher sene yedi bin bu kadar kese mesarif vuku bulmakda olduğu cihetle mesarif-i mezkûre ile beher sene yetiştirilen Doktor muvazene olduğu suretle beher doktorun yalnız yetiştirilmesi Hazine-i Celile’ye biner keseye husule gelmesi mülâbisesi ile meselenin bu cihetine dahî nazar-ı tetkik ve im’ân ile bakılırsa işte mektebin şimdiki usul-i tedrisîyesi bu suretle matlup derecede etibba yetiştirememesinden dolayı bir yandan Hazine-i Devletçe muzır olduğu gibi öyle elli nefer talebeden yalnız sekiz on neferi nail-i maksad olub kusur otuz kırk neferinin birer suretle dökülüp kalarak emellerinden mahrumiyetleri münasebetile diğer ar af dan dahî ahalice mazarratı müstelzem bulunduğu tahakkuk ve tebeyyün eylemiş olduğundan mücerret işbu maksada nai- liyetle beraber Hazine-i Celile’yi ve ahaliyi dahî siyânet zımnında bâdezin Mekteb-i mezburda okunacak derslerin cümleten Türkçe takrîr ve tedris olunması hususunda ittihad-ı ârâ hasıl olmuştur. Buna sene-i hâlîyeden bed olunmak mümkün olub olmayacağı bahsine gelince; çünkü bu mesele mukaddemleri dahî bazı mertebe meydana konulmuş ise de iş yine bu yolda kütüb-i matlubenin kâmilen Türkçeye tercüme olunmasına tâlik ve bu suretle öyle isticâl-i elzem bir emr-i mühimme teşebbüsün vakti tehir ve tâvik olunageldiği mesbuk olmasile şu halde bunun yine ol veçhile ukde-i tehhüre duçar edilmesi tecviz olunmayıp mamafih şimdi elde fûnun-u mezkûreye mütaallik tercüme olunmuş epeyce kitaplar ve lisan- ı Osmaniye aşına hocalar olmasile buna bu seneden itibaren dahî bed olunmak mümkün olacağına mebni işbu Türkçe okunmak usulüne bi-inâyet-i teâlâ Mekteb-i mezburun bu sene İdadiye beşinci sınıfından Tıbbiye sınıfına nakletmiş olan şakirdân derslerinden bed ile artuk ondan sonra ilâmaşallah-ı

tâalâ umum derslerin daima Türkçe takrîr ve tedris olunmasının nizam-ı mahsus ittihaz olunması fakat ve olveçhile epeyce mütercem kitap var ise de daha tertib üzere okunacak kitaplardan bazıları noksan olup böyle şeyin az vakitte lisan-ı Osmaniye nakil ve tercüme olunmasının hu- sulı ise kütübü mukteziyenin esamisile herbirinin tercümesine tarafı Devlet-i aliyyeden mükafat-ı münasibe takdir olunarak anın ve ilanına mütevakkıf bulunduğundan yine derslerin bir taraftan Türkçe olarak tedrisine devam olunmak üzere bir taraftan dahî olveçhile kütüb-i lâzımenin ve mükafat olunacak şeyin deic ve tasrihile keyfiyet neşir ve ilan kılınıp bu suretle tercümeyle himmet edenlerin kitapları badettasdik hemen tabettirilmesi ve işbu kitap tercümesi fûnun-u tıbbiyece anbeân zuhur etmekde olan keşfiyât ve mul^feriât icabına nazaran Mekteb-i mezbur için her vakitte lüzumlu birşey olub bu ise tercüme hususunda tahsil-i meleke etmeye mütevakkıf bulunduğundan hem mektebce daima lüzumu olan kitapları tercüme etmek ve hem de Hoca lüzumu oldukça bunların ehliyetlilerinden tayin olunmak üzere bu seneden itibaren beher sene mektepten diploma alıp çıkacak şakirdâmn lisanı Osmaniye kemâl ile malûmât ve kaalen ve kalem Türkçe ifade-i merama kifayet erbabından beşer neferinin intihabile beraber bunların ileride tayin olunmaları icab eden hocalığa tedrisi lazım gelen fûnunca bir kat daha kesb-i kemâl ve malûmât etmek ve avdetlerinde herbiri fûnun-u mezkûreye dair olan maharet ve malûmatlarının âsârını olbabda mahsusen birer kitap tercüme ve takdim ederek ibraz ve isbat eylemek üzere ikişer sene müddetle Avrupa'mn tensib olunacak mahalline gönderilmeleri ve bu suretle mektepde fûnuna mûtaallık okunacak olan derslerin artık lisanı ecnebi üzere takrîr ve tedrisi katiyen menolunacağı derkâr olup fakat her mektepde şimdiki halde lisan tahsili için birer ders olduğu misillû ileride ahar lisan üzere ulum-ı teşrihiye ve fûnun-u tıbbiye müteallık o makule muhteriât ve keşfiyât tab ve neşrolunduğu halde anları mütalaa ile de başkaca istifade ve kesb-i malûmat etmek üzere mekteb-i mezburda kelevvel Fransız lisanı tahsil ettirilmesi ve şu halde artık mekteb-i mezbur ders programının dahî bu usule göre yeniden tertip ve tanzimi icab edeceğinden olveçhile programın tebdil ve tanzimi hususunun dahî mekteb-i mezbur Nâzırı müşarünileyhe havale olunması tezekkür ve tensib kılınmış ol- nakla muvafıkı rey-i âli-i Seraskerîleri buyurulursa muktezasının ifâsı bâbında emri ferman hazreti men lehü'l emrindir.

3 Receb 1287 ve 16 Eylül 1286

(İmzalar)

Bende Reis-i Dâr-ı şurâ Ahmed Esad	Ed-Daî Ömer Lutfî	Bende Ferik İbrahim Ethem	Bende Ferik -	Bende Ferik Mehmet Selim
Bende Ferik Hasan Rafet	Bende Ferik	Bende Ferik Edhem	Bende Ferik -	Bende Ferik Abdulkadir
Bende Ferik -	Bende Rütbe-i Ulâ Ahmet	Bende Rütbe-i Ulâ	Bende Mirliva Mehmet Münir	Bende Mirliva -
Bende Mirliva Nureddin	Bende Mirliva Mehmet Akif	Bende Mirliva Istepan Paşa (Mezuniyette)	Bende Mirliva Es-Seyid Hafız Ahmed	Bende Mirliva -
Bende Rütbe-i Ulâ -	Bende Miralay Bulunamadı	Bende Miralay Bulunamadı	Bende Miralay Es-Seyid Süleyman Sami	Bende Miralay Mehmed Emin
Bende Miralay -	Bende Miralay Ispiraki	Bende Miralay Ahmed Cavid	Bende Miralay -	Bende Miralay Mehmed Fuat

Marûz-ı çakır-i kemineleridir ki

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de Etibbâ yetiştirilmesi esbâb ve vesailinin mâl-i maddesinin müzakeresile neticesinin ifadesi Dâr-ı Şuray-ı Askerî'ye tebliğ olunmuşdu. Mektebi mezkûr Nazırı Atûfetlu Efendi Hazretleriyle sair icab edenler celbile cereyan eden müzakerâtın neticesini havî tanzim olunan mazbata manzuru sami-i cenab-ı vekâletpenahîleri buyurulmak üzere leffen takdim kılındı. Mazbata-i mezkûrede Mekteb-i mezkûrden derece-i kifayede Etibba çı- karılmaması derslerin Fransızca takrîr ve tedris olunmasından neşet eylediği irad edilen eşele ve itirazât ve cereyan-ı mebahis ve mütalaât üzerine tahakkuk edib bademâ şâir mekâtib-i askeriyye gibi Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de dahî umum derslerin daima Türkçe takrîr ve tedris kılınması ve Türkçe tadrise hemen bu seneden bed olunması ve bir taraftan dahî kütüb-ü lâzi- menin tercümesi vesailinin istihsal edilmesi ve tercüme işinde ve Hocalıkda istihdam olunmak için bu seneden itibaren beher sene bâdiplom çıkacak şakirdânın müstaitlerinden beşer neferinin ikişer sene müddetle Avrupa'ya gönderilmesi ve teferruat-ı sâiresinin mevki-i kemâl ve ifâyâ götürülmesi gösterilmiş ve suver-i mebhusa muvafık-ı hal ve maslahat görünmüş olmakla mu- vafıkı

emr ve irade-i Aliyye-i Cenab-ı Sadaretpenahîleri buyurulur ise ber mentuk-ı mazbata icabı icra olunmak üzere keyfiyetin emr ve iş'ar buyurulması babında emr-ü ferman hazreti veliyyü 'l-emrindir.

7 Receb 1287/20 Eylül 1286 Cuma/7 Ekim 1870

Atûfetlu Efendim Hazretleri

Mekteb-i Ulum-u Tıbbiyede matlup veçhile Doktor yetiştirilmesine medâr olmak üzere bâdezin Türkî lisanında tedris olunması mütalâatım ve bunun müteferriatını havî Dar-ı Şûray-ı Askerî tarafından tertip olunmuş olan mazbata bir kıta tezkere-i Hazret-i Seraskerî ile beraber manzur-ı dekaik-i mevfur-ı cenâb-ı Cihanbâni buyurulmak için leffen arz ve takdim kılındı. Vâkıa bu makûle ulûm ve fûnûn her memleketin kendi lisan-ı mahsusı üzere okutturulduğundan bizde dahi kütüb-i kâfiye bulunduğu ve alet-i tahsil olan lisanda ıstılahât-ı Tıbbiye keşfiyat-ı cedideyi ifade edecek dereceye gelip de mektepten çıkacak şakirdân mekatib-i Ecnebiyede tahsil etmiş olanlardan pek de aşağı kalmayacakları velhasıl bu mektebin vaz'm- dan ve bunca mesarif ihtiyarından murad-ı hakikî sâye-i muhasin ve Hazret-i Mülûkânede muktedir Etibbâ yetiştirilmesi maddesi olmasile bu matlabın husuli meczum olduğu halde suret-i maruzanm yolunda olacağı ve mazbata-i merkûmede beyan olunan delailise vahime-i meşru-haya cevab-ı kâfi gibi görüldüğü cihetle bermucib-i işâr icray-ı iktizası hakkında her ne veçhile emr-ü ferman-ı Hazreti Padişâhi şerefsünuh ve sudur buyurulur ise ânâ göre hareket olunacağı beyanile tezkere-i senâverî terkim kılındı Efendim”

4 Şaban 287 Çarşamba/28 Aralık 1870

Marûz-ı çakir-i kemineleridir ki

Reşide-i dest-i tâzim olan işbu tezkere-i sâmiye-i asafânelerile mezkûr tezkere ve mazbata manzur-u âli-i Hazreti Padişâhi buyurulmuş ve sureti maruzanın ber mucib-i istizan icray-ı iktizası mütaallik ve şerefsüdûr buyurulan emr-ü irade-i Seniyye-i Hazreti Şehinşahi mentuk-ı münifinden olarak zikrolunan tezkere ve mazbata yine Süb-i Sami-i Sedaretpenahîlerine iade kılınmış olmakla olbabda emr-ü fermân hazreti veliyyü'l-emrindir.

5 Şaban 287 Perşembe/29 Aralık 1870

مقام والای نظارت امور خارجه به شدت غرض سال اوله کیسی نارجیه مودخا نرسه ده مقیم دولت علیه شهبازی آخلاق و تجارت طرفه سه فقیرم انچه در عربیه ناک
خدمه شریجه سپیده

معد و اینست که مفتاحی بنات فاسده سی واقع بود و اعلا ناید سرخای ظهور و اولاد حرکات ناجایسی بالرفعات سفید سلطنت سیه در روز و دفعه بلق اترقی
حقیرتیه بدو تفصیل افاده و بیامه بر ابقای وظیفه مأموریه و اینکه ابرمه اجمعه مبدتاریه حضرت بک میلاد عربی بدی جزیه اشد عربیه با کار نیک
فکاهی عالی بدی خیر و لسانه مادت ابدی شویکه وانی فرود ساز گونه تدوکان حربه اراسته مشهور بقومل قریشی اولوب بوظرف بوظاف
کنه وادی بیت توفیق معارفات و اندازی هنر معذرا اولور ایسه اولورده اوغوز نغز طیب و مرجع تازیک و ایلد سفینه ارکانا اسکندر حایه ه
کوز منی امر و نبیه ایمنی اولدینده رسم انبوماری ابقا و اجرا خنده بدو محمد طیب و جلالی بولوب اوصا ایلان اچود اودیه و غویم حج و زیل
و یازدج و ساز عکله محض اولد کوز مسیح و تازان اقلاده فاج نغزی دخی و نیک کاشی اولوب اوستیا دولتی مبین عکله مقرر یا بدو رط
و برکتی استکاف ایمنی ایسه شری اعلانه بعضی بنده مساعد حد رفی کوز منی اولغله اوستیا و ایلد سفینه سیله اسکندر بر غریبه اترقی و در
و رسم عکله بلق معافه و غریبه خیریه محافظت خنده بدو اعمال اوستیا دولتی مأموریه و ایلد سفینه خالی و کل ایسه کیشیک فکاهی عالی بدی
انبومارده محافظت ایلدی خصوصی اوستیا دولتی مأموریه اعمال جیل و خنده نغمه و افاده خالی و کل ایسه کیشیک فکاهی عالی بدی
غرض و اشاعی و هر امر و ادر دولتی بک ابقا و اجاره منی و اماره اولدینک باقی وظیفه زمه عیشیه و بدو محمد و

Yer Bilgisi : HAT 831-37517
Belge Tarihi : H-29-12-1254

Mısır Valisinin mukteza-yı niyyat-ı fasidesi vaki olan ilanatıyla sernüma-yı zuhur olan hareket-ı nâ- becâsını bid-defat Sefir-i Saltanat-ı Seniyye devletlü Rıfat Beyefendi hazretlerine ber vech-i tafsil ifade ve beyan-birle ifa-yı vazife-i memuriyyet itmekte isem de ancak mir-i müşarunileyh hazretlerinin Milan’a azimetleri cihetiyle iş bu ariza-i çakeranemin hak pay-i alilerine tahrir ve irsaline müsaraaat eyledim Şöyle ki vali-i merkum sair güne tedarikat-ı harbiyye idaresinde meşhur Bagos’un karındaşı olup bu tarafta bulunan kendi adamı Piyer Jozef’e mesarifat-ı vakıaları her ne mikdar olur ise olsun otuz nefer tabib ve cerrah tedarikiyle vapur sefinesine irkaben İskenderiye canibine göndermesini emr ve

tenbih itmiş olduğundan mersum işbu emri ifa ve icra zımında ber vech-i muharrer tabib ve cerrahları bulub irza eylemek için Ovin, Goric ve Venedik ve Padefi ve sair memleketlere mahsus ademler göndermiş ve tedarik olunanlardan bir kaç neferi dahi Venedik'e gelmiş olub Avusturya Devleti mersum hekimlere mukaddema pasaport vermekten istinkaf etmiş ise de şimdi içlerinden bazılarına müsaade sureti göstermiş olmağla Avusturya vapur sefinesiyle İskenderiye'ye azimet eylemişlerdir ve mersum hekimlerin müfarekat-i azimetleri hususuna mümanaat zımında yedimde evamir-i seniyye ve nüfuz ve kudret olmadığından her ne hal ise vali-i merkum tarafından vafi' olan işbu müsadeata muhalefet eylemeleri hususunu Avusturya Devleti memurlarına amal-i hıyel ve huda'la tefhim ve ilgadan hali değil isem de keyfiyyetin hak-i pay-i alilerine arz ve işaretini ve her bir emr-i irade-i devletlerinin ifa ve icrasına müheyya ve amade olduğumun beyanını vazife-i zimmet add etmişimdir deyu muharrerdir.

Yer Bilgisi: BOA, Hat: 831-37517 Belge Tarihi: 29 Zilhicce 1254/4 Mart 1839

Ek-12. Resimler

Ek-12/1. Sultan II. Mahmud (Açoğlu, 2019)

Ek-12/2. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, Ressam: Murtaza Erker (Uzluk, 1964)

Ek-12/3. Dr. K. A. Bernard (Rıza Tahsin, 1991, s. 22)

Ek-12/4. Kavalalı Mehmed Ali Paşa Ressam: Auguste Couder (Fahmy, 2020)

Ek-12/5. Dr. A. B. Clot-Bey

Gros, A.J. (2024, 10 Ocak). *Dr. A. B. Clot-Bey*, 1833. Grenoble Müzesi.

<https://www.navigart.fr/grenoble-collections/#/artwork/antoine-jean-gros-portrait-du-docteur-clot-bey-60000000004565/>

